

~~170/11~~

VERSLAG

VAN DEN STAAT

DER

HOOG-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN

OVER

1868—1869.

ROYAL

1888

ROYAL

ROYAL

1888

INLEIDING.

In den loop van het tijdvak, waartoe dit verslag betrekking heeft, — voor zooveel het lager en de meeste inrigtingen van het middelbaar onderwijs betreft, over het burgerlijk jaar 1868, voor zooveel betreft het hooger onderwijs en de overige inrigtingen over het studiejaar 1 September 1868 tot 31 Augustus 1869 — hebben zich geene bijzondere omstandigheden voorgedaan, die het noodig zouden maken dit verslag door algemeene beschouwingen te doen voorafgaan. Ook zijn vorm en indeeling dezelfde gebleven.

De mededeelingen omtrent de uitgaven door de verschillende takken van bestuur voor het onderwijs gedaan, hebben in volledigheid gewonnen, daar thans ook die ten behoeve van het hooger onderwijs en van instellingen van middelbaar onderwijs, waaromtrent dusverre dergelijke opgaven niet werden gedaan, in het verslag zijn opgenomen.

Voor'tzich scheen het wenschelijk de niet gesubsidieerde bijzondere scholen voor lager onderwijs in eenige hoofdkategorien te splitsen, waardoor de bijzondere aard dier scholen nader wordt aangewezen.

Overigens sluit dit verslag zich geheel bij het vorige aan.

Het is het voornemen der Regering eerlang aan de Staten-Generaal een overzicht aan te bieden van den tegenwoordigen toestand van het lager onderwijs, vergeleken met dien tijdens het in werking treden der wet van 1857.

De bouwstoffen hiervoor worden ingezameld en de bewerking voorbereid.

HOOGER ONDERWIJS.

§ 1. HOOGESCHOLEN TE LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN.

a. Collegien van curatoren.

Gedurende dit academiejaar leed het collegie van curatoren aan de hoogeschool te Utrecht een groot verlies door het overlijden van zijnen verdienstelijken voorzitter jhr. mr. A. G. A. ridder van RAPPARD, op den 1sten April 1869. In zijne plaats werd bij Koninklijk besluit van 28 April daaraanvolgende tot lid en voorzitter van dat collegie benoemd mr. W. C. MEES, president van het bestuur der Nederlandsche Bank te Amsterdam. De secretaris van het collegie mr. W. J. van HOYTEMA was in Mei van dit jaar genoezaam hersteld van zijne ziekte, om zijne betrekking weder waar te nemen.

b. Personeel der hoogleeraren.

De vacature in den vorigen cursus aan de Leidsche hoogeschool ontstaan door het overlijden van den hoogleeraar J. van der HOEVEN werd vervuld door de benoeming, bij Koninklijk besluit van 29 September 1868, van dr. E. SELENKA, privaet-docent aan de universiteit te Göttingen, tot hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuurkunde; den 6den November daaraanvolgende aanvaardde hij zijne betrekking: na het houden eener redevoering *de animalium distributione geographica*. De hoogleeraar W. F. KRIEGER verzocht om redenen van gezondheid

een eervol ontslag, dat hem bij Koninklijk besluit van 3 Junij 1869 werd verleend. Bij datzelfde besluit werd zijne plaats vervuld door de benoeming van dr. M. POLANO, 1sten heekkundige aan het gemeentelijk ziekenhuis te Rotterdam, tot gewoon, en van dr. D. DOIJER, laatstelijk geneesheer te Batavia, tot buitengewoon hoogleeraar in de faculteit der geneeskunde. Dr. POLANO aanvaardde zijne betrekking den 8sten October, na het uitspreken eener redevoering over *het karakter der moderne chirurgie*; dr. DOIJER den 1sten October, na eene rede over *de ontwikkeling der oogheekunde in onzen tijd* te hebben gehouden. Bij Koninklijk besluit van 21 October 1869 werd dezen laatsten zitting verleend in de vergaderingen der geneeskundige faculteit en in den senaat.

De hoogleeraar J. C. G. EVERS werd in het voorjaar van 1869 door eene ernstige ziekte genoodzaakt, zich tijdelijk te onttrekken aan de waarneming zijner betrekking; in zijne lessen werd door eenigen van de andere hoogleeraren in de faculteit der geneeskunde voor zooveel mogelijk voorzien.

De hoogleeraar titulair dr. P. de JONG, interpres van het legaat van Warner, die bij Koninklijk besluit van 15 December 1868 tot hoogleeraar in de letterkundige faculteit te Utrecht was benoemd, werd als interpres vervangen door den buitengewoon hoogleeraar dr. M. J. de GOEJE, die bij hetzelfde Koninklijk besluit van 5 Julij 1869 tot gewoon hoogleeraar werd bevorderd.

Aan de Utrechtsche hoogeschool werd de plaats in den vorigen cursus opengevallen door den dood van den hoogleeraar mr. O. van REES, vervuld door de aanstelling bij Koninklijk besluit van 6 September 1868, van mr. H. P. G. QUACK tot hoogleeraar in de regtsgeleerde faculteit. Den 23sten October daaraanvolgende aanvaardde deze zijne betrekking na het uitspreken eener redevoering over *Staat en maatschappij*. Niet lang mogt deze hoogeschool zich verheugen over het herstel der gezondheid van den hoogleeraar W. C. MILLIES, waarvan in het vorig verslag werd melding gemaakt; den 26sten November 1868 werd hij onverwachts door den dood aan zijnen werkkring ontruk. In zijne plaats werd benoemd dr. P. de JONG, hoogleeraar titulair te Leiden, zoo als reeds boven werd medegedeeld, die den 12den Februarij 1869 zijn ambt aanvaardde na het houden eener rede over: *het nut van de studie der aanverwante dialecten voor de kennis van het Hebraeus*. Nog verloor de Utrechtsche hoogeschool in dezen cursus een zijner hoogleeraren door het emeritaat bij Koninklijk besluit van 7 October 1868 aan den hoogleeraar G. J. MULDER op zijn verzoek, gegrond op den toestand zijner gezondheid, verleend. Deze plaats werd vervuld door de benoeming bij Koninklijk besluit van 2 October 1868, van dr. P. J. van KERCKHOFF tot hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuurkunde. Bij besluit van denzelfden datum werd de hoogleeraar titulair dr. E. MULDER ontheven van de leiding der praktische oefeningen in het scheikundig laboratorium en tevens benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in diezelfde faculteit, met regt van zitting in den senaat en in de vergaderingen der faculteit. Dr. KERCKHOFF aanvaardde zijne betrekking den 3den December 1868 na het houden van eene rede *over chemische verbinding*, dr. MULDER den 4den December 1868 na eene rede over *de methode bij scheikundig onderzoek te volgen* te hebben uitgesproken.

Aan de hoogeschool te Groningen werd in de plaats van

den naar Utrecht vertrokken hoogleeraar P. J. VAN KERCKHOFF, bij Koninklijk besluit van den 5den December 1868 tot hoogleeraar in de faculteit der wis- en natuurkunde benoemd dr. R. S. T. MODDERMAN, die den 4den Maart 1869 zijn ambt aanvaardde na het houden eener redevoering over "theorie en feitenkennis in de scheikunde". De hoogleeraar R. A. MEES, wiens benoeming in het vorig verslag werd vermeld, aanvaardde zijne betrekking den 7den October 1868 na eene rede over "het onderwijs in de natuurwetenschappen een noodzakelijk bestanddeel van elke beschaafde opvoeding". De emeritus-hoogleeraar J. W. ERMERINS, overleed den 2den Maart 1869.

c. Beschouwingen over het onderwijs.

De collegien gedurende den cursus 1868/69 gehouden en het getal toehoorders zijn vermeld in het overzicht als bijlage A bij dit verslag gevoegd. De beschouwingen, waartoe het onderwijs in de onderscheidene faculteiten aanleiding geeft, volgen hier.

Faculteit der godgeleerdheid.

Leiden. Op enkele veranderingen in de collegien valt hier wederom te wijzen. In de plaats van het collegie over de geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid volgens de boeken des Nieuwen Testaments en van dat over de oude wijsbegeerte, ten vorigen jare gehouden, gaf de hoogleeraar SCHOLTEN collegie over de Christelijke dogmatiek en over de middeleeuwsche en nieuwe wijsbegeerte. De encyclopaëdie en methodologie der godgeleerdheid bleef dit jaar achterwege; in de plaats daarvan behandelde de hoogleeraar RAUWENHOFF de dogmengeschiedenis. De hoogleeraar KUENEN behandelde in dezen cursus de geschiedenis van de Israëlitische godsdienst weder in één collegie; de splitsing daarvan, die in het vorige verslag werd vermeld, geschiedde thans niet. De kritiek en hermeneutiek van het Nieuwe Testament van dezen zelfden hoogleeraar trad in de plaats van het collegie over Christelijke zedekunde in den vorigen cursus gehouden.

De hoogleeraar RAUWENHOFF gaf bovendien een avondcollegie over verschillende onderwerpen van theologischen aard, en de hoogleeraar PRINS hield om de veertien dagen een privatissimum met een achttal studenten, terwijl daarentegen de behandeling door dezen hoogleeraar van belangrijke bijzonderheden betreffende de exegese van het Nieuwe Testament dit jaar achterwege bleef.

Gerespondeerd werd op alle collegien, behalve op die over de geschiedenis van de Israëlitische godsdienst en over de praktische godgeleerdheid van de hoogleeraren KUENEN en PRINS. Op alle lessen werd de nederlandsche taal gebezigd.

Gedurende dezen cursus werden 7 candidaats-examens afgelegd; daarbij ontvingen 2 studenten den eersten, 4 den tweeden, 1 den derden graad. 3 doctorale examens hadden plaats en 3 promotien, waarbij aan één student de eerste, aan 2 de tweede graad werd toegekend; de verdediging van hun proefschrift in de nederlandsche taal geschiedde van hun proefschrift in de nederlandsche taal geschiedde door 2 publiek, door 1 privat.

Utrecht. Het collegie over de encyclopaëdie der Christelijke godgeleerdheid werd gedurende dezen cursus door den hoogleeraar DOEDES niet gehouden. evenmin dat over hermeneutiek van het Nieuwe Testament. Daarentegen gaf deze hoogleeraar een collegie over tekstkritiek van het Nieuwe Testament, dat in den vorigen cursus niet werd vermeld. Het collegie over de exegese van het Oude Testament, dat in den vorigen cursus door den hoogleeraar MILLIES gehouden was, werd thans door den hoogleeraar DE JONG gegeven; dat over de inleiding op de Schriften des Ouden Verbonds bleef achterwege. Op alle collegien werd gerespondeerd behalve op die van den hoogleeraar DOEDES. Even als in den vorigen cursus leidde de hoogleeraar TER HAAR oratorische oefeningen, die eens in de week plaats hadden, en bestuurde de hoogleeraar DOEDES disputation van oudere studenten op het gezelschap *philosophicum*. De nederlandsche taal werd door alle hoogleeraren op hunne lessen gebruikt.

Het getal candidaats-examens bedroeg 26; aan 5 studenten werd de hoogste, aan 17 de tweede en aan 4 de derde graad toegekend; 7 candidaten legden het doctoraal examen

af. Er had ééne promotie plaats, met den hoogsten graad, na publieke verdediging van eene dissertatie in de nederlandsche taal geschreven.

Groningen. De hoogleeraar MUURLING behandelde gedurende dezen cursus de exegese van het Nieuwe Testament in één collegie, terwijl hij een nieuw collegie gaf over Christelijke zedekunde. Bovendien leidde deze hoogleeraar een privatissimum tot zamenspreking over de meest belangrijke theologische quaestien, waaraan door 13 studenten werd deel genomen. Het collegie over vaderlandsche kerkgeschiedenis van den hoogleeraar DIEST LORGION, dat in den vorigen cursus wegens gebrek aan belangstelling van de zijde der studenten niet kon worden gegeven, werd dit jaar door 17 studenten bijgewoond; daarentegen deed gebrek aan deelneming wederom het collegie over patrietiek achterwege blijven. Alle collegien werden in de nederlandsche taal gehouden; op alle werd gerespondeerd.

3 candidaats-examens werden met goeden uitslag afgelegd, waarvan 2 met den tweeden en 1 met den derden graad; 3 promotien hadden plaats, 2 met den hoogsten en 1 met den tweeden graad, alle na publieke verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven.

Faculteit der regtsgeleerdheid.

Leiden. In de collegien kwam weinig verandering. Dat over handelaregt, vroeger door den hoogleeraar DE WAL gehouden, ging in dezen cursus over op den hoogleeraar VAN BONEVAL FAURE. De hoogleeraar BUTS behandelde het staatsregt dit jaar op één collegie. De wets-expliciten onder leiding van den hoogleeraar GOUDSMIT bleven achterwege; de reden hiervan was, dat meer uren aan de gewone collegien werden gewijd. De nederlandsche taal werd op alle collegien gebezigd; op alle hadden responsien plaats, behalve op die van den hoogleeraar VISSERING.

58 candidaats-examens hadden plaats, waarvan 7 met ongunstigen uitslag; aan 5 studenten werd de eerste, aan 28 de tweede, aan 18 de derde graad toegekend. Het getal doctorale examens bedroeg 55; daaronder 5 met ongunstigen uitslag. Er waren 47 promotien, 12 publiek en 35 privat, 15 met den eersten, 21 met den tweeden en 11 met den derden graad; 30 geschieden na verdediging van stellingen, 17 na verdediging van proefschriften, waarvan 16 in de nederlandsche, 1 in de latijnsche taal waren geschreven.

Utrecht. De collegien waren dezelfde als in den vorigen cursus. Die van wijlen den hoogleeraar VAN REES werden door zijnen opvolger den hoogleeraar QUACK gegeven. Bij alle werd de nederlandsche taal gebezigd. Responsien hadden niet plaats. Op de collegien van den hoogleeraar VREDE werden, evenals in het vorige jaar, verschillende regtsquaestien na schriftelijke bewerking door een der studenten verder mondeling besproken. Praktische oefeningen werden dit jaar niet verbonden aan het collegie in de regtsvordering, omdat de toehoorders nog te weinig bekend waren met het onderwerp. Aan de debating-club, ook in vorige jaren vermeld, werd onder afwisselende leiding van een der hoogleeraren van deze faculteit met veel ijver deel genomen.

22 studenten legden het candidaats-examen af; 19 hunner met goeden uitslag, 2 verwierven den eersten, 8 den tweeden, 9 den derden graad. 21 doctorale examens hadden plaats. Er waren 20 promotien, 2 publiek en 18 privat, 6 met den eersten, 4 met den tweeden en 10 met den derden graad; 13 geschieden na verdediging van stellingen, 7 na verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven.

Groningen. Het collegie over volkenregt van den hoogleeraar TELLEGEN trad weder in de plaats van dat over statistiek. Overigens bleven de lessen dezelfde. Bij alle werd de nederlandsche taal gebezigd; bij alle werden responsien gehouden, behalve op het collegie over burgerlijke regtsvordering van den hoogleeraar DIEPBUIJS en op die over pandecten en over de geschiedenis van het Romeinsche regt van den hoogleeraar MODDERMAN. Aan een dispuutcollegie onder de leiding van den hoogleeraar GHATAMA werd in de laatste helft van het jaar met belangstelling deelgenomen.

11 studenten verwierven den graad van candidaat, 1 van hen met den meesten lof en 8 niet zonder lof; 11 werden na het afleggen van het doctoraal examen tot de promotie toegelaten, 2 van hen waren vroeger afgewezen. 12 promoties hadden plaats, 3 publiek en 9 privaot; bij 6 werd de tweede en bij 6 de derde graad toegekend; 4 geschieden na verdediging van dissertaties in de nederlandsche taal geschreven, 8 na verdediging van stellingen.

Faculteit der geneeskunde.

Leiden. De collegien over weefselleer van den hoogleeraar BOOGAARD, over bijzondere therapie van den hoogleeraar SURINGAR, over praktische heekkunde en over oogziektekunde van den hoogleeraar KRIEGER, en over physiologie van het gezigt van den hoogleeraar HEYNSUS bleven dit jaar achterwege. Daarentegen gaf de hoogleeraar EVERS een collegie over bijzondere pathologie, terwijl dat over algemeene pathologie gedurende dezen cursus door den hoogleeraar BOOGAARD werd gehouden. De lessen over pharmacodynamiek ten vorigen jare door den hoogleeraar SURINGAR gegeven, waren thans opgedragen aan den hoogleeraar EVERS, die daarmede de behandeling der diaetetic verband. In plaats van de leer der kraambedziekten behandelde de hoogleeraar SIMON THOMAS dit jaar de vrouwenziekten in het algemeen. De hoogleeraar HEYNSUS gaf nog gedurende de wintermaanden aan eenige geneeskundigen een collegie over de nieuwere methode van het physiologisch onderzoek, en de resultaten die daardoor verkregen zijn. Aan de heekkundige oefeningen op het lijk onder leiding van den hoogleeraar ZAALIJER werd door alle candidaten en door twee doctoren in de geneeskunde deel genomen; een ruime toevoer van lijken maakte het mogelijk de studenten alle gewigtige operaties te doen verrigten. Aan de kliniek en polikliniek werd door de studenten geregeld deel genomen.

Alle lessen werden in de nederlandsche taal gegeven; op alle werd gerespondeerd, behalve op het collegie over vrouwenziekten van den hoogleeraar SIMON THOMAS.

9 studenten legden het candidaats-examen af, van welke 2 werden afgewezen; van de overigen verkregen 3 den tweeden en 4 den 3den graad. 17 candidaten legden met goeden uitslag het doctoraal examen af in de geneeskunde, 6 in de verloskunde, 6 in de heekkunde; bij het doctoraal examen in de geneeskunde werden 2, bij dat in de heekkunde 1, bij dat in de artsensjebereidkunde 1 afgewezen. Het getal promoties in de geneeskunde bedroeg 10: 8 met den tweeden, 2 met den 3den graad, 5 publiek, de overige privaot, alle na verdediging van proefschriften in de nederlandsche taal geschreven. 6 promoties in de verloskunde en evenveel in de heekkunde hadden plaats, alle privaot op stellingen; bij die in de verloskunde werd aan 2 candidaten de hoogste, aan 3 de tweede, aan 1 de derde graad toegekend; bij die in de heekkunde aan 2 de eerste en aan 4 de tweede graad,

Utrecht. Behalve de collegien in het vorige jaar vermeld, gaf de hoogleeraar VAN GOUNOEVER er een over operatieler en de hoogleeraar DONDENS een over diaetetica, dat voor de studenten van alle faculteiten kosteloos was opgesteld en zeer druk werd bezocht. Daar dit laatste collegie den hoogleeraar meer tijd en inspanning kostte dan hij verwacht had, moesten de lessen over anthropologie door hem aangekondigd achterwege blijven. De lessen over histiologie in den vorigen cursus door den hoogleeraar DONDENS gegeven, waren thans opgedragen aan zijnen assistent dr. ENGELMANN, die tevens dezen hoogleeraar behulpzaam was in het leiden van oefeningen in mikroskopie en experimentele physiologie, waaraan door 18 studenten werd deel genomen. De hoogleeraar HALBERTSMA verving zijne lessen over de theorie der verloskunde door die over verloskundige diagnostiek. De verschillende klinieken en poliklinieken werden geregeld waargenomen. Bij alle hoogleeraren werden responsien gehouden, behalve bij den hoogleeraar HALBERTSMA. De hoogleeraar DONDENS liet wegens het aanwezig zijn van eenige gegradueerden en vreemdelingen, op zijne gewone lessen niet responderen, maar gaf daartoe gelegenheid op afzonderlijke uren, waarvan echter door de studenten weinig gebruik werd gemaakt. Alle lessen werden in de nederlandsche taal gegeven.

Het aantal candidaats-examens bedroeg 12, waarvan 2 met den hoogsten, 7 met den tweeden en 2 met den 3den

graad, terwijl één student werd afgewezen. Van de 17 doctorale examens waren 8 in de geneeskunde, 4 in de heekkunde en 5 in de verloskunde, alle met goeden uitslag. Het getal promoties bedroeg 17: 7 in de geneeskunde, 5 in de verloskunde, 5 in de heekkunde. Bij de promoties in de geneeskunde werd aan één candidaat de hoogste, aan 4 de tweede en aan 2 de derde graad toegekend; allen verdedigden een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven, 1 publiek en 6 privaot. In de verloskunde geschieden 4 promoties met den tweeden, 1 met den 3den graad; in de heekkunde 8 met den tweeden en 2 met den 3den graad. Deze waren alle privaot op theses.

Groningen. Het collegie over weefselleer van den hoogleeraar ERMERINS bleef dit jaar achterwege. De hoogleeraar ROSENSTEIN verving zijne lessen over physische diagnostiek weder door die over bijzondere pathologie. Overigens bleven de collegien dezelfde. Op de meeste lessen werd geregeld of wel nu en dan gerespondeerd, echter niet op die over algemeene ziektekunde, heekkunde, oogheekkunde en ge-regtelijke geneeskunde. De nederlandsche taal werd op alle gebezigd, met uitzondering van het collegie over de ge-regtelijke geneeskunde, dat door den hoogleeraar ROSENSTEIN in de hoogduitsche taal werd gegeven. Het getal candidaats-examens bedroeg 3, 1 met den eersten, 1 met den 3den graad en een met ongunstigen uitslag. Door 6 candidaten werd het doctoraal examen in de geneeskunde afgelegd, van welke 2 werden afgewezen; door 4 dat in de heekkunde, 2 promoties in de geneeskunde hadden plaats, 1 met den tweeden en 1 met den 3den graad, beide privaot na verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven. Van de 4 promoties in de heekkunde, alle privaot op theses, waren 1 met den eersten en 3 met den 3den graad.

Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen.

Leiden. De collegien van wijlen den hoogleeraar VAN DER HOEVEN werden dezen cursus door zijnen opvolger dr. SELENKA gegeven; deze leidde nog bovendien praktische oefeningen in zootomie en disputation over zoölogie. Het collegie over lagere stellingen in het vorige jaar door den hoogleeraar BIERENS DE HAAN gehouden, werd thans gegeven door den hoogleeraar DE GEER, die nog een collegie gaf over meetkundige analysis, in het vorige jaar niet vermeld, en zijne lessen over analytische en over beschrijvende meetkunde tot één collegie vereenigde. De hoogleeraar KAISER behandelde de theoretische sterrekunde afzonderlijk voor candidaten, doch zijne pogingen om de studenten te bewegen zich in de kunst van het waarnemen te oefenen bleven vruchteloos en wel uit hoofde van den tijd, die hierdoor zoude worden gevorderd. De lessen van den hoogleeraar SURINGAR over de toepassing der planten-anatomie op de kennis en het onderzoek van geneeskrachtige plantendeelen werden ten gevolge van een daartoe gedaan verzoek gegeven. Deze hoogleeraar leidde nog praktische oefeningen in de mikroskopische planten-anatomie en in het determineren van planten. In plaats van een afzonderlijk collegie over de optica gaf de hoogleeraar RIJKE gedurende dezen cursus er een over de leer der warmte, en leidde hij praktische oefeningen in het natuurkundig kabinet. Ook de hoogleeraar VAN DER BOON MESCH leidde dagelijks praktische oefeningen in het chemisch laboratorium; van zijne kostelooze lessen over technische scheikunde en landhuishoudkunde werd door tal van ingezetenen van Leiden gebruik gemaakt. De taal waarin de lessen werden gegeven, was de nederlandsche, echter met uitzondering van de collegien des hoogleeraars SELENKA, die de hoogduitsche taal bezigde. Op alle collegien werd gerespondeerd, behalve op die van den hoogleeraar VAN DER BOON MESCH en op die over zoölogie en vergeleekende ontleendkunde van den hoogleeraar SELENKA. Het getal candidaats-examens voorbereidende tot de studie der geneeskunde bedroeg 12, waarbij aan 4 studenten de eerste, aan 6 de tweede en aan 2 de derde graad werd toegekend; het candidaats-examen, voorbereidend tot het doctoraal legden 9 studenten af, 5 met den eersten, 3 met den tweeden en 1 met den 3den graad; 5 doctorale examens hadden met goeden uitslag plaats, en 2 promoties, met den eersten graad, beide na private verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven.

Utrecht. Het collegie over de beginselen der wiskunde werd dit jaar door den hoogleeraar HOEK gegeven, vroeger door den hoogleeraar GRINWIS, die daarentegen de lessen over differentiaal- en integraalrekening in twee collegien splitste. De hoogleeraar BUYS BALLOT behandelde in een nieuw collegie de meteorologie en het aardmagnetisme. De nieuwbenoemde hoogleeraar VAN KERCKHOFF gaf de collegien over de anorganische en organische scheikunde, die in den vorigen cursus aan den assistent REINECKE en den titulair hoogleeraar E. MULDER waren opgedragen, en bovendien een nieuw collegie over praktische scheikunde; laatsgenoemde, thans buitengewoon hoogleeraar, gaf lessen in de scheikunde voor de studenten welke daarvan hun hoofdvak wenschten te maken. De emeritus hoogleeraar VAN REES behandelde voor een zestal studenten de wiskundige theorie van het licht. Evenals in den vorigen cursus moest de hoogleeraar MIQUEL een door hem aangekondigd collegie over de plantenwereld van Nederlandsch Indië achterwege doen blijven, omdat niemand zich daarvoor had aangemeld. Responsien werden gehouden op de collegien van de hoogleeraren VAN KERCKHOFF en MULDER, op die over natuurkunde en analytische meetkunde van den hoogleeraar BUYS BALLOT, en op die over plantkunde en planten-physiologie van den hoogleeraar MIQUEL.

Alle lessen werden in de nederlandsche taal gegeven. Praktische oefeningen in de vergelijkende ontleedkunde en scheikunde werden door de hoogleeraren HARTING, VAN KERCKHOFF en MULDER geleid, terwijl de hoogleeraar MIQUEL mikroskopische onderzoekingen van planten leidde.

Het getal candidaats-examen, voorbereidend tot de studie der geneeskunde, bedroeg 10; 5 studenten verkregen daarbij den tweeden en evenveel den derden graad. Het candidaats-examen, voorbereidend tot het doctoraal, werd door 8 studenten afgelegd, van welke 3 den eersten, 2 den tweeden en 3 den derden graad verwierven. Eene privaats promotie had plaats, na verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven, waarbij de tweede graad werd toegelikt.

Groningen. Van de collegien in den vorigen cursus door den hoogleeraar ERMERINS gehouden, werd dat over de beginselen der wiskunde thans gegeven door den hoogleeraar ENSCHEDÉ, dat over de profondere natuurlijke natuurkunde door den hoogleeraar MEES; de lessen over hoogere natuurkunde bleven achterwege. De hoogleeraar MEES gaf na de Kersvacantie een nieuw collegie over de wiskundige sterrekunde en hield tevens dat over de beginselen der sterrekunde, vroeger aan den hoogleeraar ENSCHEDÉ opgedragen. De hoogleeraar SALVERDA behandelde dit jaar voor meer gevorderden de morphologie der gewervelde dieren en gaf een nieuw collegie over de zoölogie medicalis. Het collegie over hoogere kruidkunde van den hoogleeraar VAN HALL werd dit jaar niet gehouden. De lessen over anorganische, over organische en over pharmaceutische scheikunde werden tot December door den hoogleeraar VAN KERCKHOFF en van Maart tot het einde van den cursus door zijnen opvolger den hoogleeraar MODDERMAN gegeven; na het vertrek van den eerstgenoemde bleven die over technologische scheikunde wegens den reeds vergeworderden cursus voorloopig achterwege.

Op alle lessen werd gerepondeerd; alle werden in de nederlandsche taal gegeven. Onder leiding van den hoogleeraar VAN HALL werden in den zomer geregeld botanische excursien gedaan. De hoogleeraar ENSCHEDÉ gaf gelegenheid tot oefeningen in het oplossen van vraagstukken, terwijl onder de leiding der hoogleeraren VAN KERCKHOFF en MODDERMAN geregeld praktische oefeningen werden gehouden in het chemisch laboratorium.

Het candidaats-examen, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, werd door 5 studenten afgelegd, van welke 1 den eersten, 1 den tweeden en 3 den derden graad verwierven. Het getal candidaats-examen, voorbereidende tot het doctoraal, bedroeg 4, 1 met den eersten, 1 met den tweeden en 2 met den derden graad. 5 doctorale examen hadden met goeden uitslag plaats en ééne promotie met den eersten graad, na openbare verdediging van een proefschrift in de nederlandsche taal geschreven.

Faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren.

Leiden. Het collegie over grieksche oudheden werd dit

jaar door den hoogleeraar PLUYGERS niet gegeven, evenmin als de afzonderlijke lessen over Tacitus; daarentegen gaf hij een nieuw collegie ter oefening in den latijnschen stijl. De hoogleeraar DE GOEJE liet zijne lessen over plaatsen uit handschriften van juridischen inhoud achterwege. De hoogleeraar DE VRIES gaf nieuwe collegien over de hoogere taalkunde en kritiek en betreffende de etymologische verklaring van nederlandsche regtstermen, de hoogleeraar DOZY een over de geschiedenis der middeleeuwen. Daarentegen behandelde de hoogleeraar FRUIN de geschiedenis der staatsinstellingen onder de republiek der Vereenigde Nederlanden dit jaar niet. Op alle lessen werd de nederlandsche taal gebezigd, met uitzondering van die van den hoogleeraar COBET, van die over de hebreuwsche taalkunde en oudheden van den hoogleeraar RUTGENS en van diens cursorisch collegie over het Oude Testament, die in de latijnsche taal werden gegeven. Responsien hadden geregeld op alle lessen plaats, behalve op die van den hoogleeraar FRUIN en op die over vergelijkende taalkunde, over de etymologische verklaring van nederlandsche regtstermen en over de algemeene geschiedenis van de hoogleeraren KERN, DE VRIES en DOZY.

Het getal candidaats-examen bedroeg 67, namelijk 7 voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, waarvan 5 met den tweeden en 2 met den derden graad; 56 voorbereidende tot de studie der regtsgeleerdheid, waarvan 12 met den eersten, 15 met den tweeden en 29 met den derden graad; 4 voorbereidende tot het doctoraal, waarvan 1 met den hoogsten, 1 met den tweeden en 2 met den derden graad. 3 doctorale examen werden met goeden uitslag afgelegd. 3 promotien hadden plaats, 1 met den eersten en 2 met den tweeden graad, alle na openbare verdediging van een proefschrift in de latijnsche taal geschreven.

Het examen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n. 31) werd door 96 jongelieden afgelegd; 44 van hen werden daarbij afgewezen.

Utrecht. De hoogleeraar VAN HERWERDEN gaf een nieuw collegie over paedagogiek, de hoogleeraar ROVERS een over romeinsche historiographie. De collegien over hebreuwsche letterkunde en oudheden, en het arabisch in den vorigen cursus door den hoogleeraar MILLIES gegeven, waren thans aan zijnen opvolger den hoogleeraar DE JONG opgedragen; de lessen over chaldeeuwsch en syrisch bleven achterwege. De hoogleeraar DE JONG gaf bovendien een privaattolegie over het arabisch aan 2 studenten, de hoogleeraar BRILL een over het wezen en de geschiedenis der schoone kunsten. De hoogleeraar ROVERS behandelde de romeinsche antiquiteiten en de romeinsche historiographie in het latijn; bij alle overige lessen werd de nederlandsche taal gebezigd. De hoogleeraren BRILL en OPZOOMEN lieten op hunne collegien niet responderen, de hoogleeraar ROVERS alleen op dat over de romeinsche antiquiteiten, terwijl de hoogleeraren VAN HERWERDEN en DE JONG op hunne collegien over grieksche, latijnsche, hebreuwsche en arabische taal en letterkunde, over paedagogiek en op het privaats collegie over het arabisch vragen lieten beantwoorden.

Het getal candidaats-examen voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid bedroeg 26, waarbij 1 student den eersten, 13 den tweeden en 10 den derden graad bekwamen, terwijl 2 werden afgewezen. 42 studenten legden het candidaats-examen voorbereidende tot de studie der regtsgeleerdheid af, van welke 1 den hoogsten, 9 den tweeden en 22 den derden graad erlangden, terwijl 10 werden afgewezen. Bij de 6 candidaats-examen voorbereidende tot het doctoraal, werd aan 2 studenten de eerste, aan 2 de tweede en aan 2 de derde graad toegelikt. Eén doctoraal examen had plaats en 2 private promotien met den tweeden graad op dissertatie in de latijnsche taal geschreven. De titel van doctor in de letteren werd honoris causa aangeboden aan jhr. J. P. SIX, lid der Koninklijke akademie van wetenschappen te Amsterdam en aan jhr. B. H. C. K. VAN DER WILCK, hoogleeraar te Groningen. Het examen vastgesteld bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n. 31) werd afgelegd door 41 jongelieden, van welke 14 zijn afgewezen.

Groningen. De hoogleeraar FRANCKEN gaf in dezen cursus een nieuw collegie over grieksche palaeographie en

kritiek; daarentegen bleef dat over paedagogiek achterwege, omdat alle aanwezige candidaten het reeds vroeger hadden gehouden. Het collegie over grieksche oudheden in het vorige jaar wegens gemis van toehoorders niet gegeven, werd thans door 3 studenten gevolgd. De hoogleeraar MOLTZER kon zijn collegie over het middelnederlandsch geen voortgang doen hebben, wegens gebrek aan belangstelling; deze hoogleeraar behandelde even als in het vorige jaar met een zestal studenten eenige der meesterstukken van Shakespeare. De hoogleeraar VALETON verving zijne verklaring der Psalmen door die van het boek Jesaja. De hoogleeraar FRANCKEN hield met een drietal studenten in de letteren wekelijks oefeningen in het vertalen uit het grieksch in het latijn, en leidde een latijnsch dispuut. Behalve dit dispuut en het collegie over de grieksche palaeographie, werden alle lessen in de nederlandsche taal gegeven. Op alle werd gerespondeerd, met uitzondering van die van den hoogleeraar FRANCKEN over de geschiedenis der grieksche en romeinsche letterkunde en over de grieksche palaeographie en kritiek.

6 studenten legden het candidaats-examen af, voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, 1 met den hoogsten, 1 met den tweeden en 3 met den derden graad, terwijl 1 werd afgewezen; 5 studenten, dat, voorbereidende tot de studie der regtsgeleerdheid, 1 met den tweeden en 2 met den derden graad, terwijl 2 werden afgewezen; 3 studenten dat, voorbereidende tot het doctoraal, 1 met den tweeden, 1 met den derden graad en 1 met ongunstigen uitslag. Doctorale examens of promotien hadden dit jaar geen plaats. Het examen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad*

n°. 31), werd door 11 jongelieden afgelegd, van hen slaagden 8.

Over het algemeen werden gunstige getuigenissen uitgebragt omtrent de vlijt en de vorderingen der studenten. De meeste lessen werden geregeld bijgewoond, als ook verscheidene privaatscollegien, terwijl aan de praktische oefeningen met ijver werd deelgenomen. Eene atzonderlijke vermelding verdient nog de ijverige deelname der studenten aan de beide debating-societies te Leiden en te Utrecht; deze alleen voor juristen onder afwisselende leiding van een der hoogleeraren van de regtsgeleerde faculteit, gene voor studenten van alle faculteiten, onder voorzitterschap van den hoogleeraar J. T. BUYS.

De klagt over onvoldoende voorbereidende ontwikkeling der studenten werd van meer dan ééne zijde vernomen. Vooral deed het gebrek aan kennis der latijnsche taal zich gevoelen, waardoor, onder anderen volgens het oordeel van den hoogleeraar GOUTSMIT, de studie van het romeinsche regt werd belemmerd, daar de meeste studenten niet genoeg latijn kenden om de oorspronkelijke bronnen met vrucht te kunnen raadplegen. Hiervan is het natuurlijk gevolg dat steeds minder collegien in die taal worden gegeven, en dat onder anderen de hoogleeraar DE GEER, die nog in het vorige jaar op een zijner collegie-uren over de instituten de latijnsche taal bezigde, welk uur reeds toen minder ijverig dan de overige door de studenten werd gevolgd, dit vak thans geheel in de nederlandsche taal behandelde.

d. Studenten.

Het getal studenten op 31 December 1866 is in het volgend overzicht aangewezen:

FACULTEITEN.	LEIDEN.		UTRECHT.		GRONINGEN.		TOTAAL.
	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	
	studerende.		studerende.		studerende.		
Godgeleerdheid	51	17	170	5	34	"	277
Regtsgeleerdheid	306	31	156	4	50	"	547
Geneeskunde	97	15	78	2	40	"	232
Wis- en natuurkunde	58	6	63	"	20	"	147
Letteren	63	21	22	1	9	"	116
Totaal	575	90	489	12	153	"	1319
Algemeen totaal	665		501		153		1319
In 1867	644		586		175		1405
Vermeerdering	21		— 85 (a)		— 22 (b)		86

a. Deze aanzienlijke vermindering heeft haren grond in de verplaatsing van de Rijks-kweekschool voor militaire geneeskundigen naar Amsterdam.

b. Bovendien studeerden nog 19 jongelieden aan deze hoogeschool, die de recensie in October hadden verzuimd.

Eene vergelijking tusschen de jaren 1867 en 1868 geeft de volgende uitkomsten:

Leiden. Vermeerdering van het totaal getal studenten met 21. De alhier studerende verminderden met 17, de

elders studerende waren 38 meer in aantal. Vermindering had plaats bij de te Leiden studerende in de godgeleerdheid met 8, in de regtsgeleerdheid met 6, in de geneeskunde met 9; vermeerdering bij deze in de letteren met 6, bij de elders studerende in de godgeleerdheid met 10, in

de rechtsgeleerdheid met 9, in de geneeskunde met 5, in de wis- en natuurkunde met 3, in de letteren met 11.

Utrecht. De alhier studerende verminderden met 75, de elders studerende met 10. Bij deze vermindering moet echter in het oog worden gehouden, dat in het vorige jaar 67 kweekelingen van 's Rijks kweekschool voor militaire geneeskundigen, sedert naar Amsterdam verplaatst, als studenten in de geneeskunde aan deze hoogeschool waren ingeschreven; trekt men dit cijfer af van het minuscijfer, dan wordt het mindere aantal tot 18 teruggebracht. De te Utrecht studerende verminderden bij de faculteit der godgeleerdheid met 16, bij die der rechtsgeleerdheid met 23, bij die der geneeskunde met 58, daarentegen nam hun aantal toe bij de faculteit der wis- en natuurkunde met 15, bij die der letteren met 7. Van de elders studerende verminderde het aantal bij de faculteit der godgeleerdheid met 1, bij die der rechtsgeleerdheid met 9, bij die der letteren met 2, doch vermeerdeerde bij die der geneeskunde met 2.

Groningen. Even als in het vorige jaar hadden zich alhier geen studenten, die elders studeerden, tot het afleggen der examina doen inschrijven. Het aantal studenten verminderde met 22, waarbij echter moet worden opgemerkt, dat 19 jongelieden de recensie hadden verzuimd, terwijl dit op den 31sten December 1867 slechts met 13 het geval was. De studenten in de godgeleerde faculteit waren 6 minder in aantal, die in de rechtsgeleerde 7, die in de geneeskundige 6, die in de wis- en natuurkundige 1, die in de letterkundige 2.

Aan de drie hoogescholen te zamen waren 1319 studenten, dus 86 minder dan in het vorige jaar. De werkelijk aan de hoogescholen studerende verminderden met 114, de elders studerende vermeerdeerden daarentegen met 28. Het aantal studenten in de godgeleerdheid verminderde dit jaar met 21, dat in de rechtsgeleerdheid met 36, dat in de geneeskunde met 66; daarentegen nam dat der studenten in de wis- en natuurkunde toe met 17, dat in de letteren met 20.

Eene zamenvatting der examens in de vorige paragraaf opgegeven, geeft de volgende resultaten:

Leiden. Het getal candidaats-examens bedroeg 153; 20 met den eersten, 65 met den tweeden en 59 met den derden graad. 90 doctorale examens hadden plaats en 77 promotien, van welke 23 met den eersten, 40 met den tweeden en 14 met den derden graad, 22 publiek en 55 privaat, 42 na verdediging van stellingen en 35 op dissertatien; van deze waren 4 in de latijnsche en de overige in de nederlandsche taal geschreven.

Met de opgaven van den vorigen cursus vergeleken, is het getal candidaats-examens verminderd met 32, dat der doctorale examens toegenomen met 8, dat der promotien verminderd met 5. Minder candidaats-examens hadden plaats in de godgeleerdheid 4, in de rechtsgeleerdheid 9, in de geneeskunde 9, in de wis- en natuurkunde 5, in de letteren 5; minder doctorale examens in de verloskunde 7, in de heekkunde 4, in de artsnijbereidkunde 2; minder promotien in de geneeskunde 2, in de wis- en natuurkunde 1, in de verloskunde 7, in de heekkunde 4, in de artsnijbereidkunde 2; meer doctorale examens in de godgeleerdheid 2, in de rechtsgeleerdheid 7, in de geneeskunde 9, in de wis- en natuurkunde 1, in de letteren 2; meer promotien in de rechtsgeleerdheid 9, in de letteren 2.

Utrecht. 137 candidaats-examens hadden plaats; 15 met den hoogsten, 65 met den tweeden en 57 met den derden graad; 46 doctorale examens; 41 promotien, 4 publiek en 37 privaat, 8 met den eersten, 18 met den tweeden en 15 met den derden graad, 23 op stellingen en 18 na verdediging van dissertatien, van welke 2 in de latijnsche en de overige in de nederlandsche taal waren geschreven.

Met de opgaven in den vorigen cursus vergeleken, is het getal candidaats-examens verminderd met 5, dat der doctorale examens met 4, dat der promotien met 16. Meer candidaats-examens hadden plaats in de geneeskunde 6, minder in de godgeleerdheid 6, in de rechtsgeleerdheid 1, in de wis- en natuurkunde 4; meer doctorale examens in de godgeleerdheid 1, in de geneeskunde 1, in de heekkunde 3, in de letteren 1; minder in de rechtsgeleerdheid 9, in de verloskunde 1; meer promotien in de godgeleerdheid 1, in

de heekkunde 4, in de letteren 1, minder in de rechtsgeleerdheid 17, in de geneeskunde 3, in de verloskunde 1, in de wis- en natuurkunde 1.

Groningen. Hier waren 35 candidaats-examens; 5 met den eersten, 15 met den tweeden en 15 met den derden graad; 24 doctorale examens; 22 promotien, 4 publiek en 18 privaat, 4 met den eersten, 8 met den tweeden en 10 met den derden graad, 12 op stellingen en 10 na verdediging van dissertatien in de nederlandsche taal geschreven.

Met de opgaven in den vorigen cursus vergeleken, is het getal candidaats-examens verminderd met 24, dat der doctorale examens daarentegen vermeerdeerd met 2, dat der promotien met 4. Minder candidaats-examens hadden plaats in de godgeleerdheid 9, in de geneeskunde 2, in de wis- en natuurkunde 2, in de letteren 11; minder doctorale examens in de godgeleerdheid 2, in de geneeskunde 1, in de verloskunde 1, in de letteren 1; meer in de rechtsgeleerdheid 2, in de heekkunde 1, in de wis- en natuurkunde 4; minder promotien in de geneeskunde 2, in de verloskunde 1, meer in de godgeleerdheid 3, in de rechtsgeleerdheid 3, in de heekkunde 1.

Aan de drie hoogescholen te zamen hadden 140 promotien plaats, van welke 7 in de godgeleerdheid, 79 in de rechtsgeleerdheid, 19 in de geneeskunde, 11 in de verloskunde, 15 in de heekkunde, 4 in de wis- en natuurkunde, 5 in de letteren; 33 waren publiek, 107 privaat; 77 geschieden op stellingen, 63 na verdediging van dissertatien. Van deze waren 57 in de nederlandsche taal geschreven en 6 in de latijnsche, namelijk 1 in de regten en 3 in de letteren te Leiden en 2 in de letteren te Utrecht. De onderwerpen in de dissertatien behandeld en de namen der schrijvers zijn vermeld in het overzicht als Bijlage B bij dit verslag gevoegd.

De eereblijken, welke zijn toegekend voor de beste beantwoording der prijsvragen, in April 1868 aan de hoogeschool te Groningen uitgeschreven, zijn eerst den 14 October 1869, dus niet meer in den cursus 1868/1869, uitgereikt; de vermelding van de toekenning daarvan zal derhalve in het volgend verslag worden opgenomen.

De 15 rijksbeurzen en de vicary-inkomsten, door het Rijk te bevoegen, zijn gedurende 1869 genoten door 7 studenten te Leiden, 7 te Utrecht, 5 te Groningen en 1 te Amsterdam. Van hen studeerden 8 in de godgeleerdheid, 2 in de regten, 7 in de wis- en natuurkunde en 3 in de letteren.

e. Hulpmiddelen voor het onderwijs.

De bibliotheek der Leidsche hoogeschool werd in dezen cursus vermeerdeerd met 730 nummers, waarvan 300 geschenken: 8 nieuwe handschriften werden ten geschenke ontvangen. Zoewel in de leeskamer als buiten het gebouw werd druk gebruik gemaakt van de boekwerken: 2100 boeken en 56 handschriften werden buiten het gebouw te leen gegeven. Door den conservator nu RIEU werd het archief beter geordend en voorts de voorbereidende werkzaamheden tot eene nieuwe beschrijving der geheele verzameling handschriften voortgezet, terwijl de conservator TIELE den catalogus der boekwerken vervolgde en de nieuwe beschrijving en verplaatsing daarvan geregeld voortzette. Het gebouw voldoet uitmuntend.

De verzameling van oostersche handschriften is zoo door aankoop als door geschenken aanzienlijk uitgebreid; het aantal manuscripten steeg tot 1924. Er werd ijerig gebruik van gemaakt, ook door buitenlandsche geleerden. Uit een der handschriften werd door de hoogleeraren DE GOEJE en DE JONGE een gedeelte van eene kalifengeschiedenis, getiteld Kitabo 'l-Oyun uitgegeven, als eerste deel van een werk genoemd Fragmenta historicorum arabicorum; dit zoude spoedig door een tweede deel worden gevolgd.

De localen van de Utrechtsche bibliotheek bleven in goeden staat; het gebrek aan ruimte belemmerde echter de behoorlijke plaatsing van een aantal boeken. Het gebruik, dat van deze verzameling buiten het gebouw werd gemaakt nam eenigzins af; de reden schijnt daarin te moeten gezocht worden, dat meer personen de werken op de leeskamer inzagen. Aan 2042 personen werden dit jaar 5784 boekdeelen uitgeleend; bovendien bezochten 3415

personen de bibliotheek. Zij werd weder met ongeveer 2400 deelen verrijkt, waarvan ruim 750 door schenking verkregen waren.

De Groningsche bibliotheek werd vermeerderd met 1018 boeken. Het gebruik nam weder toe; 5416 boekdeelen werden uitgeleend.

In het akademisch ziekenhuis te Leiden werden op de vrouwenziekenzaal onder leiding van den hoogleeraar SURINGAR 59 patienten verpleegd; van haar werden 26 als hersteld, 29 als verbeterd ontslagen, terwijl 4 in het gesticht overleden. Op de mannezienzaal werden onder leiding van den hoogleeraar EVERS 108 personen behandeld, van welke 53 als hersteld, 25 als verbeterd werden ontslagen, terwijl 20 overleden en 8 zonder merkbare verbetering moesten worden ontslagen. Op de heelkundige kliniek van den hoogleeraar KRIEGER werden 93 patienten (45 vrouwen en 50 mannen) behandeld.

De lijkopeningen geschieden meestal door de studenten onder de leiding van den hoogleeraar BOOGAARD.

70 verlossingen hadden op de kraamzaal plaats onder toezigt van den hoogleeraar SIMON THOMAS; van deze waren 4 ontijdig en in 12 gevallen moest kunsthulp worden aangewend. Op de geneeskundige polikliniek van den hoogleeraar EVERS werden 413 mannen, 493 vrouwen en 294 kinderen van 2—15 jaren als patienten ingeschreven; van hen herstelden 500, beterden 213 en overleden 17. Op de heelkundige polikliniek onder leiding van den hoogleeraar KRIEGER werden 832 patienten behandeld. Voor de verloskundige polikliniek onder leiding van den hoogleeraar SIMON THOMAS werden 137 zwangere vrouwen door de candidaten in de geneeskunde bijgestaan, terwijl nog bovendien in 48 gevallen nadere hulp werd verleend. Bij 54 verlossingen was kunsthulp noodzakelijk, die meestal door de candidaten in de geneeskunde kon worden aangebragt. Op de polikliniek voor vrouwen- en kinderziekten van dezen zelfden hoogleeraar werd aan 29 vrouwen en 143 kinderen geneeskundige hulp verleend, van welke de meeste herstelden of althans verbeterd werden ontslagen. Met den bouw van het nieuwe akademisch ziekenhuis is krachtig voortgegaan, zoodat het reeds aan het eind van dezen cursus onder dak was.

Van het physiologisch laboratorium werd druk gebruik gemaakt. De inrigting voldoet zeer goed, echter was er nog gebrek aan ruimte voor de berging der instrumenten en voor een deel der praktische oefeningen.

Voor de anatomische demonstraties en de ontleedkundige en heelkundige oefeningen waren dit jaar 19 lijken beschikbaar; 133 lijkopeningen hadden bovendien plaats. De verzameling anatomische voorwerpen werd met een aantal preparaten vermeerderd. Voor de verzameling heel- en verloskundige instrumenten werden 6 verloskundige werktuigen aangekocht.

In het akademisch ziekenhuis te Utrecht werden op de geneeskundige kliniek van den hoogleeraar LONCE 68 mannen en 51 vrouwen verpleegd, van welke 10 mannen en 8 vrouwen zijn overleden. Op de polikliniek werden 800 zieken behandeld. Op de heelkundige kliniek van den hoogleeraar VAN GOUDOVEER werden 182 patienten behandeld, op de polikliniek 1283; van de eerste overleden 5. Vele belangrijke operaties kwamen hierbij voor. Bij de oefeningen in de operative heelkunde had de hoogleeraar te strijden met het gebrek aan lijken. Het ontleedkundig Kabinet verkeert in goeden toestand, het aantal preparaten neemt geregeld toe. De verzameling verloskundige instrumenten werd belangrijk uitgebreid, ook de heelkundige instrumenten waren in goeden staat. Het physiologisch laboratorium voldeed geheel aan de verwachting. Minder gunstig was echter het oordeel over de inrigting van het akademisch ziekenhuis, die zeer gebrekrijk werd genoemd; hierin zoude echter spoedig worden voorzien door het nieuwe stedelijk ziekenhuis, waarvan de aanbouw reeds verre gevorderd was.

Te Groningen werden in het akademisch ziekenhuis verpleegd 638 personen, onder welke 44 kraamvrouwen. Op de geneeskundige kliniek van de hoogleeraren EMERINS en ROSENSTEIS werden 324 patienten behandeld, op de heelkundige kliniek van den hoogleeraar JANSSEN 270. Bovendien werd een groot aantal lijders bij de polikliniek behandeld. De verschillende inrigtingen in het physiologisch laboratorium werden door de studenten ijerig bezocht; een der localen is tot een pathologisch laboratorium ingerigt. De histologische verzameling werd met een aanzienlijk aantal

praeparaten verrijkt. De verzameling verloskundige werktuigen is in goeden staat.

Van de gelegenheid tot eigen oefening der studenten aan de natuurkundige kabinetten bij de drie hoogeschoolen, even als op de scheikundige laboratoria werd druk gebruik gemaakt.

Aan de sterrewacht te Leiden werden de beide observatoren dr. A. VAN HENNEKELER en dr. N. M. KAN, die beiden als leeraar aan eene school voor middelbaar onderwijs waren geplaatst, vervangen door de heeren dr. C. L. F. KAMPF van Hamburg en dr. W. VALENTINER van Leipzig. Het eerste deel van de jaarboeken der sterrewacht verscheen dit jaar in het licht; in den volgenden cursus zoude met het drukken van het tweede deel worden aangevangen. Voorts werden drie grootere stukken, omtrent waarnemingen aan deze sterrewacht volbragt, in het tijdschrift „*Astronomische Nachrichten*“ opgenomen. De werkzaamheden voor de graadmeting van Europa werden voortgezet, zonder echter nog tot bevredigende einduitkomsten te leiden. De bibliotheek der sterrewacht werd aanzienlijk door geschenken uitgebreid, ook werden enige nieuwe werktuigen aangekocht. Het sterrekundig observatorium te Utrecht bleef in goeden staat.

Aan het Rijks-museum van natuurlijke historie te Leiden werd de tweede assistent J. G. KEULEMANS eervol ontslagen; in deze vacature is in dit jaar nog niet voorzien. Door het aanschaffen van nieuwe kasten werd eenigermate te gemoot gekomen aan het gebrek aan ruimte. Bij de verschillende afdelingen werden de werkzaamheden tot het determineren en op nieuw rangschikken der voorwerpen geregeld voortgezet. Van den reeds meermalen in vorige verslagen vermelden reiziger, den heer D. S. HOEFT, werden weder twee bezendingen ontvangen, die vele merkwaardige voorwerpen, uit Timor en de Banda eilanden afkomstig, bevatten.

Van dr. C. DE GAVERE, vroeger assistent aan het museum, thans leeraar aan het gymnasium Willem III te Batavia, ontving het museum eene prachtige verzameling Europeische en West-Aziatische vlinders ten geschenke, en van den heer C. D. VAN DAM eene kleine verzameling voorwerpen door hem op Madagascar bijeengebragt.

Bovendien werd het museum door enige kleinere geschenken, door aankopen en ruilingen uitgebreid. Door den directeur van het museum werden uitgegeven twee verhandelingen in het jaarboekje van het Koninklijk genootschap *Natura Artis Magistra* te Amsterdam, benevens de elfde aflevering van de beschrijving van den dierentuin te Amsterdam; ook de conservatoren mr. S. C. SNEELLEN VAN VOLLENHOVEN en J. A. HERKLOTS gaven enige verhandelingen uit, terwijl de uitgave van het entomologisch tijdschrift werd voortgezet.

In dit museum waren ook voor het grootste gedeelte geplaatst de verzameling voorwerpen van vergelijkende ontleedkunde en de praeparaten, welke op het door den hoogleeraar SELENKA nieuw ingerigt zoötomisch laboratorium te huis behoorden, waar zij echter wegens gebrek aan ruimte nog niet konden worden geborgen. Dit laboratorium werd door genoemden hoogleeraar ingerigt vooral om de studenten gelegenheid te geven zelfstandig te werken, om makro- en mikroskopische demonstraties te kunnen doen en om praeparaten te vervaardigen en te bewaren. Daaraan werd door den zoon van wijlen den hoogleeraar J. VAN DER HOEVEN, diens belangrijke verzameling van vergelijkende ontleedkunde ten geschenke gegeven.

Het museum van natuurlijke historie te Utrecht werd door geschenken en ook door aankoop uitgebreid. Van den scheepskapitein KRUIZINGA werden weder een aantal zeedieren ontvangen.

In den gunstigen toestand van den akademischen kruidtuin te Leiden kwam dit jaar geen verandering, de ontbrekende voorwerpen werden zooveel mogelijk aangevuld en de instelling blijft op de hoogte van den tijd. Door den heer KOUWELS werden wederom belangrijke afdeelingen vervaardigd. Omtrent de akademische tuinen te Utrecht en te Groningen valt geen nieuws te vermelden; beide werden weder eenigzins uitgebreid.

Het Rijksherbarium te Leiden nam ook dit jaar toe. Vele belangrijke geschenken werden weder ontvangen, waaronder vooral vermelding verdienen:

eene bezending van het museum te Kew, bij Londen, bevattende de rijke herbaria van dr. WIGHT en dr. FALCONER en andere Engelsehe reizigers, in verschillende gewesten

van Britsch-Indië en op het Himalaya gebergte bijeengebragt, bestaande uit 3200 soorten;

eene aanzienlijke verzameling van planten afkomstig uit Nieuw-Holland, door dr. F. MÜLLER gezonden uit het museum te Melbourne in Australië;

eene verzameling van de thans op Java gekweekte kina-soorten; enz.

Voorts werden eenige boekwerken ten geschenke ontvangen.

Van den catalogus der verzameling werd dit jaar het eerste deel uitgegeven, hetwelk de Japansche verzamelingen van verschillende aard omvat. Voor het tweede deel, waarin de Indische Flora zal worden opgenomen, was reeds veel voorbereid.

Het 4de en laatste deel der Annales Musei botanici Lugduno-Batavi is dit jaar geheel gereed gekomen. De uitgave is thans gestaakt; voortaan zullen de mededeelingen die naar het oordeel van den directeur van het museum, eenig belang voor de wetenschap mogten hebben, in eenvoudiger vorm worden gepubliceerd.

Zoowel binnenlandsche als ook buitenlandsche geleerden maakten veel gebruik van de gelegenheid, welke het museum aanbod, om wetenschappelijke nasporingen in het werk te stellen.

Wederom kunnen vele aanwinsten van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden worden vermeld. De belangrijkste uitbreiding onderging de afdeling der Romeinsche oudheden, die met een groot aantal voorwerpen werd verrijkt, voornamelijk afkomstig van de opgravingen voor de fortificatiewerken in de Houtensche vlakte bij Vochten. Ook de Javaansche afdeling en die der vaderlandsche oudheden ondergingen eenige uitbreiding. De verzameling boekwerken werd even als in vorige jaren met een aantal geschenken vermeerderd. De in den aanvang van 1869, ter vervanging van dr. JANSSEN tot andere functien geroepen, aangestelde nieuwe conservator W. PLEYTE hield zich ijverig bezig met het nader ordenen en rangschikken der voorwerpen. Het gebouw zou weldra geen behoorlijke gelegenheid meer aanbieden voor de bewaring en tentoonstelling van deze uitgebreide verzameling.

Ook de localen van het Rijks-ethnographisch museum te Leiden lieten te wenschen over. Voor zoover de bekrompen ruimte dit gedoelde, zijn de voorwerpen ten toon gesteld en de overige in kasten geborgen; de inventaris werd behoorlijk bijgehouden. Van dr. G. F. WIENECKE te Melang werden weder twee bezendingen voorwerpen ten geschenke ontvangen, terwijl nog vele andere personen door min of meer belangrijke schenkingen tastbare blijken gaven van hunne belangstelling in deze verzameling, en bovendien eenige voorwerpen werden aangekocht. Uit het Christy museum te Londen werd voorts eene zeer rijke collectie dubbelen ontvangen, in ruil tegen dubbelen in het museum aanwezig.

Dr. L. J. F. JANSSEN, wien, blijkens het vorig verslag, het bestuur over het Munt- en penningkabinet der Leidsche hoogeschool voorloopig was opgedragen, werd bij Koninklijk besluit van 30 October 1868 tot directeur dier verzameling aangesteld en uit zijne betrekking bij het Museum van Oudheden eervol ontslagen. Slechts kort mogt hij aan het hoofd van het Kabinet staan. Reeds in het voorjaar van 1869 door eene ernstige ziekte aangetast, bezweek hij daaraan den 24sten Julij, te midden van zijne taak om het Kabinet naar behooren te ordenen. Tot zijn opvolger werd bij Koninklijk besluit van 25 September 1869 benoemd de heer J. E. H. HOOFT VAN IJDEKINGE. De aanwinsten der verzameling zoo door aankopen als geschenken zijn van weinig beteekenis geweest.

Daarentegen ondervond het Kabinet van pleisterbeelden, teekeningen en prenten aan de hoogeschool te Leiden, de belangstelling die zich in het geven van geschenken uit. Verscheidene schoone etsen, teekeningen enz. werden door schenking verkregen; ook door aankoop werd deze verzameling dit jaar uitgebreid.

§ 2. ATHENAEUM TE AMSTERDAM.

In den loop van dezen cursus werd in den gemeenteraad een voorstel aanhangig gemaakt tot reorganisatie van het onderwijs in de godgeleerdheid, de regtsgeleerdheid en de letteren. Na de indiening van het wets-ontwerp tot regeling van het hooger onderwijs oordeelde de raad het echter

beter deze hervorming uit te stellen tot na de behandeling van dat ontwerp door de Staten-Generaal.

In het collegie van curatoren kwam geen verandering. De hoogleeraar M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, die reeds eenigen tijd door den toestand zijner gezondheid werd verhinderd zijne collegien te geven, overleed den 13den October 1868. In Januarij 1869 werd in zijne plaats tot hoogleeraar in de regtsgeleerde faculteit benoemd mr. G. VAN TIENHOVEN, die den 19den April daaraanvolgende zijne betrekking aanvaardde met het uitspreken eener rede *» over de waarde van het römainsche regt voor de studie van het nederlandsch privaatrecht*". De hoogleeraren HERTZ en KÜHNE, die reeds in den vorigen cursus hunne lessen hadden aangevangen, hielden thans hunne inwijdings-redevoeringen, de eerste den 26sten October 1868, over *» eene geschiedenis der pathologische anatomie*", de tweede den 22sten Mei 1869, over *» de beteekenis der physiologie*". Dr. H. SANDERS EZN., die reeds als assistent van den hoogleeraar KÜHNE in het laatst van den vorigen cursus met eenige studenten een repetitorium had gehouden over eenige hoofdstukken der physiologie, werd den 2den November 1868 tot privatdocent in de physiologie aangesteld. Tot privatdocent voor inwendige ziekten werd den 4den Januarij 1869 aangesteld dr. J. J. BOS.

De lessen gedurende den cursus 1868/69 aangekondigd en gehouden, zijn vermeld in het overzicht als bijlage C bij dit verslag gevoegd. Nog werden aangekondigd lessen over de ziekten der pasgeborenen door den lector BARNOUW, over hodegetiek en encyclopaedie door den lector ISRAËLS, over oorheekunde door den privatdocent GUYE, over electrotherapie door den privatdocent MEURSINGE, die echter niet gehouden werden, omdat zich daarvoor geen hoorders hadden aangemeld. Door den hoogleeraar ASSER werd het collegie over staatsregt, hoewel aangekondigd, tot den volgenden cursus uitgesteld, terwijl de lector GUNNING zijne lessen over operative oogheekunde eerst in den loop van Februarij 1869 aanving. Het collegie over het burgerlijk regt werd na het overlijden van den hoogleeraar VAN DER HOEVEN door den hoogleeraar ASSER gegeven; de hoogleeraar MODDERMAN behandelde tot den 1sten April 1869 de instituten, welk vak toen door den hoogleeraar VAN TIENHOVEN werd overgenomen.

Behalve de aangekondigde lessen gaf de hoogleeraar OUDEMANS nog een collegie over de behandeling van het mikroskoop, de hoogleeraar CHANFLEURY VAN IJSELSTEYN een over de structurae urethrae, als vervolg op zijn collegie over syphilis van den vorigen cursus, de hoogleeraar SCHNEEVOOGT een over geregteelike psychologie, de privatdocent SANDERS een over centrale zenuw-physiologie en de physiologie der zintuigen, de hoogleeraar BOOT een collegie over paedagogiek, terwijl de hoogleeraar GUNNING een repetitorium hield voor de studenten, die kweekelingen waren van de school voor militaire geneeskundigen en een voor de jongere studenten.

De hoogleeraar ASSER leidde een collegie tot oefeningen in het spreken, onder den naam van debating-club, waaraan studenten van alle faculteiten ijverig deel namen.

Van de stadsbibliotheek werd nog meer gebruik gemaakt dan in vroegere jaren; zij werd door 2743 personen bezocht en 2241 werken of 4027 boekdeelen werden buiten het gebouw uitgeleend. Door eene nieuwe verordening op deze inrigting van den 28sten Julij 1869 werd de bevoegdheid tot het raadplegen van boekwerken buiten het gebouw ruimer toegekend. De inrigting mogt op nieuw vele geschenken ontvangen.

De verzameling werktuigen en de praeparaten van het chemisch laboratorium werden weder uitgebreid. Het pathologisch laboratorium was nog niet naar het nieuwe lokaal overgebragt; dit zoude in het begin van den nieuwen cursus geschieden. Ook het anatomisch museum, dat met vele praeparaten werd verrijkt, zou naar dat gebouw worden overgebragt; voor het pathologisch anatomisch instituut deed zich mede het gemis gevoelen van een behoorlijk lokaal. Het chirurgisch pathologisch anatomisch museum neemt steeds in uitgebreidheid toe, even als het natuurkundig kabinet en de hortus botanicus.

Ten behoeve der inrigting voor de electrotherapie onder bestuur van den privatdocent MEURSINGE werden eenige zeer belangrijke werktuigen aangekocht.

De genees-, heel- en verloskundige afdelingen van het binnengesthuis waren dienstbaar aan het onderwijs. Op de

eerste afdeling (kliniek van de hoogleraren SURINGAR, VAN GEUNS, CHANFLEURY VAN IJSSSELSTEYN en VOORHELM SCHEEVOOGT) werden in 1868, behalve 206 lijdens van het vorige jaar, opgenomen 2467 patienten, van welke 360 overleden. Op de heekkundige afdeling (kliniek der hoogleraren C. B. en J. W. R. TILANUS), werden behalve 148 lijdens van het vorige jaar, opgenomen 1177, van welke 116 overleden. Op de gynaekologische afdeling (kliniek van den hoogleraar LEHMANN) werden opgenomen 111 patienten, en overleden er 40; op de verloskundige afdeling van dezen zelfden hoogleraar werden opgenomen 426 zwangere vrouwen, van welke 6 overleden en 401 vertrokken, terwijl 432 kinderen geboren werden. De kliniek der kinderziekten is opgedragen aan den lector BARNOUW. De hoogleraar VOORHELM SCHNEEVOOGT hield nog eene kliniek voor neuropathologie. Verscheidene poliklinieken werden voorts aan het onderwijs dienstbaar gemaakt, en wel de volgende: voor orthopaedie van den hoogleraar J. W. R. TILANUS (assistent dr. A. T. MOLL, later dr. C. L. WURFBAIN); hiervoor meldden zich 1360 lijdens aan; voor huidziekten en

syphilis van den hoogleraar CHANFLEURY VAN IJSSSELSTEYN (assistent dr. ERMERINS); voor electrotherapie van den hoogleraar C. B. TILANUS (assistent de privaattoecent dr. N. MEURSINGE); voor oogziekten van den lector W. M. GUNNING (assistent dr. J. BARENDRECHT); voor verloskunde van den lector BARNOUW; voor oogziekten van den privaattoecent GUIJE; voor keelziekten van den privaattoecent TER MATEN. In het begin van 1869 werden nog geopend de polikliniek voor kinderziekten door den lector BARNOUW, en die voor inwendige geneeskunde door den privaattoecent BOS. Behalve door de studenten werden vele collegien, en ook de klinieken en poliklinieken door verscheidene belangstellende toehoorders, onder welke eenige doctoren in de genees- en heekkunde en officieren van gezondheid bijgewoond.

Door de verplaatsing van de kweekschool voor militaire geneeskundigen naar deze stad nam het aantal studenten in de geneeskunde aanzienlijk toe. Bij het begin van den cursus was het hier volgend aantal studenten ingeschreven:

	Bij recensie.	Voor het eerst.	Te zamen.
Godgeleerdheid	37	19	56
Regtsgeleerdheid	24	7	31
Geneeskunde	27	73	137
	14	23	
	(pharmacie)		
Letteren	15	2	17
Wijsbegeerte	2	4	6
Totaal	119	128	247

Feitelijk was echter het aantal studenten grooter, daar velen andermaal de recensie hadden verzuimd.

Voor het wis-, natuur- en geneeskundig onderwijs hebben zich over 1868 aangemeld 268 toehoorders, en wel 122 voor het onderwijs in het algemeen (onder deze 75 kweekelingen van de school voor militaire geneeskundigen), 42 voor het onderwijs in de artsensijbereidkunde en 44 voor afzonderlijke collegien. Aangaande de belangstelling en den ijver der studenten werd zeer gunstig getuigd.

§ 3. ATHENAEUM TE DEVENTER.

In het collegie van curatoren kwam geene verandering. Ook het onderwijzend personeel bleef onveranderd; het

bestond uit 5 hoogleraren en 5 leeraren. Dit jaar hadden zich geene studenten bij den rector magnificus doen inschrijven. Aan den voorbereidenden cursus of het gymnasium waren 28 leerlingen geplaatst.

De bibliotheek ontving weder vele geschenken en werd ook door aankoop belangrijk uitgebreid.

§ 4. LATIJSCHESCHOLEN EN GYMNASIEN.

De gemeenten, waar op 1 Januarij 1869 latijnsche scholen en gymnasia gevestigd waren, het getal en de rang der daaraan verbonden leeraren, alsmede het getal leerlingen aan elke inrigting, zijn in het volgend tabellarisch overzicht aangewezen.

PROVINCIE.	Gemeenten, waar gymnasia of latijnsche scholen gevestigd zijn.	Bevolking der gemeenten op 31 De- cember 1868.	ONDERWIJZERS.							LEERLINGEN.				
			Doctor in de letteren.	Doctor in de wis- en natuur- kunde.	Doctor in de godgeleerdheid of in de rechten.	Candidaat in de letteren.	Candidaat in de wis- en na- tuurkunde.	Bezitter eener acte voor het ligger of middelbaar onderwijs.	Zonder graad of acte.	TOTAAL.	Voorbereidende afdeling.	1ste afdeling (oude taten).	2de afdeling.	TOTAAL.
NOORDBRABANT.	's Hertogenbosch . . .	25 038	2	"	"	"	"	"	2	"	16	"	16	
	Bergen op Zoom . . .	9 472	"	"	"	1	"	1	2	"	6	"	6	
	Holmond	6 932	"	"	"	"	"	1	1	"	5	"	5	
	Uden	5 591	"	"	"	"	"	2	2	"	17	"	17	
	Gemert	4 882	"	"	"	"	"	2	2	"	34	"	34	
	Eindhoven	3 279	"	"	"	"	"	2	2	"	17	"	17	
	Grave	2 869	1	"	"	"	"	"	1	"	8	"	8	
	Heusden	2 088	"	"	"	"	"	1	1	2	"	7	"	7
	Boxmeer	2 150	1	"	"	"	"	2	"	3	"	33	"	33
Megen	1 719	"	"	"	"	"	"	1	1	"	8	"	8	
Ravenstein	955	"	"	"	"	"	"	2	2	"	12	"	12	
GELDERLAND.	Arnhem	31 792	2	"	"	1	1	5	"	9	"	12	"	12
	Nijmegen	22 860	3	"	"	"	"	3	"	6	"	15	"	15
	Zutphen	15 332	3	"	"	1	"	"	"	4	"	34	"	34
	Tiel	8 288	1	"	"	"	"	"	"	1	"	10	"	10
	Harderwijk	6 502	2	"	"	"	"	3	"	5	"	14	"	14
	Wageningen	5 881	1	"	"	"	"	2	"	3	"	8	"	8
	Doesburg	4 679	2	"	"	"	"	1	"	3	"	6	"	6
	Zaltbommel	3 801	"	"	1	"	"	1	"	2	"	4	"	4
	Zevenaar	3 784	1	"	"	"	"	"	"	1	"	6	"	6
	Groenlo	2 497	1	"	"	"	"	"	"	1	"	8	"	8
ZUIDHOLLAND.	Lochem	2 519	1	"	"	"	"	"	"	1	"	3	"	3
	Elburg	2 445	1	"	"	1	"	1	"	3	"	17	"	17
	Doetinchem (Stad)	2 403	1	"	"	"	"	"	"	1	"	30	"	30
	Rotterdam	118 837	4	"	3	1	"	"	3	11	"	37	"	37
	's Gravenhage	90 058	5	"	"	"	"	5	"	10	"	33	"	33
	Leiden	39 294	3	2	1	1	2	4	1	14	"	32	"	32
	Dordrecht	24 878	1	"	"	1	"	3	"	5	"	3	"	3
	Delft	22 280	2	"	"	"	"	1	"	3	"	18	"	18
	Schiedam	19 325	1	"	"	"	"	1	"	2	"	5	"	5
	Gouda	15 776	1	"	"	"	"	1	"	2	"	12	"	12
Gorinchem	9 299	1	"	"	"	"	1	"	2	"	10	"	10	
Brielle	4 206	1	"	"	1	"	2	"	4	"	7	2	9	
	Transporteren.		42	2	5	8	3	40	13	113	"	487	2	489

PROVINCIE.	Gemeenten, waar gymnasia of latijnsche scholen gevestigd zijn.	Bevolking der gemeenten op 31 De- cember 1868.	ONDERWIJZERS.							LEERLINGEN.				
			Doctor in de letteren.	Doctor in de wis- en natuur- kunde.	Doctor in de godgeleerdheid of in de rechten.	Candidaat in de letteren.	Candidaat in de wis- en na- tuurkunde.	Bezitter emeritio voor het lagere of middelbaar onderwijs.	Zonder graad of acte.	TOTAAL.	Voorbereidende afdeling.	1ste afdeling (oude talen).	2de afdeling.	TOTAAL.
NOORDHOLLAND.	Per transport		42	2	5	8	3	40	13	113	"	487	2	489
	Amsterdam	271 764	5	1	"	"	"	5	"	11	"	77	"	77
	Haarlem	30 916	2	"	"	"	"	"	"	2	"	16	"	16
	Alkmaar	11 650	1	"	"	"	"	"	"	1	"	7	"	7
	Enkhuizen	5 601	1	"	"	"	"	2	"	3	"	1	18	19
ZEELAND	Middelburg	16 151	2	"	"	"	"	2	"	4	"	15	"	15
	Zierikzee	8 007	1	"	"	"	1	3	"	5	"	3	"	3
UTRECHT	Utrecht :	60 999	5	"	"	1	"	3	"	9	"	43	"	43
	Amersfoort	13 431	2	"	"	"	"	"	"	2	"	30	"	30
FRIESLAND	Leeuwarden	25 048	2	"	1	"	"	2	"	5	"	17	"	17
	Sneek	9 491	2	"	"	"	"	1	"	3	"	35	"	35
	Dockum	4 700	1	"	"	"	"	"	"	1	"	13	"	13
	Bolsward	4 861	1	"	"	"	"	"	"	1	"	2	"	2
OVERIJSEL	Zwolle	20 906	2	"	"	"	"	1	"	3	"	13	"	13
	Deventer	18 218	4	"	"	"	"	4	1	9	"	28	"	28
	Kampen	15 653	3	1	"	"	2	4	"	10	"	12	"	12
	Almelo (Stad)	4 104	1	"	"	"	"	2	"	3	"	5	22	27
	Oldenzaal	3 501	"	"	"	2	"	2	"	4	"	12	24 (1)	30
	Ootmarssum	1 841	"	"	"	1	"	"	"	1	"	3	4	7
GRONINGEN	Groningen	37 634	4	1	1	"	"	1	"	7	"	57	"	57
	Veendam	10 170	1	"	"	"	"	"	"	1	"	12	"	12
	Winschoten	5 874	2	"	"	"	"	3	"	5	"	17	44	61
DRENTHE	Assen	6 656	2	"	"	"	1	1	"	4	"	26	"	26
LIMBURG	Maastricht	28 679	5	1	"	1	1	3	"	11	"	44	"	44
	Totaal.		91	6	7	13	8	79	14	218	"	975	114	1089

(1) 6 leerlingen genoten het onderwijs aan beide afdelingen.

In den loop van 1868 zijn de latijnsche scholen te Hoorn, Harlingen en Franeker opgeheven. Overigens waren in dezelfde gemeenten als ten vorigen jare gymnasia en latijnsche scholen gevestigd. Het getal leeraren verminderde met 1 te Heusden, te Wageningen en te Zierikzee, met 2 te Maastricht en met 5 te Kampen; het verminderde met 1 te Helmond, te Amersfoort, te Groningen en te Assen, met 2 te Sneek en te Zwolle; aan de overige inrigtingen bleef het getal onveranderd. Wanneer buiten aanmerking worden gelaten de leeraren, die in het vorige jaar aan de thans opgeheven latijnsche scholen te Hoorn (5), te Harlingen (2) en te Franeker (2) werkzaam waren, verminderde het aantal leeraren met 2.

Het totaal aantal leerlingen, in het vorige jaar 1107, was thans verminderd tot 1083. Van hen behoorden 975 tot de eerste afdelingen (35 meer dan ten vorigen jare), en 114 tot de tweede afdelingen (51 minder dan ten vorigen jare). Alleen te Brielle bleef de voorbereidende afdeling gevestigd, maar zij telde dit jaar geen leerlingen. De eerste afdelingen telden meer leerlingen aan de volgende inrigtingen: 's Hertogenbosch 2, Bergen op Zoom 2, Gemert 5, Eindhoven 4, Boxmeer 3, Megen 4, Nijmegen 4, Harderwijk 2, Doesburg 2, Groenlo 1, Elburg 5, Dootinchem 13, Rotterdam 2, 's Gravenhage 6, Leiden 5, Gorinchem 1, Amsterdam 3, Amersfoort 6, Leeuwarden 2, Sneek 3, Doekum 2, Deventer 3, Almelo 1, Oldenzaal 6, Maastricht 1.

Op vermindering der eerste afdelingen valt daarentegen te wijzen aan de volgende inrigtingen: Uden 3, Grave 1, Heusden 1, Zeyenaar 1, Lochem 6, Delft 2, Schiedam 1, Brielle 2, Enkhuizen 1, Middelburg 2, Zierikzee 3, Utrecht 1, Sneek 4, Bolsward 1, Zwolle 2, Kampen 2, Assen 2. Onveranderd bleef het getal leerlingen te Helmond, Ravenstein, Arnhem, Zutphen, Tiel, Zaltbommel, Wageningen, Dordrecht, Gouda, Haarlem, Alkmaar, Ootmarssum, Groningen, Winschoten en Veendam.

Tweede afdelingen waren nog gevestigd in 6 gemeenten, namelijk te Brielle met 2 leerlingen, te Enkhuizen met 18, te Almelo met 22, te Oldenzaal met 24, te Ootmarssum met 4 en te Winschoten met 44. Het getal leerlingen verminderde te Oldenzaal met 10, te Winschoten met 3; het verminderde te Brielle met 4, te Almelo met 2, te Ootmarssum met 4. De tweede afdelingen te Franeker, te Kampen en te Assen, die in het vorige jaar 9, 22 en 23 leerlingen telden, zijn nu niet meer te vermelden: zij vervielen te Kampen en te Assen ten gevolge van de vestiging van hogere burgerscholen aldaar, te Franeker ten gevolge van het opheffen der latijnsche school.

Van de 56 inrigtingen waren er 18, waarvan het getal leerlingen 3—9 bedroeg, 20 van 10—13, 3 van 26—28, 10 van 30—37, 2 van 43 tot 44, 1 van 57, 1 van 61 en 1 van 77.

13 inrigtingen telden één leeraar, 15 twee, 9 drie, 5 vier, 5 vijf, 1 zes, 1 zeven, 3 negen, 2 tien, 3 elf en 1 veertien leeraren.

Voor zooveel de verslagen omtrent de gymnasia en latijnsche scholen enkele bijzonderheden behelzen, wordt daarvan in de volgende regelen melding gemaakt.

De leerlingen van het gymnasium te 's Hertogenbosch woonden aan de Rijks-hoogere burgerschool aldaar de lessen bij in de nieuwe talen, de wis- en natuurkunde, de aardrijkskunde en de geschiedenis; aan het gymnasium zelf werd alleen in de oude talen en hare letterkunde, de Grieksche en Romeinsche oudheden, de fabelleer en de oude geschiedenis onderrigt gegeven.

Aan het gymnasium te Bergen op Zoom werd de heer A. BROETROP benoemd tot leeraar in de wiskunde.

Van de leeraren aan het gymnasium te Arnhem zijn 7 tevens leeraren aan de hogere burgerschool aldaar.

Tot leeraar aan de latijnsche school te Nijmegen werd benoemd dr. J. VAN DELDEN, die den tijdelijken leeraar J. J. VAN WITSENBURG verving.

Het onderwijs in de nieuwe talen en in de wiskunde aan de latijnsche school te Wageningen, werd na het vertrek van den leeraar J. B. A. J. JANSSEN door een hoofden en hulponderwijzer der lagere scholen gegeven.

Aan de latijnsche school te Zaltbommel werd het rectoraat het geheele jaar waargenomen door de heeren dr. H. ROODHUYZEN Jr. en dr. J. G. R. ACQUOY.

Bij het einde van den cursus werd aan het gymnasium te Rotterdam aan de leeraren mr. P. H. GALLANDAT HUET

en dr. L. DELGEUR eervol ontslag verleend en in hunne plaats benoemd dr. H. J. POLAK te Leiden en P. L. COCHERET te Arnhem.

Tot leeraar in de natuurlijke historie aan het gymnasium te Leiden werd benoemd de heer H. J. VETH, aan wien dat onderwijs in den vorigen cursus tijdelijk was opgedragen, en tot leeraar in de Engelsche taal- en letterkunde de heer C. VAN TIEL, in de plaats van den heer J. PERRIN, aan wien eervol ontslag was verleend met 1 Januarij 1869; de candidaat in de godgeleerdheid J. VAN DEN BERGH werd als leeraar in het Hebreusch aangesteld, in de plaats van dr. P. DE JONG, als hoogleeraar naar Utrecht vertrokken.

In de vacature, ontstaan door het overlijden van den rector van het gymnasium te Delft dr. G. VAN WIERINGHEN BORSKI, werd voorzien door de benoeming tot rector van den prorector dr. J. G. VAN EYKEN, in wiens plaats als conrector werd aangesteld dr. A. ROMEYN, rector der latijnsche school te Enkhuizen, die met den aanvang van den volgende cursus zijne betrekking zoude aanvaarden.

Aan de latijnsche school te Schiedam werd de leeraar in de wiskundige vakken J. STEYNIS GZM., die tot directeur der hogere burgerschool aldaar was benoemd, vervangen door dr. N. M. KAM, leeraar aan die school, en aan het gymnasium te Amsterdam de leeraar in het engelsch C. H. GUNN door den heer G. C. KAPTEYN.

Te Haarlem werden behalve door den rector en conrector aan de leerlingen van het gymnasium nog enige lessen gegeven door leeraren der hogere burgerschool, en wel in de nieuwe talen en de wis- en natuurkunde.

De latijnsche school te Hoorn, die nog in het vorige verslag werd vermeld, is met den aanvang van dezen cursus, ten gevolge der oprigting eener hogere burgerschool opgeheven.

In de plaats van den heer J. H. F. DE VOGEL, die in den loop van 1868 werd ontslagen, werden tot leeraren aan de latijnsche school te Zierikzee benoemd de candidaat in de wis- en natuurkunde P. SCHURINGA en de hulponderwijzer A. W. STELLWAGEN.

Het gymnasium te Utrecht leed een groot verlies door het overlijden van den conrector dr. G. LEIGNES BAKHOVEN; gedurende zijne ziekte en na zijnen dood werden zijne lessen waargenomen door den candidaat in de letteren A. D. HAGEBOORN.

Te Amersfoort zag de leeraar J. BORST zich door ongesteldheid verplicht een eervol ontslag aan te vragen; zijne werkzaamheden werden gedurende dezen cursus voorloopig door den conrector waargenomen.

De tweede afdeling van het gymnasium te Franeker was reeds met den aanvang van dezen cursus vervallen ten gevolge van de oprigting eener school voor meer uitgebreid lager onderwijs, terwijl door het overlijden van den rector dr. P. H. T. JUNIUS ook de lessen aan de eerste afdeling sedert den 6den December 1868 hebben opgehouden, zoodat deze inrigting als feitelijk opgeheven moet worden beschouwd. De reden der opheffing van de latijnsche school te Harlingen werd reeds in het vorig verslag vermeld.

Tot leeraar in de wiskunde en de nieuwe talen aan het gymnasium te Zwolle werd benoemd de hoofdonderwijzer A. A. WIKMAN, aan wien dat onderwijs in den vorigen cursus voorloopig was opgedragen; tot praeceptor aan het gymnasium te Kampen dr. J. BRILL. Van de 10 leeraren dezer laatste inrigting zijn 8 tevens werkzaam bij de scholen voor middelbaar onderwijs.

Dr. G. SMIT SIBINGA werd op zijn verzoek eervol ontslagen als leeraar aan het gymnasium te Groningen; zijne plaats was bij het einde van den cursus nog niet vervuld.

Als in vorige jaren werden door de leerlingen aan de latijnsche school te Veendam eenige lessen bijgewoond aan de hogere burgerschool aldaar.

Te Assen kwam eenige verandering in de inrigting van het gymnasium, ten gevolge van het in werking treden der Rijks-hoogere burgerschool aldaar op 1 October 1868. Daarbij verviel de tweede afdeling en werd bepaald dat het onderwijs zou worden gegeven door een rector, een conrector en twee leeraren. In de plaats van den conrector dr. BAKHOVEN werd dr. A. G. KOK benoemd, in de plaats van den leeraar in de wis- en natuurkunde J. DOORNBOS de heer J. F. BEINS.

Van de 11 leeraren aan het gymnasium te Maastricht zijn 5 tevens aan de hogere burgerschool aldaar werkzaam.

§ 5. KOSTEN VAN HET HOOGER ONDERWIJS.

Door het Rijk werden in 1868 de volgende uitgaven gedaan voor het hooger onderwijs:

I. HOOGESCHOOL TE LEIDEN.

a. Collegie van curatoren	f	1 319,50 ⁵	
b. Personeel:			
1. Jaarwedden en verdere belooningen der hoogleeraren van de onderscheiden faculteiten	f	85 451,08 ⁵	
2. Jaarwedden en verdere belooningen der overige ambtenaren en bedienden		27 541,25 ⁵	
			112 992,34
c. Materieel, hulpmiddelen voor het onderwijs:			
1. Subsidien voor de bibliotheek, de ontleed-, heel- en verloskundige verzamelingen en lessen, het akademisch gasthuis, de natuurkundige verzamelingen en lessen, de sterrekundige verzameling en lessen, de prentenverzameling, het chemisch laboratorium, het industrie-onderwijs, den kruidentuin, de landhuishoudkunde, enz.	f	23 888,73	
2. Aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen, alsmede aankoop en onderhoud van meubelen		116 431,86	
3. Administrative, huishoudelijke en andere uitgaven		1 716,52	
			141 537,11
Totaal	f	255 848,95 ⁵	

II. HOOGESCHOOL TE UTRECHT.

a. Collegie van curatoren	f	861,18	
b. Personeel:			
1. Jaarwedden en verdere belooningen der hoogleeraren van de onderscheiden faculteiten	f	52 508,47 ⁵	
2. Jaarwedden en verdere belooningen der overige ambtenaren en bedienden		13 208,62	
			65 717,09 ⁵
c. Materieel, hulpmiddelen voor het onderwijs:			
1. Subsidien voor de bibliotheek, de ontleed- en verloskundige verzamelingen en lessen, het akademisch gasthuis, de natuur- en sterrekundige verzamelingen en lessen, het chemisch laboratorium, het kabinet van natuurlijke historie, den kruidentuin, enz.	f	18 849,27 ⁵	
2. Aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen, alsmede aankoop en onderhoud van meubelen		12 169,91 ⁵	
3. Administrative, huishoudelijke en andere uitgaven		322,76 ⁵	
4. Toelage aan de regenten van het krankzinnigengesticht te Utrecht voor het onderwijs in de psychiatrie		1 000,00	
			32 351,95 ⁵
Totaal	f	98 930,23	

III. HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

a. Collegie van curatoren	f	1 139,61 ⁵	
b. Personeel:			
1. Jaarwedden en verdere belooningen der hoogleeraren van de onderscheiden faculteiten	f	50 855,66	
2. Jaarwedden en verdere belooningen der overige ambtenaren en bedienden		8 899,68	
			59 755,34
c. Materieel, hulpmiddelen voor het onderwijs:			
1. Subsidien voor de bibliotheek, de ontleed-, heel- en verloskundige verzamelingen en lessen, het akademisch gasthuis, de natuur- en sterrekundige verzamelingen en lessen, het chemisch laboratorium, het kabinet van natuurlijke historie, den kruidentuin, de landhuishoudkunde enz.	f	14 282,97	
Transporteren	f	14 282,97	
	f	60 894,95 ⁵	f 354 779,18 ⁵

	Per transport f	14 282,97	f	60 894,95 ⁵	f	354 779,18 ⁵
2. Aanbouw, onderhoud en lasten der gebouwen, alsmede aankoop en onderhoud van meubelen				11 209,24		
3. Administrative, huishoudelijke en andere uitgaven				695,67		
					26 187,88	
	Totaal					87 082,83 ⁵
Totaal der uitgaven voor de drie hoogeschole f 441 862,02						
IV. BEURZEN VOOR STUDERENDEN AAN DE INSTELLINGEN VAN HOOGER ONDERWIJS						2 950,14
V. BIJDRAGE IN DE KOSTEN VAN HET PRAKTISCH GENEESKUNDIG ONDERWIJS TE AMSTERDAM						3 000,00
VI. SUBSIDIE AAN LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNASIEN						42 946,47
	Totaal					f 490 758,63

Voorts werd nog door het Rijk uitgegeven:

a. Voor het rijksmuseum van natuurlijke historie te Leiden:

1. Personeel	f	14 620,00
2. Onderhoud, aankopen, enz.		6 123,96
	Totaal	f 20 743,96

b. Voor de musea van archaeologie en ethnographie te Leiden:

1. Personeel	f	5 200,00
2. Onderhoud, aankopen, enz.		1 447,00
	Totaal	f 6 647,00

c. Voor het rijksherbarium te Leiden:

1. Personeel	f	1 100,00
2. Onderhoud, aankopen, enz.		1 354,07 ⁵
	Totaal	f 2 454,07 ⁵

Daar deze laatstgenoemde inrigtingen echter niet regtstreeks met het hooger onderwijs in verband staan, behooren de daarvoor uitbetaalde gelden niet onder de uitgaven voor het onderwijs te worden gerangschikt.

Door de gemeente Amsterdam werden ten behoeve van het athenaeum aldaar de volgende uitgaven gedaan:

Jaarwedden	f	63 808,33
Uitkeeringen aan de hoogleeraren enz., van een deel der inschrijvingsgelden		15 470,00
Onderhoud van gebouwen		4 974,21 ⁵
Inrigtingen voor het onderwijs		14 444,55 ⁵
	Totaal	f 98 197,10

Voorts werd in 1868 nog een belangrijke uitgave ge-

daan voor den aanbouw van eenige inrigtingen voor het hooger onderwijs, die echter niet afzonderlijk konden worden opgegeven, omdat die werken te gelyk met eenige andere gemeentegebouwen waren aanbesteed.

De inkomsten der gemeente van wege het athenaeum waren:

Inschrijvingsgelden	f	23 212,50
Subsidie van het Rijk		3 000,00
Subsidie van de provincie Noordholland		10 000,00
Inkomsten van verschillenden aard		520,07 ⁵
	Totaal	f 36 732,57 ⁵

Het zuiver bedrag der uitgaven voor de gemeente bedroeg alzoo f 61 464,52⁵.

Door de gemeente Deventer werd voor het athenaeum aldaar uitgegeven:

Toelage aan Curatoren	f	50,00
Personeel der docenten		3 025,00
Hulpmiddelen voor het onderwijs		600,00
Praebenden		175,00
	Totaal	f 3 850,00

De ontvangst bedroeg f 280,00 aan collegiegelden.

Het zuiver bedrag der uitgaven was alzoo f 3 570,00.

Bij zamenvatting blijkt dat voor de hoogeschole en athenaea werd uitgegeven:

Door het Rijk	f	447 812,16
Door de provincie Noordholland		10 000,00
Door de gemeenten Amsterdam en Deventer		89 047,10
	Totaal	f 546 859,26

Behalve de subsidien van Rijk en provincie, die reeds

van de uitgaven der gemeenten zijn afgetrokken, werd door deze van wege de athenaea ontvangen f 24 012,575.

Het zuiver bedrag der uitgaven van Rijk, provincie en gemeenten voor de hoogeschole en athenaea bedroeg alzoo in 1868 f 522 846,68⁸.

De uitgaven der verschillende gemeenten voor de gymnasiën en latijnsche scholen over het jaar 1868 en de inkomsten daarvan verkregen, zijn in de volgende tabel aangewezen.

GEMEENTEN.	UITGAVEN.			
	Personeel.	Materieel.	Commissie van toezigt.	Subsidie.
Noordbrabant.				
Bergen op Zoom	f 1 188,85 ⁵	"	"	"
Boxmeer	3,350,00	f 328,40	"	"
Eindhoven	950,00	20,00	"	"
Gemert	"	"	"	f 67,50
Grave	920,00	"	"	"
Helmond	639,45	"	"	"
's Hertogenbosch	3 562,50	105,52 ⁵	"	"
Hensden	250,00	"	"	"
Megen	200,00	21,08	"	"
Uden	890,00	24,04	"	"
Gelderland.				
Arnhem	4 299,99	265,90 ⁵	"	"
Culemborg	"	"	"	"
Doesburg	1 941,46	34,29	f 50,00	"
Doetinchem	787,00	0,75	"	"
Groenlo	450,00	12,21	"	"
Harderwijk	3 000,00	"	"	"
Lochem	500,00	"	"	"
Nijmegen	5 032,78 ⁵	"	"	"
Tiel	1 400,00	266,27 ⁵	"	"
Wageningen	1 579,93	77,64	"	"
Zaltbommel	1 973,28	55,25	"	"
Zevenaar	370,00	"	"	"
Zutphen	8 430,00	489,79 ⁵	75,00	"
Zuttholland.				
Brielle	4 000,00	302,63	"	"
Delft	4 550,00	172,79	"	"
Dordrecht	3 800,00	192,94	136,00	"
Gorinchem	1 512,50	29,14 ⁵	"	"
Gouda	3 025,00	135,02 ⁵	50,00	"
's Gravenhage	11 049,90	391,18	"	"
Leiden	"	911,20	50,00	"
Rotterdam	21 900,00	1 460,24	"	"
Schiedam	1 578,66 ⁵	"	"	"

scholen 1868.

		INKOMSTEN.				Zuiver bedrag
TOTAAL.	Subsidie van het Rijk.	Schoolgelden.	Bijzondere inkomsten.	TOTAAL.	der uitgaven.	
f 1 188,85 ⁵	f 800,00	"	"	f 800,00	f 388,85 ⁵	
3 678,40	3 000,00	"	"	3 000,00	678,40	
970,00	800,00	"	"	800,00	170,00	
67,50	"	"	"	"	67,50	
920,00	800,00	"	"	800,00	120,00	
639,45	800,00	"	"	800,00	— 160,55	
3 668,02 ⁵	2 950,00	f 387,50	"	3 337,50	330,52 ⁵	
250,00	250,00	"	"	250,00	"	
221,08	200,00	10,00	"	210,00	11,08	
914,04	890,00	"	"	890,00	24,04	
4 565,89 ⁵	"	816,66	"	816,66	3 749,23 ⁵	
"	161,00	"	"	161,00	— 161,00	
2 025,75	1 197,50	270,00	"	1 467,50	558,25	
787,75	360,00	"	"	360,00	427,75	
462,21	450,00	"	"	450,00	12,21	
3 000,00	3 000,00	"	"	3 000,00	"	
500,00	500,00	"	"	500,00	"	
5 032,78 ⁵	"	760,00	"	760,00	4 272,78 ⁵	
1 666,27 ⁵	100,00	"	"	100,00	1 566,27 ⁵	
1 657,57	600,00	359,93	"	959,93	697,64	
2 028,53	"	133,28	"	133,28	1 895,25	
370,00	295,00	"	"	295,00	75,00	
8 994,79 ⁵	3 401,32	1 980,00	"	5 381,32	3 613,47 ⁵	
4 302,63	1 600,00	687,50	"	2 287,50	2 015,13	
4 722,79	"	1 500,00	f 2 331,28 ⁵	3 831,28 ⁵	891,50 ⁵	
4 128,94	"	216,00	"	216,00	3 912,94	
1 541,64 ⁵	"	397,50	"	397,50	1 144,14 ⁵	
3 210,02 ⁵	"	637,50	1 165,00	1 802,50	1 407,52 ⁵	
11 441,08	"	3 133,34	"	3 133,34	8 307,74	
981,20	"	2 950,00	"	2 950,00	— 1 988,80	
23 360,24	"	3 600,00	"	3 600,00	19 760,24	
1 578,66 ⁵	"	278,66 ⁵	"	278,66 ⁵	1 300,00	

GEMEENTEN.	UITGAVEN.			
	Personeel.	Materieel.	Commissie van toezigt.	Subsidie.
Noordholland.				
Alkmaar	f 1 650,00	f 183,19	f 25,00	"
Amsterdam	21 100,00	2 047,88 ⁵	"	"
Enkhuizen	3 185,31 ⁵	204,81	71,15	"
Haarlem	3 400,00	"	"	"
Hoorn	2 283,83	60,90	"	"
Zeeland.				
Middelburg	4 880,00	380,00	"	"
Zierikzee	1 580,00	60,00	"	"
Utrecht.				
Amersfoort	3 186,00	107,73 ⁵	20,00	"
Utrecht	12 650,20	937,14 ⁵	95,83 ⁵	"
Friesland.				
Bolsward	948,96	"	"	"
Dockum	1 000,00	72,99	"	"
Franeker	1 362,15	"	"	"
Harlingen	1 387,50	"	"	"
Leeuwarden	6 465,66	321,42	130,00	"
Sneek	4 769,09 ⁵	99,81	70,00	"
Overijssel.				
Stad Almelo	3 452,00	359,19	10,00	"
Deventer	11 575,90	764,66 ⁵	"	"
Kampen	9 031,16	347,78	100,00	"
Oldenzaal	2 450,45	158,90	"	"
Ootmarssum	737,50	"	"	"
Zwolle	4 480,00	235,47 ⁵	"	"
Groningen.				
Groningen	13 099,05	491,78 ⁵	"	"
Veendam	1 320,00	"	"	"
Winschoten	6 000,00	163,07 ⁵	96,16 ⁵	"
Drenthe.				
Assen	7 824,10	470,44 ⁵	1,00	"
Limburg.				
Maastricht	9 755,69	799,08	"	"
Roermond	"	"	"	f 1 500,00
Weert	"	"	"	811,55
Totaal	f 292 655,37 ⁵	f 13 562,09	f 980,15	f 2 379,05

INKOMSTEN.

INKOMSTEN.					Zuiver bedrag der uitgaven.
TOTAAL.	Subsidie van het Rijk.	Schoolgelden.	Bijzondere inkomsten.	TOTAAL.	
f 1 858,19	"	f 230,00	"	f 230,00	f 1 628,19
23,147,38 ⁵	"	7 212,50	"	7 212,50	15 934,88 ⁵
3 461,27 ⁵	f 400,00	746,67	"	1 146,67	2 314,60 ⁵
3 400,00	"	1 440,00	"	1 440,00	1 960,00
2 344,23	1 050,00	242,50	"	1 292,50	1 051,73
5 260,00	"	1 600,00	"	1 600,00	3 660,00
1 590,00	"	342,00	"	342,00	1 248,00
3 313,73 ⁵	"	861,00	"	861,00	2 452,73 ⁵
13 683,18	"	4 752,00	"	4 752,00	8 931,18
948,96	300,00	"	"	300,00	648,96
1 072,99	425,00	"	"	425,00	647,99
1 362,15	587,50	284,96	"	872,46	489,69
1 387,50	225,00	140,00	"	365,00	1 022,50
6 917,08	"	967,00	"	967,00	5 950,08
4 938,90 ⁵	1 200,00	1 415,07	"	2 615,07	2 323,83 ⁵
3 821,19	"	1 182,50	"	1 182,50	2 638,69
12 340,56 ⁵	"	1 680,00	"	1 680,00	10 660,56 ⁵
9 478,94	"	563,35	"	563,35	8 915,59
2 609,35	2 057,65	662,50	"	2 720,15	— 110,80
737,50	300,00	37,50	"	337,50	400,00
4 715,47 ⁵	"	1 500,00	"	1 500,00	3 215,47 ⁵
13 590,83 ⁵	5 246,50	4 035,00	"	9 281,50	4 309,33 ⁵
1 320,00	"	960,00	"	960,00	360,00
6 259,24	1 500,00	2 063,75	"	3 563,75	2 695,49
8 295,54 ⁵	500,00	3 000,00	"	3 500,00	4 795,54 ⁵
10 554,77	6 600,00	1 267,50	"	7 867,50	2 687,27
1 500,00	"	"	"	"	1 500,00
811,55	"	"	"	"	811,55
f 249 576,66 ⁵	f 42 546,47	f 55 303,67 ⁵	f 3 496,28 ⁵	f 101 346,43	f 148 230,23 ⁵

Enkele dezer cijfers vereischen nog een woord tot toelichting. De subsidien bij de gemeenten Roermond en Weert vermeld werden uitbetaald aan de bisschoppelijke collegien aldaar voor het onderwijs in de oude talen en hare letterkunde, dat bij de gemeente Gemert aan de bijzondere latijnsche school aldaar, die ook van het Rijk een subsidie ontving, en wel van f 400. Bij eenige dezer inrigtingen konden de uitgaven voor materieel niet worden opgegeven, hetzij omdat zij voor rekening van den rector der school kwamen, hetzij omdat zij niet gescheiden konden worden van de kosten voor materieel aan andere scholen, zoo als te Haarlem, Bolsward en Franeker onder anderen het geval was. De uitgaven voor personeel aan het gymnasium te Leiden waren moeijelijk te scheiden van die aan de hogere burgerschool; het gezamenlijk bedrag wordt hieronder bij de kosten van het middelbaar onderwijs vermeld. De latijnsche school te Culemborg werd in 1868 opgeheven; het Rijkssubsidie is dien ten gevolge ingetrokken met den 1sten Julij 1868. De bijzondere ontvangsten voor Gouda opgegeven, zijn de renten van een kapitaal op het grootboek der nationale schuld ingeschreven ten name van de scholarchie; die voor Delft vermeld, de inkomsten van het voormalig fraterhuis.

Door de gemeente 's Hertogenbosch werd nog uitgegeven eene som van f 360, die aan het Rijk is uitbetaald voor leerlingen van het gymnasium, die enkele lessen aan de Rijks- hogere burgerschool bijwoonden; door de gemeente Meppel nog eene som van f 400, zijnde het wachtgeld aan den vroegeren rector van het in 1865 opgeheven gymnasium.

Bij zamentrekking verkrijgt men de volgende totalen voor uitgaven en inkomsten der latijnsche scholen en gymnasia:

Rijkuitgaven (subsidien)	f 42 946,47
gemeentelijke uitgaven	207 790,19 ⁵
Totaal	f 250 736,66⁵

De inkomsten der gemeenten bedroegen, — buiten de Rijkssubsidien, die reeds van de uitgaven zijn afgetrokken — f 58 799,96. Het zuiver bedrag dezer uitgaven in 1868 was alzoo f 191 936,70⁵.

Voor het geheele hooger onderwijs werd dus in 1868 uitgegeven:

door het Rijk f 490 758,63, door de provincie Noordholland f 10 000,00, door de gemeenten f 296 837,29⁵, totaal f 797 595,92⁵.

De inkomsten der gemeenten behalve de subsidien bedroegen f 82 812,53⁵.

Het zuiver bedrag der uitgaven voor het geheele hooger onderwijs bedroeg dus de som van 714 783,39.

MIDDELBAAR ONDERWIJS.

§ 1. BURGERSCHOLEN.

In het jaar 1868 werden in 4 gemeenten burgerscholen geopend, en wel te Amsterdam en te Leeuwarden eene burger dag- en avondschoon, te Zwolle en te Kampen eene burger-avondschoon. Op het einde van 1868 waren alzoo in werking 5 burger dag- en avondschoolen en 17 burger-avondschoolen. De gemeenten, waar deze waren gevestigd, zijn in het volgend overzicht vermeld, met opgave van het schoolgeld voor iederen leerling, alsmede van het getal der leeraren en der leerlingen.

GEMEENTEN.	AARD DER SCHOOL.	BEDRAG VAN HET SCHOOLGELD			GETAL DER LEERAREN			Getal der leerlingen.
		voor dagschool.	voor avondschoon.	voor enkele lessen.	Levens aan de hogere burger- school werkzaam.	niet aan de hogere burger- school werkzaam.	Totaal.	
Breda,	burger-avondschoon,	"	f 6,00	50 cts. per uur 's weeks	6	1	7	28
Arnhem,	idem,	"	6,00	f 1,00 tot f 6,00	9	"	9	58
Nijmegen,	idem,	"	8,00	f 1,00 per uur 's weeks	10	"	10	30
Zutphen,	idem,	"	6,00	"	7	4	11	90
's Gravenhage,	burger dag- en avondschoon,	f 12,00	6,00	"	"	5	5	39
Leiden,	burger-avondschoon,	"	10,00	"	3	16	19	102
	ambachtsschoon,	f 3,00 tot f 16,00	"	"				94
Dordrecht,	burger-avondschoon,	"	3,00	"	4	3	7	60
Delft,	idem,	"	gratis	"	4	1	5	105
Gouda,	idem,	"	f 2,00 tot f 3,00	"	4	2	6	94
Amsterdam,	burger-dagschoon,	f 12,00	"	"	1	9	10	26
	burger-avondschoon,	"	f 2,50	"				143
Haarlem,	idem,	"	4,00	"	4	5	9	100
Zaandam,	idem,	"	5,00	"	6	2	8	38
Middelburg,	idem,	"	3,00	"	3	6	9	44
Goes,	idem,	"	4,00	"	6	3	9	21
Utrecht,	burger-dagschoon,							39
	burger-avondschoon,	12,00	2,00	"	1	9	10	156
	voortgezette cursus,							89
	Transporteren .				68	66	134	1356

GEMEENTEN.	AARD DER SCHOOL.	BEDRAG VAN HET SCHOOLGELD			GETAL DER LEERAREN			Getal der leerlingen.
		voor dagschool.	voor avondschoonl.	voor enkele lessen.	tevens aan de hoogere burger- school werkzaam.	niet aan de hoogere burger- school werkzaam.	Totaal.	
				Per transport	68	66	134	1356
Leeuwarden,	burger-dagschool,	8,00	"	"				12
	burger-avondschoonl.	"	f 5,00	"	1	6	7	15
Harlingen,	idem,	"	5,00	"	5	"	5	31
Zwolle,	idem,	"	6,00	"	1	5	6	48
Deventer,	voorbereidingschool,	"	4,00	f 0,50 per uur 's weeks, tot f 2,50.				89
	burger-avondschoonl.	"	6,00	f 0,70 per uur 's weeks, tot f 2,00.				22
	voortgezet onderwijs,	"	"	f 0,60 per uur 's weeks, tot f 2,50.	8	11	19	36
	volksteekenschool,	"	f 8,00 en f 4,00	"				130
	handteekenschool,	8,00	"	"				45
Kampen,	burger-avondschoonl.	"	gratis	"	7	"	7	24
Groningen,	burger-dagschool,	8,00	"	"				48
	burger-avondschoonl.	"	f 5,00	"	1	8	9	37
Maastricht,	idem,	"	4,00	"	6	1	7	60
				TOTAAL . . .	97	97	194	1953

Omtrent elk van deze inrigtingen volgen thans eenige bijzonderheden.

Breda. Deze school is nog niet in bloeienden staat. Het aantal leerlingen bleef gering; van de 28 volgden slechts 14 alle lessen. Daarbij kwam, dat het schoolbezoek veel te wenschen overliet en de meeste leerlingen slecht waren voorbereid. De uitermate geringe graad van kennis der leerlingen, die zich voor de school aanmeldden, heeft aanleiding gegeven tot het oprigten eener voorbereidingsklasse, waar onderwijs wordt gegeven door een hulponderwijzer van een der lagere scholen.

Het gering aantal leerlingen werd vooral hierdoor veroorzaakt, dat geen regstreeksch verband bestond met het gemeentelijk teekeninstituut te dezer plaats, dat reeds sinds lang bestaat en waar enkel teekenonderwijs kosteloos gegeven wordt. Er bestond eenig vooruitzicht dat er samenwerking en verband zou komen tusschen beide instellingen van onderwijs.

Behalve de in het vorige verslag vermelde werden nog tot leeraren aan deze school benoemd F. H. DE BEER en VAN HELFELT, op jaarwedden van f 500 en f 100, van welke de eerste tevens aan de hoogere burgerschool werkzaam was.

Arnhem. Ook hier houdt de teekenschool van het genootschap Kunstoefening vele leerlingen van het bezoeken der burger-avondschoonl terug. Het getal leerlingen nam echter aanmerkelijk toe, hetgeen vooral was te danken aan de verlaging van het schoolgeld, reeds in het vorige verslag vermeld. De voorbereidingsklasse telde 38 leerlingen, van welke het meerendeel zeer achterlijk was en bij het einde van den cursus niet tot eene hoogere klasse kon worden

bevorderd. In de hoogere klassen werden goede vorderingen gemaakt. Het eind-examen vermeld in art. 56 der wet regelende het middelbaar onderwijs werd voor het eerst in September van dit jaar door twee leerlingen dezer school afgelegd, die beide op eervolle wijze het getuigschrift verwierven.

In den loop van dit jaar werd de leeraar H. J. STAM op zijn verzoek eervol ontslagen en vervangen door den heer J. A. BIENTJES, wien eene jaarwedde van f 700 werd toegekend; tot assistent bij de handteekenlessen werd benoemd de heer B. PETERI, op eene jaarwedde van f 200.

Nijmegen. Het aantal leerlingen dezer school neemt gaandeweg toe en de uitkomsten van het onderwijs zijn bevredigend. Ook de avondlessen in de gymnastiek werden met ijver bijgewoond en droegen uitstekende vruchten.

Zutphen. Het onderwijs aan deze school had veel te lijden door schoolverzuim. Gewoonlijk beginnen reeds in de maand Maart verscheidene leerlingen de school te verlaten om ook 's avonds in hun ambacht werkzaam te zijn, en hun aantal neemt dan gaandeweg toe, zoodat tegen het einde van den cursus nauwelijks de helft der leerlingen aanwezig is. Dit heeft natuurlijk een nadeeligen invloed op hunne vorderingen. Wel laten de meesten zich bij het begin van den nieuwen cursus weer als leerlingen inschrijven, doch hetgeen in het vorige jaar is geleerd, is dan voor een goed deel verloren gegaan, zoodat vele jongelieden het niet verder dan de laagste klasse kunnen brengen. De commissie van toezigt heeft aan dergelijke leerlingen toegestaan alleen de lessen in het teekenen aan de hoogste klasse te volgen, ten einde hun de gelegenheid te geven althans in dit vak eenige meerdere vorderingen te maken.

In de plaats van den leeraar dr. A. STEYNS werd in October van dit jaar aangesteld de heer J. A. SNILDERS, op eene jaarwedde van f 800.

Aan deze school is nog eene afzonderlijke inrigting verbonden, namelijk eene werkschool, waar knapen uit den meer goedgeen stand onderwijs ontvingen in het timmeren en draaijen; zij werd door 12 à 15 leerlingen bezocht.

's *Gravenhage*. De burger-avondschool alhier telde nog geen leerlingen, terwijl hun aantal op de burger-dagschool nagenoeg hetzelfde was als het vorige jaar. Het onderwijzend personeel was nog onvolledig, daar nog geen leeraar in de staats-huishoudkunde was aangesteld. Overigens mocht het onderwijs goed worden genoemd. De hulpmiddelen werden verbeterd, maar de localen waren nog onvoldoende.

Leiden. Ten gevolge van eene andere regeling, waardoor meer verband is gebragt tussehen de beide scholen van het genootschap »*Mathesis Scientiarum Genitrix*», zijn vele leerlingen van de ambachtschool overgegaan naar de burger-avondschool, zoodat het getal leerlingen op deze van 21 krom tot 102; daarentegen daalde dat op de ambachtschool van 202 tot 94. Het totaal aantal leerlingen aan beide inrigtingen verminderde alzoo met 27. Het onderwijs bleef zeer goed.

De directeur dr. OSKAMP, naar elders vertrokken, werd door den heer J. A. VAN DIJK vervangen.

Dordrecht. Het getal leerlingen bleef onveranderd; van de 30, die zich hadden aangemeld, zijn 22 toegelaten. Het onderwijs werd geprezen. De hulpmiddelen werden verbeterd en de localen waren goed, met uitzondering echter van het lokaal voor het teekenen naar de natuur, dat ondoelmatig is ingerigt. Het onderwijs in het teekenen behoeft dan ook nog eenige verbetering.

Aan dr. A. VAN OVEN werd op zijn verzoek een eervol ontslag verleend als directeur dezer school, aan welke hij ovenwel als leeraar werkzaam bleef; de betrekking van directeur werd aan den leeraar H. L. DE VRIES opgedragen.

Delft. Het getal leerlingen nam dit jaar aanzienlijk toe, namelijk van 84 tot 105; dit werd grotendeels toegeschreven aan meer medewerking der werkbazen. In het teekenonderwijs kwam nog geen verbetering, evenmin werd een lokaal ingerigt voor het onderwijs in de natuurwetenschappen.

Gouda. Ook hier nam de belangstelling zeer toe. Bij het begin van den cursus 1868/69 meldden zich 53 nieuwe leerlingen aan, van welke 42 werden toegelaten. Dien ten gevolge krom het aantal leerlingen tot 94. Het onderwijs bleef zeer goed. Eene proef in 1868 genomen om het onderwijs ook gedurende de zomermaanden te doen voortduren, heeft goede resultaten gegeven, zoodat zulks thans definitief is vastgesteld. De oude minder doelmatige localen bleven nog in gebruik; met den volgende cursus zouden echter nieuwe in gebruik worden genomen.

Uit hoofde van vertrek werd den leeraar R. R. LIT op zijn verzoek eervol ontslag verleend; in zijne plaats werd benoemd de heer A. ROOZENBOOM, die reeds aan de hoogere burgerschool werkzaam was. Voorts werden eenige wijzigingen gebragt in de jaarwedden der leeraren.

Amsterdam. De burger dag- en avondschool alhier is in September 1868 in werking gekomen. Zij is uitmend ingerigt en het onderwijs werd over het algemeen zeer goed gegeven, hoewel dat in de natuurwetenschappen nog verbetering behoefde. Voor het onderwijs in het teekenen zijn vier bekwaame leeraren aangesteld en hun onderwijs droeg reeds in het eerste jaar uitmuntende vruchten. Het nieuwe flinke gebouw voor deze school werd terstond in gebruik genomen, het voldeed best. Aan hulpmiddelen voor het natuurkundig onderwijs was nog gebrek. Het getal leerlingen was nog gering; voor de dagschool hadden er zich slechts 40 aangemeld, van welke 14 moesten worden afgewezen; voor de burger-avondschool zijn tweemaal toelatings-examen gehouden; de eerste maal werden van de 145 candidaten 126 als leerlingen toegelaten, de tweede maal van de 31 slechts 19.

In Mei 1868 werd het volgende personeel aan deze school benoemd:

R. R. LIT, directeur, wis- en werktuigkunde, f 2300 en vrije woning;

C. KNAPPER KZ., wiskunde, f 1800;

D. J. SANDERS VAN LOO, natuurkundige wetenschappen, f 1800;

C. P. J. SNOEK, nederlandsche taal, geschiedenis en aardrijkskunde, f 1800;

mr. E. VAN LIER, staats-huishoudkunde, f 300;

L. J. A. KOOPMANS;

J. H. A. E. DE VRIES, } teekenen, f 1000;

C. C. A. E. VAN BREDA, }

W. NAGEL VAN CLEVE, }

P. C. ADRIAN, gymnastiek, f 400.

Haarlem. Het getal leerlingen daalde dit jaar van 128 tot 100; bij het toelatings-examen werden van de 56 jongelieden, die zich aanmeldden, 45 toegelaten.

In de vacature ontstaan door het verlof en daarop gevolgd eervol ontslag van den leeraar ROELFZEMA, werd voorzien door de benoeming van den heer W. M. VAN EER.

Zaandam. Het cijfer der leerlingen krom alhier van 29 tot 38; van de 27 aspiranten werden 4 bij het toelatings-examen afgewezen. Het teekenonderwijs eischte nog verbetering; overigens voldeed het onderwijs goed.

Tot leeraar in de staats-huishoudkunde werd benoemd mr. E. VAN LIER van Amsterdam, op eene jaarwedde van f 100.

Middelburg. Het onderwijzend personeel onderging geene verandering. Het getal leerlingen daalde van 54 tot 44, hetgeen gedeeltelijk was toe te schrijven aan den ongunstigen uitslag van het toelatings-examen, waarbij 15 van de 29 aspiranten moesten worden afgewezen. Ook hier liet het teekenonderwijs nog te wonschen over. De organisatie der school is overigens zeer goed. De localen bleken berekend te zijn voor het doel.

Goes. Het cijfer der leerlingen bleef onveranderd. Van de 7 jongelieden, die zich bij het begin van den cursus 1868/69 aanmeldden, werden 5 tot de school toegelaten. Aangaande het onderwijs werd gunstig getuigd; ook dat in het teekenen gaf goede vruchten. Het onderwijzend personeel werd uitgebreid door de benoeming van den heer dr. H. C. ITTMAN tot leeraar in de wiskunde, op eene jaarwedde van f 100.

Utrecht. Het getal leerlingen nam vrij aanzienlijk toe; op de burger-dagschool krom het van 21 tot 39; op de burger-avondschool van 87 tot 156; daarentegen waren op den voortgezeten cursus 13 leerlingen minder dan het vorige jaar. De uitkomsten van het onderwijs mogen gunstig worden genoemd, hoewel de inrigting eenigzins leed onder den voorloopigen toestand, waarin zij verkeerde. Het toenemend aantal leerlingen had namelijk het onvoldoende der localen doen uitkomen, en door het gemeentebestuur was een plan vastgesteld voor een nieuw gebouw, dat ook bij meer uitbreiding der school genoeg ruimte zoude aanbieden. In verband hiermede en in het vooruitzicht, dat het overbrengen van de school naar een afzonderlijk behoorlijk daarvoor ingerigt lokaal de gelegenheid zoude aanbieden aan de instelling eene betere organisatie te geven, werd besloten de benoeming van den directeur in de plaats van dr. J. L. HOONWEG, voorloopig uit te stellen en ook overigens het onderwijzend personeel, dat grotendeels slechts tijdelijk was aangesteld, op denzelfden voet te houden.

Lecuwarden. De burger-dagschool werd den 1sten October 1868 in hulplocalen geopend, terwijl het nieuwe opzettelijk daarvoor ingerigte gebouw eerst den 1sten Januarij 1869 konde worden in gebruik genomen; met dien datum werd daarin tevens de burger-avondschool geopend. Voor de dagschool werden van de 24 jongelieden, die zich daartoe hadden aangemeld, 12 na afgelegd examen toegelaten, voor de avondschool van de 18 aspiranten 15. Ook van hen die werden toegelaten, bleek de kennis uiterst gering te zijn; het scheen echter wenschelijk de gestelde eischen niet te gestreng toe te passen, om deze jongelieden niet geheel van het onderwijs te doen verstoken blijven. Door hen een jaar langer in dezelfde klasse te doen vertoeven, hoopte men de gebrekkige voorbreidende kennis aan te vullen. Het gering aantal leerlingen was vooral

te wijten aan het vooroordeel, hetwelk ook in verscheidene andere plaatsen een drukker bezoek dezer scholen in den weg staat, dat namelijk jongelieden uit den arbeidenden stand geen ander dan alleen teekenonderwijs noodig hebben. Het gebouw is goed ingerigt en de hulpmiddelen zijn in ruime mate aanwezig. Het onderwijzend personeel was op volgende wijze zamengesteld:

F. H. SCHEFFELAAR KLOTS, directeur, wis- en natuurkunde, f 1700;

H. CREMER, wiskunde, aardrijkskunde, geschiedenis en nederlandsch, f 1300;

J. P. HUIZINGA, natuurlijke historie, f 1300;

J. VAN DER HEIDE, fransch, f 600;

W. B. G. MOLKENBOER, handteekenen en bootseren, f 700;

H. R. STOETT FZN., lijntekenen, f 500;

W. F. SMIDT, gymnastiek, f 300.

De heer MOLKENBOER was ook aan de hooger burger-school werkzaam.

Harlingen. Van de 19 jongelieden, die zich aanmelden, werden 15 geplaatst. Het getal leerlingen daalde van 38 tot 31. Het onderwijs in de staatshuishoudkunde werd opgedragen aan mr. G. T. N. GORI, tevens leeraar aan de hooger burgerschool, op eene jaarwedde van f 700. Het gelukte nog niet een nieuwen leeraar in het teekenen te vinden; evenmin kon nog worden voorzien in de vacature ontstaan door de verplaatsing van den leeraar in de aardrijkskunde, de geschiedenis en het nederlandsch. De lessen werden echter geregeld gegeven door leeraren van de hooger burgerschool.

Zwolle. De burger-avondschool werd met 1 October 1868 in een nieuw, ruim gebouw geopend. Van de 65 jongelieden, die zich aanmeldden, konden slechts 36 worden aangenomen, hoewel de eischen van toelating ook hier laag werden gesteld. Het gebouw voldeed aanvankelijk zeer goed. Als leeraren werden aangesteld:

dr. H. F. KUYPER, directeur, natuur- en scheikunde, f 800;
Z. W. VAN SCHREVEN, wiskunde, werktuigkunde en natuurlijke historie, f 300;

A. A. WIKMAN, aardrijkskunde, geschiedenis en nederlandsch, f 600;

mr. R. G. PHILIPSON, staatshuishoudkunde, f 150;

H. VALKENBURG, handteekenen, f 1200;

J. G. J. VAN ROOSMALEN, lijntekenen, f 1200.

De directeur was tevens leeraar aan de hooger burger-school.

Deventer. In het getal leerlingen aan de verschillende afdelingen dezer inrigting kwam sedert het vorige jaar bijna geen verandering. Zij telden te zamen 322 leerlingen, onder welke echter eenige twee afdeelingen te gelijk bezochten. Het aantal leerlingen krom aan de voorbereidings-school van 41 tot 89, aan de burger-avondschool van 21 tot 22, aan de volksteekenschool van 105 tot 130; het daalde aan de school voor voortgezet onderwijs van 106 tot 36. De handteekenschool, bestemd voor jongelieden uit den meer goeoden stand, die in het vorige jaar 48 leerlingen telde, werd thans door 45 bezocht, onder welke 20 meisjes. De talrijker bevolking der volksteekenschool, in verhouding tot de andere afdelingen, doet op nieuw de geneigdheid uitkomen om alleen het teekenonderwijs bij te wonen.

Kampen. Deze school werd den 6den October 1868 geopend. Het onderwijs was kosteloos; 32 jongelieden meldden zich aan, van welke bij het toelatings-examen 8 moesten worden afgewezen. Alleen de eerste klasse van den tweejarigen cursus kon voor alsnog worden geopend.

Tot directeur en leeraar werd benoemd dr. B. MELLINK f 600, en voorts tot leeraars J. BECKERING VINCKERS, C. J. SPAT, G. SCHOUTEN, J. PH. MAKKINK, ieder op eene jaarwedde van f 400, C. M. HEIN f 200 en W. KOCH f 250, die allen ook leeraren waren aan de hooger burgerschool.

Groningen. Het aantal leerlingen was sedert het vorige jaar vermindert, op de burger dag- en avondschool van 54 tot 48, op de burger-avondschool voor voortgezet onderwijs van 44 tot 37. De reden van dat voortdurend

verminderen sedert de opening der school in 1866 en wel met 121 leerlingen, meende men te vinden in de weinige ontwikkeling der leerlingen, die zo ongeschikt maakte de lessen bij te wonen en daarvan allengs deed wegblijven. Er was echter hoop op verbetering.

Ten einde aan velen gelegenheid te geven eenig onderwijs te genieten, is op verzoek der Vereeniging van industrielen en werkbazen in deze gemeente, met Januarij 1869 eene derde school geopend, bestemd voor hen, die vooral om hunnen meer gevorderden leeftijd geen gebruik kunnen maken van de beide andere inrigtingen.

Als directeur, tevens leeraar in de werktuigkunde, natuurkunde en natuurlijke geschiedenis, op eene jaarwedde van f 2100, werd ter vervanging van den heer R. RIJKENS, naar Warffum vertrokken, aangesteld de heer T. HOFKAMP.

Maastricht. Het aantal leerlingen was 20 minder dan in het vorige jaar. Het onderwijs liet weinig te wenschen over en de lokalen en hulpmiddelen waren in goeden staat.

De leeraar TH. DUMOULIN werd tot directeur der school benoemd en zijne jaarwedde tevens verhoogd tot f 400. In de plaats van jhr. mr. L. F. W. E. BINNHOEST TOT DEN BINNHOEST werd als leeraar in de staatshuishoudkunde aangesteld mr. L. RUYTERS, op dezelfde jaarwedde van f 100, terwijl voorts het onderwijzend personeel nog werd aangevuld door de benoeming van dr. J. HOFMANS tot leeraar in de natuurkunde op eene jaarwedde van f 250.

Zoo als reeds in het vorig verslag werd vermeld, geven deze scholen in vele opzigten uitnemende resultaten, die echter nog belangrijker zouden zijn, indien deze inrigtingen niet tegen eenige bezwaren hadden te kampen. In de eerste plaats zoude het aantal leerlingen veel grooter kunnen zijn. Hierin zal eerst dan verbetering komen, wanneer meer medewerking wordt verkregen van de zijde der werkbazen, en ook de belangstelling der ouders toeneemt, van welke velen niet begrijpen, dat hunne kinderen nog meer onderwijs behoeven, dan dat in het teekenen, welks nut voor de beoefening der verschillende ambachten terstond in het oog springt, en dat het om in eenig ambacht vooruit te komen, niet alleen noodzakelijk is goed te kunnen lezen en schrijven, vlug en nauwkeurig te rekenen, maar dat ook eenige kennis van de eenvoudigste natuurverschijnselen en in het algemeen oefening en ontwikkeling van het verstand in den tegenwoordigen tijd bijna onontbeerlijk mag worden geacht. De vorderingen der leerlingen zouden voorts grooter kunnen zijn, indien men niet voortdurend had te strijden tegen het ongeregeld schoolbezoek. Te rekenen van de maand Maart neemt het aantal leerlingen allengs af, zoodat op vele scholen tegen het einde van den cursus slechts weinigen overblijven. Het gevolg hiervan is dat bij den aanvang van den nieuwen cursus veel van het geleerde weer is vergeten. Ook in dit opzigt is alleen van meer belangstelling van de zijde der ouders en der werkbazen verbetering te verwachten. Voorts werden van verschillende zijden klagen vernomen over de geringe kennis en ontwikkeling der jongelieden, die zich voor deze scholen aanmelden. Door voorbereidingsklassen en vooral door meer aansluiting van het lager onderwijs kan hierin allengs verbetering worden verkregen. Op de burger-avondschoolen behoorden verreweg de meeste leerlingen tot den arbeidenden stand, zoodat deze inrigtingen kunnen geacht worden geheel te beantwoorden aan het doel, waarmede ze door den wetgever in het leven werden geroepen. De burger-dagscholen werden nog slechts weinig bezocht; het grootste deel der leerlingen werd niet tot een ambacht opgeleid.

Ter uitvoering van art. 14 der wet regelende het middelbaar onderwijs geschiedde in 1868 nog het volgende:

Rotterdam. In Januarij 1867 was reeds door deze gemeente besloten tot de oprigting eener burger-dagschool, aan welk besluit echter in 1868 nog geen uitvoering was gegeven, terwijl de akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen in 1868 eene reorganisatie heeft ondergaan, waardoor zij kan geacht worden ruimschoots te voorzien in de behoefte, ter welker vervulling de burger-avondschool door den wetgever werd bestemd. Het gemeentebestuur heeft zich daarop in Augustus 1868 tot de Regering gewond met verzoek ontheffing te verkrijgen van de verplichting tot oprigting eener burger-avondschool. Die vrijstelling kon echter nog niet worden verleend,

omdat de wet geen gelegenheid geeft om een verzoek tot deze gedeeltelijke vrijstelling toe te staan, terwijl het voor het verleenen der volledige vrijstelling in het 2de lid van art. 14 bedoeld, noodig was dat de regeling dier andere inrigtingen, waardoor in de behoefte zou worden voorzien, reeds was tot stand gekomen.

De akademie is voor het schooljaar 1868/1869 volgens de nieuwe regeling in werking gekomen. Zij bestond uit 3 afdelingen: A (beeldende kunsten), die bezocht werd door 217 leerlingen; B (technische wetenschappen) met 266 leerlingen, terwijl 83 het onderwijs aan beide afdelingen bijwoonden; de voorbereidende afdeling C, waar onderwijs werd gegeven in lezen, schrijven en rekenen, telde 137 leerlingen. De localen lieten nog te wenschen over: zij zijn op drie verschillende plaatsen gelegen. Het onderwijzend personeel bestaat uit 32 leeraren; tot directeur werd benoemd dr. Th. van Doesburgh.

Schiedam. De burger-avondschool alhier zou met den aanvang van den cursus 1869/70 worden geopend. Het schoolgebouw is in 1868 geheel gereed gekomen. Tot directeur werd in Maart 1868 door den gemeenteraad benoemd de heer J. STEYNIS Gz.

Alkmaar. In den loop van dit jaar zijn de plannen voor eene burger-avondschool door den gemeenteraad goedgekeurd, terwijl in den aanvang van 1869 aan de gemeente ontfanging is verleend van de verplichting tot oprigting eener burger-dagschool. Met den volgenden cursus zonde de school in werking komen.

Ook in de gemeente Helder heeft men zich in 1868 bezig gehouden met de regeling eener burger-avondschool, terwijl te 's Hertogenbosch, Tilburg en Amersfoort voorbereidende maatregelen daartoe werden genomen.

Omtrent de teeken- en industriescholen zijn geen bijzonderheden mede te deelen. Eenige zijn opgelost in burger-avondschoolen of stonden op het punt daarin veranderd te worden. Overigens kan hieromtrent naar het vorige verslag worden verwezen. Echter verdienen de inrigtingen voor industrie-onderwijs te Amsterdam nog bijzondere vermelding.

Amsterdam. Van de beide ambachtsscholen van de Maatschappij voor den werkenden stand werd die, meer bijzonder voor de arbeidende klasse bestemd, in April 1868 naar een nieuw gebouw overgebracht, dat zeer goed was ingerigt voor het ambachtsonderwijs en voor dat in het teekenen, waaraan veel zorg werd besteed. Het theoretisch onderwijs stond hier op den achtergrond. Het getal leerlingen bedroeg 114. De andere school dezer maatschappij, bestemd voor zoons van werkbazen, telde 73 leerlingen; in het onderwijs was vooruitgang op te merken.

De door de gemeente gesubsidieerde school van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ten behoeve van jongens uit den ambachtsstand is in 1868, bij de opening van de burger dag- en avondschool, opgeheven.

De industrijschool voor vrouwelijke jeugd heeft in 1868 groote verbeteringen ondergaan. De nieuwe rege-

ling, waarop reeds in het vorige verslag werd gewezen, is tot stand gekomen. Alle leerlingen behooren thans tot dezelfde afdeling en betalen elk f 25 of f 20 's jaars. De cursus is driejarig: in de eerste en tweede klasse wordt meer theoretisch, in de derde nitsluitend professioneel onderwijs gegeven. Het getal vakken is vermeerderd met de pharmacie. In een daarvoor ingerigt vertrek ontvangen een zestal meisjes onderrigt in alles wat vereischt wordt tot het afleggen van het examen als leerling-apotheker. Het onderwijs in de meeste vakken is zeer voldoende, vooral dat in het teekenen. Behalve de directrice waren aan de school verbonden vijf onderwijzeressen, belast met het onderwijs in de fraaije en de nuttige handwerken, en voorts zes onderwijzers, aan wie het onderwijs in de wiskundige wetenschappen, het boekhouden en de pharmacie en de herhaling van het lager onderwijs, benevens het onderrigt in teekenen, stroovlechten en kartonnen was opgedragen. Tot directrice werd benoemd mejufvrouw A. MYNK. Sedert het vorige jaar is het aantal leerlingen aanmerkelijk toegenomen, en wel van 60 tot 105. Van deze waren 62 tusschen twaalf en zestien jaren, 7 beneden dien leeftijd en de overigen daarboven.

§ 2. HOOGERE BURGERSCHOLEN.

a. Getal der scholen en der leerlingen.

In het jaar 1868 zijn in werking gekomen 3 Rijk- en 2 gemeentelijke hogere burgerscholen: de eerste, alle van driejarigen cursus, te Sappemeer, te Warfum en te Assen; de laatste te Hoorn van vierjarigen cursus en te Kampen van vijfjarigen cursus.

Op het einde van 1868 waren er alzoo 37 hogere burgerscholen, waarvan 15 Rijksscholen. 21 gemeentelijke scholen en 1 bijzondere school door Rijk en gemeente gesubsidieerd. Van de Rijksscholen waren 7 met vijfjarigen cursus: namelijk te Tilburg, Middelburg, Utrecht, Leeuwarden, Zwolle, Groningen en Roermond, en 8 met driejarigen, namelijk te 's Hertogenbosch, Helmond, Zaltbommel, Gouda, Alkmaar, Sappemeer, Warfum en Assen; van de gemeentescholen waren 16 met vijfjarigen cursus, namelijk te Arnhem, Nijmegen, Zutphen, 's Gravenhage, Rotterdam, Leiden, Dordrecht, Delft, Amsterdam, Haarlem, Goes, Sneek, Deventer, Kampen, Veendam en Maastricht; 3 met vierjarigen, namelijk te Zaandam, Hoorn en Harlingen; 2 met driejarigen, namelijk te Breda en Venlo. De inrigting der scholen te Tilburg, Roermond, Goes en Helmond, waar de laagste klasse in twee afdelingen is gesplitst, waarvan de eene als voorbereidend tot de andere kan worden beschouwd, die der school te Deventer, waar gelegenheid wordt gegeven in een zesde jaar de studien voort te zetten, en die der school te Breda, waar de driejarige cursus het tweede, derde en vierde jaar eener school van vijfjarigen cursus omvat, bleef geheel dezelfde.

Het getal der leerlingen in elke klasse in het laatst van 1868 is in de hier volgende tabel aangewezen; daarbij wordt tevens het bedrag van het schoolgeld vermeld.

GEMEENTEN.	GETAL LEERLINGEN.								SCHOOLGELD PER JAAR.		
	VOLLEDIG ONDERWIJS.							Enkele lessen.	Algemeen totaal.	Volledig onderwijs.	Enkele lessen.
	1ste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	Totaal.					
<i>a. Rijkscholen.</i>											
's Hertogenbosch	24	12	13	—	—	49	20	69	f 30	f 7 tot f 14 per vak.	
Tilburg	12	4	3	"	"	19	23	42	30	id.	
Helmond	29	12	4	—	—	45	2	47	30	id.	
Zaltbommel	15	11	3	—	—	29	1	30	30	id.	
Gouda	8	11	6	—	—	25	6	31	30	id.	
Alkmaar	11	19	2	—	—	32	27	59	30	id.	
Middelburg	14	19	11	10	2	56	15	71	40	id.	
Utrecht	29	30	16	8	9	92	25	117	60	f 10 tot f 20 per vak.	
Leeuwarden	29	25	8	2	"	64	16	80	50	f 7,50 " f 15 " "	
Zwolle	35	18	15	2	1	71	4	75	50	id.	
Groningen	47	29	23	13	7	119	19	138	50	id.	
Sappemeer	27	7	2	—	—	36	3	39	30	f 7 tot f 14 per vak.	
Warffum	21	6	"	—	—	27	"	27	30	id.	
Assen	20	8	"	—	—	28	3	31	30	id.	
Roermond	24	16	17	9	8	74	5	79	30	f 5 tot f 10 per vak.	
<i>b. Gemeentescholen.</i>											
Breda	—	12	6	3	—	21	11	32	50	f 3 per uur 's weeks.	
Arnhem	17	23	15	8	3	66	10	76	60	f 6 per vak tot f 60.	
Nijmegen	15	10	11	4	1	41	7	48	60	f 5 per uur 's weeks.	
Zutphen	17	24	11	2	5	59	16	75	60	f 10 tot f 20 per vak.	
's Gravenhage	26	40	37	25	19	147	—	147	60		
Rotterdam	42	35	26	10	11	124	—	124	60		
Leiden	14	31	28	8	4	85	16	101	60	f 10 " f 25 " "	
Dordrecht	23	24	14	6	4	71	9	80	f 54 tot f 72	f 10 " f 15 " "	
Delft	18	22	21	20	16	97	7	104	f 70	f 10 " f 30 " "	
Amsterdam	52	41	43	13	16	165	1	166	90	f 10 " f 25 " "	
Haarlem	29	27	20	22	9	107	14	121	60	id.	
Zaandam	12	14	8	5	—	39	8	47	60	f 20 per vak.	
Hoorn	19	10	"	"	—	29	3	32	f 40 tot f 50	f 10 tot f 40.	
Goes	28	12	2	4	3	49	3	52	f 40 tot f 50	f 5 tot f 12 per vak.	
Harlingen	16	17	5	4	—	42	10	52	f 40	f 2 per uur 's weeks.	
Sneek	24	18	19	8	6	75	13	88	f 30 tot f 50	f 3 tot f 12 per vak.	
Deventer	13	20	17	6	8	64	28	92	f 50 tot f 60	id.	
Kampen	27	11	15	"	"	53	1	54	f 30	f 10 per vak.	
Veendam	17	16	10	6	"	49	21	70	f 20 tot f 50		
Maastricht	28	25	19	11	7	90	17	107	f 30	f 5 tot f 10 per vak.	
Venlo	9	10	6	—	—	25	"	25	22		
<i>c. Bijzondere scholen.</i>											
Enschede	17	21	13	8	6	65	3	68	70	f 5 tot f 20 per vak.	
Totaal	808	690	469	217	145	2329	367	2696			

Het teeken — duidt aan, dat volgens de inrigting der school de klasse niet aanwezig is, het teeken », dat zij nog geene leerlingen telt.

Te Rotterdam en te 'sGravenhage werden nog geen leerlingen voor enkele lessen toegelaten. In het bedrag van het schoolgeld is sedert het vorige jaar geen verandering gekomen.

Het getal der leerlingen is weder toegenomen en wel van 2443 tot 2696. Hierbij mag echter niet uit het oog worden verloren, dat in 1868 5 nieuwe scholen zijn in werking gekomen, welker bevolking van het totaal moet worden afgetrokken om te kunnen nagaan of de scholen, die reeds in 1867 in werking waren, in aantal van leerlingen zijn toegenomen. De scholen te Sappemeer, Warffum, Assen, Hoorn en Kampen telden te zamen 173 leerlingen voor volledig onderwijs en de overige scholen 2156, derhalve 80 meer dan in 1867.

Toename der leerlingen had onder andere plaats aan

de inrigting te 'sHertogenbosch (van 33 tot 49), Zaltbommel (van 11 tot 29), Alkmaar (van 26 tot 32), Leeuwarden (van 55 tot 64), Groningen (van 106 tot 119), Zutphen (van 53 tot 59), 'sGravenhage (van 123 tot 147), Rotterdam (van 109 tot 124), Amsterdam (van 137 tot 165), Deventer (van 52 tot 64) en Enschedé (van 38 tot 65); vermindering was daarentegen op te merken onder andere aan de scholen te Roermond (van 86 tot 74), Breda (van 74 tot 66), Delft (van 109 tot 97), Haarlem (van 115 tot 107), Harlingen (van 50 tot 42), Sneek (van 87 tot 75), Maastricht (van 126 tot 90).

Het getal toehoorders voor enkele lessen, dat in 1868 hetzelfde bedroeg als in het vorige jaar, moet geacht worden eenigzins te zijn achteruit gegaan, wanneer men in aanmerking neemt, dat aan de 5 nieuwe scholen in 1868 10 leerlingen voor enkele lessen aanwezig waren.

De volgende tabel wijst den leeftijd der leerlingen voor volledig onderwijs aan:

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL LEERLINGEN VOOR VOLLEDIG ONDERWIJS.								Totaal.
	Beneden 12 jaar.	Van 12—13 jaar.	Van 13—14 jaar.	Van 14—15 jaar.	Van 15—16 jaar.	Van 16—17 jaar.	Van 17—18 jaar.	Boven 18 jaar.	
<i>a. Rijkscholen.</i>									
's Hertogenbosch	2	6	9	11	8	6	2	5	49
Tilburg	4	2	2	2	5	3	1	»	19
Helmond	4	10	8	9	9	4	1	»	45
Zaltbommel	»	2	3	10	4	4	4	2	29
Gouda	»	4	5	4	8	3	1	»	25
Alkmaar	»	4	5	11	6	2	3	1	32
Middelburg	»	1	10	9	12	12	6	6	56
Utrecht	»	4	11	26	13	15	10	13	92
Leeuwarden	»	10	13	14	15	11	»	1	64
Zwolle	»	15	13	16	12	7	7	1	71
Groningen	1	13	20	29	19	14	12	11	119
Sappemeer	3	5	8	6	6	2	2	4	36
Warffum	1	4	3	5	5	4	4	1	27
Assen	»	1	6	8	7	6	»	»	28
Roermond	4	10	5	10	6	19	11	9	74
<i>b. Gemeentescholen.</i>									
Breda	»	»	1	7	1	6	5	1	21
Arnhem	1	3	12	16	13	13	7	1	66
Nijmegen	»	6	9	10	8	4	2	2	41
Zutphen	»	3	12	9	15	7	6	7	59
's Gravenhage	2	14	24	24	34	26	16	7	147
Rotterdam	1	9	29	29	26	18	8	4	124
Leiden	1	3	14	24	11	13	11	8	85
Dordrecht	2	7	12	13	16	10	9	2	71
Delft	»	5	4	14	13	15	17	29	97
Amsterdam	»	7	31	37	36	30	11	13	165
Haarlem	»	4	15	19	19	13	23	14	107
Zaandam	»	2	4	12	10	10	»	1	39
Transporteren	26	154	288	384	337	277	179	143	1788

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL LEERLINGEN VOOR VOLLEDIG ONDERWIJS.								Totaal.
	Beneden 12 jaar.	Van 12—13 jaar.	Van 13—14 jaar.	Van 14—15 jaar.	Van 15—16 jaar.	Van 16—17 jaar.	Van 17—18 jaar.	Boven 18 jaar.	
Per transport	26	154	288	384	337	277	179	143	1788
Hoorn	3	5	6	6	3	4	"	2	29
Goes	6	3	9	12	10	6	1	2	49
Harlingen	"	8	6	9	13	4	2	"	42
Sneek	"	4	14	11	16	15	9	6	75
Deventer	"	"	10	12	12	13	12	5	64
Kampen	3	6	10	8	13	10	2	1	53
Veendam	7	5	8	10	11	7	1	"	49
Maastricht	2	3	16	22	14	14	10	9	90
Venlo	1	2	8	10	2	1	1	"	25
c. <i>Bijzondere scholen.</i>									
Enschede	"	7	9	15	15	6	7	6	65
Totaal	48	197	384	499	446	857	224	174	2329

Bij vergelijking met het vorige jaar blijkt, dat de leeftijd der leerlingen in verhouding tot hun geheel aantal ongeveer dezelfde is gebleven; die der toehoorders voor enkele lessen was weder over het algemeen hooger, dan van de leerlingen voor het volledig onderwijs.

b. *Onderwijzend personeel.*

Even als in vorige verslagen volgt hier eene tabel, aanwijzende het getal leeraren, die aan het einde van 1868 aan elke school werkzaam waren, met opgave hunner bevoegdheid tot het geven van middelbaar onderwijs, die op verschillende bepalingen der wet berust.

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL DER LEERAREN, MET AANWIJZING HUNNER BEVOEGDHEID.							TOTAAL.	
	Met den graad van doctor.	Met den graad van candidaat.	Met eene acte volgens de wet van 1869.	Met eene acte voor middelbaar onder- wijs vóór de wet van 1863 verkregen.	Met een diploma vol- gens art. 82 of 89.	Bevoegd verklaard krachtens art. 90.	Bevoegd volgens art. 83.		Zonder acte.
a. <i>Rijkscholen.</i>									
's Hertogenbosch	1	"	1	3	"	3	1	"	9
Tilburg	3	1	2	2	"	2	1	"	11
Helmond	1	"	5	"	"	3	1	1	11
Zalt-Bommel	3	"	3	2	1	"	"	"	9
Gouda	3	"	4	1	"	"	"	"	8
Alkmaar	2	"	7	"	"	"	"	"	9
Middelburg	4	"	2	4	"	1	1	"	12
Utrecht	6	1	4	4	"	"	"	1	16
Leeuwarden	5	"	3	2	"	"	"	1	11
Zwolle	4	2	6	1	"	"	1	"	14
Transporteren	32	4	37	19	1	9	5	3	110

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	GETAL DER LEERAREN, MET AANWIJZING HUNNER BEVOEGDHEID.								TOTAAL.
	Met den graad van doctor.	Met den graad van candidaat.	Met eene acte volgens de wet van 1863.	Met eene acte voor middelbaar onder- wijs vóór de wet van 1863 verkregen.	Met een diploma vol- gens art. 82 of 89.	Bevoegd verklaard krachtens art. 90.	Bevoegd volgens art. 83.	Zonder acte.	
Per transport.	32	4	37	19	1	9	5	3	110
Groningen	3	2	5	1	1	1	"	1	14
Sappemeer	2	1	4	1	"	"	"	1	9
Warffum	"	"	4	2	"	"	"	"	6
Assen	1	1	4	2	"	"	"	"	8
Roermond	3	"	5	1	"	3	"	1	13
<i>b. Gemeentescholen.</i>									
Breda	1	"	3	2	"	2	"	"	8
Arnhem	4	2	5	"	1	1	1	"	14
Nijmegen	"	"	3	4	1	1	3	"	12
Zutphen	2	"	3	5	1	"	"	"	11
's Gravenhage	2	1	4	6	1	"	1	"	15
Rotterdam	5	"	4	4	"	2	1	"	16
Leiden	4	2	3	3	"	1	1	1	15
Dordrecht	4	"	3	3	"	"	1	"	11
Delft	5	1	1	3	"	1	2	1	14
Amsterdam	6	"	4	6	"	"	1	1	18
Haarlem	4	1	3	4	"	"	"	"	12
Zaandam	2	"	4	1	"	"	2	"	9
Hoorn	2	1	3	2	"	"	"	"	8
Goes	2	"	2	3	1	1	"	1	10
Harlingen	1	1	1	3	"	"	"	"	6
Sneek	1	2	3	3	"	"	1	"	10
Deventer	4	"	2	4	2	1	"	2	15
Kampen	2	1	2	3	"	"	"	"	8
Veendam	4	"	1	4	"	"	"	"	9
Maastricht	3	1	1	3	1	5	1	"	15
Venlo	1	"	2	1	"	2	"	"	6
<i>c. Bijzondere scholen.</i>									
Enschede	2	1	1	3	"	1	"	"	8
TOTAAL	102	22	117	96	10	31	20	12	410

Bovendien waren er 12 vacatures; namelijk te Warffum twee, een voor staatshuishoudkunde en een voor teekenen; te Assen een voor staatshuishoudkunde; te Nijmegen een voor geschiedenis en staatswetenschappen; te Harlingen twee, een voor nederlandsch en engelsch en een voor teekenen; te Kampen drie, een voor staats- en handelswetenschappen, een voor handteekenen en een voor regtlĳjnig teekenen; te Veendam, te Maastricht en te Enschedé een

voor gymnastiek. Van de leeraren zonder acte gaven 8 onderwijs in het schoonschrijven.

De volgende benoemingen hadden in 1868 plaats. De vakken van onderwijs en de jaarwedden zijn daarbij vermeld voor die scholen, waar het personeel der leeraren werd uitgebreid of voor het eerst benoemd.

's Hertogenbosch. J. SCHÜNGEL, wis- en natuurkunde,

f 1800. Na het overlijden van den leeraar in het schoonschrijven J. P. RITSCHIE werd het onderwijs in dat vak opgedragen aan den leeraar J. M. F. SERVAIS, wiens jaarwedde tegelijk werd gebragt op f 1800.

Helmond. J. VAN DIJK, handteekenen, f 800, in de plaats van H. VALKENBURG, op zijn verzoek eervol ontslagen.

Dr. A. STEYNS werd benoemd tot directeur op eene jaarwedde van f 2500 in de plaats van L. J. STEYNS, overleden. Voorts werden tijdelijk aangesteld als hulpleeraren: J. M. A. KRAMPS, f 900, in de plaats van A. ROOSEBOOM, naar Gouda vertrokken.

J. A. ZEEGELAAR, geschiedenis, f 800 en J. H. OF DE COUL, nederlandsch, f 800.

Gouda. A. ROOSEBOOM, wiskunde, in de plaats van R. R. LIT, als directeur der burger dag- en avondschool naar Amsterdam vertrokken.

Dr. C. A. TERBENHOFF, geschiedenis en duitsch, in de plaats van P. G. LUITJES, naar Warffum verplaatst.

Alkmaar. Mr. A. P. DE LANGE, staatshuishoudkunde, f 500.

Aan den leeraar C. FOGTELOO werd nevens het onderwijs in de gymnastiek dat in het boekhouden opgedragen en zijne jaarwedde dien te gevolge verhoogd van f 500 tot f 800.

Middelburg. De jaarwedde van den leeraar dr. H. VAN HALL werd van f 1800 verhoogd tot f 2200.

Utrecht. L. J. VAN DER HARST, tijdelijk hulpleeraar, natuurlijke geschiedenis f 600.

Zwolle. J. S. PIQUET, fransch, in de plaats van G. L. NICOUDE, wegens ziekte eervol ontslagen;

J. H. P. DE VOGEL, aardrijkskunde en geschiedenis, in de plaats van H. MULDER, wegens ziekte eervol ontslagen;

J. G. W. POSTEL, schoonschrijven, f 130;

G. NOORLING, tijdelijk hulpleeraar, wiskunde, kruid- en dierkunde, f 800.

Groningen. P. A. SCHWIPPERT, hoogduitsch, in de plaats van F. WORTHMANN;

J. C. MATTHES, nederlandsch en aardrijkskunde, in de plaats van J. W. A. RENSSSEN, naar Sappemeer vertrokken;

H. J. VAN ANKUM, tijdelijk hulpleeraar, kruid- en dierkunde, f 1000;

J. EDEN, gymnastiek, f 600.

Sappemeer. Dr. W. J. A. RENSSSEN, directeur, aardrijkskunde, f 2500;

H. WEFERS BETTING, natuur- en scheikunde en natuurlijke historie, f 1800;

H. BOL, wiskunde en regtlijnig teekenen, f 1800;

mr. J. H. L. VAN OVEN, engelsch en staatshuishoudkunde f 1800;

G. A. J. FRANKE, nederlandsch en geschiedenis f 1800;

H. C. SPRUIT, fransch en hoogduitsch, f 1800;

J. MOLENAAR, handteekenen, f 800;

P. J. HERMANS, gymnastiek, f 500;

J. G. KLUNDER, schoonschrijven, f 75;

Warffum. R. RIJKENS, directeur, wiskunde, f 2500;

G. BELLEBENS, natuur- en scheikunde en natuurlijke historie f 1800;

H. J. MAKINK, aardrijkskunde en geschiedenis, f 1800;

P. G. LUITJES, nederlandsch en hoogduitsch, f 1800;

W. VAN GOOR, wiskunde en fransch, f 1800;

F. F. MILATZ, gymnastiek, f 575.

Voorts is de leeraar J. MOLENAAR te Sappemeer tijdelijk belast met het onderwijs in het teekenen tegen eene beloning van f 100 in de maand.

Assen. Dr. C. J. DE LUSSANET DE LA SABLONIERE, geschiedenis en nederlandsch, f 2500;

A. VAN HASSELT, natuur- en scheikunde en natuurlijke historie, f 1800;

J. DOORNHOS, wiskunde en regtlijnig teekenen, f 1800;

H. C. FELSER, fransch en aardrijkskunde, f 2000;

J. MEIJER, hoogduitsch en schoonschrijven, f 1800;

J. ESSER, engelsch, f 1400;

J. E. RINBOUW, handteekenen, f 800;

P. H. HOPPER, gymnastiek, f 500.

Roermond. De leeraren H. J. HARDEMAN, aan het gymnasium Willem III te Batavia aangesteld, en H. C. FELSER naar Assen vertrokken, werden vervangen door de heeren dr. H. ONNEN en dr. M. A. BOOSTEN.

Breda. Mr. H. VAN DER HOEVEN, staatshuishoudkunde, f 400.

In de plaats van dr. A. KRICHEL, op zijn verzoek eervol ontslagen, werd benoemd T. H. DE BEER. Als directeur der gymnastiekschool, waar ook de leerlingen der hoogere burgerschool onderwijs ontvangen, werd aangesteld de leeraar N. H. T. TEN BERGE, wien daarvoor f 100 'sjaars werd toegekend; als leeraar aan deze school J. SWIGMAN op eene jaarwedde van f 200. Beiden ontvangen bovendien een gedeelte der schoolgelden.

Arnhem. B. PETERI, assistent in het handteekenen, f 400. Ter vervanging van den leeraar H. J. STAM, naar Rotterdam vertrokken, werd aangesteld J. A. RIJNTJES.

Op het einde van het jaar werd de directeur dr. R. S. T. MOEDERMAN op zijn verzoek eervol ontslagen, wegens zijne benoeming tot hoogleeraar te Groningen.

Nijmegen. Aan den leeraar B. E. DE HAAN werd het onderwijs in het boekhouden opgedragen.

Mr. A. G. C. DODT, geschiedenis en staatswetenschappen, in de plaats van mr. van LIER; terstond na zijn optreden verzocht hij echter weer zijn ontslag.

Zutphen. In de plaats van dr. A. STEYNS naar Helmond vertrokken, werd tot leeraar benoemd J. A. SNIJERS C.Jz.

's Gravenhage. De tijdelijke leeraar in het engelsch F. S. GOMM werd definitief aangesteld ter vervanging van R. W. BULKLEY, aan wien uit hoofde van voortdurende ongesteldheid op zijn verzoek eervol ontslag werd toegekend. Ter vervanging van den leeraar F. VAN WAGENINGEN, op zijn verzoek eervol ontslagen, werd benoemd H. B. VAN DAALEN.

Voorts werd het personeel uitgebreid door de benoeming van T. E. BUCKMAN tot leeraar in de wiskunde voor de lagere klassen en van M. SALVERDA DE GRAVE, tot leeraar in geschiedenis en aardrijkskunde, elk op eene jaarwedde van f 1600. Aan J. M. SCHMIDT CRANS werd op zijn verzoek eervol ontslag verleend als leeraar in het handteekenen.

Rotterdam. Dr. S. HOOGWERFF, scheikunde, in de plaats van dr. H. R. F. HUBRECHT, aan de handelsschool te Amsterdam benoemd.

Het personeel werd uitgebreid door de aanstelling van H. J. STAM als leeraar in de wiskunde, f 2000.

Leiden. H. J. VETH, natuurlijke historie;

C. VAN TIEL, engelsch, in de plaats van J. PERRIN, eervol ontslagen;

mr. G. A. VAN HAMEL werd wegens zijn vertrek naar Dordrecht eervol ontslagen als leeraar in de staatswetenschappen en de tijdelijke waarneming diër betrekking opgedragen aan den heer H. J. HAMAKER.

Dordrecht. Mr. G. A. VAN HAMEL, staats- en handelswetenschappen, in de plaats van mr. F. N. SICKENGA, op zijn verzoek eervol ontslagen;

A. C. LOFFELT, engelsch, in de plaats van C. STOFFEL, naar Amsterdam vertrokken.

Amsterdam. Dr. A. VAN HENNEKELER, wis- en natuurkundige wetenschappen, in de plaats van dr. B. MELINK, naar Kampen vertrokken;

de lessen in de staatshuishoudkunde werden, nadat de heer N. G. PIENSON op zijn verzoek eervol was ontslagen, tijdelijk opgedragen aan den leeraar in de staatsinrigting mr. J. C. DE VRIES.

Haarlem. W. M. VAN EER, wiskunde, f 1600;

J. E. ROMBOUITS, tijdelijk, natuurlijke historie, tevens leeraar aan de school voor meisjes, f 1400.

De heer HAZELHOFF ROELFZEMA werd wegens ziekte eervol ontslagen.

Zaandam. Mr. E. VAN LIER, staats- en handelswetenschappen, f 900;

J. C. VAN DRUTEN, duitsch, in de plaats van H. CREMER, naar Kampen vertrokken;

J. C. KUYLAARS, fransch en engelsch, in de plaats van J. H. LANT, die uit hoofde van voortdurende ongesteldheid eervol werd ontslagen;

J. NOORDRAVEN, gymnastiek;

G. VAN HELBERGEN, oude talen en aardrijkskunde, in de plaats van dr. H. SMITS, naar Maastricht vertrokken, die den heer K. L. VAN SCHOUWENBURG was opgevolgd.

Hoorn. Dr. J. G. DE VOS, directeur, geschiedenis en aardrijkskunde, f 2200;

H. SCHOOT, wiskunde, f 1700;

H. BAESKIN, duitsch en engelsch, f 1500;

E. H. GROENMAN, natuurkundige wetenschappen, f 1700;

P. N. G. PENDERS, gymnastiek, f 300;

dr. K. W. MITLAND MONTIN, oude talen, f 1500;

H. VORDERMAN, teekenen, f 600;

A. H. NIJLAND, nederlandsch en fransch, f 1500.

Goes. P. CONRADI, nederlandsche taal, in de plaats van P. F. VAN SLIPE, naar elders vertrokken.

Harlingen. Mr. G. T. N. GORI, staatshuishoudkunde, f 1500, in de plaats van W. F. SCHOOK, eervol ontslagen;

H. SIDERIUS, tijdelijk, handteekenen, f 225;

H. L. BOENSMA, tijdelijk, regtlijng teekenen, f 275.

Sneek. A. HARMS, wis- en natuurkunde, f 2000, in de plaats van H. ONNEN, naar Roermond vertrokken;

mr. H. GOEMAN BORGESIUS, tijdelijk, staatshuishoudkunde, f 800, in de plaats van mr. W. H. FRILINCK, op zijn verzoek eervol ontslagen.

Deventer. L. C. TEN BRUGGENCATE, tijdelijk, pharmacognosie, f 300.

Kampen. Dr. B. MEILINK, directeur, natuurkunde, natuurlijke historie en voorloopig ook scheikunde, f 2100;

G. SCHOUTEN, tijdelijk, wiskunde, f 1400.

H. STOEL, wiskunde, f 2400;

J. P. MAKINK, nederlandsch, f 1000;

dr. G. J. SPAT, geschiedenis, f 2000;

J. J. LEUPEN, fransch, f 2000;

J. BECKERING VINKERS, engelsch, f 2000;

H. CREMER, hoogduitsch, f 1800;

C. H. HEIN, tijdelijk, handteekenen, f 1000;

W. KOCH, tijdelijk, regtlijng teekenen, f 250.

Maastricht. J. M. SIEBERS, fransch, in de plaats van M. A. BOOSTEN, naar Roermond vertrokken;

mr. L. RUYTERS, staatswetenschappen, in de plaats van jhr. mr. L. T. W. E. BINKHORST TOT DEN BINKHORST, op zijn verzoek eervol ontslagen.

Venlo. C. W. HEDICK, directeur, wis- en natuurkundige wetenschappen, in de plaats van dr. H. FENGER, naar Tilburg vertrokken;

H. D. VAN DER MAAS, gymnastiek, f 300, tevens leeraar aan de hogere burgerschool te Roermond.

Enschede. C. C. SCHENKER, hoogduitsch en wiskunde, f 1380.

c. Leerplan van het onderwijs.

Ter aanvulling van het leerplan in het vorige verslag medegedeeld van die hogere burgerscholen, welke op het einde van 1867 in werking waren, volgt hier een overzicht van het aantal uren 'sweeks aan de verschillende vakken besteed voor de hogere burgerscholen, welke sedert zijn geopend. Even als ten vorigen jare zijn de vakken daarbij in drie hoofdafdeelingen gesplitst:

1°. de wis- en natuurkundige wetenschappen, namelijk wiskunde, werktuigkunde en technologie, natuurkunde, scheikunde, natuurlijke historie en kosmographie;

2°. de letterkundige vakken, namelijk de nederlandsche, fransche, hoogduitsche en engelsche talen en hare letterkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, staatshuishoudkunde, kennis der staatsinzigting en staatswetenschappen.

3°. teekenen en schrijven.

HOOGERE BURGERSCHOLEN.	WIS- EN NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN.						LETTERKUNDIGE VAKKEN.					TEEKENEN EN SCHRIJVEN.						
	Laagste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.	Laagste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.	Laagste klasse.	2de klasse.	3de klasse.	4de klasse.	5de klasse.	TOTAAL.
a. Rijkscholen.																		
Sappemeer	8	9	11	—	—	28	19	19	19	—	—	57	5	4	4	—	—	13
Warffum	8	12	"	—	—	20	19	17	"	—	—	36	5	3	"	—	—	8
Assen	8	10	"	—	—	18	20	18	"	—	—	38	4	4	"	—	—	8
b. Gemeentescholen.																		
Hoorn	9	9	"	"	—	18	19	19	"	"	—	38	4	4	"	"	—	8
Kampen	8	7	11	"	"	26	20	21	18	"	"	59	4	4	3	"	"	11

Aan deze scholen werd alzoo het volgend aantal uren onderwijs in de week gegeven, in de verschillende klassen:

1ste kl. 2de kl. 3de kl.

Sappemeer	32	32	34
Warfium	32	32	"
Assen	32	32	"
Hoorn	32	32	"
Kampen.	32	32	32

Praktische oefeningen in natuur- en scheikunde werden nog niet gehouden.

Behalve aan de scholen in het vorig verslag vermeld, werd in 1868 onderwijs gegeven in de gymnastiek aan die te 's Hertogenbosch, Sappemeer, Warfium, Assen, Breda, Amsterdam, Zaandam, Hoorn, Harlingen, Maastricht en Venlo, terwijl in het begin van 1869 daarmede te Leeuwarden en te Veendam een aanvang zoude worden gemaakt.

d. Toestand van het onderwijs, localen en hulpmiddelen.

's Hertogenbosch. Sedert de opening der school in September 1867 nam het aantal leerlingen gaandeweg toe. De nieuwe cursus werd in September 1868 geopend met 63 leerlingen, onder welke zich echter 12 leerlingen van het gymnasium bevonden, die de lessen in de wiskunde en de moderne talen aan de hogere burgerschool volgden. Deze vereeniging der leerlingen van twee inrigtingen van onderwijs had in den eersten tijd een minder gunstigen invloed op de goede orde der school, voor een deel een gevolg van het verschil in leeftijd tusschen die leerlingen; waarin echter door den ijver en tact van den directeur meer en meer verbetering kwam. Door den raad der gemeente, alsmede door een aanzienlijk aantal ingezetenen werden adressen tot de Regering gericht om deze school tot eene van vijfjarigen cursus uit te breiden; Gedeputeerde Staten van Noordbrabant en ook de Commissaris des Konings in die provincie ondersteunden dit verzoek. Hoewel de Regering meende niet terstond tot de verlangde uitbreiding te moeten overgaan, werd toch aan die leerlingen, welke nog na het derde jaar hunne studien wenschten voort te zetten, daartoe gelegenheid gegeven en met den nieuwen cursus eene vierde klasse ingerigt. Ten gevolge hiervan werd het onderwijzend personeel uitgebreid door de benoeming van een nieuwen leeraar.

Het gebouw was in uitmuntenden toestand en voldoet in alle opzichten. De zaal voor het onderwijs in de gymnastiek werd, nadat in het laatst van 1867 een leeraar in dat vak was benoemd, van de noodige toestellen voorzien; aan deze lessen even als aan die in het exerceren namen de leerlingen met veel belangstelling deel. De hulpmiddelen voor het onderwijs in natuur- en scheikunde werden voorts aangevuld.

Tilburg. Sedert de optreding van den nieuwen directeur is veel verbetering in deze school gekomen. Regelmaat en orde werden hersteld in het onderwijs en in de administratie. De slechte indruk, dien de houding en het gedrag der leerlingen nu en dan op de bevolking der stad hadden gemaakt, was weldra uitgewischt, zoodat eene groote toename der leerlingen werd verwacht. Deze vermeerdering werd echter tegengehouden door het bepaald en streng verbod der Roomsch-katholieke geestelijken in deze gemeente aan de inwoners, om hunne kinderen naar de hogere burgerschool te zenden, waarvan het gevolg was, dat zelfs enkelen, die zich reeds als leerling hadden aangemeld, zich nog vóór het openen van den cursus terugtrokken. Desniettegenstaande werd de nieuwe cursus met meer leerlingen geopend dan het vorige jaar.

Het gebouw, de meubelen en de hulpmiddelen werden goed onderhouden, de bibliotheek verbeterd en de verzamelingen aangevuld.

Helmond. Het examen aan het einde van den cursus 1867/1868 gehouden gaf duidelijke blijken van de aanmerkelijke vorderingen der leerlingen. Dat desniettemin 16 van hen niet tot hogere klassen konden worden bevorderd, was hoofdzakelijk toe te schrijven aan gebrek

aan behoorlijke voorbereiding, toen zij in de school werden opgenomen.

Met het begin van den nieuwen cursus kwam de derde klasse in werking. Een gedeelte van eene der tekenzalen moest als leerzaal daarvoor worden ingerigt, omdat van de drie schoollocalen twee waren ingenomen door de afdelingen der laagste klasse. Het onderwijzend personeel werd uitgebreid door de benoeming van twee nieuwe leeraren, die voorloopig tijdelijk werden aangesteld, omdat hunne geschiktheid tot het geven van onderwijs nog niet was gebleken.

De school leed een groot verlies door het plotseling overlijden van den directeur L. J. STEYNS, die door zijnen ijver en bekwaamheid veel had bijgedragen tot haren snellen bloei. Nadat de oudste leeraar de betrekking voorloopig had waargenomen, werd tot directeur benoemd dr. A. STEYNS, die den 18den October 1868 zijne functien aanvaardde.

Aan het onderwijs in natuur- en scheikunde werd eenige uitbreiding gegeven ten gevolge van de groote belangstelling waarmede de lessen in deze vakken werden gevolgd. Een gedeelte van de leerzaal voor natuurkunde werd ingerigt tot praktische oefeningen, waaraan de leerlingen ijverig deel namen. Zoo als aan vele der hogere burgerscholen bleek ook hier, dat ijver en lust tot studie zich meer en meer bij de leerlingen ontwikkelen, naarmate zij in hogere klassen komen.

Zaltbommel. Bij de opening van den tweeden cursus dezer school was het aantal leerlingen aanmerkelijk toegenomen sedert het vorige jaar. Het onderwijs werd aanvankelijk met goed gevolg gegeven. Voor jongelieden uit naburige gemeenten, waar op de dorpscholen geene gelegenheid bestond het fransch te leeren, was het een bezwaar, dat op de laagste klasse der hogere burgerschool kennis van de beginselen der fransche taal werd verondersteld. Ter tegemoetkoming hierin verklaarde de leeraar in het fransch zich bereid aan de jongelieden uit de buitengemeenten kosteloos elementair onderwijs te geven in deze taal; tot nu toe werd echter van dit aanbod geen gebruik gemaakt.

Gouda. In vergelijking met vele andere gemeenten telt deze school slechts een gering aantal leerlingen. Hierin werd echter verbetering verwacht ten gevolge van het tot stand komen eener openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs, als eene voorbereiding voor de hogere burgerschool.

De school was uitmuntend ingerigt, het gebouw voldoet bij voortdurend en ook de hulpmiddelen waren zeer goed. De orde liet na de verplaatsing van een der leeraren weinig te wenschen over.

Alkmaar. Het getal leerlingen nam aanmerkelijk toe. Het onderwijs wordt zeer goed gegeven. Van de lessen in de gymnastiek werd aan deze school veel werk gemaakt; van de 32 leerlingen voor volledig onderwijs maken 28 er gebruik van; deze zijn in twee afdelingen verdeeld en ontvangen 4 uren 's weeks onderwijs in de gymnastiek en 2 uren in het exerceren, zoodat ieder leerling één uur van elk werktdag lichaamsoefening heeft.

Middelburg. Onder de leiding van den bekwaamen directeur bleef deze school haar goeden naam handhaven. Gebouw en hulpmiddelen voor het onderwijs waren in goeden staat; de botanische tuin was uitmuntend ingerigt.

Utrecht. Over het geheel genomen mag het onderwijs alhier voortreffelijk worden genoemd; de school bleef in denzelfden gunstigen toestand verkeerden, als reeds in vorige verslagen werd vermeld. De inrigting van het laboratorium en van de tekenzaal bleek echter minder goed te voldoen, terwijl bovendien een nieuwe leerzaal werd vereischt ten gevolge van de wenschelijkheid om ook de tweede klasse in twee afdelingen te splitsen. Ter voorziening hierin werd de inrigting van het laboratorium gewijzigd en eene nieuwe nitnemend ingerigte tekenzaal gebouwd, terwijl de bestaande tekenzaal in twee localen werd verdeeld, waarvan één tot leerzaal was bestemd. Door de benoeming van een nieuwen hulpleeraar werd het onderwijzend personeel uitgebreid.

Leeuwarden. Het nieuwe gebouw bleek zeer goed te voldoen. Het onderwijs werd goed gegeven. De gymnastieklessen werden echter door sommige leerlingen niet geregeld bijgewoond.

Zwolle. Ook hier werd over verzuim der gymnastieklessen geklaagd. De reden daarvan schijnt, even als in Leeuwarden, vooral hierin te liggen, dat het lokaal voor die lessen niet in de nabijheid der school is gevestigd, daar de uitmuntende gemeentelijke inrigtingen voor gymnastisch onderwijs op deze beide plaatsen, het overvloedig deden achten afzonderlijke gymnastiekzalen bij de hogere burgerscholen op te rigten. Omtrent het onderwijs werd gunstig berigt.

Groningen. De aanbouw van de nieuwe lokalen werd krachtig voortgezet; het plan bestond die met den aanvang van den cursus 1869/1870 in gebruik te nemen. Dit wordt dan ook zeer noodzakelijk, want de ruimte in het dus verre gebruikte gebouw is te klein, vooral nu de toevloed van leerlingen noopt tot splitsing der klassen over te gaan. Het onderwijs bleef zeer goed.

Sappeneer. De toevloed van leerlingen bij de opening dezer school was zoo groot, dat reeds terstond gebrek aan ruimte zich deed gevoelen. Daar bij den aanleg van het gebouw de mogelijkheid was voorzien dat dit gebrek zich over eenige jaren zou kunnen voordoen, was de gymnastiekzaal reeds bestemd om in dat geval tot leerkamers te worden ingerigt, terwijl dan eene nieuwe zaal voor gymnastiek onderwijs zoude behooren te worden gebouwd. Hiertoe werd nu terstond besloten. De onvoldoende voorbereiding van vele leerlingen had nog een minder gunstigen invloed op het onderwijs.

Warffum. Ook hier deed zich het gemis aan voldoende voorbereidende ontwikkeling der leerlingen zeer gevoelen. Omtrent het onderwijs was overigens nog weinig te zeggen.

Assen. De klacht, bij de beide vorige scholen medegedeeld, dat vele leerlingen nog niet rijp waren voor het middelbaar onderwijs, moet ook hier worden herhaald. Overigens zijn ook omtrent deze school nog geene bijzonderheden te vermelden.

Roermond. De vermindering van leerlingen van 94 tot 79, had haren grond in den tegenstand van de Roomsche Katholieke geestelijkheid. Naar der Regering berigt werd, rigten de geestelijken zelfs van den kansel af tot de ouders het bepaalde verbod, hunne kinderen naar de hogere burgerschool te zenden. Dat desniettemin in September 1868 de nieuwe cursus met 79 leerlingen geopend werd, mag wel een gunstig teeken worden geacht, als blijk van het vertrouwen door het goede onderwijs aan deze school bij de ingezetenen opgewekt. Localen en hulpmiddelen bleven in goeden staat.

Breda. De hogere burgerschool word met het begin van den cursus 1868/69 overgebracht naar het nieuwe gebouw, dat uitnemend was ingerigt. Ook voor de hulpmiddelen van het onderwijs werd in ruime mate gezorgd. De uitkomsten van het onderwijs waren reeds gunstig te noemen, niettegenstaande het ongelijke gehalte der leerlingen. In den loop van 1868 werd het onderwijs in de gymnastiek geregeld; het werd, gelijk hierboven is gemeld, gegeven in eene openbare gymnastiekschool, afgescheiden van de hogere burgerschool. Dit lokaal liet echter voor de verschillende oefeningen wel iets te wenschen over.

Een deel der lessen in de wiskunde werd met veel vrucht waargenomen door een ingenieur bij de Staatsspoorwegen, die zulks tot eigen oefening had verzocht, daar hij zich aan het onderwijs wenschte te wijden.

Arnhem. Bij het einde van den cursus 1867/68, den eersten, waarin alle klassen dezer school bezet waren, verwierven beide leerlingen, die zich aan het eind-examen onderwierpen, het getuigschrift. Ook bij de overgangsexamens waren de uitkomsten gunstiger dan het vorige jaar. De lessen in het handteekenen droegen echter weinig vrucht ten gevolge van gebrek aan orde, waarin echter door de aanstelling van een assistent bij dat onderwijs reeds eenige verbetering kwam.

Eene kleine wijziging werd in de lessen aangebracht: in de vierde klasse werd een lesuur van natuurlijke historie voor het onderwijs in kosmographie bestemd, en in de vijfde klasse eene les in de scheikunde vervangen door eene in het hoogduitsch. Voorts gaf de leeraar VELDERMAN aan de hoogste klasse nog buiten de gewone lessen één uur onderwijs in het nederlandsch.

Nijmegen. Over het algemeen werden de lessen geregeld en goed gegeven. Het onderwijs in de geschiedenis en staatswetenschappen ondervond echter eenige stoornis door de zonderlinge houding van den nieuw benoemden leeraar in die vakken, die na één dag les te hebben gegeven verklaarde van zijne betrekking af te zien. Deze lessen werden voorloopig door de andere leeraren waargenomen. Door den directeur en eenige der leeraren werden aan de meest achterlijke leerlingen der laagste klassen des Woensdags en Zaturdags eenige afzonderlijke lessen gegeven, hetgeen veel bijdroeg tot de vorderingen der leerlingen en de goede vruchten der school. De hulpmiddelen en schoolmeubelen werden aangevuld en verbeterd, het laboratorium doelmatiger ingerigt en meer licht aangebragt in de toekenzaal.

Ten gevolge van het verzoek van curatoren van het gymnasium om aan die leerlingen dezer inrigting, welke artsen of apothekers wenschen te worden, de gelegenheid open te stellen de lessen in natuur- en scheikunde en natuurlijke geschiedenis bij te wonen, werd aan den directeur der hogere burgerschool opgedragen in overleg met den rector van het gymnasium een voorstel tot regeling dier lessen te ontwerpen.

Zutphen. Deze school bleef in goeden toestand. De vruchten van het onderwijs bleken zeer bevredigend te zijn. Eene goede zaal voor het onderwijs in de gymnastiek bleef echter nog ontbreken. De thans in gebruik zijnde is bekrompen, schaars verlicht en in een verwijderd gedeelte van de stad gelegen. Het plan om bij de hogere burgerschool eene ruime, goed verlichte gymnastiekzaal te bouwen, kwam niet tot uitvoering.

's Gravenhage. De minder gunstige berigten omtrent de hogere burgerschool in deze gemeente in vorige jaren medegedeeld, werden ook thans herhaald. Van de 7 leerlingen, die in 1863 het eind-examen aflegden, werden 4 afgewezen. Eene verbetering werd aangebragt door het splitsen, op aandrang van den directeur, van de 2de en 3de klasse, waar 40 en 37 leerlingen waren. Dien ten gevolge werd het onderwijzend personeel uitgebreid door de benoeming van éenen leeraar. Het onderwijs in scheikunde, natuurlijke historie en werktuigkunde werd door de nieuwe leeraren zeer goed gegeven; hunne pogingen om de leerlingen, die ten gevolge van het vroeger minder goede onderwijs in die vakken zeer achterlijk waren, het ontbrekende te doen inhalen, droegen reeds goede vruchten. De eenheid van het onderwijs en de samenwerking der leeraren liet echter nog in vele opzigten te wenschen over; ook werd bij enkele lessen de orde niet voldoende gehandhaafd. De reden van deze gebreken scheen althans voor een groot deel toe te schrijven aan een onvoldoend bestuur der school.

De lokalen bleven onvoldoende. De uitbreiding ten gevolge van de splitsing van twee klassen noodzakelijk geworden, heeft meer ruimte verschaft, maar de bijgevoegde lokalen waren ondoelmatig.

Rotterdam. Deze school heeft eenige uitbreiding ondergaan, ten gevolge van het toevoegen eener afdeling voor handelsonderwijs aan de 4de en 5de klasse. Volgens deze regeling wonen de leerlingen dier nieuwe afdeling alle gewone lessen in die klasse bij, behalve die in wiskunde, werktuigkunde, regtlĳn teekenen en natuurlijke historie; daarentegen ontvangen zij buitengewoon onderwijs in dat gedeelte der wiskunde, dat voor den koopman van bij zonder belang is, in handelsrekenen, handelsregt, bijzondere warenkennis, handelsaardrijkskunde, handelsgeschiedenis, natuurlijke historie en handelscorrespondentie in het fransch, duitsch en engelsch. In verband hiermede en ook ten gevolge van de splitsing der beide laagste klassen is het onderwijzend personeel vermeerderd met een leeraar. Het onderwijs is geregeld en goed gegeven. Door gemis

aan orde droeg het onderwijs in het fransch in de lagere klassen geen genoegzame vrucht.

Leiden. Door de vervanging van den leeraar in het engelsch werd het onderwijs in dat vak veel verbeterd. Over het algemeen werd het onderwijs aan deze school geprezen; echter kon dat in het fransch nog betere vruchten dragen.

Dordrecht. Deze inrigting wordt als eene der beste genoemd, dank zij vele bekwaame leeraren, die er werkzaam zijn. Ook omtrent de lokalen en hulpmiddelen werden zeer goede berigten vernomen.

Delft. De hoogere burgerschool alhier bleef op den goeden weg, in het vorige jaar ingeslagen. De orde was beter en bij het eindexamen in 1868 bleek de kennis en ontwikkeling der leerlingen zeer voldoende te zijn.

Amsterdam. De school is dit jaar naar het nieuwe lokaal overgebracht. Als gevolg van de splitsing der drie laagste klassen zoude ook het onderwijzend personeel worden uitgebreid; hiermede werd echter nog gewacht tot het volgend jaar. Het onderwijs werd weder genoemd; dat in geschiedenis en in het fransch liet echter nog eenigzins te wenschen over. De praktisch scheikundige lessen werden niet gegeven, omdat het nieuwe scheikundig laboratorium nog niet behoorlijk was ingerigt; hiermede werd weinig voortgang gemaakt.

De lokalen, die in September 1868 betrokken werden, voldeden zeer goed; vele daarvan waren zelfs uitmuntend te noemen.

Haarlem. De gunstige toestand dezer school in het vorige verslag vermeld bleef voortduren. De nieuwe leeraren in wiskunde en natuurlijke historie voldeden goed, terwijl het onderwijs in het nederlandsch nog verbetering had ondergaan.

Zaandam. De gedurige verandering van het onderwijzend personeel moest wel den bloei dezer school eenigzins in den weg staan. Toch werden goede vruchten verkregen van het onderwijs, hoewel dat in het nederlandsch, de geschiedenis en het teekenen verbetering zoude behoeven.

Hoorn. Deze school werd in November 1868 geopend. De lokalen voldoen uitnemend aan de behoefte; een oud gebouw is op zeer doelmatige wijze daarvoor ingerigt. Van hulpmiddelen voor het onderwijs was nog weinig werk gemaakt. De inrigting was nog te kort in werking om bijzonderheden omtrent het onderwijs te kunnen mededeelen.

Goes. Omtrent deze school zijn geen bijzonderheden te vermelden. Het onderwijs bleef goed.

Harlingen. Na het vertrek van den leeraar in de aardrijkskunde en geschiedenis naar Warffum bij den aanvang van den cursus 1868/69 konde deze vacature in dit jaar niet worden vervuld. Hoewel de overige leeraren met grooten ijver de opengevallen lessen waarnamen, moest wel het onderwijs hieronder lijden. Ook kon in het onderwijs der handelswetenschappen en van het handteekenen slechts gedeeltelijk worden voorzien.

Sneek. Ook dit jaar had herhaalde verwisseling der leeraren een ongunstigen invloed op de school alhier. Echter was in den toestand sedert het vorige jaar verbetering gekomen.

Deventer. Deze school ging nog gedrukt onder het gemis aan geschikte lokalen. Hierin zoude echter met den volgende cursus verbetering komen, daar het voornemen bestond het nieuwe, uitmuntend ingerigte en ruime gebouw met den aanvang daarvan in gebruik te nemen. De afdeling voor industrielen en pharmaceuten, aan de inrigting toegevoegd, voldeed aan de goede verwachting daarvan gekoesterd; zij telde 30 leerlingen.

Kampen. In September 1868 werd de school geopend in het gebouw, waarin ook het gymnasium en de burgeravondschool waren gevestigd. De verbouwing was dit jaar nog niet geheel voltooid. De schoollokalen waren echter onvoldoende, zij zijn te laag van dieping en niet voor-

zien van toestellen tot luchtverversching; eenige waren reeds terstond te klein voor het aantal leerlingen, terwijl er bij splitsing der klassen nog niet genoeg lokalen zouden zijn. Eene gymnastiekzaal was nog niet aanwezig; echter bestond het voornemen er eene te bouwen. Voor hulpmiddelen van het onderwijs werd goede zorg gedragen.

Veendam. Even als in het vorig verslag werd vermeld, leed de degelijkheid van het onderwijs ook dit jaar onder het overgroot aantal les-uren, waarmede de leeraren waren overladen, daar zij behalve aan de hoogere burgerschool ook aan de voorbereidende school en aan de zeevaartschool werkzaam waren. Het laat zich aanzien, dat hierin spoedig verbetering zal komen, daar het gemeentebestuur voortdurend pogingen aanwendt om enkele geschikte afzonderlijke onderwijzers voor die scholen te verkrijgen. De voorziening wordt des te noodzakelijker, nu ook de vierde klasse in werking is en de vijfde den volgende cursus leerlingen zou tellen. De onverdroten ijver en goede wil der leeraren kwam dit nadeel zooveel mogelijk te gemoet, zoodat het onderwijs nog goed konde genoemd worden.

Maastricht. In den onvoldoenden toestand der lokalen kwam ook in 1868 geen verandering. De aanvang der lessen in de gymnastiek werd nog vertraagd, daar de benoemde leeraar de betrekking niet aanvaardde. Ten gevolge van eene wijziging in de verdeling der leervakken was in het onderwijs verbetering op te merken. Van de zes leerlingen die het eindexamen aflegden, verwierven vijf het getuisschrift. De vorderingen der leerlingen in de nederlandsche taal waren thans voldoende.

Venlo. De verandering van directeur had geen nadeeligen invloed op den bloei der school, daar de nieuwbenoemde met niet minder nauwgezetheid dan zijn voorganger de zorg voor de school ter harte nam. Het onderwijs werd goed gegeven. Dat in de gymnastiek werd dit jaar aangevangen onder de leiding van den leeraar in dat vak aan de Rijks-hoogere burgerschool te Roermond, die vergunning had bekomen, ook aan de school te Venlo eenige lessen te geven.

Enschede. Dat de wijziging in het onderwijs, in het vorig verslag vermeld, eene goede werking had, bloek uit het aanmerkelijk toenemen van het aantal leerlingen, van 41 tot 68. Door groote zuinigheid, die somtijds niet gunstig werkte op het onderwijs, en vooral door de onbekrompen ondersteuning van eenige fabrikanten, is het gelukt de financiële moeilijkheid, waarin men verkeerde, te boven te komen. Echter blijven de gewone inkomsten nog ontoereikend om op den duur eene goede inrigting met bekwaame en dus behoorlijk bezoldigde leeraren te bekostigen; zoolang de naburige gemeenten, die ook nut trekken van deze school, geene krachtige ondersteuning verleenen, zal het zeer moeilijk blijven het gebouw te verbeteren en de hulpmiddelen aan te vullen.

Het onderwijs aan de hoogere burgerscholen had nog steeds te kampen met de moeilijkheid, dat er geene behoorlijke aansluiting met het lager onderwijs bestond. Aan sommige lagere scholen werd de leerling niet genoeg ontwikkeld, aan andere daarentegen werden de noodzakelijke grondslagen wel eens verwaarloosd voor verder reikend onderwijs. Vooral op de laagste klassen was dikwijls de ongelijkheid en lage trap van ontwikkeling der leerlingen een groot bezwaar, waarbij zich dan nog voegde de moeilijkheid in de te behandelen leerstof gelegen, waarin de spraakkunst van vier talen is opgenomen, onder welke twee die geheel nieuw zijn voor de meesten der leerlingen. Toch is het niet te ontkennen, dat het onderwijs aan deze inrigtingen reeds goede vruchten heeft geleverd en is het een heugelijk verschijnsel, dat van de meeste hoogere burgerscholen wordt berigt, dat de ijver en de lust tot studie bij de leerlingen toenemen naarmate zij in de hoogere klassen komen. Naast het verschaffen van positive kennis en de ontwikkeling van het verstand wordt dus door het onderwijs de leergierigheid opgewekt, terwijl de allens verkregen gewoonte van ernstig denken de bevrediging dier zucht naar kennis meer gemakkelijk en aangenaam maakt.

Aan de openbare school voor lager en middelbaar onderwijs te Zierikzee hadden in 1868 eenige wijzigingen plaats in het onderwijzend personeel. De onderwijzer J. H. F. DE

VOGEL, tot leeraar benoemd aan de Rijks- hoogere burgerschool te Zwolle, werd vervangen door den heer A. W. STELLWAGEN, hoofdonderwijzer te Maasbommel. Voorts werd tot leeraar in de natuurkundige wetenschappen benoemd de heer P. SCOURINGA en het onderwijs in het handteekenen tijdelijk opgedragen aan den heer J. KORSTEN. Over het algemeen werd het onderwijs goed gegeven, maar de inrigting der school liet veel te wenschen over. Hierin zou echter spoedig verbetering komen, daar in het laatst van

dit jaar besloten werd de inrigting te veranderen in eene hoogere burgerschool van vijfjarigen cursus, zoo als onder f meer in bijzonderheden zal worden vermeld.

Omtrent de middelbare school voor meisjes te Haarlem werden weder gunstige berigten vernomen. Het getal leerlingen is van 34 geklommen tot 53, op de volgende wijze verdeeld in vier klassen, waarbij tevens de leeftijd der meisjes wordt opgegeven.

KLASSEN.	GETAL LEERLINGEN							TOTAAL.
	beneden 12 jaar.	12—13 jaar.	13—14 jaar.	14—15 jaar.	15—16 jaar.	16—17 jaar.	17—18 jaar.	
1ste klasse	7	7	6	3	"	"	"	23
2de "	"	3	7	3	3	"	"	16
3de "	"	1	2	1	1	2	"	7
4de "	"	1	"	2	"	1	3	7
Totaal.	7	12	15	9	4	3	3	53

Eene vijfde klasse was nog niet aanwezig. Bij de overgangsexamens aan het einde van den cursus 1867/68 zijn van de 18 leerlingen der laagste klasse 7 bevorderd tot de tweede, van de 10 der tweede 4 tot de derde, terwijl de 7 leerlingen der derde alle tot de vierde klasse konden overgaan. Bij de toelatingsexamens hadden zich 19 meisjes aangemeld, namelijk 16 voor de laagste, 2 voor de tweede en 1 voor de derde klasse; deze zijn alle toegelaten behalve ééne, die van de tweede naar de eerste klasse is verwezen en dien ten gevolge niet gekomen is.

In het onderwijzend personeel kwam eenige verandering. In de plaats van de leeraren B. J. C. HAZELHOFF ROELFZEMA, die wegens voortdurende ongesteldheid zijn ontslag verzocht, en E. J. SCHOEMAKER, slechts voor één jaar aangesteld, werd tot leeraar in de wis- en natuurkundige wetenschappen benoemd de heer E. J. DIBBETS, op eene jaarwedge van f 1600; voorts tot leeraar in natuurlijke historie J. E. ROMBOURS, tevens aan de hoogere burgerschool werkzaam. Het onderwijs in het boekhouden werd opgedragen aan den leeraar der hoogere burgerschool mr. F. A. DE GRAAFF. Nog werd tot onderwijzeresse, op eene jaarwedge van f 800, benoemd mejufvrouw S. D. TEN CATE, en nadat deze op haar verzoek eervol was ontslagen, mejufvrouw A. JOSSE.

Het onderwijs werd goed gegeven; de directrice en de overige onderwijzeressen bleken berekend voor hare taak; echter lieten de lessen van één der leeraren nog al iets te wenschen over, daar hij nog niet den tact bezat om datgene te behandelen, wat meer in het bijzonder belangrijk en noodig mocht worden geacht voor meisjes. De lokalen der school zijn doelmatig, maar er is gebrek aan ruimte.

e. Examens.

De toelatingsexamens aan de hoogere burgerscholen werden in 1868 afgelegd door 1081 jongelieden, van welke 947 werden toegelaten en 134 afgewezen. Reeds scheen de meerdere gestrengheid bij het afnemen dezer examens op enkele plaatsen een goeden invloed uit te oefenen op de lagere scholen. Aan de Rijks- hoogere burgerscholen te Leeuwarden, Zwolle, Sappemeer en Assen volgden eenige jongelieden, die bij het examen niet voldoende voorbereid waren geoordeeld, toch de lessen.

De uitslag der overgangsexamens aan de scholen was minder gunstig. Van de leerlingen, die dit in 1868 aflegden, kon ongeveer een derde gedeelte niet tot eene hoogere klasse worden bevorderd. De reden van deze ongunstige verhouding is waarschijnlijk grootendeels te vinden in te weinig strengheid bij de eerste toelating tot de scholen bij de opening.

Het eindexamen van de hoogere burgerscholen werd in 1868 afgelegd door 80 jongelieden, van welke 67 het getuigschrift verwierven; van eerstgemeld getal waren 76 leerlingen der hoogere burgerscholen en onder de toegelatenen 65;

de 4 overigen, van welke 2 het examen met goed gevolg aflegden, waren oud-leerlingen van den voorbereidenden cursus der Polytechnische school te Delft.

Deze examens werden afgenomen in de provincien Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Limburg. De verslagen der commissien daarmede belast, zijn als bijlago D achter dit verslag gevoegd.

f. Plannen tot oprigting van hoogere burgerscholen.

Wageningen. Plannen tot oprigting eener hoogere burgerschool van driejarigen cursus, werden alhier aanhangig gemaakt. Ten behoeve dezer school werd door de Regering het uitzigt geopend op een Rijkssubsidie van f 5000.

Schiedam. In 1868 is men geheel gereed gekomen met het bouwen der schoollocalen. Het onderwijzend personeel is in het begin van 1869 benoemd, en den 3den Mei van dat jaar was men vorenehmens de school te openen.

Amsterdam. De handelsschool werd in 1863 nog niet geopend; dit had eerst plaats in Februarij 1869.

In November 1868 werd tot directeur dezer school, tevens leeraar in scheikunde en warenkennis, benoemd dr. H. R. F. HUBRECHT, op eene jaarwedge van f 4000. Voorts werd het onderwijzend personeel op de volgende wijze zamengesteld:

A. VAN OTTERLOO, aardrijkskunde, f 2000;
 P. L. MOENS, geschiedenis, f 2000;
 J. BRALS, nederlandsche taal en letterkunde, f 2000;
 F. J. RODE, fransche taal en letterkunde, f 2000;
 C. STOFFEL, engelsche taal en letterkunde, f 2000;
 E. SCHWARTZ, hoogduitsche taal en letterkunde, f 2000;
 C. F. BIANCARDI, italiaansche taal en letterkunde, f 1000;
 mr. J. C. DE VRIES, staatsinrigting en handelsregt, f 500,
 tevens leeraar aan de hoogere burgerschool;
 J. BRAET VAN UEBERFELDT, handteekenen, f 800;
 W. N. DINGER, boekhouden, f 800, tevens leeraar aan de hoogere burgerschool;
 J. G. DEKKER JUN., schoonschrijven, f 500;
 M. A. VAN DER EST, gymnastiek, f 500, tevens leeraar aan de hoogere burgerschool;
 mr. J. DOMELA NIEUWENHUIS, staatshuishoudkunde f 500.
 Nog werd in Januarij 1869 het onderwijs in het handelsrekenen opgedragen aan den leeraar A. VAN OTTERLOO en zijne jaarwedge dien ten gevolge verhoogd tot f 2800; dat in natuurlijke historie aan dr. P. DE BOER, leeraar aan de hoogere burgerschool, en zijne jaarwedge van f 2000 gebragt op f 2500; terwijl tot leeraar in wis- en natuurkunde werd benoemd J. C. W. VAN KERKWIJK, op eene jaarwedge van f 2000.

Zierikzee. Op voorstel van burgemeester en wethouders is in November 1868 door den gemeenteraad besloten eene

hogere burgerschool van vijfjarigen cursus op te rigten, die de bestaande gemeentelijke school voor lager en middelbaar onderwijs zou vervangen. De localen zouden de vereischte uitbreiding erlangen. Voorts werd besloten aan een der openbare lagere scholen tevens onderwijs in de beginselen van de wiskunde en het Fransch te verbinden, ten einde eene goede voorbereiding te hebben voor de hogere burgerschool, en de bestaande teekenschool te veranderen in eene burgeravondschool, aan welke door hetzelfde personeel als aan de hogere burgerschool onderwijs zou worden gegeven. Het besluit van den gemeenteraad tot vaststelling der jaarwedden is in Januarij 1869 door de Regering goedgekeurd en daarbij het uitzigt geopend op een Rijks-subsidie van f 7000. Waarschijnlijk zou de nieuwe inrigting met het begin van den cursus 1869/70 worden geopend.

Heerenveen. Het gebouw voor de Rijks- hogere burgerschool is in 1868 aanbested.

§ 3. Landbouwscholen.

Ook dit jaar kwam geene verandering in den toestand der landhuishoudkundige school te Groningen. Het aantal leerlingen bedroeg in het zomerhalfjaar 9, en in het winterhalfjaar 15. Aan het einde van den cursus 1868/69 werd weder door 2 leerlingen met goeden uitslag het eindexamen afgelegd volgens artt. 55 en 57 der wet regelende het middelbaar onderwijs. Het verslag der commissie met het afnemen van dit examen belast, is opgenomen in de bijlage D achter dit verslag geplaatst.

De lessen in de landbouwscheikunde werden dezen winter gegeven door dr. M. van BEMMELEN, directeur der hogere burgerschool te Groningen, die in de aardkunde door den heer G. Post.

In Mei 1868 werd de school geopend van de Nederlandsche Tuinbouwmaatschappij *Linnaeus*, te Watergraafsmeer, nabij Amsterdam. Het doel der Maatschappij hiernede is om de uitgebreide bloemisterij en boomkweekerij op de voormalige buitenplaats Frankendaal dienstbaar te maken tot het opdoelen van tuinlieden. Daarvoor is het woonhuis tot een zeer goed kosthuis ingerigt en voor de noodige schoollocalen gezorgd. Het onderwijs in de theorie en praktijk van de ruinkunde wordt gegeven door den heer J. J. DE BRUCKER, die zich voorts bereid heeft verklaard volksoverdragen te houden over tuinbouw en oofsteelt. Als honder van het kosthuis is aangesteld J. SCHIPPERS, die tevens toezigt houdt op de jongelieden en belast is met het onderwijs in de nieuwere talen. Het onderwijs in de kruidkunde en de beginselen der latijnsche taal is opgedragen aan dr. J. G. H. ROMBOUTS, dat in het teekenen, de meetkunde en de beginselen van het landmeten aan den architect N. REEDEKER BISSON. De cursus is driejarig. Het school- en kostgeld bedraagt f 350, het schoolgeld alleen f 50. In Juni 1868 telde de inrigting 18 leerlingen, welk aantal in September krom tot 24. Ten behoeve dezer inrigting ontving de Maatschappij subsidien van het Rijk (f 3000) en van de provincie (f 2000).

Door de zorg der Vereeniging tot Bevordering van tuin- en landbouw te Maastricht werden ook in 1868 volksoverdragen over tuinbouw en oofsteelt door Belgische deskundigen gehouden te Maastricht, Roermond en Venlo. Die voordragten werden te Maastricht door 60 à 70 personen bijgewoond, te Roermond door 45 à 50, te Venlo door 35 à 40, van welke een groot deel (ongeveer $\frac{3}{4}$) kosteloos werd toegelaten. Zij werden te Maastricht voor een gedeelte gehouden in den tuin van een ingezetene, doch de vereeniging is sedert in het bezit gekomen van een opzettelijk daarvoor ingerigten tuin. Tot dat doel werd haar over 1868 een hooger Rijks-subsidie wel ten bedrage van f 1500 verleend.

§ 4. POLYTECHNISCHE SCHOOL.

In het personeel der Polytechnische school kwam geen verandering. Tegen het einde van den cursus 1868/69 werd bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1869, n°. 26, de heer C. MUYSEN bij vernieuwing voor het jaar 1869/70 belast met de hulp bij de oefeningen in het bouwkundig teekenen, en bij Koninklijk besluit van 18 Augustus 1869, n°. 15, aan den hoofdingenieur der marine B. J. TIDEMAN wederom en thans tot wederopzeggen toe het onderwijs in de scheepsbouwkunde opgedragen.

Het secretariaat van den raad van bestuur werd op nieuw opgedragen aan den hoogleraar OUDEMANS.

De raad wijdde aan de hem toevertrouwde belangen vijf vergaderingen.

Het programma der lessen voor 1868/69, in eene algemeene vergadering van leeraren vastgesteld, werd bij ministeriele beschikking van 24 Juli 1868, n°. 185, 5de afdeling, bekrachtigd en in de *Staatscourant* van 4 Augustus 1868, n°. 183, opgenomen.

De voornaamste punten van verschil met dat voor 1867/68 waren de volgende:

De cursus beschrijvende meetkunde B is niet meer voor de technologen bestemd, daar tijdsbesparing ten behoeve van hunne eigenlijke vakstudie wenschelijk werd geacht en een later te geven zeer beknopte cursus in de beginselen voor hen voldoende was. Om gelijke reden werd de analytische meetkunde voor de technologen B, van 2 tot 1 uur teruggebracht.

Tot nu toe ving de cursus toegepaste mechanica C eerst aan, nadat de behandeling van het evenwigt, in den cursus over theoretische mechanica, de noodige voorbereiding verschaft had. Zoodoende moest eerstgenoemde cursus te laat aanvangen, en was laatstgenoemde aan eene min wenschelijke volgorde gehouden. Thans is het noodige onderwijs omtrent de zamenstelling en het evenwigt van krachten in den cursus over toegepaste mechanica zelf opgenomen, en zal deze met September in plaats van met Januarij een aanvang nemen. Dit laatste is ook het geval met den cursus over de theorie des moteurs, waardoor een voor de werktuigkundige ingenieurs wenschelijke uitbreiding mogelijk werd.

Voor de anorganische scheikunde is, als vervolg op den vroeger eenjarigen cursus, 1 uur voordragt ten behoeve van de leerlingen B² bestemd; de organische scheikunde is na Kersmis van 2 op 3 uren gebracht; een afzonderlijke cursus over quantitative analyse is in uitzigt gesteld. De oefeningen zijn voor de ingenieurs B¹ van 4 weder op 2 uren teruggebracht.

De vrije cursus over aardkunde is door een over palaeontologie vervangen.

Op het gebied der werktuigbouwkunde bieden de onderdeelen van werktuigen een zoo ruime stof, dat ter behoorlijke behandeling een driejarig cursus van 2 uren 's weeks noodig geacht wordt. Aangenomen is, dat een eerste jaar-cursus de nieuw aangekomenen zoo ver moet brengen, dat zij met den aanvang van het tweede jaar, al naar het uitkomt, met het eerste, tweede of derde jaar van den driejarigen cursus over de onderdeelen kunnen invallen. Voor de constructie over stoomwerktuigen is een tweejarige cursus gesteld.

Voor de kennis van werktuigen en de scheikundige technologie is, in overeenstemming met hetgeen daaromtrent in het vorig verslag werd opgemerkt, een tweejarige cursus, de eerste van 2, de tweede van 3 uren vastgesteld.

Het onderwijs in burgerlijke bouwkunde was in het programma 1867/68 gesplitst in *a* constructie en *b* schoone bouwkunst. Door vereeniging van de lessen over constructie van eenvoudige gebouwen voor civile ingenieurs C¹ en C², onder *a*, met de oefeningen in de schoone bouwkunst onder *b* is een beter verband tusschen de verschillende deelen van het onderwijs gebracht.

Het aantal uren landmeten is na Kersmis van 3 tot 2 gebracht.

De lessen over administratief regt zijn tot Kersmis bestemd voor de behandeling der algemeene beginselen voor alle ingenieurs C²; na Kersmis gesplitst naar de bijzondere behoeften der verschillende categorien.

De volgende staat geeft van de bij het programma aangekondigde lessen een beknopt overzicht. Even als in de vorige verslagen is voor de lessen, die geen bepaald plaats in het algemeene studieplan innemen, alleen het daarvoor in het geheel bestemde aantal uren opgegeven; voor de overige tevens het aantal dat ieder der te verwachten categorien van leerlingen daarbij betrokken is. Het opgegeven aantal uren oetening wijst aan den tijd, gedurende welke op de hulp van den docent kan gerekend worden, maar heeft geenszins de beteekenis dat de leerlingen aan die oefeningen niet meer tijd zonden kunnen wijden of behooren te besteden. In het bijzonder staan de localen voor het bouwkundig, waterbouwkundig, scheepsbouwkundig en werktuigkundig teekenen dagelijks van 8 tot 4 uren voor de leerlingen open.

VAKKEN.	Beschrijvende meetkunde.		Analytische meetkunde.	Bolvormige driehoeksmeting.	Analyse.	Waarschijnlijkheidsrekening.	Theoretische en toegepaste mechanica.	Natuurkunde.	Scheikunde.		Delfstofkunde.		Palaeontologie.	Mijnontginning.	Werktuigbouwkundig en werktuigkundig teekenen.		Kennis van werktuigen.	Mechanische technologie.
	a.	b.							a.	b.	a.	b.			a.	b.		
Uren 's weeks. . .	3	4	4	(^{2,3}) 2	9	1	(¹) 13 (^{2,3}) 14	7	(¹) 7 (^{2,3}) 9	17	4	4	2	2	6	10	2	6
Technoloog B ¹ . .	"	"	1	"	"	"	"	3	(¹) 5 (^{2,3}) 7	9	"	"	"	"	"	"	"	3
Technoloog B ² . .	"	"	"	"	"	"	2	3	(¹) 3 (^{2,3}) 4	9	"	"	"	"	"	"	2	3
Civiel en bouwkundig ingenieur B ¹ .	2	2	2	"	5	"	"	3	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Civiel en bouwkundig ingenieur B ² .	1	2	1	(^{2,3}) 2	4	"	"	3	1	2	"	"	"	"	"	"	"	"
Civiel ingenieur C ¹ .	"	"	"	"	"	"	(¹) 4 (^{2,3}) 6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Civiel ingenieur C ² .	"	"	"	"	"	"	(¹) 7 (²) 6 (³) 3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Bouwkundig ingenieur C ¹	"	"	"	"	"	"	(¹) 4 (^{2,3}) 6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Bouwkundig ingenieur C ²	"	"	"	"	"	"	(¹) 5 (^{2,3}) 4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"
Scheepsbouwkundig ingenieur B ¹ . .	2	2	2	"	5	"	"	3	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Werktuigkundig ingenieur B ¹ . . .	2	2	2	"	5	"	"	3	1	"	"	"	"	"	2	9	"	3
Werktuigkundig ingenieur B ² . . .	1	2	1	(^{2,3}) 2	4	"	"	3	1	2	"	"	"	"	2	9	"	3
Werktuigkundig ingenieur C ¹ . . .	"	"	"	"	"	"	(¹) 4 (^{2,3}) 6	"	"	"	"	"	"	"	4	9	2	3
Werktuigkundig ingenieur C ² . . .	"	"	"	"	"	"	(¹) 7 (²) 6 (³) 4	"	"	"	"	"	"	"	4	9	2	"
Mijnen-ingenieur B ¹ .	2	2	2	"	5	"	"	3	(¹) 3 (^{2,3}) 4	6	4	"	"	"	"	"	"	"
Mijnen-ingenieur B ² .	1	2	1	(^{2,3}) 2	4	"	"	3	1	6	"	4	"	"	"	"	"	"
Mijnen-ingenieur C ¹ .	"	"	"	"	"	"	"	"	"	6	"	"	2	"	"	2	"	"

a. beteekent voordragt, b. oefeningen, (1) tot Kersmis, (2) van Kersmis tot Paschen, (3) van Paschen tot het einde van

Mechanische technologic.	Scheikundige technologic.		Burgerlijke bouwkunst, constructie, onderdeelen en begraselen.		Burgerlijke bouwkunst, schoone bouwkunst en projecteren.		Waterbouwkunde, eigenlijke waterbouwkunde en beginselen.		Waterbouwkunde, wegen en bruggen.		Scheepsbouwkunde en teekenen.		Landmeten en gesodesie.		Situatieteekenen.		Meten en wegen.		Staatshuishouwkunde.		Handelsregt.		Administratief regt.		Handteekenen.		Boetseren.		Oefeningen met gereedschap en draaibank.	
6	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.	a.	b.												
3	4	15	(1) 2 (2) 3	12	6	(1,2) 8 (3) 11	4	12	1	4	(1) 5 (2,3) 3	2	2	2	2	1	(1) 2 (2,3) 3	12	6	Nader op te geven.										
3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
3	3	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	2	6	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	2	6	"	"	1	(1,2) 2 (3) 5	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	2	4	2	2	6	"	"	(1) 4 (2,3) 2	2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	(2,3) 1	4	3	6	2	6	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	2	12	"	"	"	"	"	(1) 4 (2,3) 2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	(1) 2 (2,3) 3	12	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
3	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	(1) 2 (2,3) 1	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	
"	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	(1) 4 (2,3) 2	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	p. m.	"	"	"	"	"	"	"	

van den cursus.

De gelegenheid tot inschrijving werd met 2 September 1868 geopend.

Het aantal ingeschrevenen bedroeg 177; 136 voor alle, 41 voor enkele lessen. De gemiddelde leeftijd tijdens de inschrijving was 20.1 jaar.

Onder de ingeschrevenen waren 29 leerlingen der voormalige Delftsche Akademie.

In het bezit van het getuigschrift wegens afgelegd eind-examen der hogere burgerscholen, art. 57, of van dat van examen A, art. 59, maar nog niet van B, artt. 61—65, waren 98 leerlingen; 92 in dat van het getuigschrift art. 57; 6 van het getuigschrift art. 59; van deze laatsten hebben 4 als leerlingen der voormalige Delftsche Akademie met gedoeltelijk examen, art. 93, kunnen volstaan.

In het bezit van het getuigschrift wegens afgelegd examen B waren 42 leerlingen: van hen bezaten 26 dat voor civiel of bouwkundig ingenieur; 7 dat voor werktuigkundig ingenieur; 5 dat voor civiel of bouwkundig en tevens dat voor werktuigkundig ingenieur; 1 dat voor civiel of bouwkundig en tevens die voor scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur; 3 dat voor mijnen-ingenieur; 9 hunner waren geheel vrijgesteld geweest van examen A, 11 gedeeltelijk; 22 hadden het volledig afgelegd.

Het aantal der nieuw aangekomenen bedroeg 57, gemiddelde leeftijd 20.0 jaar; 39, gemiddelde leeftijd 19.0 jaar, waren in het bezit van het getuigschrift, art. 57.

Voor den tweeden keer werden ingeschreven 51; voor den derden 39; voor den vierden 14; voor den vijfden 16 leerlingen. De niet geslaagden bij de jongste examens B lieten zich op 2 na, en de niet geslaagden bij C allen op nieuw inschrijven.

De volgende tabel geeft in de eerste kolom een overzicht van de verschillende categorien, waaronder de ingeschrevenen, met het oog op de lessen voor welke zij zich aanmelden, kunnen gebragt worden; de tweede kolom geeft het aantal leerlingen in iedere categorie; de derde dat der voor de eerste maal ingeschrevenen.

De benamingen „industriëel“, „waterbouwkundige“, „bouwkundige“ en „werktuigkundige“ dienen ter aanduiding der leerlingen, die geenszins het verkrijgen van een diploma beoogden en een naar hunne bijzondere behoeften ingerigt studieplan volgden.

Technoloog B ¹	4	2
Idem B ²	1	
Civiel en bouwkundig ingenieur B ¹	25	25
Idem B ²	36	
Civiel ingenieur C ¹	11	
Idem C ²	20	
Bouwkundig ingenieur C ²	1	
Civiel en bouwkundig ingenieur C ¹	1	
Civiel en scheepsbouwkundig ingenieur B ¹	2	2
Idem C ¹	1	
Werktuigkundig ingenieur B ¹	2	2
Idem B ²	4	
Idem C ¹	2	
Idem C ²	4	
Civiel en werktuigkundig ingenieur B ¹	2	2
Scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur B ¹	2	2
Idem C ¹	1	
Mijnen-ingenieur B ¹	0	
Idem B ²	4	
Idem C ²	3	
Industriëel	1	1

Waterbouwkundige	1	1
Bouwkundige	1	
Werktuigkundige	6	1
Acte voor het geven van middelbaar onderwijs.	4	1
Ijker	6	3
Verskillende enkele lessen	32	15

Onder de in het overzicht in de laatste plaats voorkomende categorie bevonden zich 23 leerlingen der gemeentelijke instelling voor onderwijs in de indische taal-, land- en volkenkunde te Delft, ingeschreven voor ééne les, meest handelsregt, om lid te kunnen worden van het studenten-corps.

Met enkele later te melden uitzonderingen is aan het programma volledige uitvoering gegeven.

De daarbij opgedane bevinding ten opzichte van den ijver en de vorderingen der leerlingen komt in de meeste opzichten overeen met die van het vorige jaar.

Ook nu waren er slechts zeer weinigen, die hunne studien geheel verwaarloosden, maar tevens zeer velen, die niet met eene wenschelijke getrouwheid al de lessen van het door hen gekozen studieplan volgden, of wel aan de oefeningen niet de daartoe bestemde uren wijdden.

Niet gunstig was, in het algemeen genomen, de bevinding ten opzichte van de ingenieurs B¹, waarvan velen, vooral in de laatste maanden van den cursus, onderscheidene lessen zeer verwaarloosden. Veel beter daarentegen dan de beide vorige jaren betoonden zich de ingenieurs C¹. De meerderheid volgde de meeste voordrachten geregeld en legde bij de tekenoefeningen, ook buiten de eigenlijke onderwijsuren, veel ijver aan den dag.

In het volgend overzicht beteekent IIa, IIb respectievelijk het eerste en tweede jaar van een tweejarigen cursus.

Beschrijvende meetkunde.

VAN DEN BERG. IIa. Ingenieurs B¹, 2 uren voordragt, 2 uren teekenen; met half Februarij nog met 2 uren vermeerderd, om de werkzaamheden der leerlingen gelijken tred te doen houden met de voordragt.

Bol. Perspectief en schaduw voor plat- en eenvoudige kromvlakke lichamen. Leer der kromme lijnen. Wijze van ontstaan en voorstelling van de voornaamste soorten van gebogen oppervlakken. De opkomst, bijzonder op de teekenlessen, liet veel te wenschen over.

VAN GOENS. IIb. Ingenieurs B², 1 uur voordragt, 2 uren teekenen.

Voortzetting van de theorie der gebogen oppervlakken, met toepassing op perspectief en schaduw.

Analytische meetkunde.

VAN DEN BERG. IIa. Ingenieurs B¹, 2 uren. Naar aanleiding van het leerboek van BRIOT et BOUQUET. Coördinaten, meetkundige plaatsen, rechte lijn en cirkel en uitvoerig de kromme lijnen van den tweeden graad. Gedurende het grootste gedeelte van den cursus slechts door de minderheid bezocht.

IIb. BAEHR. Ingenieurs B², 1 uur. Als het vorig jaar.

STAMKART. Technologen B¹, 1 uur van half October tot half Mei. Cursus in de beginselen.

Bolvormige driehoeksmeting.

STAMKART. Ingenieurs B², 2 uren van Januarij tot half Mei. Slechts door de minderheid bezocht.

Analyse.

Hoogere stekunde, differentiaal- en integraalrekening.

BAEHR. IIa. Ingenieurs B¹, 5 uren.

De opkomst bij deze lessen was bevredigend. De met de voordragt verbonden responsien leverden echter het bewijs, dat onder de geslaagden in het eindexamen der hogere

burgerschool zich onderscheidene bevonden met wier wiskundige kennis het zeer gebrekkig gesteld was en die daardoor niet in staat waren het onderwijs met vrucht te volgen.

IIb. Ingenieurs B², 4 uren.

Waarschijnlijkheidsrekening.

Dezelfde. Deze vrije cursus van 1 uur 's weeks, over de algemeene beginselen en voorts over de methode der kleinste quadraten, werd door een vijftal hoorders geregeld gevolgd.

Mechanica.

a. Theoretische mechanica.

VAN GOENS. IIa. Ingenieurs C¹, 2 uren, na Kersmis 3 uren.

Cinematica. Beweging van een stoffelijk punt. Wegens ongesteldheid van den hoogleeraar zijn de lessen meermalen afgebroken, waardoor de voorgenomen behandeling van het evenwigt van vaste lichamen en beweegbare stelsels tot het volgend jaar moest uitgesteld worden.

IIb. Ingenieurs C², 3 uren, na Kersmis 2 uren.

Beweging van vaste lichamen. Evenwigt en beweging van vloeistoffen. Aan het laatste onderwerp kon slechts weinig tijd gewijd worden.

b. Toegepaste mechanica.

Wederstand van bouwstoffen en constructien.

VAN DEN BERG. IIa. Ingenieurs, C¹, 2 uren. Als inleiding, samenstelling en evenwigt van krachten en koppels. Leer der veerkracht met betrekking tot elastische prisma's en daarvan weinig afwijkende lichamen.

IIb. Ingenieurs C², 2 uren voor de werktuigkundige ingenieurs tot Paschen.

Voortzetting van de leer der veerkracht. Hout- en ijzerconstructien. Bekleedingsmuren. Gewelven.

c. Moteurs.

COHEN STUART. Civile en werktuigkundige ingenieurs C², voor de civile ingenieurs tot Paschen.

Als het vorig jaar: de theorie der calorische werktuigen voor de civile ingenieurs alleen in hoofdtrekken, voor de werktuigkundige ingenieurs uitvoeriger.

d. Beginselen.

STAMKART. Technologen B². 2 uren, van half October tot half Mei.

Bestemd tot tweede jaar van een tweejarigen cursus. Evenwigt van vloeistoffen; daarna op verlangen der hoorders, in plaats van de voorgenomen behandeling van de beweging van vloeistoffen, eene beknopte herhaling van de in het vorig jaar voorgedragen onderwerpen.

Natuurkunde.

VAN DE SANDE BAKHUYZEN. IIa. Ingenieurs B¹ en technologen B¹, 3 uren. Electriciteit en magnetisme.

IIb. Ingenieurs B², 3 uren. Licht en warmte.

De op deze lessen behandelde onderwerpen waren in hoofdzaak dezelfde van het vorig jaar. Bij den cursus B¹ werd echter een grooter aantal uren, ruim de helft, aan het experimentaal en theoretisch gedeelte gewijd. Dit was te meer wenschelijk, daar nu en dan bij de responsion bleek, dat bij velen de kennis gemist werd, welke men van iemand, die met goed gevolg examen A heeft afgelegd, kan verwachten.

Een vrije cursus over de theorie van het licht, 1 uur, werd door een 7tal leerlingen gevolgd.

Een achttal leerlingen hebben zich met verschillende praktische oefeningen bezig gehouden. De gelegenheid hier-

toe was nog gebrekkig, waardoor eene zeer wenschelijke uitbreiding van deze oefeningen werd tegengehouden.

Scheikunde.

a. Theoretische scheikunde.

OUDEMANS. Technologen B¹ en mijnen-ingenieurs B¹, 2 uren tot Kersmis. In aansluiting met deze lessen.

b. Anorganische scheikunde.

IIa. Voor dezelfde. 2 uren na Kersmis. Niet metalen.

IIb. Technologen B² en mijnen-ingenieurs B², 1 uur. Metalen.

c. Organische scheikunde.

Technologen 2 uren, na Kersmis 3 uren.

d. Analytische scheikunde.

IIa. Ingenieurs B¹ en technologen B¹, 1 uur tot Paschen — Qualitative analyse.

Na de Kersvacantie verminderde het aanvankelijk bijna voltallig gehoor aanmerkelijk.

IIb. Technologen B² en mijnen-ingenieurs B², 1 uur na Kersmis. Quantitative analyse.

e. Scheikunde der bouwstoffen.

LEVOIR. Ingenieurs B², 1 uur.

f. Oefeningen.

OUDEMANS en LEVOIR. Volgens den rooster voor de technologen 9 uren; voor de mijnen-ingenieurs 6 uren; voor de overige ingenieurs B², 2 uren.

Voor de beide eerste categorien en in het algemeen voor allen, die zich met meer uitgebreide onderzoekingen wenschten bezig te houden, was het laboratorium dagelijks, uitgenomen des Zaturdags, van 8 tot 4 ure geopend. Over het algemeen werd hiervan door technologen een ijverig gebruik gemaakt.

Delfstofkunde.

VOGELSANG. IIb. Mijnen-ingenieurs B², 4 uren. Mineralogische oefeningen in denzelfden geest als het vorige jaar.

De in uitzigt gestelde cursus IIa is, wegens het ontbreken der categorie mijnen-ingenieurs B¹, niet gegeven.

Palaeontologie.

Dezelfde. 2 uren.

Vrije cursus, gevolgd door de 7 candidaten voor het mijnwezen.

Na eene beknopte karakteristiek der verschillende klassen en onderafdeelingen van het dierenrijk werden de belangrijkste petrefacten, in de volgorde der sedimentaire formation, waarin zij zich voordoen, behandeld, en vooral de voor deze formation meest kenmerkende fossilen uitvoerig beschreven en door monsters uit het kabinet en afbeeldingen opgehelderd.

Daarbij werd voornamelijk gebruik gemaakt van de afbeeldingen uit BRONX en ROEMER's *Lethea geognostica* en uit PICTET's *Traité de Paléontologie*.

Mijnontginning.

Dezelfde. Mijnen-ingenieurs C², 2 uren.

De in verband met het handboek van PONSOS behan-

delde onderwerpen waren: het opsporen der kolenlagen en ertsgangen door diepe grondboringen en verdere voorbereidende werkzaamheden; het zinken van schachten en verzekeren van gaanderijen, de ventilatie der mijnen; het ontginnen der kolenlagen en ertsgangen.

GEDURENDE de drie laatste maanden werd ten behoeve der mijnen-ingenieurs C² nog 1 uur 's weeks voor petrographische oefeningen — voornamelijk het herkennen en beschrijven der kristallijne gesteenten — bestemd.

De leerlingen voor mijnen-ingenieur waren allen voor de dienst in Nederlandsch Indië bestemd. Onder de leiding van den hoogleeraar VOGELSANG deden drie hunner na volbragt examen B, twee na examen C, in de zomervacantie van 1868/69 eene studiereis door Engeland en Schotland. Een, niet geslaagd in B, bragt de vacantie met praktische oefening te Kerkrade door.

Werktuigbouwkunde en werktuigkundig teekenen.

Voorbereidende cursus.

HUET. Werktuigkundige ingenieurs B¹, 2 uren voordragt. Overzicht. Materialen. Bewerking en gereedschappen. Beginselen van de leer van den wederstand, gebruik der voornaamste formules. Klink- en schroefboutverbindingen.

Onderdeelen van werktuigen.

IIb. Werktuigkundige ingenieurs B², C¹ en C², 2 uren voordragt.

Verandering van regtlignige in draaijende beweging.

Stoomwerktuigen.

IIb. Werktuigkundige ingenieurs C¹ en C² 2 uren voordragt.

Locomotieven en locomobilen.

Voor de oefeningen in het werktuigkundig teekenen waren 10 uren bestemd.

De leerlingen B¹ onderscheidden zich hier door bijzonderen ijver en belangstelling.

Kennis van werktuigen.

GROTHE. IIb. Ingenieurs C¹ en C² en technologen B² 2 uren.

Watercraden. Waterkolom-machines. Windmolens. Gas- en colorische machines. Werktuigen tot het vervoer van lasten, wagens en rijtuigen. Uitvoerig over de locomotieven.

Mechanische technologie.

GROTHE. IIIa. Technologen B¹ en werktuigkundige ingenieurs B¹, 3 uren.

Bewerking van metalen.

IIIb. Technologen B² en werktuigkundige ingenieurs B² en C¹, 3 uren.

Glas- en aardwerkfabricatie. Houtbewerking. Spinbedrijf.

Onder de leiding van den hoogleeraar werden verscheidene fabrieken in de naaste omgeving bezocht en maakte een achttal leerlingen in de Paaschvacantie eene zesdaagse excursie naar Westphalen, op welken togt een veertiental fabrieken en inrigtingen, waaronder puddelwerken, staalfabrieken, draadfabrieken, papierfabrieken en glasfabrieken werden bezigtigd.

Scheikundige technologie.

LEVOR. Technologen, 3 uren.

IIb. Technologie der organische stoffen, — meer uitvoerig over suikerfabricatie, vorwerij en drukkerij van vezels en weefsels.

Burgertijke bouwkunde en bouwkundig teekenen.

In denzelfden geest als het vorige jaar behandelde de

leeraar MORRE de bouwstoffen en onderdeelen van gebouwen in twee cursus IIa en IIb, ieder 2 uren voordragt, 6 uren teekenen, respectivelijk voor de civile en bouwkundige ingenieurs B¹ en B², zijnde de assistentie bij de oefeningen B¹ opgedragen aan den heer MUYSEN; voorts de beginselen van constructie en samenstelling van eenvoudige gebouwen, 3 uren, grotendeels teekenen, voor de technologen B² en de werktuigkundige ingenieurs C¹ en C².

Omtrent den ijver en de vorderingen der civile en bouwkundige ingenieurs B² wordt een gunstig getuigenis afgelegd.

De weinig voldoende uitkomsten daarentegen van de lessen in de beginselen voor technologen enz., bewezen de noodzakelijkheid, dat voortaan ook deze leerlingen de voor de civile en bouwkundige ingenieurs B¹ en B² bestemde voordragten volgen.

Het onderwijs van den hoogleeraar GUGEL was ingerigt als volgt:

Projecteren.

IIa. Civile ingenieurs C¹, 1 uur voordragt. Algemeene begrippen. Bestanddeelen der verschillende gebouwen. Distributie. Verwarming en ventilatie. — De leer van vormen was reeds het vorig jaar voor de leerlingen behandeld.

IIb. Civile ingenieurs C², 1 uur na Kersmis. Speciale beschouwingen over den aanleg van verschillende voor den ingenieur meest belangrijke soorten van gebouwen.

Geschiedenis der bouwkunst.

Civile ingenieurs, 1 uur.

Oefeningen.

Civile ingenieurs C¹, 4 uren. Samenstelling van verschillende eenvoudige gebouwen; civile ingenieurs C², 4 uren, van gebouwen, die op het spoorwegwezen betrekking hebben; tevens oefeningen in de beginselen der schoone bouwkunst, in dier voege dat met het uitwerken van de projecten in plattengrond, doorsneden en opstanden, steeds het detailleren der voornaamste vormbestanddeelen gepaard ging.

De vereeniging der oefeningen in deze tweeërlei rigting leidde tot zeer bevredigende uitkomsten. De door de leerlingen, bijzonder door de ingenieurs C¹, betoende ijver en belangstelling worden met grooten lof vermeld.

Aan al deze lessen, zoowel die voor de civile ingenieurs C¹, als voor de ingenieurs C², werd door den architect C² deel genomen, waarbij door hem verschillende gedeeltelijk meer zamengestelde ontwerpen werden uitgewerkt. Bovendien waren bijzonder voor hem bestemd, maar werden ook door enkele andere leerlingen bezocht, 2 uren oefeningen in het ornament en 2 uren in architectonische stijlvormen.

Waterbouwkunde en waterbouwkundig teekenen.

a. Beginselen.

STEURWALD. Civile en bouwkundige ingenieurs B¹, 1 uur voordragt, 2 uren teekenen; na Paschen 1 uur voordragt, 5 uren teekenen.

Bouwstoffen. Beschoeiingen en bekleedingsmuren. Duike. Eenvoudige vaste houten bruggen.

b. Eigenlijke waterbouwkunde.

Dezelfde. IIa. Civile ingenieurs C¹, tot Paschen 2 uren voordragt, na Paschen 1 uur voordragt, 2 uren teekenen.

Vaste waterkeeringen en oeververdediging. Rivieren en rivierwerken. Hydrographie van Nederland. De teekenuren werden ten nutte van het onderwijs in de hydrographie besteed door de leerlingen, op hun daartoe verschaft kleine kaarten in omtrek, het meest merkwaardige te doen invullen.

IIb. Civile ingenieurs C², 3 uren voordragt, 6 uren teekenen.

Sluizen. Stuwen. Kanalen. Reeden en havens. Dokken. Polderwerken. Bestekken en begrotingen.

De lessen onder *a* en *b* werden door ongesteldheid van den hoogleeraar meermalen voor korter of langer tijd afgebroken.

c. Wegen en bruggen.

HENKET. *Ila.* Civile ingenieurs C¹, 2 uren voordragt, 6 uren teekenen.

Vaste, hoofdzakelijk vaste houten bruggen. Wegen: algemeene beschouwingen omtrent het traceren van wegen, uit technisch en maatschappelijk oogpunt; uitvoerig over den aanleg van gewone wegen en spoorwegen.

Iib. Civile ingenieurs C², 2 uren voordragt, 6 uren teekenen.

Vaste gesmeed ijzeren bruggen voor gewoon en voor spoorwegverkeer. Beweegbare bruggen. Drijvende bruggen. Gegoten ijzeren vaste bruggen. Steenen bruggen.

Onder de leiding van den hoogleeraar HENKET bezochten enige leerlingen de in uitvoering zijnde werken ter overbrugging van het Hollandsch Diep.

Ook mag hier vermeld worden een tiendaagsche buitenlandse excursie onder de leiding van den hoogleeraar HENKET en den leeraar MORRE, door een vijftal leerlingen, langs den Rijn tot Mainz en terug door Nassau en Westphalen, tot het bezichtigen van spoorwegwerken en voorts van de gedenkteekenen der bouwkunst uit vroegeren en hare voortbrengselen van lateren tijd.

Scheepsbouwkunde en scheepsbouwkundig teekenen.

TIDEMAN. Van de zes leerlingen behoorden vier tot B¹, twee tot C¹.

Aan de voordragt waren gewijd 2 uren, 1 uur aan het beschrijvende en praktische gedeelte voor B¹, doch ook gevolgd door de leerlingen C¹, zijnde dezen nog niet in de gelegenheid geweest een geregeld cursus te hooren, en 1 uur aan het theoretisch gedeelte, uitsluitend voor laatstgenoemden. De teekenoefeningen, 3 uren, bestonden voor B¹ in het copieren van verbandteekeningen, in het teekenen van scheepsplans naar bestek en het overbrengen van plans op andere schaal; voor C¹ in het maken van teekeningen voor de berekeningen van het schip, en van teekeningen van een ijzeren schip naar voorbeeld en beschrijving. Eene bepaalde handleiding werd niet gevolgd, aanbevolen de handboeken van REED, MACQUORN RANKINE en B. J. en B. W. TIDEMAN.

De opkomst en belangstelling der leerlingen C¹ liet niets te wenschen over en was ook bij B¹ in het algemeen bevredigend.

Drie der leerlingen bragten een groot deel der zomervacantie aan 's Rijks marinewerf te Amsterdam en één een achtal weken aan eene particuliere scheepswerf door.

Landmeten en waterpassen.

COHEN STUART. Civile en bouwkundige ingenieurs C¹, en mijnen-ingenieurs C², 4 uren; na Kersmis 2 uren.

Theorie. Tot Kersmis, leer der instrumenten; na Kersmis opmetingen en waterpassing.

Praktische oefeningen in het waterpassen vonden plaats gedurende de twee laatste weken van den cursus, onder de leiding van den hoogleeraar HENKET.

Geodesie.

COHEN STUART. Civile ingenieurs C², 1 uur.

Uitbreiding van den cursus over het landmeten met het oog op groote opmetingen. Storrekundige bepalingen. Kaartprojectie.

Situatieteekenen.

HENKET. Civile ingenieurs C², 2 uren.

Metten en wegen.

In verband met den ijk der maten en gewigten. STAMKART, 2 uren voordragt, 2 uren oefeningen. Van half October tot half Mei.

Als het vorige jaar; meer uitvoerig de constructie en werking der gasmeters.

De lessen werden aanvankelijk bijgewoond door zeven leerlingen. Na de aanneming van de wet op de meet- en weegwerktuigen trokken zich twee terug, die geen examen A hadden afgelegd; later nog een tweetal, wegens het bekomen van eene betrekking of het uitzigt daarop.

Staatshuishoudkunde.

VAN GIGCH. 2 uren.

Vershillende onderwerpen van theoretische staatshuishoudkunde, meestal in verband met den oekonomischen toestand van ons vaderland en de overzeesche bezittingen.

Vóór de Kerstavantie vrij druk, later zeer schaars bezocht.

Handelsregt.

Dezelfde. 1 uur.

Deze insgelijks vrije cursus, door een tweetal leerlingen regelmatig bijgewoond, liep over de belangrijkste overeenkomsten, over vennootschappen en over assurantie.

Administratief regt.

Dezelfde. Algemeene beginselen, ingenieurs C², 2 uren tot Kersmis.

In betrekking tot waterstaat en openbare werken. Civile ingenieurs C², 2 uren na Kersmis.

In betrekking tot fabrieken en werktuigen. Werktuigkundige ingenieurs C², 1 uur na Kersmis.

Bovendien werden nog enkele lessen speciaal aan de mijnen-ingenieurs en den bouwkundig-ingenieur C² gegeven.

De lessen in dit vak werden regelmatig en met belangstelling gevolgd.

Handteekenen.

TETAR VAN ELVEN. Meetkundige lichamen en voorwerpen naar de natuur, tevens oefeningen in het wasschen, 2 uren.

Onderdeelen van het menschelijk ligchaam, 4 uren.

Ornament, 4 uren.

Landschapteekenen, 2 uren.

De opkomst was niet beter dan het vorige jaar. De meeste leerlingen bezitten bij hunne komst aan de Polytechnische school slechts zeer geringe bedrevenheid in het handteekenen en laten, voor zoo veel zij de zaak met moed aanvatten, zich spoedig door de bezwaren aan het aanleeren der beginselen verbonden terugschrikken.

Boetseren.

LACOMBLÉ, 6 uren.

Aan deze oefeningen, waartoe ook buiten de aangekondigde uren de gelegenheid openstond, werd slechts door enkele leerlingen deel genomen.

Praktische oefeningen met gereedschap en draaibank.

REUVEKAMP. Voor deze oefeningen, waartoe vier ochtenden van 7—9 en drie namiddagen van 1—4 uur bestemd waren, hebben zich 46 leerlingen aangemeld. Door de meerderheid werd daarvan een ijverig gebruik gemaakt.

De indexamens B en C hadden plaats van 15 Julij tot 1 Julij 1869.

Voor examen B hadden zich aangemeld 41 kandidaten, allen leerlingen der Polytechnische school, waarvan zich echter 9 terug trokken, zoodat het door 32 werd ten einde gebracht en wel met den volgende uitslag.

Deel genomen. Geslaagd.

Civil of bouwkundig ingenieur, artt. 61 en 62.	23	14
Civil of bouwkundig en werktuigkundig ingenieur, artt. 61, 62 en 64.	2	2

Deel genomen. Geslaagd.

Scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur, artt. 63 en 64.	1	1
Werktuigkundig ingenieur, art. 64	2	2
Mijnen-ingenieur, art. 65	4	3

Het getuigschrift van 5 der 14 geslaagden voor artt. 61 en 62 werd tevens geldig voor art. 64 verklaard.

Aan het examen werd deel genomen:

voor den eersten keer door 20, waarvan geslaagd 13;		
" " tweeden " " 11 " " 8;		
" " derden " " 1 " " 1.		

Voldoend examen A was afgelegd in 1865 door één candidaat, die is geslaagd. Examen A of wel het eind-examen der hoogere burgerschool in 1866 door 13, waarvan geslaagd 10; in 1867 door 18, waarvan geslaagd 11.

Voor het examen B art. 60 en C artt. 61—65 hadden zich aangemeld 24 candidaten, insgelijks allen leerlingen der Polytechnische school; één trok zich voor den aanvang van het examen terug. De uitslag was:

Deel genomen. Geslaagd.

Civiel ingenieur, art. 61	16	11
Architect, art. 62.	1	1
Werktuigkundig ingenieur, art. 64	3	1
Mijnen-ingenieur, art. 65	3	2

Aan het examen werd deel genomen:

voor den eersten keer door 19, waarvan geslaagd 11;		
" " tweeden " " 4 " " 4.		

Voldoend examen B was afgelegd door 4 in 1866, waarvan geslaagd 3; door 19 in 1867, waarvan geslaagd 12.

Ten opzichte van die examens wordt overigens verwezen naar de verslagen der Commissien, als bijlage E achter dit verslag gevoegd.

Met de uitbreiding van de bibliotheek is geregeld voortgegaan. Het aantal tijdschriften werd met een achtal vermeerderd. De belangrijkste aankopen hadden betrekking op bouwkunde en scheepsbouwkunde, of wel dienden tot aanvulling van voorhanden reeksen tijdschriften of gedonkschriften. Volgens het bestaande voorschrift werden alle bijgekomen werken, behoudens die, welke ten vervolge strekten op de in den gedrukten catalogus voorkomende en derhalve aldaar werden bijgeschreven, in een afzonderlijk vervolgregister, volgens de verschillende vakken, opgenomen. Naar dit register zal later zonder veel moeite een gedrukt vervolg op den bestaanden catalogus kunnen worden bewerkt.

Het aantal bezoekers bedroeg dit jaar per namiddag gemiddeld ruim 3, per avond bijna 4, het aantal reëns, voor het uitleenen van één of meer werken gelijktijdig, 728.

Het natuurkundig kabinet werd verrijkt met een inductieluik van RUMKORFF met interruptor van FOUCAULT, een tangentenboussole van CARL, een druktelegraaf van HUGHES, een kwikluchtpomp van GEISLER en onderscheiden andere min kostbare werktuigen. Ook de wandteekeningen werden met eenige vermeerderd.

Ten behoeve van de scheikunde werden geene andere apparaten van eenig belang aangekocht dan eene balans uit de fabriek van OLLAND te Utrecht en een toestel van DEVILLE tot het smelten van metalen. Daarentegen onderging de voorraad van dagelijks benoedigde hulpmiddelen eene belangrijke vermeerdering. Ook de verzameling praeparaten verkreeg door de verrigtingen in het laboratorium menige aanwinst, en werd bovendien verrijkt met een uitgebreide collectie zeldzame stoffen, gedeeltelijk van de ontdekkers zelve afkomstig, geschenken van dr. J. E. DE VRIES.

De mineralogische verzameling werd met onderscheidene zeldzame stukken vermeerderd. Voor de petrographische verzameling zijn speciaal-verzamelingen uit het Taunusgebirge, uit het Odenwald, uit het Schwarzwald en uit het Hartzgebirge aangekocht. De wetenschappelijke reis,

door den hoogleraar met de mijn-candidaten door Engeland en Schotland gedaan, schonk de gelegenheid verzamelingen uit deze streken bijeen te brengen. De palaeontologische afdeling werd verrijkt met eene verzameling van Zuid-Duitsche *Trias* en *Jura* petrefacten. Met de vervaardiging van mikroskopische preparaten werd voortgegaan.

De afdeling werktuigbouwkunde had eene belangrijke aanwinst te danken aan de door de Directie der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij aan een harer tekenaars verleende vergunning, tot het leveren van een volledig stel werkteekeningen der bij haar in gebruik zijnde nieuwe locomotiven van NEILSON en BÖNSIG. Een ander deel van de beschikbare gelden werd gebruikt tot het doen vervaardigen van calques van hier te lande bestaande stoomgemalen, als grondslag voor eene gaandeweg te completeren verzameling.

Voor het onderwijs in de kennis van werktuigen werden verscheidene manometers, een indicator naar RICHARDS, een compteur en een dynamometer voor trekkrachten aangeschaft.

Onder meerdere aankopen voor de mechanische technologie waren de meest belangrijke eene volledige collectie van werktuigen en gereedschappen voor het maken van uurwerken, en een gedeelte van een selfactor (spinnmachine). Ook werd de verzameling met onderscheidene geschenken verrijkt.

Voor scheikundig technologisch gebruik werd een gasoven van SCHLÖSING en een nieuwe moffeloven aangeschaft. Voorts werden de hulpmiddelen voor het onderwijs vermeerderd met eenige nieuwe teekeningen en een viertal modellen, en de nog zeer schaars voorzien verzameling met eene fraaie collectie drooge verstoffen, bijeengebragt door de heeren OUDKERK, POOL en comp., te Amsterdam.

De voor de afdeling bouwkunde beschikbare middelen werden grootendeels voor boek- en plaatwerken ten behoeve der bibliotheek besteed.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in waterbouwkunde, bijzonder in wegen en bruggen, verkregen eene aanzienlijke uitbreiding door het in bruikleen overgaan aan de school van de teekeningen betreffend de werken voor de Staats-spoorwegen en van de groote topographische kaart, door de Departementen van Binnenlandsche Zaken en Oorlog gezonden naar de tentoonstelling van Nijverheid en Kunst, welke in den zomer van 1868 te Arnhem gehouden werd, en aan het Koninklijk instituut van ingenieurs afgestaan. Nog kwam de school door aankoop in het bezit van het insgelijks te Arnhem tentoongestelde model van den steiger voor de opstelling van de brug van 150 meters opening te Kulenburg, en werd een tweetal modellen op groote schaal, spoorwiel en draaischijf, vervaardigd.

De tot de geodesische verzameling behoorende kijker van STEINHEIL werd voorzien van een parallaxischen voet, door MELENSTEIN te Göttingen vervaardigd. Ook werd een waarnemings-uurwerk en een reisbarometer van GEISLER aangeschaft.

De modelmakerij kwam in het bezit van een steekbank en van eene fraaie collectie schroefsnij-ijzers.

Buiten het gewone onderhoud bestonden de werkzaamheden aan de gebouwen voornamelijk in het gedeeltelijk verder afwerken van de zaal voor de pleistersverzameling; in het aanbrengen van twee gemetselde schoorsteenen in het oude laboratorium, van een zoogenaamden franschen muur in de collegiekamer der delfstofkunde en aangrenzende kabinetten en van eene betere ventilatie in de Prinsenkamer; in het verbeteren der inrigting van den koepel van het observatorium, het herstellen van het oude muurwerk rondom de groote binnenplaats en het in passenden staat brengen van den toegang tot de groote teekenzalen in het achtergebouw.

§ 5. SCHOLEN VOOR DE ZEEVAART.

De zeevaartschool te Rotterdam, werd in 1868 bezocht door 80 leerlingen.

Aan de kweekschool voor zeevaart te Leiden werden 73 jongelingen toegelaten; 72 zijn gedurende dit jaar in dienst getreden als scheepsjongen en ligtmatroos, terwijl 4 eene plaatsing ter koopvaardij erlangden. Tot aan den 1sten Januarij 1869 waren 766 knapen op de school tot hunne bestemming gebragt, 720 bij de marine en 46 bij de koopvaardij.

Bij het begin van den cursus 1868/69 telde de kweekschool voor zeevaart te Amsterdam 30 onbebaren en 2 bebaren kweekelingen, op zee waren 27 kweekelingen, van welke 11 op hunne eerste en 16 op hunne tweede reis. Van de 30 onbebaren kweekelingen zijn 3 van de school ontslagen, 1 wegens te weinig bevattelijkheid, 1 wegens ziekte en 1 op verzoek zijner ouders, en 9 tot het doen hunner eerste reis naar zee gezonden; 20 van de kweekelingen die op zee waren, zijn teruggekeerd, van hen werden 11 met eervol getuigschrift ontslagen en 8 tot hunne tweede reis uitergest. Aan het einde van den cursus werd het toelatings-examen afgelegd door 11 aspiranten, van welke 8 werden geplaatst.

Met den 1sten Januarij 1869 werd de onderwijzer in de vakken van het lager onderwijs, voor zoover die aan de kweekschool worden onderwezen, G. J. TER BRAAKE op zijn verzoek eervol ontslagen en vervangen door G. J. SIJVERDIJK.

Volgens het oordeel der commissie van toezigt duurt de cursus aan de school niet lang genoeg om grondige kennis op te doen. Hoewel veel zorg werd besteed aan het onderwijs in de wiskunde, was de geringe ontwikkeling der leerlingen een groote hinderpaal voor de vorderingen. Hierin liet zich echter reeds verbetering bespeuren.

De zeevaartkundige school in het zeeimanshuis te Amsterdam telde 14 leerlingen, en die te Vlieland 22.

Ten gevolge van het vertrek van den hoofdonderwijzer KUIJEN, werd het zeevaartkundig onderwijs te Nes op Ameland niet meer gegeven.

In den winter 1868/69 werd de school voor wis- en zeevaartkunde te Harlingen bezocht door 54 leerlingen; van hen legden 16 met goed gevolg het stuurmans-examen af voor de groote vaart en wel 6 als eerste, 7 als tweede en 3 als derde stuurman.

De afdeling zeevaartkunde aan de akademie Minerva te Groningen telde van 1 Januarij tot 1 Julij 28 leerlingen en van 1 September tot uit December 15; 8 leerlingen legden met goeden uitslag het stuurmans-examen af; namelijk 1 als eerste stuurman voor de Atlantische en tweede stuurman voor de groote vaart, 4 als tweede en 2 als derde stuurman voor de groote vaart, 1 als tweede stuurman voor de Atlantische vaart.

Te Delfzijl liet het onderwijs dit jaar veel te wenschen over door de langdurige ziekte van den bekwamen leeraar BERGHUIS.

§ 6. GESTICHTEN VOOR DOOFSTOMMEN EN BLINDEN.

Het getal leerlingen aan het instituut voor doofstommen te Groningen nam gedurende den cursus 1868/1869 eenigzins toe. Bij den aanvang van dezen cursus werden 19 kweekelingen opgenomen, en wel 1 uit Gelderland, 2 uit Zuidholland, 4 uit Noordholland, 3 uit Zeeland, 5 uit Friesland, 1 uit Overijssel, 1 uit Groningen en 2 uit Drenthe. Een kweekeling overleed in het gesticht; 13 kweekelingen werden aan het einde van den cursus ontslagen; van hen konden 10 bekwaam worden geacht om in de maatschappij te verkeerren. Het gezamenlijk getal leerlingen aan het einde van dezen cursus was 169, namelijk 90 jongens en 79 meisjes. Van hen hadden op 31 December 1868 4 den ouderdom bereikt van zes jaren, 14 van zoven jaren, 18 van acht jaren, 21 van negen jaren, 11 van tien jaren, 12 van elf jaren, 15 van twaalf jaren, 13 van veertien jaren, 17 van vijftien jaren, 16 van zestien jaren, 9 van zeventien jaren, 5 van achttien en 2 van negentien jaren; 3 werden buiten het gesticht verpleegd, van hen betaalden 2 het volle schoolgeld f 60,00; 185 kweekelingen kwamen geheel ten koste van het instituut, 3 betaalden het volle kostgeld, 2 het halve en de overigen van f 15,00 tot f 100,00; 30 der jongens leerden nog geen handwerk; de anderen werden in verschillende ambachten onderwezen.

De oudste hoofdonderwijzer P. HOFKAMP werd ten gevolge zijner benoeming tot directeur der dag- en avondschool te Groningen op de meest eervolle wijze ontslagen. Ter zijner vervanging werd de hulponderwijzer J. G. BRUGMANS tot onderwijzer, de kweekeling-onderwijzer R. ROGHOLT tot hulponderwijzer bevorderd, en als nieuwe hulponderwijzer tijdelijk aangesteld S. J. BRUGMANS.

Van de inrigting voor doofstommen-onderwijs te Rotterdam werden bij het examen in Julij 1868 8 leerlingen ontslagen. Gedurende den volgenden cursus 1868/1869

worden opgenomen 10 leerlingen, 5 jongens en 5 meisjes. Bij het einde van dezen genoten 102 leerlingen het onderwijs, 54 jongens en 48 meisjes, en wel 5 uit Noordbrabant, 4 uit Gelderland, 60 uit Zuidholland, 23 uit Noordholland, 4 uit Zeeland, 3 uit Utrecht, 2 uit Friesland, 1 uit onze overzeesche bezittingen en 1 uit Engeland. Van 19 leerlingen werd aan schoolgeld ontvangen elk f 100,00, van 1 f 60,00, van 4 f 50,00, van 4 f 25,00; 70 genoten het onderwijs kosteloos, terwijl van dezen nog 47 uit de kas der inrigting geldelijke ondersteuning ontvingen voor hunne verpleging; 8 knapen werden tot een ambacht opgeleid.

Ten gevolge van het toenemend aantal leerlingen werd nog een derde onderwijzeres in vrouwelijke handwerken benoemd.

Bij den aanvang van het jaar 1868 telde het gesticht voor doofstommen te St. Michielsgestel 107 kweekelingen, 60 jongens en 47 meisjes. In den loop van dit jaar werden 4 jongens en 2 meisjes ontslagen en 11 jongens en 10 meisjes nieuw opgenomen, terwijl 1 jongen en 1 meisje overleden. Op den laatsten December 1868 bedroeg alzoo het aantal kweekelingen 120, 66 jongens en 54 meisjes. Van hen waren 46 uit Noordbrabant, 6 uit Gelderland, 7 uit Zuidholland, 15 uit Noordholland, 3 uit Zeeland, 6 uit Utrecht, 1 uit Friesland, 8 uit Overijssel, 1 uit Drenthe en 27 uit Limburg. De beide ontslagen meisjes waren zeer goed onderwezen en bedroeven in vrouwelijke handwerken, ook 3 der jongens verlieten behoorlijk ontwikkeld de inrigting; de vierde echter had nog langer in het instituut moeten blijven, doch werd ontslagen op verzoek zijner moeder, die hem wegens zijne zwakke gezondheid ten haren wenschte te houden. Van de 120 kweekelingen werd voor 2 het volle kostgeld betaald en voor 31 een gedeelte daarvan; 87 kwamen geheel ten laste van het gesticht.

Gedurende het schooljaar 1868/1869 werden op het instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam onderwezen 37 jongens en 17 meisjes; bij het einde daarvan verlieten 2 jongens en 1 meisje na volbragten leertijd de inrigting en werden nog 2 jongens verwijderd, één van hen wegens ziekte. In den loop van het jaar werden 7 jongens en 2 meisjes opgenomen.

Behalve de vakken van gewoon lager onderwijs, bekleeden de muziek en de handwerken een voornamelijk plaats onder de leervakken van het instituut. De onderwijzers en onderwijzeressen kweten zich met grooten tact en ijver van hunne moeilijke taak. De vorderingen der kweekelingen waren zeer voldoende.

In het gesticht voor volwassen blinden, nog aan het instituut tot onderwijs van blinden verbonden, bevonden zich gedurende het jaar 1868/1869 15 mannen en 26 vrouwen. Een man en 2 vrouwen overleden, terwijl één man en 3 vrouwen werden opgenomen. De voorwerpen door de blinden vervaardigd vonden gereeden afrek, zoodat zij onafgebroken nuttig konden worden beziggehouden. Het nieuwe gebouw nadert zijne voltooiing; er zal dus weldra gelegenheid zijn een grooter aantal blinden werk en verzorging te verschaffen.

De school voor spraakgebrekkigen en doofstommen van den heer F. J. KINGMA te Amsterdam telde 83 leerlingen.

§ 7. ACTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Bij de beschikkingen van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 30 April en 3 Mei 1868, werd bepaald, dat de commissie voor het examineren van hen die eene acte van bekwaamheid voor het middelbaar onderwijs wenschten te verkrijgen, voor 1868 zitting zouden houden te 's Gravenhage en werden tevens benoemd:

a. tot lid en voorzitter der commissie voor de examens in wis- en natuurkundige wetenschappen, zeevaartkunde, teekenen en boetseren, dr. J. BOSSCHA, inspecteur van het middelbaar onderwijs;

tot leden:

dr. W. C. H. STARING, inspecteur van het middelbaar onderwijs;

dr. P. VAN GEER, buitengewoon hoogleraar aan de hoogeschool te Leiden;

dr. M. SALVERDA, hoogleraar aan de hoogeschool te Groningen;

dr. A. C. OUDE MANS, hoogleeraar aan de Polytechnische school;

F. J. VAN DEN BERG, hoogleeraar aan de Polytechnische school;

J. M. OUBREIN, directeur van het depot van kaarten, enz. aan het Departement van Marine;

A. J. VAN PESCH, leeraar aan de hoogere burgerschool te Deventer;

J. Ph. KOELMAN, directeur der akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te 's Gravenhage;

H. P. VOGEL, hoofdonderwijzer aan de akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te 's Gravenhage;

dr. N. W. P. RAUWENHOFF, leeraar aan de hoogere burgerschool te Rotterdam;

b. tot lid en voorzitter der commissie voor de examens in de nederlandse taal en letterkunde en de geschiedkundige wetenschappen, de staatshuishoudkunde, de handelswetenschappen, de levende talen en hare letterkunde, het schoonschrijven en de gymnastiek, dr. D. J. STEYN PARVÉ, inspecteur van het middelbaar onderwijs;

tot leden:

dr. E. VERWIJS te Leiden;

mr. P. ROMEYN, directeur der Rijks- hoogere burgerschool te Middelburg;

dr. E. PIAGET, leeraar aan de hoogere burgerschool te Rotterdam;

dr. M. P. LINDO, inspecteur van het lager onderwijs in Zuidholland;

E. H. C. SCHAEFER, directeur der Rijks- hoogere burgerschool te Roermond;

A. S. KOK, leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Roermond;

W. N. DINGER, leeraar aan de hoogere burgerschool te Amsterdam;

dr. D. LUBACH, adjunct-inspecteur voor het geneeskundig Staatstoezicht in Noordholland;

H. ESHUYS, onderwijzer te Rotterdam.

Na afloop der examens in de maanden Mei en Juni gehouden, zijn door deze commissie de rapporten uitgebragt, welke als bijlage F achter dit verslag zijn gevoegd.

Art. 90 der wet werd in 1868 vier malen toegepast. Verzoeken daartoe werden vijf malen afgewezen.

De vergunning van art. 4 alin. 2 werd aan twee vreemdelingen verleend.

Twee aanvragen werden gedaan om 's Konings vergunning te verkrijgen om middelbaar onderwijs te geven volgens art. 5, alin. 2, die beide werden geweigerd.

§ 9. TOEZIGT OP HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

In bijna alle gemeenten, waar middelbaar onderwijs werd gegeven, waren in 1868 commissien van toezigt aanwezig, van welke de meeste groote belangstelling toonden in de haar opgedragen taak. De goede zorg en rustelooze ijver der inspecteurs droeg er in 1868, even als in de voorafgaande jaren, niet weinig toe bij om het middelbaar onderwijs op die hoogte te brengen, waarop het zich nu reeds bevindt, en het de goede vruchten te doen dragen, waarop reeds kan worden gewezen.

Ook in dit jaar hielden de inspecteurs meermalen bijeenkomsten ter overweging en bevordering der belangen van het middelbaar onderwijs, deels onderling, deels met den Minister of onder zijne leiding.

§ 9. ONDERWIJS IN TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH INDIE.

a. Rijksinstelling te Leiden.

Het voorzitterschap van den raad van bestuur werd gedurende den cursus 1868/1869 waargenomen door den hoogleeraar T. ROORDA, het secretariaat door den hoogleeraar P. J. VETH.

De hoogleeraar M. W. SCHELTEMA, die reeds in de laatste maanden van het vorige studiejaar wegens zijn wankelenden gezondheidstoestand buiten staat was geweest zijne lessen waar te nemen, vond zich ten laatste genoodzaakt

onthefling te verlangen van de betrekking, die hij met zooveel ijver en bekwaamheid had vervuld; bij Koninklijk besluit van 6 September 1868 werd hem een eervol ontslag verleend, en tevens P. A. VAN DER LITH, vroeger kweekling der instelling, in zijne plaats tot hoogleeraar benoemd.

Het optreden van den nieuwen hoogleeraar heeft eenige verandering in de verdeling der werkzaamheden van de hoogleeraren ten gevolge gehad. Het oorspronkelijk plan was geweest dat een hunner met het onderwijs in de javaansche taal- en letterkunde, de tweede met dat in de maleische taal- en letterkunde, de derde met dat in de land- en volkenkunde, en de vierde met dat in de geschiedenis en staatsinstellingen van Nederlandsch Indie zou belast zijn, terwijl aan den derden hoogleeraar het onderwijs in de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken werd toevertrouwd. In het eerste jaar van het bestaan der instelling was, wegens het ontbreken van den vierden hoogleeraar, in het onderwijs in staatsinstellingen en geschiedenis zoo goed mogelijk door de overigen voorzien. Toen vervolgens de heer SCHELTEMA als vierde hoogleeraar optrad, wenschte hij zich aanvankelijk tot het onderwijs in de staatsinstellingen te bepalen, ten gevolge waarvan de hoogleeraar VETH zich voorloopig met het onderwijs in de geschiedenis belastte. Thans werd door den raad van bestuur het onderwijs in staatsinstellingen en geschiedenis beide aan den hoogleeraar VAN DER LITH opgedragen, die zich deze taak gaarne liet welgevallen. Dien ten gevolge is in dit jaar de regeling der werkzaamheden voor het eerst met het oorspronkelijke plan in overeenstemming geweest. Aan den wensch in 1867 namens den Minister van Kolonien geuit, dat een afzonderlijk collegie aan de rechtspleging onder de inlanders mocht gewijld worden, een wensch, welks vervulling tot dusver door den zwakken gezondheidstoestand van den heer SCHELTEMA was achterwege gebleven, kon ook dit jaar niet worden voldaan, wilde men niet den nieuwen hoogleeraar met overmatigen arbeid overstelpen. De zaak wordt echter niet uit het oog verloren. Den 1sten October 1868 heeft de hoogleeraar VAN DER LITH met het houden eener openbare les zijne taak aanvaard. Van dat oogenblik af zijn al de lessen, overeenkomstig het programma, zonder eenige stoornis gegeven.

De lessen hebben bestaan uit: vier uren voor het javaansch eerste studiejaar, vier uren voor het javaansch tweede studiejaar, en nog twee uren afzonderlijk voor javaansche wetten; vier uren maleisch eerste studiejaar, vier uren maleisch tweede studiejaar; vier uren land- en volkenkunde voor beide studiejaar; twee uren godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken voor beide studiejaar; twee uren geschiedenis voor beide studiejaar; vier uren publick recht en stelsel van bestuur eerste studiejaar, en drie uren publick recht en stelsel van bestuur tweede studiejaar.

Aan deze lessen is deel genomen door 25 ingeschrevenen, waarvan 13 voor alle en 12 voor sommige lessen, te weten: voor het javaansch 5, voor het maleisch 11, voor de land- en volkenkunde 6, voor de godsdienstige wetten 6, voor de geschiedenis 4, voor de staatsinstellingen 7. In vergelijking met het vorige jaar, toen slechts 23 jongelieden en daaronder slechts 8 voor alle lessen waren ingeschreven, toonen deze cijfers eenigen vooruitgang. Van de 25 ingeschrevenen waren 3 meesters en 6 candidaten in de rechten, één candidaat in de letteren, 1 proponent, 2 leerlingen van de landbouwkundige school te Groningen, 1 officier van het Indische leger, na vroeger het examen der Militaire Akademie te hebben afgelegd, en hadden er 9 het eindexamen der hoogere burgerschool of examen A afgelegd, terwijl 2 de hoogere burgerschool te Leiden nog bezochten. Onder die 25 waren er 12, die reeds in het vorige jaar den cursus aan de Rijksinstelling hadden bijgewoond.

Aan het examen in Junij 1869 gehouden is door 19 kweekelingen, waaronder 7 meesters in de rechten, deel genomen. Van dezen hebben 17 een voldoende, 2 een onvoldoend examen afgelegd. In het geheel hebben 3 der examinandt het Javaansch en Maleisch beide, 13 het Maleisch alleen, 15 de godsdienstige wetten, en 1 het landmeten als verplicht vak gekozen. Een dergenen die Javaansch en Hollandsch als verplichte vakken gekozen had, heeft de godsdienstige wetten als overpligt daarnaar toegevoegd.

De hulpmiddelen voor het onderwijs zijn deels door geschenken van wege het Departement van Kolonien, deels

door den aankoop van boeken en handschriften aanmerkelijk vermeerderd, terwijl het gebouw der instelling slechts kleine reparaties heeft gevorderd.

b. Gemeentelijke instelling te Delft.

Het programma der lessen bleef onveranderd. De lessen over de staatsinstellingen van Nederlandsch Indië werden gedurende het eerste gedeelte van den cursus 1868/69 gegeven door mr. D. KOORDERS, die ook in het vorige jaar zich daarmede had belast; na zijne ziekte in December 1868 en spoedig daarop gevolgd overlijden werden zij opgedragen aan den heer J. SPANJAARD, Indisch ambtenaar met verlof in Nederland. De overige lessen werden zonder stoornis gegeven. De werkzaamheden van den directeur werden bij voortduring waargenomen door den oudsten leeraar, den heer MEINSMAN.

Voor dit schooljaar waren 37 jongelieden ingeschreven, van welke één voor den vierjarigen en 36 voor den tweejarigen cursus; 20 waren voor het eerst ingeschreven.

De bibliotheek werd weder door aankoop en geschenken vermeerderd; zij bevatte ongeveer 1000 nummers en werd druk bezocht en geraadpleegd.

§ 10. KOSTEN VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS.

Overzicht der uitgaven voor middelbaar onderwijs in 1868 door het Rijk.

I. Rijksinstelling voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde.

a. Personeel	f 21 750,00
b. Materieel	996,60

	f 22 746,60

II. Inspecteurs van het middelbaar onderwijs.

a. Jaarweden	f 9 000,00
b. Reis- en verblijfkosten	2 547,15

	f 11 547,15

III. Polytechnische school.

a. Personeel	f 68 507,51 ⁵
b. Materieel	25 882,89

	f 94 390,40 ⁵

IV. Rijks hogere burgerscholen.

a. Personeel:

's Hertogenbosch	f 12 994,92 ⁵
Tilburg	22 550,00
Helmond	13 030,06 ⁵
Zaltbommel	12 600,00
Gouda	12 400,00
Alkmaar	14 191,66 ⁵
Middelburg	24 800,00
Utrecht	31 150,00
Leeuwarden	22 066,66 ⁵
Zwolle	24 153,33
Groningen	22 751,62 ⁵
Sappemeer	3 508,17
Warffum	3 183,33

Transporteren f 219 379,77⁵

f 128 684,15⁵

Per transport	f 219 379,77 ⁵	f 128 684,15 ⁵
Assen	3 383,33	
Roermond	25 426,00	
	-----	f 248 189,10 ⁵

b. Materieel:

's Hertogenbosch	f 4 770,38
Tilburg	10 086,63
Helmond	6 007,14
Zaltbommel	5 574,10 ⁵
Gouda	3 670,33
Alkmaar	6 837,27 ⁵
Middelburg	5 729,35 ⁵
Utrecht	13 185,25 ⁵
Leeuwarden	12 911,48 ⁵
Zwolle	8 831,01 ⁵
Groningen	13 057,52 ⁵
Sappemeer	12 653,75 ⁵
Warffum	10 326,95 ⁵
Assen	11 759,05
Roermond	6 991,79 ⁵
Heerenveen	2 160,08
Verschillende uitgaven	1 645,94

	136 198,07

	38 4387,17 ⁵

V. Subsidien voor inrigtingen van middelbaar onderwijs.

Breda	f 6 250,00
Arnhem	7 000,00
Zutphen	7 000,00
Nijmegen	7 000,00
Rotterdam	7 000,00
Delft	7 000,00
Dordrecht	7 000,00
Leiden	7 000,00
Gemeentelijke hogere burgerscholen te	
Amsterdam	10 000,00
Haarlem	7 000,00
Zaandam	5 000,00
Hoorn	625,00
Goes	7 000,00
Sneek	8 500,00
Harlingen	5 000,00
Deventer	7 000,00
Veendam	6 500,00
Maastricht	10 000,00
Venlo	5 000,00
Twentsche industrie- en handelschool te Enschedé	7 000,00

Transporteren f 133 875,00 f 513 071,33

	Per transport f 133 875,00	f 513 071,33
Industrieschool voor vrouwelijke jeugd te Amsterdam	3 000,00	
Landhuishoudkundige school te Groningen	6 000,00	
Wis- en zeevaartkundige school te Harlingen	500,00	
Zeevaartkundige school te Vlieland	200,00	
Zeevaartkundige school te Delfzijl	500,00	
Vereeniging tot bevordering van tuin- en landbouw te Maastricht ten behoeve van het onderwijs in de ooftboomteelt	1 500,00	
Nederlandsche tuinbouwmaatschappij Linnaeus te Watergraafsmeer ten behoeve van het onderwijs in den tuinbouw	3 000,00	
		f 148 575,00

VI. Reis- en verblijfkosten en vacatiegelden der leden van de commissie tot het afnemen der eindexamens voor de hogere burgerscholen en de Polytechnische school, benevens verdere kosten van die examens

14 551,70⁵

VII. Idem, idem der acten-examens voor het middelbaar onderwijs

3 816,80

Totaal . . . f 680 014,83⁵

Ter volledige opgave van alle kosten moeten nog de volgende uitgaven worden vermeld, die in vroegere jaren niet zijn opgegeven:

VIII. Subsidie aan de Koninklijke Akademie van beeldende kunsten te Amsterdam

f 3 200,00

Idem aan de gemeente 's Hertogenbosch ten behoeve van de school voor nuttige en beeldende kunsten aldaar

f 1 000,00

Idem aan de Akademie Minerva te Groningen ten behoeve van het onderwijs in de beeldende kunsten

1 350,00

Kosten der zilveren en bronzen prijs-medailles ten behoeve der teekenscholen

236,09

Subsidie aan het instituut voor doofstommen te St. Michiels-Gestel

2 000,00

Idem aan het instituut voor doofstommen te Rotterdam

3 000,00

Idem aan het instituut voor doofstommen te Groningen

6 000,00

Idem aan het gesticht voor minderjarige idioten te 's Gravenhage

2 000,00

18 786,09

Totaal der uitgaven . . . f 698 800,92⁵

In 1867 werd voor de sub VIII vermelde inrigtingen uitgegeven eene som van f 18 851,43; namelijk f 5 550,00 voor teeken-akademien, f 301,43 voor medailles en f 13 000,00 voor doofstommen-instituten en het idiotengesticht.

Transporteren f 698 800,92⁵

Per transport f 698 800,92⁵

Van de uitgaven af te trekken de volgende inkomsten:

opbrengst der schoolgelden aan de:	
Rijks instelling voor Indisch onderwijs	f 3 810,00
Polytechnische school	28 660,00
Rijks hogere burgersechool te:	
's Hertogenbosch	1 927,00
Helmond	1 352,75
Tilburg	1 010,75
Zaltbommel	486,00
Gouda	912,00
Alkmaar	1 142,50
Middelburg	2 572,00
Utrecht	6 592,50
Leeuwarden	3 191,25
Zwolle	3 538,00
Groningen	5 485,00
Sappemeer	121,00
Warffum	68,75
Assen	145,75
Roermond	2 252,50
Batig slot der gelden ontvangen voor de acten-examens	491,25

63 759,00

Zuiver bedrag der Rijks uitgaven in 1868 f 695 041,92⁵

De reden, die in vorige verslagen eene vergelijking van deze uitgaven over verschillende jaren deed achterwege blijven, doet zich ook hier voor: ook in 1868 zijn vele uitgaven gedaan ter eerste inrigting der scholen, zoodat zoowel hier als bij de opgave der gemeentelijke uitgaven geen overzicht der *normale* kosten over eenige jaren kan worden gegeven. Sedert het in werking treden der wet zijn door het Rijk de volgende uitgaven ten behoeve van het middelbaar onderwijs gedaan: in

1863	f 18 723,45
1864	139 506,45 ⁵
1865	357 667,93 ⁵
1866	500 855,12 ⁵
1867	651 627,21
1868	680 014,83 ⁵

Totaal . . . f 2 348 395,01

Hierbij komen nog de uitgaven voor teeken-akademien en inrigtingen voor doofstommen en idioten, welke bedrag over 1867 en 1868 boven werd vermeld.

De ontvangsten van het Rijk waren in:

1863	niets.
1864	f 29 194,56
1865	36 160,14
1866	38 411,38
1867	52 526,39
1868	63 759,00

Totaal . . . f 22 0051,49

Het zuiver bedrag der rijksuitgaven sedert het in werking treden der wet tot ultimo December 1868 was alzoo f 2 128 343,52.

De uitgaven voor teeken-akademien enz. zijn ook hierin niet begrepen.

De volgende tabel vermeldt de uitgaven en ontvangsten der gemeenten voor hoogere burgerscholen en burgerscholen.

OVERZIGT der uitgaven en ontvangsten door de gemeenten

GEMEENTEN.	UITGAVEN.				
	PERSONEEL.		MATERIEEL.		Commissien van toezigt.
	Hoogere burgerscholen.	Burger- scholen.	Hoogere burgerscholen.	Burger- scholen.	
Breda	f 10 812,50	f 40,00	f 7 419,69		f 25,00
Tilburg	"	"	"	"	49,50
Arnhem	21 966,67		2 349,26		200,00
Nijmegen	13 357,62 ⁵	4 937,50	2 754,84		200,00
Zutphen	12 550,00	5 650,00	3 037,85 ⁵		75,00
's Gravenhago	27 090,76	5 699,88	f 1 912,84 ⁵	f 1 121,47	120,00
Rotterdam	30 137,23	"	15 234,55 ⁵	"	462,90
Delft	18 899,64	3 223,92	2 525,72 ⁵	1 305,75 ⁵	100,00
Dordrecht	17 525,00	3 500,00	3 367,86 ⁵		214,00
Leiden	24 190,29	"	3 114,09 ⁵	"	50,00
Gouda	"	2 698,33	"	14 927,65 ⁵	50,00
Schiedam	"	"	53 155,58	"	"
Amsterdam	30 737,50	4 841,66 ⁵	102 173,79 ⁵	3 664,54 ⁵	277,80
Haarlem	16 549,44	3 479,23	3 273,06	580,77 ⁵	36,50
Hoorn	1 825,00	"	6 933,90	"	25,00
Zaandam	10 567,06	1 725,00	2 183,98	329,73	200,00
Middelburg	"	2 781,25	"	1 802,57 ⁵	50,00
Goes	12 952,52	233,33	2 959,27		50,00
Utrecht	"	3 492,23	"	2 259,99 ⁵	75,00
Leeuwarden	"	2 475,82	"	8 087,24	100,00
Sneek	15 518,25 ⁵	"	1 972,59	"	80,00
Harlingen	8 799,84	1 565,00	2 238,73		15,00
Zwolle	"	2 345,50	"	3 617,17	100,00
Deventer	20 540,99 ⁵	6 183,33	2 230,49 ⁵	475,91 ⁵	109,00
Kampen	6 090,48	783,34	1 611,98	241,87	108,00
Enschede	"	"	"	"	"
Groningen	"	7 350,00	"	933,92 ⁵	100,00
Veendam	12 609,48	"	2 019,63	"	61,80
Maastricht	19 071,95	2 287,50	2 063,60 ⁵	221,03	68,70
Venlo	5 978,24	"	1 299,30 ⁵	"	"
TOTAAL	f 407 569,40		f 265 402,30		f 3 003,70
	f 315 303,80 ⁵	f 70 298,92 ⁵	f 201 705,14	f 39 569,65	

voor burgerscholen en hoogere burgerscholen in 1868.

ONTVANGSTEN.						
Subsidien aan bijzondere inrigtingen.	TOTAAL.	Subsidien van het Rijk.	SCHOOLGELDEN.		TOTAAL.	Zuiver bedrag der uitgaven.
			aan de gemeentelijke hoogere burgerscholen.	aan de burgerscholen.		
"	f 17 797,19	f 6 250,00	f 1 467,25	f 92,00	f 7 809,25	f 9 987,91
"	49,52 ⁵	"	"	"	"	49,52 ⁵
"	24 515,93	7 000,00	4 315,88	"	11 315,88	13 200,05
"	21 249,96 ⁵	7 000,00	3 014,58 ⁵	149,90	10 164,48 ⁵	11 085,48
"	21 312,85 ⁵	7 000,00	3 900,00	411,00	11 311,00	10 001,85 ⁵
"	35 944,95 ⁵	"	7 795,00	432,80	8 227,80	27 717,15 ⁵
"	45 834,70 ⁵	7 000,00	6 465,00	"	13 465,00	32 369,70 ⁵
"	26 061,04	7 000,00	7 107,50	"	14 107,50	11 953,54
"	24 606,94 ⁵	7 000,00	4 081,00	186,00	11 267,00	13 339,94 ⁵
3 300,00	30 654,38 ⁵	7 000,00	5 566,25	"	12 566,25	18 088,13 ⁵
"	17 675,98 ⁵	"	"	125,75	125,75	17 550,23 ⁵
"	53 155,58	"	"	"	"	53 155,58
"	141 695,30 ⁵	10 000,00	13 690,00	339,75	24 029,75	117 665,55 ⁵
"	23 919,02 ⁵	7 000,00	7 677,50	464,00	15 141,50	8 777,52 ⁵
"	8 783,90	625,00	"	"	625,00	8 158,90
"	15 005,77	5 000,00	2 940,00	195,00	8 135,00	6 870,77
"	4 633,82 ⁵	"	"	63,00	63,00	4 570,82 ⁵
"	16 195,12	7 000,00	2 059,25	85,92	9 145,17	7 049,95
"	10 827,32 ⁵	"	"	467,00	467,00	10 360,32 ⁵
"	10 663,06	"	"	32,50	32,50	10 630,56
"	17 570,84 ⁵	8 500,00	2 729,75	"	11 229,75	6 341,09 ⁵
"	12 618,57	5 000,00	1 970,50	150,00	7 120,50	5 498,07
"	6 062,67	"	"	276,25	276,25	5 786,42
"	29 539,73 ⁵	7 000,00	4 815,50	1 025,80	12 841,30	16 698,43 ⁵
"	8 836,00	"	755,00	"	755,00	8 081,00
5 000,00	5 000,00	"	"	"	"	5 000,00
"	8 383,92 ⁵	"	"	548,50	548,50	7 835,42 ⁵
"	14 690,96	6 500,00	1 438,33	"	7 938,33	6 752,63
"	23 712,83 ⁵	10 000,00	2 958,75	125,50	13 084,25	10 628,58 ⁵
"	7 277,54 ⁵	5 000,00	584,00	"	5 584,00	1 693,54 ⁵
8 300,00	f 684 275,47 ⁵	f 126 875,00	f 90 501,71 ⁵		f 217 376,71 ⁵	f 466 898,76
			81 015,16 ⁵	5 170,67		

Hierbij moeten nog worden gevoegd:

1°. de kosten der gemeentelijke instelling voor Indisch onderwijs te Delft, tot een bedrag van f 12 934,84⁵, waarvan f 11 800 voor personeel en 1 134,84⁵ voor materieel; de opbrengst der schoolgelden was f 6 900, en

2°. de uitgaven voor de school van middelbaar onderwijs voor meisjes te Haarlem, ad f 5 991,28, waarvan f 5 225,97 voor personeel en 765,31 voor materieel; aan schoolgelden werd f 2212,50 ontvangen.

Enkele cijfers in de tabel opgenomen eischen eenige toelichting. Het subsidie bij de gemeente Leiden opgegeven werd uitbetaald aan het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix voor de burgeravondschool; dat van de gemeente Enschedé aan de Twentsche industrie- en handelsschool aldaar. Het hooge bedrag der uitgaven voor materieel te Rotterdam, Gouda, Schiedam, Amsterdam, Hoorn en Leeuwarden was het gevolg van den bouw of de inrichting van een nieuw schoollocaal in die gemeenten. Op verscheidene plaatsen konden de uitgaven voor materieel aan de hogere burgerschool en de burgerschool niet afzonderlijk worden opgegeven, omdat die scholen in dezelfde locaalen werden gehouden en dezelfde hulpmiddelen gebezigt; te Arnhem konden de uitgaven voor het personeel aan beide inrigtingen evenmin worden gesplitst. Onder de uitgaven voor het personeel te Leiden zijn ook begrepen de jaarwedden der leeraren aan het gymnasium: daar de meeste leeraren aan beide inrigtingen van onderwijs waren verbonden, was eene afzonderlijke opgave niet met eenige juistheid te verkrijgen. Even zoo bevat de som voor het materieel aan de hogere burgerschool te Haarlem vermeld, ook de uitgaven voor materieel aan het gymnasium aldaar. De uitgaven voor de commissien van toezigt zijn voor het geheel in deze tabel opgenomen, hoewel de meeste meer scholen van middelbaar onderwijs in de verschillende gemeenten onder haar toezigt hadden, sommige ook het gymnasium. In deze tabel zijn alleen vermeld de uitgaven der gemeenten voor hogere burgerscholen en burgerscholen: de gemeentelijke uitgaven voor andere inrigtingen van middelbaar onderwijs zullen hieronder worden medegedeeld. Sedert het in werking treden der wet waren de gemeentelijke uitgaven voor hogere burgerscholen en burgerscholen in:

1863	niets
1864	f 204 447,84 ⁵
1865	610 573,17
1866	584 665,84
1867	661 495,34
1868	703 201,60
Totaal	f 2,764,383,79 ⁵

De ontvangsten waren in:

1863	niets
1864	f 37 054,90
1865	107 188,49
1866	177 880,03
1867	207 167,67 ⁵
1868	226 189,21 ⁵
Totaal	f 755 775,31

Het zuiver bedrag der gemeentelijke uitgaven sedert het in werking treden der wet tot ultimo December 1868 was alzoo f 2 008 608,48².

Even als in vorige jaren volgt hier eene zamentrekking der uitgaven door Rijk en gemeenten in 1868 gedaan, voor het middelbaar onderwijs volgens de wet van 1863.

INDISCH ONDERWIJS.

Rijksinstelling te Leiden	f 22 746,60
Gemeentelijke instelling te Delft	12 934,84 ⁵

Toezigt op het middelbaar onderwijs:

Inspecteurs	11 547,15
Commissien van toezigt	3 003,77 ⁵

Polytechnische school en Rijks- hogere burgerscholen:

Polytechnische school	94 390,40 ⁵
's Hertogenbosch	17 765,30 ⁵
Tilburg	32 636,63
Helmond	19 037,20 ⁵
Zaltbommel	18 174,10 ⁵
Gouda	16 070,33
Alkmaar	21 028,94
Middelburg	30 529,35 ⁵
Utrecht	44 335,25 ⁵
Leeuwarden	34 978,15
Zwolle	32 984,34 ⁵
Groningen	35 809,15
Sappemeer	16 161,92 ⁵
Warffum	13 510,28 ⁵
Assen	15 142,38
Roermond	32 417,79 ⁵
Heerenveen	2 160,03
Verskillende uitgaven	1 645,94

Gemeentelijke hogere burgerscholen:

Breda	17 732,19
Arnhem	24 315,93
Nijmegen	16 112,46 ⁵
Zutphen	15 587,85 ⁵
's Gravenhage	29 003,60 ⁵
Rotterdam	45 371,78 ⁵
Delft	21 425,36 ⁵
Dordrecht	20 892,86 ⁵
Leiden	27 304,38 ⁵
Schiedam	53 155,58
Amsterdam	132 911,29 ⁵
Haarlem	19 822,50
Hoorn	8 758,90
Zaandam	12 751,04
Goes	15 911,79
Sneek	17 490,84 ⁵
Harlingen	11 038,57
Deventer	22 771,49
Kampen	7 702,46
Voendam	14 629,11

Transporteren f 1 063 479,97⁵

	Per transport	f 1 063 479,97 ⁵
Maastricht		21 135,55 ⁵
Venlo		7 277,54 ⁵
Burgerscholen:		
Arnhem (niet afzonderlijk op te geven).		
Breda		40,00
Nijmegen		4 937,50
Zutphen		5 650,00
's Gravenhage		6 821,35
Delft		4 535,67 ⁵
Dordrecht		3 500,00
Gouda		17 625,98 ⁵
Amsterdam		8 506,21
Haarlem		4 060,00 ⁵
Zaandam		2 054,73
Middelburg		4 583,82 ⁵
Goes		233,33
Utrecht		10 752,32 ⁵
Leeuwarden		10 563,06
Harlingen		1 565,00
Zwolle		5 962,67
Deventer		6 659,24 ⁵
Kampen		1 025,21
Groningen		8 283,92 ⁵
Maastricht		2 508,53
School van middelbaar onderwijs voor meisjes te Haarlem		5 991,28
Subsidien aan bijzondere inrigtingen . .		15 300,00
Examen-commissien		18 368,50 ⁵
Totaal der uitgaven in 1868		f 1 241 641,43 ⁵

Hierbij valt nog op te merken, dat onder de som voor de hogere burgerschool te Arnhem opgegeven ook begrepen zijn de uitgaven voor de burgerschool aldaar; dat bij de gemeenten Breda, Nijmegen, Zutphen, Dordrecht, Goes en Harlingen het geheele bedrag der uitgaven voor materieel aan beide inrigtingen, is opgenomen onder de kosten der hogere burgerschool, en dat door de leeraren aan de hogere burgerschool te Breda ook het onderwijs aan de burgerschool werd gegeven. De subsidien aan bijzondere inrigtingen zijn die welke aan de Twentsche industrie- en handelschool te Enschedé zijn uitbetaald en dat der gemeente Leiden aan het genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix voor de burgeravondschool.

Van de bovengenoemde inrigtingen werden de volgende ontvangsten verkregen:

Schoolgelden door het Rijk geheven	f 63 267,75
Schoolgelden door de gemeenten geheven	99 614,21 ⁵
Batig slot der gelden, ontvangen voor de acten-examens	491,25
Totaal bedrag der ontvangsten in 1868	f 163 373,21 ⁵

Het zuiver bedrag der uitgaven van het Rijk en de gemeenten voor het middelbaar onderwijs ingerigt volgens de wet van 1863, was alzoo 1 078 268,22.

Voor de overige inrigtingen van middelbaar onderwijs, voor teeken- of industriescholen of dergelijke inrigtingen, werden in 1868 door de verschillende gemeenten de hier volgende uitgaven gedaan en daarvan de volgende inkomsten verkregen.

OVERZIGT der uitgaven en ontvangsten van de gemeenten

GEMEENTE.	NAAM DER SCHOOL.	UITGA		
		Personeel.	Materieel.	Commissie van toezigt.
<i>Noordbrabant.</i>				
Bergen op Zoom	Teekenschool,	f 300,00	175,29	"
Breda	Teekenschool,	910,00	145,44	"
Breda	Gymnastiekschool,	377,91 ⁵	585,56 ⁵	"
Eindhoven	Teekenschool,	480,00	22,49	"
Helmond	Teekenschool,	291,86 ⁵	"	"
's Hertogenbosch	School voor nuttige en beeldende kunsten,	2 725,00	3 515,11	"
Ravenstein	Teekenschool,	275,00	140,89 ⁵	"
Rosendaal	Teekenschool,	"	"	"
Tilburg	Teekenschool,	192,50	"	"
<i>Gelderland.</i>				
Arnhem	Teekenschool,	"	"	"
	Natuurkundig onderwijs,	"	"	"
Tiel	Teekenschool,	"	"	"
Zaltbommel	Teekenschool,	720,00	49,00	"
<i>Zuidholland.</i>				
Brielle	Teekenschool,	56,13	12,00	"
Gorinchem	Teekenschool,	400,00	168,30	30,00
's Gravenhage	Akademie van beeldende kunsten,	"	"	"
Rotterdam	Akademie van beeldende kunsten en technische wetenschappen,	"	"	"
Rotterdam	Zeevaartkundige school,	3 200,00	299,45	"
Rotterdam	Inrigting tot het examineren van varenslieden,	"	"	"
Schiedam	Teekenschool,	3 075,00	276,11	"
<i>Noordholland.</i>				
Alkmaar	Industrie- en teekenschool,	700,00	78,69	"
Amsterdam	Koninklijke akademie van beeldende kunsten,	"	"	"
Amsterdam	Ambachtschool,	"	"	"
Amsterdam	Inrigting voor volksonderwijs,	"	"	"
Amsterdam	Industrieschool voor meisjes,	"	"	"
Hoorn	Teekenschool,	825,00	52,00	"
Enkhuizen	Teekenschool,	50,00	"	"
Helder	Bijzondere school voor middelbaar onderwijs,	"	"	"
	Transporteren	f 14 578,21	f 5 580,34	f 30,00

voor teeken-, industriescholen en dergelijke, in 1868.

V E N.		I N K O M S T E N.				Zuiver bedrag der uitgaven.
Subsidie.	TOTAAL.	S U B S I D I E		Schoolgeld.	TOTAAL.	
		van het Rijk.	van de provincie.			
"	f 475,29	"	f 200,00	"	f 200,00	f 275,29
"	1 055,44	"	480,00	"	480,00	575,44
"	963,48	"	"	f 634,25	634,25	329,23
"	502,49	"	200,00	"	200,00	302,49
"	291,66 ⁵	"	"	"	"	291,66 ⁵
"	6 240,11	f 1 000,00	800,00	"	1 800,00	4 440,11
"	415,89 ⁵		410,00	"	410,00	5,89
f 1 195,98 ⁵	1 195,98 ⁵	"	"	"	"	1 195,98 ⁵
"	192,50	"	"	"	"	192,50
1 200,00	1 550,00	"	"	"	"	1 550,00
350,00		"	"	"	"	
200,00		"	"	"	"	
"		769,00	"	"	"	
"	68,13	"	"	"	"	68,13
"	598,30	"	"	"	"	598,30
4 500,00	4 500,00	"	"	"	"	4 500,00
10 027,94	10 027,94	"	"	"	"	10 027,94
"	3 499,45	"	"	316,00	316,00	3 183,45
494,73	494,73	"	"	"	"	494,73
"	3 351,11	"	"	209,25	209,25	3 141,86
"	778,69	"	"	"	"	778,69
7 000,00	7 000,00	"	"	"	"	7 000,00
4 000,00	4 000,00	"	"	"	"	4 000,00
1 500,00	1 500,00	"	"	"	"	1 500,00
1 500,00	1 500,00	"	"	"	"	1 500,00
"	877,00	"	"	"	"	877,00
"	50,00	"	"	"	"	50,00
950,00	950,00	"	"	"	"	950,00
f 32 918,65 ⁵	f 53 047,20 ⁵	f 3 090,00		f 1 159,50	f 4 249,50	f 48 597,66 ⁵

UITGA

GEMEENTE.	NAAM DER SCHOOL.	UITGA		
		Personeel.	Materieel.	Commissie van toezigt.
	Per transport	f 14 578,21	f 5 580,34	f 30,00
Helder	Industrie- en teekenschool,	"	45,00	25,00
Helder	Zeevaarkundige school,	"	"	"
Purmerend	Teekenschool,	500,00	100,00	"
Vlieland	Zeevaarkundige school,	"	"	"
Zaandam	Teekenschool,	"	"	"
<i>Zeeland.</i>				
Tholen	Teekenschool,	"	"	"
Vlissingen	Teekenschool,	685,00	39,74 ⁵	32,81
Zierikzee.	Klassen voor middelbaar onderwijs op de gemengde school voor lager en middelbaar onderwijs,	3 644,71	310,00	"
Zierikzee.	Teekenschool,	355,00	200,00	"
<i>Utrecht.</i>				
Amersfoort	Handwerkschool,	"	"	8,31
<i>Friesland.</i>				
Bolsward	Industrieschool,	"	"	"
Harlingen	School voor wis- en zeevaarkunde,	"	"	"
Sneek	Inrigting voor onderwijs in kunsten en wetenschappen,	"	"	"
<i>Overijssel.</i>				
Deventer.	Gymnastiek- en schermeschool,	1 260,33	"	"
Zwolle	Industrieschool,	"	"	"
<i>Groningen.</i>				
Delfzijl	School voor zeevaarkunde,	"	"	"
Groningen	Akademie Minerva,	"	"	"
<i>Drenthe.</i>				
Assen	Industrieschool,	"	"	"
Meppel	Industrieschool,	"	"	"
<i>Limburg.</i>				
Roermond	Teekenschool,	300,00	150,00	"
	Totaal	f 21 323,25	f 6 365,08 ⁵	f 96,12

V E N.		I N K O M S T E N.				Zuiver bedrag der uitgaven.
Subsidie.	TOTAAL.	S U B S I D I E		Schoolgelden.	TOTAAL.	
		van het Rijk.	van de provincie.			
f 32 918,65 ⁵	f 53 047,20 ⁵	f 3 090,00		f 1 159,50	f 4 249,50	f 48 597,66 ⁵
1 100,00	1 170,00	"	"	"	"	1 170,00
200,00	200,00	"	"	"	"	200,00
"	600,00	"	"	"	"	600,00
600,00	600,00	f 200,00	f 200,00	"	400,00	200,00
100,00	100,00	"	"	"	"	100,00
100,00	100,00	"	"	"	"	100,00
"	757,55 ⁵	"	"	123,00	123,00	634,55 ⁵
"	3 951,71	"	"	336,00	336,00	3 618,71
"	555,00	"	"	"	"	555,00
"	8,31	"	"	"	"	8,31
200,00	200,00	"	"	"	"	200,00
200,00	200,00	"	"	"	"	200,00
1 000,00	1 000,00	"	"	"	"	1 000,00
"	1 260,33	"	"	489,00	489,50	770,83
100,00	100,00	"	"	"	"	100,00
393,47	393,47	"	"	"	"	393,47
2 000,00	2 000,00	"	"	"	"	2 000,00
200,00	200,00	"	"	"	"	200,00
130,00	130,00	"	"	"	"	130,00
"	450,00	"	"	"	"	450,00
f 39 242,12 ⁵	f 67 026,58	f 1 200,00	f 1 880,00	f 2 108,00	f 5 598,00	f 61 428,58
		f 3 490,00				

Tot opheldering kan nog strekken dat het subsidie van f 410 aan de gemeente Ravenstein uit een schoolfonds werd verstrekt, waaruit tevens alle uitgaven voor de latijnsche school aldaar werden voldaan, en dat van het subsidie ad f 1195,98⁵, door de gemeente Roosendaal aan de teekenschool aldaar verleend, f 795,98⁵ werd gegeven als buitengewoon subsidie voor de inrigting van het gebouw.

Door de provincie Noordholland werd nog uitgegeven een subsidie van f 3000 aan de industrijschool voor vrouwelijke jeugd te Amsterdam en van f 2000 aan de Nederlandsche tuinbouwmaatschappij Linnaeus te Watergraafsmeer; door de provincie Utrecht een subsidie van f 150 aan de handwerkschool te Amersfoort; door de provincie Friesland een subsidie van f 500 aan de zeevaartkundige school te Harlingen, en een van f 100 aan die te Schiermonnikoog; door de provincie Groningen aan de Akademie Minerva te Groningen een subsidie van f 500 en aan de landhuishoudkundige school aldaar een van f 600; door de provincie Limburg een subsidie van f 400 aan de vereeniging ter bevordering van tuin- en landbouw te Maastricht.

Voorts werden nog door provincien en gemeenten de volgende uitgaven gedaan voor doofstommen-inrigtingen.

Voor het instituut voor doofstommen te St. Michiels-Gestel werd door de provincie Noordbrabant uitgegeven een subsidie van f 1000, door de gemeente Bladon een van f 10; voor dat te Rotterdam door deze gemeente en door de provincie Zuidholland, elk een subsidie van f 2500;

voor dat te Groningen door deze gemeente en door de provincie van dien naam elk een subsidie van f 500, door de provincie Zeeland een subsidie van f 150, door de provincie Drenthe een van f 310,93 en door de gemeente Kampen een van f 50.

De uitgaven door het Rijk gedaan voor andere inrigtingen van middelbaar onderwijs dan die volgens de wet van 1863 zijn tot stand gekomen, zijn reeds boven, onder V en VIII van het overzicht der uitgaven voor middelbaar onderwijs door het Rijk, medegedeeld, en wel tot een bedrag van f 33 486,09, waarvan f 13 000 voor doofstommen-inrigtingen en het idiotengesticht.

Eene zamentrekking der uitgaven voor al deze inrigtingen in 1863 door het Rijk, de provincien en de gemeenten gedaan, geeft de volgende uitkomsten:

	RIJK.	PROVINCIEEN.	GEMEENTEN.	TOTAAL.
Voor teeken-, industrijscholen en dergelijke . . .	f 20 486,09	f 9 130,00	f 63 536,58	f 93 152,67
Voor inrigtingen van onderwijs aan doofstommen en idioten	13 000,00	4 460,93	3 060,00	20 520,93
Totaal	f 33 486,09	f 13 590,93	f 66 596,58	f 113 673,60

Van de gemeentelijke uitgaven zijn hier natuurlijk afgetrokken de door de gemeenten ontvangen subsidien.

Aan schoolgelden werd door de gemeenten ontvangen f 2 108; het totaal bedrag der zuivere uitgaven wordt dus f 111 565,60.

Voegt men deze uitkomsten bij de vroeger verkregen cijfers van de uitgaven voor het middelbaar onderwijs, ingerigt volgens de wet van 1863, dan verkrijgt men als het totaal bedrag der uitgaven voor alle inrigtingen van middelbaar onderwijs door het Rijk, de provincien en de gemeenten in 1863 gedaan eene som van f 1 355 315,03⁵;

waarvan f 698 800,92⁵ door het Rijk,
f 642 923,18 door de gemeenten, en
f 13 590,93 door de provincien werd uitbetaald.

Het totaal bedrag der inkomsten was:

f 165 481,21⁵, zijnde dit de som die voor al deze inrigtingen als schoolgeld werd ontvangen, en wel

f 63 759 door het Rijk, en f 101 722,21⁵ door de gemeenten.

Het zuiver bedrag dezer uitgaven was alzoo f 1 189 833,82.

§ 11. RIJKSWEEKSCHOOL VOOR VROEDVROUWEN.

De achtste cursus dezer school, die op 1 October 1868 begonnen was, is op 15 Julij 1869 geëindigd. Vóór de sluiting werd, even als vroeger, een vergelijkend examen gehouden door den hoogleraar LEHMANN, in tegenwoordigheid der Commissie van toezigt en beheer en der meesteressen-vroedvrouwen, waarna de president aan de leerlingen zijne tevredenheid over hare vorderingen gedurende dit jaar te kennen gaf.

Deze cursus werd door 17 leerlingen van het tweede jaar bijgewoond en door 9 leerlingen voor het eerst, die allen de lessen tot het einde toe hebben gevolgd.

De theoretische lessen werden 4 malen 's weeks op de daartoe bepaalde dagen en uren geregeld gegeven en getrouw door alle leerlingen gevolgd.

De huisselijke werkzaamheden der RijkswEEKelingen, die meestal bestonden in het repeteren der lessen, het schriftelijk beantwoorden van opgegeven vragen en oefeningen op het fantôme, werden onder het bestuur der meesteressen-vroedvrouwen verrigt.

Twee leerlingen woonden afzonderlijk, alle overige waren in de gemeenschappelijke woning gehuisvest.

Met de praktische oefeningen op de kraamzaal in het Binnengasthuis, werd door de leerlingen van het 2de studiejaar terstond na het openen van den cursus, door de andere negen sedert Mei 1869 een begin gemaakt. Gedurende elke week werd bij afwisseling even als vroeger telkens door twee leerlingen van 's morgens 10 tot 's avonds 11 in het Binnengasthuis, onder toezigt van den hoogleraar LEHMANN, of der aldaar inwonende meesteressen-vroedvrouw al hetgeen tot bijstand en verzorging van zwangere, barende kraamvrouwen en jonggeborenen betrekking had, verrigt. Gedurende dien tijd werd zoo doende door de gezamenlijke leerlingen aan circa 200 zwangeren het verloskundig onderzoek in het werk gesteld, aan 300 barenden bijstand verleend en de verzorging van omtrent 400 kraamvrouwen gade geslagen, terwijl ook nog aan de meer gevorderden op de gynaekologische afdeling van hetzelfde gasthuis aanwijzing werd gegeven in het zetten van bloedzuigers, het verrigten van inspuitingen, het gebruik van den catheter en van het speculum, het appliceren van tampons en het aanwenden van pessaria.

Over den ijver en de vorderingen der leerlingen, zoo als over haar gedrag, kan in het algemeen een gunstig getuigenis worden uitgebragt. Alle leerlingen van het tweede studiejaar (17) hebben zich voor het examen als vroedvrouw aangemeld, dat tegen het einde der maand Julij te Meppel en te 's Gravenhage gehouden werd, en hebben, met uitzondering van ééne, de verlangde acte van bevoegdheid verkregen. De negen leerlingen van het eerste studiejaar hebben allen goed aan de verwachting voldaan; zij zouden voor den nieuwen cursus terug keeren.

De commissie trachtte met goed gevolg de leerlingen meer en meer aan orde en regelmatige bezigheid in huis te gewennen: Aan twee der oudste en meest bezadigde leerlingen werd opgedragen het dagelijksch toezigt op het gedrag der leerlingen te houden, en daarover geregeld elke

week aan een der leden van de commissie rapport uit te brengen. Slechts enkele malen gaven die rapporten aanleiding tot ernstige vermaningen. De commissie vertrouwt, dat bij strenge handhaving van dit plan met wegzending zoo noodig van enkele leerlingen, die de rust of orde bij herhaling verstoren, meer en meer gunstige resultaten te verwachten zijn, vooral wanneer de financiële gesteldheid der inrigting in den volgenden cursus zou toelaten om door onderwijs in taal, rekenen, schrijven, enz. de leerlingen meer en meer te ontwikkelen en nuttige bezigheid te verschaffen. Tot dit einde heeft de commissie in het afgelopen jaar ook gezorgd voor eenige geschikte lectuur, waarvan ruim gebruik is gemaakt en waardoor aanvankelijk reeds de lust tot bezigheid in de vrije uren is aangewakkerd.

De nieuwe woning, die voor de leerlingen is ingerigt, voldoet aanvankelijk zeer goed. Eene groote en hoogst noodzakelijke verbetering werd daardoor verkregen, daar de vroegere gezamenlijke woning te bekrompen was voor een getal van 26 leerlingen.

De uitgaven in 1868 door het Rijk gedaan voor de kweekschool van vroedvrouwen zijn de volgende:

Toelagen voor kost en inwoning aan aanstaande vroedvrouwen en voor het aanschaffen van boeken	f 5026,195
Belooningen aan leeraren en vroedvrouwen-meesteressen	1195,00
Huur van het gebouw, aankoop en onderhoud van meubelen	1000,00
Totaal	f 7221,195

§ 12. RIJKS-VEEARTSENIJSCHOOL.

Aan het onderwijs werd in den cursus 1868-1869 deel genomen door 26 kweekelingen, waaronder 3 uitwonende. De lessen zijn geregeld volgens het programma gegeven, met uitzondering echter van die, welke aan den heer VAN LAER waren opgedragen. Daar deze leeraar, wegens eene langdurige ongesteldheid verhinderd werd zijn onderwijs voort te zetten, werd de heer dr. KRECKE, vroeger docent aan de technische school, tijdelijk benoemd om zijne plaats te vervullen. Dien ten gevolge zijn in het eerste of wintersemester de lessen over dier- en natuurkunde voor de kweekelingen van het 1ste en 2de studiejaar door dezen gegeven. De lessen over kruidkunde voor het 1ste leerjaar en die over onbewerkte scheikunde voor het 3de studiejaar zijn tot het volgende semester uitgesteld moeten worden, omdat de heer KRECKE er bezwaar in zag om dit onderwijs op zich te nemen. Met den aanvang van het 2de of zomersemester was de leeraar VAN LAER weder in staat zijne lessen te hervatten en onafgebroken voort te zetten.

Het door de leeraren gegeven onderwijs mag over het algemeen goed en voldoende geacht worden. In hetgeen daaraan welligt nog ontbreekt zoude alleen kunnen voorzien worden door vermeerdering van het onderwijzend personeel. De behoefte daaraan doet zich meer en meer gevoelen. Sommige leeraren zijn zoodanig met lecturen overladen, dat hunne studien daarvoor moeten lijden.

Aangaande de vorderingen der kweekelingen kan evenmin als in het vorige jaar loffelijk berigt worden. Wel waren er onder hen, die zeer voldoende blijken van hunne vorderingen aan den dag hebben gelegd, doch bij een groot getal waren die niet meer dan voldoende en bij de overigen onvoldoende.

De uitslag der overgangs-, en eindexamens was uit dien hoofde ongunstig.

De kweekelingen van het 1ste leerjaar werden tot de lessen van het 2de leerjaar toegelaten.

Van de 8 kweekelingen van het 2de leerjaar heeft er één, die reeds in het vorige jaar was blijven overzitten, de school verlaten; vier werden met algemeene en twee met meerderheid van stemmen tot het 3de leerjaar toegelaten, terwijl één als volstrekt onbekwaam werd afgewezen. Slechts één van de drie kweekelingen van het 3de studiejaar heeft zich, echter met ongunstigen uitslag, aan het examen onderworpen; de twee anderen, van hunne zwakheid overtuigd, hebben aan het examen geen deel genomen.

Het eindexamen werd in tegenwoordigheid der buiten-

gewone commissie van examinatoren afgelegd door 12 candidaten. Twee hunner werden met lof, vijf anderen zonder deze bijvoeging, tot veearts bevorderd. De door de vijf overigen aan den dag geleide blijken van ijver en verkregen kennis waren van dien aard, dat zij afgewezen moesten worden.

De zeer ongunstige afloop van dit examen moet, gelijk meermalen opgemerkt en ook in het voorgaande verslag vermeld is, ten deele toegeschreven worden aan gebrek aan ijver en studielust, ten deele aan gemis aan tact om te studeren, hetzij als gevolg van minder gelukkigen aanleg, hetzij wegens onvoldoende onderwijs en eene zeer beperkte of oppervlakkige opleiding in de voorbereidende schoolwetenschappen. Hieraan is mede toe te schrijven, dat onder de candidaten die niet tot veearts bevorderd zijn, er één was die aan den cursus, welke in den regel in vier jaren afloopt, 6 jaren en de overigen 5 jaren besteed hebben.

Om echter in deze niet te streng te oordeelen, moet in aanmerking genomen worden, dat de toelatings-examens vroeger wel eens niet gestrong genoeg werden afgenomen, ten gevolge waarvan jonge lieden werden aangenomen van weinig aanleg en geringe ontwikkeling. Van de kweekelingen van dien tijd kunnen nauwelijks blijken van voldoende bekwaamheid verwacht worden.

Voor het toelatings-examen hebben zich 15 kweekelingen doen inschrijven. Twee zijn niet opgekomen, vier werden, na onvoldoend afgelegd examen, afgewezen, negen zijn toegelaten.

Het klinisch onderwijs heeft aan die kweekelingen in ruime mate gelegenheid gegeven om in het herkennen en behandelen der ziekten ervaring op te doen. Aan de inrigting zijn in behandeling genomen 780 zieke dieren, namelijk 308 paarden, 61 runderen, 73 schapen en geiten, 6 varkens, 278 honden, 27 katten en 77 stuks gevogelte. Hiervan zijn genezen 579, gestorven of gedood 43; van 146 bleef de uitkomst der behandeling onbekend.

De inenting, als voorbehoedmiddel tegen de heerschende longziekte, heeft, ofschoon zij slechts bij 15 runderen is aangewend, wederom, zooals in den regel, gunstige resultaten gehad.

Behalve de reeds opgegeven operaties werden nog een groot aantal van de meest dagelijks voorkomende heilkundige kunstbewerkingen door de kweekelingen verricht op levende, voor het onderwijs aangekochte dieren.

Zeventien normale verlossingen bij de aan de inrigting toebehoorende runderen zijn onder toezigt van den leeraar door de kweekelingen ten einde gebracht.

Door veelvuldige oefeningen in het fantôme gedurende den zomercursus hebben de kweekelingen de noodige handigheid verkregen in het ontleden en verkleinen van het foetus.

Voor het onderwijs in de ontledkunde en het hoofbeslag werden aangekocht 20 paarden; voor de oefeningen in de verloskunde werden 15 kalveren gebruikt. Behalve de aan de inrigting gestorven dieren, werden voor de dissectielessen nog gebezigd 1 koe, 1 geit, 2 varkens en 3 honden.

Het getal der in de apotheek der school gereed gemaakte recepten bedraagt 2277.

De hulpmiddelen voor het onderwijs zijn behoorlijk onderhouden en zoo veel mogelijk aangevuld.

Eene verzameling chirurgische werktuigen, zoo als zij voornamelijk door de Fransche veeartsen gebruikt worden, door den Parijschen instrumentmaker MERICANT vervaardigd, alsmede de werktuigen van CHARLIER voor het naar hem genoemde beslag (ferrure Charlier of périplantaire) werden aangeschaft.

Ook de hulpmiddelen ten behoeve van het onderwijs in de natuur- en scheikunde werden uitgebreid.

Voor de bibliotheek werden eenige belangrijke werken aangekocht; de tijdschriften en vervolgwerken zijn bijgehouden.

Aan de zoölogische verzameling en die van ontledkunde werden slechts weinige voorwerpen toegevoegd; de verzameling van ziektekundige ontledkunde is met 14 praeparaten vermeerderd. Eerstgenoemde verzameling telt thans 3966, de tweede 1234 nummers.

Omtrent den toestand der gebouwen is niets bijzonders te vermelden. In het dagelijksch onderhoud wordt voorzien, doch verbeteringen bleven nog achterwege.

In 1868 werden de volgende uitgaven door het Rijk ten behoeve der veeartsenijschool gedaan:

a. *Personeel.*

Jaarweden van den dirigeteur en der leeraren	f 10 066,66 ⁵
Jaarweden der overige ambtenaren	2 699,82
Schrijffloonen, loon der bedienden en arbeiders	2 331,21
	f 15 097,69 ⁵

b. *Materieel.*

Kosten van voeding en verpleging der kweekelingen en bedienden	f 8 162,41
Subsidien voor het onderwijs	2 679,63 ⁵
Onderhoud en lasten der gebouwen, onderhoud en aankoop van meubelen en gereedschappen, vuur en licht	2 846,54
Schrijfbehoeften, drukloonen enz.	356,03 ⁵
Voeding van zieke dieren	8 003,12
Aankoop en voeding van runderen	448,48
	f 22 496,22
Totaal	f 37 593,91 ⁵

Van deze school werden de volgende inkomsten verkregen:

Bijdragen der kweekelingen	f 5 225,00
Verkoop van melk, runderen, mest en afval	1 902,09 ⁵
Verpleging van zieke dieren en hoefbeslag	1 104,63 ⁵
Huishuur	52,00
Totaal	f 8 283,73

Het zuiver bedrag der uitgaven in 1868 bedroeg alzoo eene som van f 29 310,18⁵.

ONDERWIJS BIJ DE LAND- EN ZEEMAGT.

§ 1. KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

Het beginsel, hetwelk reeds ten vorigen jare werd toegepast, namelijk om aan de kadetten meer tijd tot eigen oefening te geven en in verband daarmede het aantal lessen te verminderen, ten einde eene meer vrije beoefening der wetenschappen te verkrijgen, is ook dit jaar toegepast.

Tot dus ver kan echter niet worden gezegd, dat deze regeling vruchten heeft gedragen, hetgeen daaraan schijnt te moeten worden toegeschreven, dat de kadetten nog niet genoeg gewoon zijn aan vrije studie en dien ten gevolge de uren hun tot eigen oefening gegeven, niet doelmatig gebruiken. Met het oog daarop werd een strengere toezigt in de eigen oefeningen wenschelijk geacht en onlangs ingevoerd; van dezen maatregel worden aanvankelijk reeds betere uitkomsten verwacht.

Het gedrag der kadetten mag over het algemeen in alle opzichten zeer goed worden genoemd.

Van het personeel der officieren hebben *negen* de Akademie verlaten, hetzij door bevordering hetzij door verplaatsing. Aangezien echter het aantal kadetten sedert het invoeren van den driejarigen cursus allengs is verminderd, werd het niet noodig geacht allen te vervangen, en zijn slechts vijf anderen in de open gevallen plaatsen bij de Akademie werkzaam gesteld.

Het aantal kadetten bedroeg bij den aanvang van het studiejaar (September 1868) 201, als:

60 in het 3de studiejaar:
75 " " 2de "
66 " " 1ste "

In den loop van den cursus zijn:

2 kadetten, op verzoek, eervol ontslagen;

1 kadet eervol ontslagen;

2 kadetten overleden.

Tot officier zijn bevorderd:

23 bij het leger hier te lande;

25 " " " in Oost-Indie;

2 " " " " West-Indie.

Het eind-examen van tien kadets moest als onvoldoende worden aangemerkt.

Voorts zijn 111 kadets in een hooger studiejaar overgegaan, doch dit voorregt moest aan 28 anderen, wegens onvoldoende vorderingen of langdurige ongesteldheid worden ontzegd, en wel aan:

9 van het 2de studiejaar, en

19 " " 1ste "

Dezo min gunstige uitslag van eind- en overgangs-examens moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan het niet doelmatig gebruik maken van de eigen oefeningen, waarop hierboven reeds is gewezen.

Bij het aspiranten-examen is dit jaar het programma gevolgd, dat in de maand Mei van het jaar 1867 vastgesteld en in de maand Februarij 1869 wederom algemeen is bekend gemaakt.

Van de 100 aspiranten, die zich tot het afleggen van dat examen hadden aangemeld, werden 6 ongeschikt voor de militaire dienst bevonden, zoodat slechts 94 aan het examen hebben deel genomen, waarvan 39 aan de vereischten hebben voldaan.

De uitslag is dit jaar ongunstiger geweest dan in vorige jaren, hetgeen grootendeels hieraan moet worden toegeschreven dat de aspiranten in de meening verkeerden als of in de beide volgende jaren geen toelatings-examen zou plaats hebben, en dien ten gevolge velen, die anders eerst een volgend jaar zouden zijn opgekomen, thans een kans hebben willen wagen, zonder echter genoegzaam voorbereid te zijn.

Van de 55 aspiranten, die niet aan de vereischten hebben voldaan, zijn achterlijk bevonden:

29 in de cijferkunde;

21 " het praktisch rekenen;

38 " de stekkunde;

54 " " meetkunde;

50 " " goniometrie en vlakke driehoeksmeting;

28 " " aardrijkskunde;

27 " " geschiedenis;

29 " " Nederlandsche taal;

14 " " Hoogduitsche taal, van de 40 aspiranten bestemd voor de dienst hier te lande, die niet hebben voldaan;

11 " " Engelsche taal, van de 15 aspiranten bestemd voor de dienst in de kolonien, die onvoldoende zijn bevonden;

30 " " Fransche taal.

Gemiddeld bezat alzoo de helft der te zwak bevonden aspiranten onvoldoende kennis in *al* de voorgeschreven vakken van het onderwijs.

Even als ten vorigen jare onderging de bibliotheek der Akademie, zoo door aankoop als door geschenken, eene gewenschte uitbreiding.

Sommige werken tot den leercurus der Akademie behoorende werden herdrukt, terwijl een nieuwe cursus over de *duurzame versterkingskunst* daaraan werd toegevoegd.

De hulpmiddelen voor het onderwijs in de natuur- en scheikunde hebben dit jaar niet eene zoodanige uitbreiding ondergaan als noodig was, om op de hoogte dezer weten-

§ 2. INSTRUCTIE-BATAILLON.

schappen te blijven. Men wilde namelijk eerst afwachten, in hoe verre eene verzameling instrumenten, die ten gevolge van de opheffing der kweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht, gedeeltelijk beschikbaar kwam, in de bestaande behoefte zou voorzien.

Op de verzameling modellen, die ten vorigen jare in meer geschikte lokalen werden geplaatst, werd dit jaar een beredeneerde catalogus gemaakt, om zoodoende een wegwijzer op de modelkamer te hebben.

Den 1sten December werden op de applicatieschool gedetacheerd:

1 officier der infanterie,

1 officier der artillerie.

Het onderwijs omvatte dit jaar, even als ten vorigen jare, uitsluitend militaire vakken en werd gelijktijdig met dat der stafschool gegeven.

De sterkte van dit corps bedroeg den 15den October 1863 31 officieren en 560 onderofficieren, korporaals en verdere manschappen. Tot het geven van onderwijs en ter opleiding tot den graad van onderofficier hier te lande, zoowel als tot dien van onderofficier en korporaal in Oost-Indië, alsmede ter voorziening in eenige bijzondere diensten waren bovendien 74 onderofficieren, korporaals en soldaten gedetacheerd.

Van 16 October 1868 tot 15 October 1869 werden bij het bataillon aangenomen 395 jongelingen, allen voor de dienst hier te lande (waaronder 4 élève-hoornblazers).

De volgende staat wijst het aantal jongelingen aan in dit tijdvak bij het bataillon aangenomen en van daar met eenigen graad naar andere corpsen vertrokken, alsmede de provincie, waaruit die jongelingen herkomstig zijn en de maatschappelijke positie der vaders.

Klasse van het schoolonderwijs, waarbij zij op het tijdstip hunner aanneming waren ingedeeld.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeiland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Kolonien.	Buitenland.	TOTAAL.
Eerste	8	15	20	15	1	8	8	4	5	2	2	9	1	98
Tweede	13	28	40	30	10	8	14	11	2	1	3	11	1	172
Derde	12	13	18	26	6	5	7	14	4	3	2	5	6	121
Totaal	33	56	78	71	17	21	29	29	11	6	7	25	8	391
<i>Maatschappelijke betrekking der vaders.</i>														
Officieren	9	4	6	6	"	1	1	2	1	"	2	8	"	40
Onderofficieren en soldaten.	7	4	5	"	1	1	2	1	1	"	"	"	"	22
Hoofdbeambten	4	12	8	4	5	5	4	6	2	1	2	10	1	64
Mindere beambten, winkeliers enz.	13	34	57	56	10	13	20	17	7	4	3	7	7	248
Ambachtslieden	"	2	2	5	1	1	2	3	"	1	"	"	"	17
Totaal	33	56	78	71	17	21	29	29	11	6	7	25	8	391

NUMERIEKE OPGAVE van onderofficieren en korporaals, die aan het leger hier te lande en in de kolonien zijn verstrekt van den 16den October 1868 tot den 15den October 1869.

	Hier te lande.	Oost-Indië.	TOTAAL.
Sergeanten	3	17	20
Korporaals	416	1	417
Fourriers, die dien graad hebben verkregen nadat zij als korporaal bij het bataillon gedetacheerd zijn geweest	25	"	25
Totaal	444	18	462

Aangaande den omvang van het onderwijs, de leiding en indeeling daarvan kan op nieuw naar het verslag van 1861 worden verwezen, aangezien daarin geene veranderingen van eenig belang hebben plaats gehad.

De uitkomsten van het wetenschappelijk onderwijs gedurende dit jaar mogen zeer voldoende worden geacht daar het volgend aantal overgangen plaats had:

van de 3de naar de 2de klasse 12;
 " " 2de " " 1ste " 2de afd. 5;
 " " 1ste klasse, 2de afd. naar de 1ste klasse, 1ste afd. 8.

§ 3. ARTILLERIE INSTRUCTIE-COMPAGNIE.

De getalsterkte van de militairen, die bij deze compagnie onderwijs ontvingen, bedroeg den 1sten November 1868, 169. Van dat tijdstip tot 1 November 1869 zijn bij de compagnie 93 jongelingen aangenomen.

Uit het volgend overzicht blijkt, in welke provincie van het Rijk de jongelingen te voren onderwijs hadden ontvangen, bij welke klasse van het schoolonderwijs zij na hunne aankomst werden ingedeeld, alsmede de maatschappelijke positie der vaders.

Klasse van het schoolonderwijs, waarbij zij op het tijdstip hunner aanneming waren ingedeeld.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Oost-Indie.	TOTAAL.
Eerste	"	1	9	7	1	5	"	"	1	"	"	"	24
Tweede	4	2	12	7	2	1	2	1	"	"	"	"	31
Derde	6	5	16	"	1	6	2	"	1	"	1	"	38
Totaal	10	8	37	14	4	12	4	1	2	"	1	"	93
<i>Maatschappelijke betrekking der vaders.</i>													
Officieren, ambtenaren of particulieren, daarmede gelijkstaande	"	2	5	1	"	1	"	"	1	"	"	"	10
Onderoffic. of daarmede gelijk staande.	7	4	23	10	2	9	3	"	1	"	1	"	60
Soldaten of daarmede gelijk staande. .	3	2	9	3	2	2	1	1	"	"	"	"	23
Totaal der aangenomen jongelingen.	10	8	37	14	4	12	4	1	2	"	1	"	93
Aantal jongelingen, die als korporaal de compagnie hebben verlaten	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	60

Van de nieuw aangenomen jongelingen hadden velen scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, enkelen hooger burgerscholen bezocht. Een groot gedeelte der jongelingen is echter door verwaarloosde opvoeding of door beoefening van eenig ambacht, in het lager onderwijs achterlijk bevonden, hetgeen de afwijzing van enkele aspiranten ten gevolge heeft gehad.

Daar de omvang en inrigting van het onderwijs geene noemenswaardige verandering hebben ondergaan, kan dien aangaande weder naar de verslagen van vroegere jaren worden verwezen.

De uitkomsten van het onderwijs bij de compagnie zijn allezins bevredigend geweest.

§ 4. WETENSCHAPPELIJKE CURSUS BIJ DE CORPSEN.

De uitkomsten van het wetenschappelijk onderwijs bij de corpsen zijn gunstig geweest. Het werd bij de infanterie, cavalerie en artillerie respectievelijk door een gemiddeld getal van 292, 10 en 13 onderofficieren bijgewoond.

Tot het afleggen van het officiers-examen in December 1868 werd het volgend aantal onderofficieren toegelaten:

infanterie:
 gewoon examen 52;

ligter examen 7,
 cavalerie 2,
 artillerie 6.

Hiervan voldeden aan de vereischten en werden tot 2den luitenant benoemd:

van de infanterie:

gewoon examen 28,
 ligter " 7,
 cavalerie 1,
 artillerie 5.

Bovendien werden 4 onderofficieren na afgelegd examen tot 2den luitenant-kwartiermeester bevorderd.

§ 5. (SCHOLEN BIJ DE CORPSEN.

De volgende staat geeft een overzicht van den toestand der scholen bij de corpsen gedurende den cursus 1868/69. Over het algemeen getuigen zoowel het groot aantal leerlingen in de verschillende klassen van het onderwijs,

als de vorderingen door hen gemaakt van de groote belangstelling en de ijverige bemoeijingen der hoofd- en vordere officieren in deze zoo gewigtige aangelegenheid.

Het onderwijs op die scholen wordt afgewisseld door

populaire voordragten, welke meereendeels verhalenderwijze door de luitenants gehouden worden, over onderwerpen aan de krijgs- of vaderlandsche geschiedenis ontleend.

CORPSEN.	AANTAL ONDERWIJZERS.			AANTAL	
	Zonder het radicaal.	Met het radicaal.	TOTAAL.	Onder-officiëren en korporaa's.	Soldaten (staande armée), tamboers enz.
INFAN					
Regement grenadiers en jagers	4	"	4	144	48
1ste regiment infanterie	22	"	22	175	152
2de " "	17	"	17	198	67
3de " "	18	"	18	184	64
4de " "	14	6	20	174	118
5de " "	11	"	11	158	88
6de " "	24	3	27	158	60
7de " "	16	"	16	160	110
8ste " "	17	"	17	146	117
Algemeen depôt van discipline	3	"	3	15	57 ^a
Koloniaal werfdepôt	2	"	2	40	14 ^b
Totaal	148	9	157	1552	895
CAVA					
1ste regiment huzaren	4	"	4	45	63
2de " "	5	2	7	39	54
3de " "	5	"	5	8	72
4de " "	4	"	4	31	54
Totaal	18	2	20	123	243
ARTIL					
Regement veld-artillerie	"	"	"	20	148
1ste regiment vesting-artillerie	"	"	"	15	111
2de " "	"	"	"	22	62
3de " "	"	"	"	18	91
Regement rijdende artillerie	"	"	"	4	19
Korps pontonniers	"	"	"	6	12
Totaal	"	"	"	85	443
MINEURSEN					
Bataillon mineurs en sapeurs	5	"	5	11	92
Algemeen totaal	171	11	182	1771	1673

LEERLINGEN.		Leerlingen, die bij hunne toelating niet of zeer gebrekkig konden lezen en schrijven.	AANMERKINGEN.
Miliciens.	TOTAAL.		
LERIE.			
215	407	75 noch lezen noch schrijven.	
499	826	233 { 124 slechts weinig. 27 alleen lezen. 82 noch lezen noch schrijven.	
241	506	145 noch lezen noch schrijven.	
539	787	244 niet of hoogst gebrekkig.	
306	598	169 { 104 hoogst gebrekkig. 65 noch lezen noch schrijven.	
599	845	346 { 177 hoogst gebrekkig. 169 noch lezen noch schrijven.	
657	875	158 { 93 gebrekkig. 65 noch lezen noch schrijven.	
365	635	122 { 60 hoogst gebrekkig. 30 alleen lezen. 32 noch lezen noch schrijven.	
241	504	50 noch lezen noch schrijven.	
"	72	"	a. Hieronder begrepen 50 manschappen aan de strengere tucht onderworpen.
"	54	"	b. Vreemdelingen.
3662	6109	1542	
LERIE.			
"	108	29 { 20 gebrekkig. 9 noch lezen noch schrijven.	
35	128	65 { 53 gebrekkig. 12 noch lezen noch schrijven.	
6	86	25 { 16 gebrekkig. 9 noch lezen noch schrijven.	
"	85		
41	407	119	
LERIE.			
"	168	126 { 48 redelijk. 57 gebrekkig. 21 noch lezen noch schrijven.	
"	126	97 { 35 redelijk. 48 gebrekkig. 14 noch lezen noch schrijven.	
"	84	51 { 24 redelijk. 20 gebrekkig. 7 noch lezen noch schrijven.	
"	109	64 { 30 redelijk. 24 gebrekkig. 10 noch lezen noch schrijven.	
"	23	18 { 12 redelijk. 6 gebrekkig.	
8	26	2 noch lezen noch schrijven.	
8	536	358	
SAPEURS.			
"	103	"	
3711	7155	2019	Bovendien worden bij dit corps nog 10 sergeanten voor de betrekking van fortificatie-opzigter opgeleid.

De onvermijdelijke kosten op dat onderwijs vallende, zijn, zoo als reeds in het vorig Verslag werd vermeld, dit jaar niet meer door de leerlingen bestreden, maar door het Rijk gedragen, door welken maatregel het schoolonderwijs eene zeer belangrijke uitbreiding heeft ondergaan.

Met geringe hulpmiddelen werken deze corpscholen dan ook niet weinig mede tot de ontwikkeling en beschaving van een gedeelte des volks.

Immers is gedurende dezen cursus aan ruim 2000 volwassen personen die lezen noch schrijven konden en die hoogst waarschijnlijk anders nimmer onderrigt zouden hebben genoten, onderwijs gegeven, terwijl 5100 anderen, welke die kundigheden bij hunne aankomst bij het corps reeds bezaten, verdere ontwikkeling hebben verkregen. Die getallen waren ten vorigen jare respectievelijk 1000 en 3800.

§ 6. KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE MARINE TE WILLEMSOORD.

Het bevel over het instituut bij den aanvang van het studiejaar 1868/1869 gevoerd door den kapitein ter zee F. A. A. GREGORY, werd den 1sten Mei 1869 opgedragen aan den kapitein ter zee J. P. G. MULLER.

De luitenant ter zee der 2de klasse C. C. VERMEER en E. SIMON VAN DER AA werden in Januarij en April vervangen door de luitenant ter zee der 2de klasse M. J. C. LUGARDIE en J. H. DE BRUN, terwijl de luitenant ter zee der 2de klasse W. F. BLAAUW gedurende het geheele studiejaar aan het instituut verbonden bleef.

Met 1° September werd aan den luitenant ter zee der 1ste klasse W. L. A. GERICKE de betrekking opgedragen van officier-instructeur voor het vak der zee-artillerie, in de plaats van den luitenant ter zee der 1ste klasse H. DYSEBINGE, die na een vierjarig verblijf aan het instituut voor eene plaatsing in aktive dienst in aanmerking kwam.

De cursus in de natuur- en wiskundige vakken bleef gedurende de ziekte van den hoogleeraar P. M. BRUTEL DE LA RIVIERE, aan den tijdelijk benoemden leeraar dr. G. A. OSKAMP toevertrouwd, die zijne taak op uitmuntende wijze bleef vervullen.

Door de pensionering van den kapitein-oppervuurwerker bij de marine, werd het onderrigt in het vak van vuurwerken aanvankelijk gegeven door den opperkonstabel P. N. VAN NOOIJEN, en later door den eersten vuurwerker J. DE KOK.

Al de onderwijzers werkten door nauwgezette pligbetrachting krachtig mede om deze inrigting zooveel mogelijk aan haar doel te doen beantwoorden, terwijl enkele met name dr. G. A. OSKAMP, B. L. VRIES, J. J. BACKER DIRKS en J. G. R. VOS zich in het bijzonder verdienstelijk maakten door de bearbeiding of voltooiing van werken, verwant aan de door hen te doceren vakken.

In de regeling van het onderwijs en in de verdeeling daarvan kwam alleen in zooverre verandering, dat aan het praktisch gedeelte eenige uitbreiding werd gegeven door het houden van oefeningen met de stoombarkas en door geregeld exercitien met het geschut op de in conservatie liggende torenschepen, terwijl de verandering der gowen in achterladers ten gevolge had dat de adelborsten bekend werden gemaakt met de exercitien van dit nieuwe wapen en de daarop gemaakte bepalingen.

Het studiejaar begon met:

17 adelborsten 2de klasse in de 1ste afdeeling.

26 " 3de " " " 2de "

24 " 3de " " " 3de "

dus in het geheel met 67 adelborsten.

De uitkomsten van het aspiranten-examen in Junij en Julij 1868 gehouden, waren de volgende: voor de 25 opengestelde plaatsen hadden zich 68 aspiranten aangemeld, waarvan 2 niet zijn opgekomen, zoodat 66 aan het geneeskundig onderzoek werden onderworpen.

Hiervan werden 6 om verschillende gebreken afgewezen, zoodat een aantal van 60 aspiranten werd geëxamineerd. Aan de vereischten voor het examen hebben 27 voldaan.

Van de 33, die niet aan die vereischten voldeden, gaven geen blijk van genoegzame kennis in:

de rekenkunde	21
" evenredigheden	5
" stekunde	17
" meetkunde	25
" nederlandsche taal	13
" fransche "	14
" engelsche "	19
" algemeene geschiedenis	14
" vaderlandsche "	12
" aardrijkskunde	14

Tegen het einde van de maand Mei legden de adelborsten der 1ste afdeeling het theoretisch-eindexamen af voor eene daartoe benoemde commissie, na afloop waarvan zij een kruistogt deden in de Zuiderzee, onder de leiding van den luitenant ter zee der 1ste klasse J. W. BINKES en den luitenant ter zee der 2de klasse W. F. BLAAUW; allen mogten daarna na het afleggen van het praktisch-examen de voldoening smaken met 1° September tot adelborst der 1ste klasse te worden benoemd. Aan de 2 eersten-hunnor werd van wege den Minister van Marine als onderscheiding een geschenk uitgereikt.

Van de 2de afdeeling konden 10 met en 16 zonder examen in eene hoogere afdeeling overgaan; een voldeed niet aan de vereischten en moest dus in dezelfde afdeeling overblijven.

Van de 3de afdeeling konden allen in eene hoogere afdeeling overgaan, welk gunstig resultaat ongetwijfeld moet worden toegeschreven aan den ten vorigen jare genomen maatregel, om de jongelieden, die in deze afdeeling geen voldoende overgangsexamen konden afleggen, van het Instituut te verwijderen.

Nog eene belangrijke wijziging werd dit jaar in het reglement van het Instituut gebracht, door de bepaling dat de adelborsten bij hunne komst aan het Instituut zich verbinden om het Rijk na hunne benoeming tot adelborst der 1ste klasse gedurende 10 jaren te dienen, kunnende de belanghebbende evenwel, tegen vergoeding van f 300 in het jaar voor den tijd gedurende welken hij zijne opleiding aan het Instituut heeft genoten, op zijn verzoek ontslag uit de zeedienst bekomen.

Te gelijker tijd werd bepaald, dat voor driejarige opleiding bij het Instituut zou worden betaald f 1100, waarvan f 100 voor boeken, instrumenten en toekengereedschappen, die aan den adelborst worden verstrekt.

Onder de adelborsten bleef een uitmuntende geest heerschen. Hun gedrag, zoowel als de betoonde vlijt, verdienen lofselijke vermelding.

De gezondheidstoestand was zeer bevredigend. Geene ernstige ziektegevallen deden zich voor. Slechts van één adelborst, die gedurende den verloftijd in het hospitaal was verpleegd, werd tot herstel van gezondheid eene maand verlof toegestaan, een ander, die reeds sedert October 1867 ten huize van zijne ouders onder geneeskundige behandeling was gebleven, verkreeg op het daartoe door zijnen vader gedaan verzoek ontslag uit de zeedienst.

Den 20sten Mei 1869 werd op het terrein, waar vroeger de amusementszaal der adelborsten gestaan had, door den Minister van Marine de eerste steen gelegd van het fraaie gebouw, dat in het vervolg voor de huishouding en opvoeding der adelborsten zal bestemd zijn, en waardoor in eene reeds jaren lang gevoelde behoefte zal worden voorzien.

§ 7. OPLEIDING VAN KADETS BIJ HET CORPS MARINIERS TE AMSTERDAM.

De eenige verandering die in het onderwijzend personeel plaats had, bestond in de vervanging van den 1sten luitenant 2de instructeur F. A. VAN BRAAM HOUCKGEEST door den 1sten luitenant J. L. CADET.

Den 1sten September 1868 vingden de lessen aan met 6 kadets, waarvan 5 tot de 2de afdeeling of het 2de studiejaar behoorden, de zesde kadet moest ten tweeden male den cursus van het 1ste studiejaar doorloopen.

Over het algemeen mogen de uitkomsten van het gegeven onderwijs als bevredigend worden beschouwd, daar allen, met uitzondering van één, tot een volgend studiejaar overgingen. Op den 1sten October daaraanvolgende werden 3 aspiranten, die aan het admissie-examen voldaan hadden, tot kadet bij het corps aangesteld, en legden allen een voldoende overgangs-examen af.

Voor die drie plaatsen hadden zich in September 1868 12 aspiranten aangemeld; 3 daarvan werden geneeskundig afgekeurd, zoodat door 9 aan het examen werd deel genomen, waarvan de jongste bijna 16 en de oudste bijna 17 jaar oud was. Zes aspiranten voldeden niet aan het examen; van hen werden achterlijk bevonden in de

rekenkunde	6
stolkunst	5
meetkunst	5
aardrijkskunde	5
vadorlandsche geschiedenis .	4
algemeene geschiedenis . . .	4
nederlandsche taal	2
fransche taal	2
engelsche taal	2
hoogduitsche taal	5

Uit deze ongunstige uitkomsten blijkt dan ook voldoende, dat de jongelieden, die als kadet bij het corps mariniers wenschen te worden toegelaten, veelal slecht toegerust zijn met de vereischte kundigheden, en bij de goed wetenschappelijk ontwikkelden weinig lust voor dat wapen bestaat.

Sinds vele jaren zijn dergelijke uitkomsten waargenomen, en slechts door volhardenden ijver en oppassend gedrag komen de aangestelde kadets de moeilijkheid te boven, om den cursus met vrucht geregeld te volgen.

Bovendien mag hier niet worden voorbijgezien, dat door het geringe aantal kadets nagenoeg privaat onderwijs gegeven wordt, hetgeen juist voor de weinig ontwikkelden of achterlijken het eenigste onderwijs is, geschikt om met vlaggere kameraden eenigermate gelijken tred te kunnen houden.

Hoe wenschelijk het dus ook moge zijn, dat er in verband met de wet regelende het middelbaar onderwijs, en met de uitbreiding die aan het onderwijs bij de Militaire Akademie te Breda gegeven wordt, ook voor de officieren van het corps mariniers hoogere wetenschappelijke eischen gesteld worden, zoo zal zulks wel ondoenlijk blijken te zijn, zoo lang er zich in het algemeen geen beter gehalte van aspiranten aanmeldt.

§ 8. OPLEIDING VAN MACHINISTLEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE HELLEVOETSUIS.

In de maand Mei 1869 werden 10 machinistleerlingen 2de klasse na voldoende afgelegd examen bevorderd tot machinistleerlingen der 1ste klasse en op active schepen geplaatst, waarna 28 leerlingen bij de opleiding overig bleven.

Dit aantal werd verminderd met 22, die bij een vergelijkend examen, waartoe zich 56 aspiranten hadden aangemeld, bewijzen van de meeste bekwaamheid gegeven hadden, en in de maand Junij werden geplaatst. Het geheele getal van hen die bij deze inrigting onderwijs genoten in het studiejaar 1868/69, bedraagt alzoo 50 machinistleerlingen der 2de klasse.

Aan de lessen in het hoogste studiejaar namen 27, aan die in het 2de studiejaar 23 jongelieden deel.

Onderwijzers en leerlingen gaven bij voortdurende reden tot tevredenheid.

§ 9. OPLEIDING VAN STUURMANSLEERLINGEN EN JONGENS AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE AMSTERDAM.

a. Stuurmansleerlingen.

Blijkens het vorig verslag waren 8 stuurmansleerlingen aan boord van het wachtschip aanwezig.

In den loop van den cursus 1868/69 werd dit cijfer met 6 vermeerderd, ten gevolge van het voldoende afgelegd examen, door 1 ligtmatroos en 3 jongens, terwijl 2 knapen als stuurmansleerling in de zeedienst werden aangenomen. Aan het einde van den cursus werd 1 stuurmansleerling bevorderd tot 1den stuurman, 2 op active schepen overgeplaatst en 1 wegens wangedrag tot de qualiteit van jongen teruggebracht, zoodat laatstelijk nog 10 stuurmansleerlingen aan boord van het wachtschip werkzaam waren, die met lust en ijver hunne lessen en andere diensten waarnamen en goede vorderingen maakten, waardoor het te verwachten was, dat binnen kort een tweetal tot het afleggen van examen voor 1den stuurman zou kunnen worden voorgedragen. Ook de jongens, die door aanleg en ijver blijken gaven van geschiktheid om tot stuurmansleerling te worden opgeleid, beantwoordden aan de verwachtingen, en maakten dagelijks met vrucht gebruik van het onderwijs. Iedere maand wordt door het afleggen van examen aan het personeel belast met het toezigt en onderwijs, bestaande uit 2 officieren en 1 1ste stuurman, de gelegenheid gegeven om zich van de vorderingen der jeugdige schepelingen te overtuigen.

b. Jongens.

Ook de opleiding van jongens tot geschikte matrozen, bootsmans- en stuurmansleerlingen, al naar mate zij voor de eene of andere betrekking meer verlangen of aanleg bezitten, heeft in het afgelopen jaar aan hare bestemming beantwoord.

Was hun aantal blijkens het vorig verslag 35, het bleek dat een cijfer van 27 nog beter de gelegenheid geeft om in de veelzijdige behoeften van een degelijk praktisch en theoretisch onderrigt te kunnen voorzien.

Behalve de 35 bovengenoemde jongens waren er

van de inrigting te Leiden bijgekomen	53
van de inrigting te Groningen	10
uit de werving	2
van het wachtschip te Willemsoord	2
van het raderstoomschip <i>de Valk</i>	1
als gedegradeerd van stuurmansleerling	1
te zamen	104

Hiervan gingen af:

als bevorderd tot stuurmansleerling	3
als bevorderd tot lichtmatroos	34
geplaatst bij de opleiding voor bootsmansleerlingen .	2
geplaatst op active schepen	36
uit de zeedienst ontslagen	1
verdrongen	1
te zamen	77

Zoodat aan boord bleven 27 jongens, wier gedrag over het algemeen gunstig kon worden genoemd, terwijl zij door hunne lessen en andere diensten met lust en ijver waartoe nemen, blijken gaven van leergierigheid en opgeruimheid, waartoe hunne goede gezondheid veel bijdroeg.

§ 10. OPLEIDING VAN BOOTSMANSLEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE WILLEMSOORD.

Aan 96 jongelieden werd in het studiejaar 1868/1869 onderwijs gegeven; gedurende den wintercursus bedroeg

het aantal gemiddeld 68, terwijl gedurende den zomercursus dat cijfer zooveel mogelijk op 78 werd gehouden.

Op den 1sten October 1868 waren aan boord:

29 bootsmansleerlingen 2de klasse;

21 ligt matrozen en 9 jongens.

In den loop van het jaar werden nog bij de opleiding geplaatst:

28 ligtmatrozen en 9 jongens.

Op verzoek werden 2 ligtmatrozen ontslagen, terwijl wegens slecht gedrag 1 bootsmansleerling en 5 ligtmatrozen, wegens achterlijkheid 3 ligtmatrozen, en wegens onverbeterlijke onzindelijkheid 1 jongen van de opleiding moesten worden verwijderd.

Daarentegen werden bevorderd tot ligtmatrozen 9 jongens, en tot bootsmansleerlingen 2de klasse 11 ligtmatrozen.

De uitslag van het op 24 Augustus en 21 September 1869 gehouden examen was, dat 18 bootsmansleerlingen 2de klasse tot bootsmansleerlingen 1ste klasse konden worden bevorderd.

De gezamenlijke sterkte bedraagt alzoo thans nog:

26 bootsmansleerlingen 2de klasse;

37 ligtmatrozen en 8 jongens.

De grondslag van het gegeven onderwijs bleef in beginsel onveranderd; alleen werd, om een heilzamen prikkel voor den ijver te geven, de bemanning in 4 afdelingen verdeeld, als:

a. 1ste afdeling. Bootsmansleerlingen, uitmakende diegenen die minstens een winter- en een zomercursus als bootsmansleerling hadden bijgewoond;

b. 2de afdeling. De later aangestelde bootsmansleerlingen, die alleen den zomercursus hadden mede gemaakt;

c. 1ste afdeling. Ligtmatrozen en jongens;

d. 2de afdeling. Ligtmatrozen en jongens.

Hoewel de laatsten bijna allen in den loop van 1868 aan boord gekomen waren, en dus nagenoeg even ver gevorderd waren, werden zij nogtans, zoowel om het onderwijs gemakkelijker te maken als in het belang van eenen wenschelijken najver in twee afdelingen gesplitst, met de bepaling dat alleen uit hen, die in de 1ste afdeling waren, voordragten tot bootsmansleerling zouden geschieden.

Om aan eene zooveel mogelijk billijke beoordeeling van ieders aanleg te gemoet te komen, werd daarvan maandelijks aantekening gehouden.

Door het doen van ernst exercitien met het geschut op een bewegend schip onder zeil, werd eene uitmuntende gelegenheid tot oefening der bemanning aangeboden, waarvan dan ook het gevolg was, dat aan de besten hunner het brevet van kanonnier kon worden uitgereikt, hetwelk ongetwijfeld aan een nog grooter aantal zou zijn ten deel gevallen, wanneer niet eenige van de beste bootsmansleerlingen, door hunne plaatsing op active schepen, aan de exercitien waren onttrokken.

De internationale tentoonstelling te Amsterdam, zoodra die van wapenen aldaar gehouden, werden door de leerlingen bezocht. De kosten daarvan werden bestreden uit eene som van f 75, welke de Minister van Justitie aan de bemanning der brik *Ternate* had doen toekomen, als eene belooning voor de loffelijke wijze waarop zij zich in het verleen van hulp bij gelegenheid van een brand in het correctiehuis te Hoorn had onderscheiden. Voorts werden daarvoor eenige prijzen aangekocht, die aan de beste schutters en aan hem die als de eerste het instructievaartuig verliet, werden toegekend.

Over het algemeen gaf het onderwijzend personeel reden van tevredenheid; ook op het gedrag en den ijver der leerlingen viel weinig aan te merken, zoodat het eindresultaat gunstig mag worden genoemd. Van de 15, die in de termen vielen om examen af te leggen, voldeden 8 meer dan voldoende, 5 beantwoordden voldoende, slechts 2 moesten nog een jaar langer bij de opleiding blijven.

§ 11. OPLEIDING VAN MILITAIRE GENEESKUNDIGEN.

Bij Koninklijk besluit van 17 September 1868 is bepaald dat, te rekenen van 1 October van dat jaar, in stede van het Rijks hospitaal te Utrecht het garnizoens hospitaal te Amsterdam bestemd zou zijn tot opleiding van kweekelingen tot officieren van gezondheid en militair apothekers.

Het was namelijk gebleken dat de kweekschool, zoo al zij te Utrecht bestond, niet meer als voldoende kon worden geacht tot de vorming van genees-, heel- en verloskundigen, gelijk dit bij de wet van den 1sten Junij 1865 (*Staatsblad* n°. 59) wordt verlangd.

De aandachtige overweging van den toestand der kweekschool heeft dan ook geleid tot het besef, dat eene ingrijpende hervorming daarvan wenschelijk was, en dat dit het best kan geschieden door de opleiding der militaire geneeskundigen voortaan onder het toezigt van eenige officieren van gezondheid te doen plaats hebben aan het Athenaeum te Amsterdam, alwaar zij al de collegien zouden bijwonen.

De opleiding en vorming der militaire geneeskundigen scheen nergens zoo goed te kunnen geschieden als in de hoofdstad, met hare uitgebreide ziekeninrichtingen en talrijke bevolking, alwaar bij het in de ruimste mate aanwezig zijn van personeel en materieel om het onderwijs in de verschillende vakken naar behooren te doen geven, zulk eene ruime gelegenheid bestaat om in de gasthuizen de noodige verscheidenheid van ziektegevallen te behandelen het vereischt getal verlossingen te doen en de operatieve heilkunde op een genoegzaam aantal lijken uit te oefenen terwijl het juist deze omstandigheden waren, wier gemis zich bij de kweekschool te Utrecht levendig deed gevoelen.

Wat het militair gedeelte der vorming tot officier van gezondheid betreft, te weten het onderwijs in de militaire reglementen, in het visiteren van militairen en recruten en de geneeskundige administratie, dit scheen aan het militair hospitaal te Amsterdam doelmatig te kunnen plaats hebben. Voorts beval deze wijze van opleiding zich ook nog daar door aan, dat zij eene vermindering van uitgaven ten gevolge zou hebben.

Bij het in den loop van 1869 vastgesteld nieuw voorschrift nopens de admisie enz. van militaire geneeskundigen is de benaming van »kweekeling» vervangen door dien van »student voor de militaire geneeskundige en pharmaceutische dienst.»

Aan het hospitaal te Amsterdam werden toegevoegd:

1 eerste officier van gezondheid der 1ste klasse, belast met de leiding van het onderwijs;

2 officieren van gezondheid der 1ste klasse;

3 officieren van gezondheid der 2de klasse;

1 apotheker van de 2de klasse;

allen belast met het geven van onderwijs aan of met het toezigt over de studenten.

Deze officieren van gezondheid geven herhalingsonderwijs in de aan het Athenaeum onderwezen vakken; zij onderwijzen de studenten in het geneeskundig onderzoek der manschappen en voor zooveel noodig in de militaire reglementen.

Een herhalingsonderwijs in de talen en de wiskunde wordt mede verstrekt.

De cursus begon met een getal van 77 studenten. Onder deze bevonden zich 6, die vóór de wet van 1865 aangenomen, het Staats-examen niet behoefden af te leggen. Deze werden dan ook bij het eind-examen door eene commissie van officieren van gezondheid, onder voorzitterschap van den inspecteur van de geneeskundige dienst der landmagt, geëxamineerd, voor officier van gezondheid der derde klasse beklaamd geoordeeld, en als zoodanig benoemd, te weten:

2 voor de dienst hier te lande,

2 " " " der zeemagt,

2 " " " in Oost-Indie.

Aan 3 studenten werd in den afgevoelen cursus, op hun verzoek, een eervol ontslag uit hunne betrekking verleend. Een is gedurende dat tijdvak overleden.

De veranderde opleiding der studenten heeft tevens een wijziging in de classificatie wenschelijk gemaakt. De stu-

die jaren zijn vervangen door eene splitsing in een natuur- en in een geneeskundig gedeelte. Zoo hebben dan ook dit jaar de gewone overgangs-examens niet plaats gehad, en werd alleen na het einde der Paaschvacantie een onderzoek ingesteld naar de gemaakte vorderingen door de officieren van gezondheid repetitoren, onder voorzitterschap van gemelden inspecteur. Uit dat onderzoek bleek, dat de tegenwoordige opleiding van artsen en pharmaceuten in overeenstemming geschiedt met de bij de wet gestelde eischen.

Het gedrag der jongelieden gaf over het algemeen geene reden tot opmerkingen.

Voor het admmissie-examen hebben zich 26 aspiranten aangemeld. Van dezen legden 18 een voldoende examen af; zij werden geplaatst als volgt:

voor de dienst hier te lande . . .	5
" " " bij de zeemagt . . .	5
" " " in Oost-Indie . . .	8

18

Van de afgewezenen werden achterlijk bevonden:

in de Fransche taal	2
" " Latijnsche "	2
" " Hoogduitsche "	1
" " Engelsche "	1
" " Grieksche "	6
" " meetkunde	3

De cursus 1869/70 begon met een getal van 84 studenten, verdeeld als volgt:

voor de dienst hier te lande	23
" " " der zeemagt	10
" " " in Oost-Indie	49
" " " " West-Indie	2

84

Daarvan werden voorbereid voor het natuurkundig examen:

voor de dienst hier te lande	20
" " " der zeemagt	9
" " " in Oost-Indie	43
" " " " West-Indie	1

73

en voor het geneeskundig examen:

Voor de dienst hier te lande	3
" " " der zeemagt	1
" " " in Oost-Indie	6
" " " " West-Indie	1

11

Ten behoeve van het herhalingsonderwijs werden de noodige instrumenten, boeken, enz. verstrekt uit den aanwezigen voorraad van de opgeheven kweekschool te Utrecht.

Intusschen is 's Rijks hospitaal te Utrecht bestemd gebleven tot het afnemen van de examens van officieren van gezondheid en militaire apothekers van hooger rang, alsmede van burgerpersonen, voor de geneeskundige dienst in Oost- of West-Indie.

Aldaar werden geëxamineerd:

9 officieren van gezondheid der 2de klasse voor de 1ste klasse, allen met goed gevolg;

10 officieren van gezondheid der 3de klasse voor de 2de klasse, allen met goed gevolg;

4 apothekers van de 2de klasse voor de 1ste klasse, insgelijks allen met goed gevolg;

5 burgerpersonen voor officier van gezondheid der 3de klasse in Oost-Indie, waarvan één werd afgewezen.

§ 12. OPLEIDING VAN MILITAIRE APOTHEKERS VOOR HET LEGER IN OOST- EN WEST-INDIE.

12 kweekelingen namen aan dezen cursus deel, 3 in het eerste studiejaar, 3 in het tweede, 2 in het derde en 4 in het vierde. De leiding der school bleef aan den emeritus hoogleeraar G. J. MULDER opgedragen.

In dezen cursus werden ongunstige berigten van de kweekelingen vernomen, met uitzondering echter van die van het eerste studiejaar, die bij het einde van den cursus een voldoende examen aflegden en over wier gedrag de hoogleeraar MULDER volkomen tevreden was. Het gedrag van de overigen liet daarentegen zeer veel te wenschen over en door de meesten van hen werden de lessen ongeregeld bijgewoond. Bij het examen aan het einde van den cursus werden de vorderingen der kweekelingen van het tweede en derde studiejaar, met eene enkele uitzondering, geheel onvoldoende bevonden, ten gevolge waarvan aan de kweekelingen van het tweede studiejaar de Rijkstoelage werd onthouden, tot dat zij bewijzen zouden hebben gegeven van meer vlijt en ernstige studie, en de studietijd der kweekelingen van het derde jaar met een jaar verlengd werd, gedurende hetwelk hun eveneens geene toelage werd verleend.

Ook de kweekelingen van het vierde jaar, hoewel zij met het oog op hun eind-examen meer werk van de studie hadden gemaakt dan de overigen, bleken bij hun examen de praktische vakken niet degelijk genoeg te hebben beoefend en de herhaling hunner studien in de natuurwetenschappen te hebben verwaarloosd. Dien ten gevolge werd hunne toelage, te rekenen van den 1sten September 1869, ingetrokken en hun medegedeeld, dat zij niet tot apothekers konden worden bevorderd dan na het afleggen van een nieuw examen in verschillende vakken, waartoe in het laatst van het jaar de gelegenheid werd open gesteld. Dit examen werd met goeden uitslag door hen allen afgelegd, waarna zij bij Koninklijk besluit van den 21sten Januarij 1870 tot apothekers 3de klasse zijn benoemd, 3 voor de militaire geneeskundige dienst in Oost-Indie en 1 voor de dienst in West-Indie.

LAGER ONDERWIJS.

§ 1. GETAL EN AARD DER SCHOLEN.

De volgende tabel wijst het aantal openbare en bijzondere scholen aan op het einde van 1868.

PROVINCIEËN.	OPENBARE SCHOLEN.			GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			NIET GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			TOTAAL.		
	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.	Gewoon lager onderwijs.	Meer uitgebreid lager onderwijs.	Totaal.
Noordbrabant	231	69	300	2	8	10	38	96	134	271	173	444
Gelderland	268	51	319	8	32	40	35	83	118	311	166	477
Zuidholland	272	53	325	—	13	13	84	113	197	356	179	535
Noordholland	243	66	309	8	10	13	64	149	213	310	225	537
Zeeland	106	41	147	3	1	4	12	16	28	121	58	179
Utrecht	72	9	81	—	16	16	22	48	70	94	73	167
Friesland	326	28	354	—	9	9	29	10	39	355	47	402
Overijssel	192	14	206	8	19	27	27	19	46	227	52	279
Groningen	206	18	224	5	8	13	20	8	28	231	34	265
Drenthe	149	2	151	—	4	4	7	—	7	156	6	162
Limburg	118	56	174	—	5	5	17	34	51	135	95	230
Totaal	2183	407	2590	29	125	154	355	576	931	2567	1108	3675
In 1867	2185	399	2584	32	123	155	322	594	916	2539	1116	3655
Vermeerdering	— 2	8	6	— 3	2	— 1	33	— 18	15	28	— 8	20

Het geheel aantal scholen nam alzoo in 1868 toe met 20. Het meereendeel dezer vermeerdering kwam ten goede der niet gesubsidieerde bijzondere scholen, die met 15 toenamen. De gesubsidieerde bijzondere scholen verminderten met 1, terwijl de openbare scholen daarentegen 6 meer telden. In de verschillende provincien hadden de volgende wijzigingen in het aantal scholen plaats.

Noordbrabant. Het getal openbare scholen vermeerderde met ééne. Te Tilburg werd namelijk eene openbare school opgerigt voor meer uitgebreid lager onderwijs, waardoor in eene lang gevoelde behoefte werd voorzien. Eene gesubsidieerde bijzondere school werd hiertoe door de gemeente overgenomen en tot eene openbare gemaakt. Door het subsidiëren van eene vroeger niet gesubsidieerde bijzondere school te Bergen op Zoom bleef het aantal scholen der tweede categorie in de provincie onveranderd. Het getal niet gesubsidieerde bijzondere scholen vermeerderde met 6; tegenover de reeds vermelde vermindering toch door de verandering der school te Bergen op Zoom en de opheffing van eene school te 's Hertogenbosch en eene te Eten, stond de oprigting van 9 nieuwe scholen, waarvan 3 nitsluitend voor meisjes te Kaatsheuvel (gemeente Loon op Zand), te Erp en te Sprundel, voorts te Helmond, te Breda 2, te Klundert en te Fijnaart 2.

In alle gemeenten waren openbare scholen aanwezig. Volgens het getuigenis van den inspecteur kunnen de lagere scholen geacht worden vrij wel in de behoefte te voorzien, zoodat dan ook geen bevel tot vermeerdering noodig was.

Gelderland. Het getal openbare scholen werd met ééne verminderd ten gevolge van het vervangen van eene openbare school te Zutphen door eene gesubsidieerde bijzondere. In de gemeente Scherpenzeel werd nog eene gesubsidieerde bijzondere school opgerigt. Daarentegen werd eene dergelijke school te Wageningen opgeheven en te Twello (gemeente Voorst) eene veranderd in een niet gesubsidieerde bijzondere. Het getal scholen dezer categorie bleef alzoo onveranderd. Het getal niet gesubsidieerde

bijzondere scholen nam met 7 toe. Van deze soort werden nieuwe scholen opgerigt te Velp en te Middachtersteeg (beide gemeente Rheden), te Tongeren (gemeente Epe), te Zutphen, te Varsveld (gemeente Wisch), te Wamel, te Arnhem 2; bovendien werd, zoo als reeds is vermeld, eene gesubsidieerde school in eene niet gesubsidieerde veranderd. Te Brummen en te Velp werden scholen van deze categorie opgeheven. Te Tiel en te Leeuwen (gemeente Wamel) werden dergelijke scholen opgeheven, doch terstond nieuwe opgerigt.

Openbare scholen waren in alle gemeenten aanwezig, behalve te Hemmen, welke gemeente met Valburg eene gemeenschappelijke school heeft, gevestigd te Zetten. Uit de gemeente Hemmen gingen slechts 2 kinderen op deze school, de overige bezochten alle de niet gesubsidieerde bijzondere school aldaar.

Het 2de, 3de en 4de lid van art. 17 der wet werd in 1868 niet toegepast.

Zuidholland. Het getal openbare scholen vermeerderde met ééne te Rotterdam; dat der niet gesubsidieerde bijzondere met 1; nieuwe scholen van deze soort werden opgerigt te 's Gravenhage, te Schiedam en te Rotterdam 2, terwijl eveneens te Rotterdam 3 werden opgeheven.

Over het algemeen was het aantal scholen voldoende voor de behoefte. Te 's Gravenhage werd echter het gemis gevoeld aan eene openbare school voor meisjes met een matig schoolgeld.

In de gemeenten Stein en Vlaardingeraambacht waren geene openbare scholen gevestigd; de kinderen uit de eerste gemeente gingen ter school te Sluipwijk en te Gouda, die uit de tweede gemeente te Vlaardingen, Schipluiden en Kethel. In dezelfde gemeenten als ten vorigen jare waren gemeenschappelijke scholen gevestigd.

Vermeerdering van het aantal scholen werd niet bevolen.

Noordholland. Het getal openbare scholen vermeerderde met 3, ten gevolge van de oprigting van eene te Anna Paulowna (gemeente Zijpe), eene te Bloemendaal en eene te Amsterdam. Eene der niet gesubsidieerde bijzondere

scholen te Helder verkreeg dit jaar voor het eerst subsidie, zoodat het aantal gesubsidieerde bijzondere scholen één hooger was dan het vorige jaar. Van de niet gesubsidieerde bijzondere scholen werden opgegeven te Amsterdam 9, te Haarlem 1 en te Hoorn 1; daarentegen werden er opgerigt te Amsterdam 1, te Haarlem 2, te Nieuwer-Amstel 1, terwijl één te Amsterdam, die vroeger reeds bestond, dit jaar voor het eerst werd opgegeven. De niet gesubsidieerde bijzondere scholen verminderden derhalve met 7.

Te Amsterdam onderging het openbaar onderwijs eenige uitbreiding, hoewel het er nog verre van af is, dat alle scholen bij de nieuwe verordening ten vorigen jare vastgesteld, aanwezig zouden zijn. Eene nieuwe armen-school werd geopend, waardoor op eene school die overbevolkt was, het aantal leerlingen eenigermate is verminderd, maar toch was het getal kinderen, dat door gemis aan ruimte moest geweigerd worden, nog veel te groot, namelijk 1156. Er bestond uitzigt dat het getal der tusschenscholen, waarvoor eveneens vele candidaten niet konden worden geplaatst, ook zoude worden vermeerderd.

In alle gemeenten dezer provincie waren openbare scholen. Vermeerdering van het aantal, volgens art. 17, werd in 1868 niet bevolen.

Zeeiland. In het getal der openbare en der gesubsidieerde bijzondere scholen kwam dit jaar geene verandering. De niet gesubsidieerde bijzondere scholen namen daarentegen met 3 toe, door de oprigting van eene school te Zierikzee en eene te 's Gravenpolder, terwijl eene dergelijke school te Vlissingen in twee afdelingen werd gesplitst, die als afzonderlijke scholen behooren te worden aangemerkt.

In alle gemeenten waren openbare scholen gevestigd, behalve te Helle, waar op dezelfde wijze als ten vorigen jare in het onderwijs werd voorzien.

Vermeerdering van het aantal scholen werd niet bevolen.

Utrecht. Het getal openbare scholen verminderde met één door de opheffing van eene voor meer uitgebreid lager onderwijs in de gemeente Utrecht. Eene gesubsidieerde bijzondere school werd te Amersfoort opgerigt, terwijl thans als gesubsidieerd is opgegeven eene school die vrij gebruik had van het openbaar schoollocaal. Het getal niet gesubsidieerde bijzondere scholen verminderde bovendien met één.

In dezelfde 12 gemeenten die in het vorige verslag werden vermeld, waren in 1868 geene openbare scholen gevestigd; er werd op gelijke wijze als ten vorigen jare in voorzien.

Vermeerdering van het aantal scholen werd niet bevolen.

Friesland. Er waren in 1868 evenveel openbare scholen als het vorige jaar; te Franeker werd eene nieuwe opgerigt, doch te Leeuwarden werden twee scholen tot één verbonden. Te Balk werd eene gesubsidieerde bijzondere school opgerigt. De niet gesubsidieerde bijzondere scholen namen met 6 toe, te Harlingen 2, te Berlicum, te Nijkerk, te Heeg en te Balk elk 1.

Even als ten vorigen jare waren in 69 dorpen geene openbare scholen gevestigd, hoewel zij in alle gemeenten aanwezig waren.

Vermeerdering van het aantal scholen werd niet bevolen.

Door een aantal ingezetenen van het dorp Wons (gemeente Wonsradeel) werd tot den Koning een verzoek gerigt tot opheffing der openbare school aldaar, die was opgenomen in de regeling van het openbaar lager onderwijs, zoo als deze in de gemeente Wonsradeel was vastgesteld, doch welke school sedert Mei 1867 gesloten was ten gevolge van het openvallen der betrekking van hoofdonderwijzer, en scheen gemist te kunnen worden, omdat, op ééne uitzondering na, al de ingezetenen voor hunne kinderen gebruik wenschten te maken van de bijzondere school in voorschreven dorp opgerigt. Dit adres was het gevolg van een meer bepaaldelijk gerigt tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van den 13den September 1867, waarbij het gemeentebestuur van Wonsradeel op de reeds te lang bestaande vacature werd opmerkzaam gemaakt en uitgenoodigd om binnen 14 dagen tijdelijk in de schooldienst te Wons te voorzien en zoo spoedig mogelijk de opengevallen plaats definitief te vervullen, volgens het gebiedend voorschrift van art. 22, laatste lid der wet, en waarbij tevens

werd te kennen gegeven dat indien geene geschikte localiteit voorhanden was, het de pligt was van het gemeentebestuur daarvoor te zorgen. Nadat deze aangelegenheid tot eene langdurige briefwisseling aanleiding gegeven had, werd in October 1868 aan de adressanten namens den Koning te kennen gegeven, dat er generallyeden bestond tot vernietiging van het besluit der Gedeputeerde Staten.

Bij Koninklijk besluit van 16 Mei 1868, n°. 50, werd voorts afgewezen het beroep van den raad der gemeente Wonsradeel tegen een besluit van Gedeputeerde Staten van Friesland, waarbij de verlangde goedkeuring was omtrent aan het besluit van dien raad, houdende schorsing van de openbare school in het dorp Schraard. Dit Koninklijk besluit wordt onder n°. XXXVIII van bijlage G achter dit verslag medegedeeld.

Beide scholen, die te Wons en te Schraard, zouden in den aanvang van 1869 weder in werking komen.

Overyssel. In de gemeente Dalfsen werd den 1sten Januarij 1868 eene nieuwe openbare school geopend, waarvan het groote nut reeds hiernit kan blijken, dat van het vrij aanzienlijk aantal leerlingen, dat zich aanmolde, ongeveer de helft nog geenerlei lager onderwijs had ontvangen. Daarentegen werden te Oldemarkt twee scholen tot één vereenigd, zoodat in het aantal geene verandering kwam. De gesubsidieerde bijzondere scholen werden met 4 verminderd: te Enschedé werden er 3 opgegeven, waarvan 2 fabriekscholen, ten gevolge van de oprigting eener niet gesubsidieerde dag- en avond-fabriekschool, en de derde is opgelost in de Twentsche industrie- en handel-school; te Oldenzaal en te Hellendoorn werd er nog 1 opgeheven, terwijl het subsidie, dusverre van gemeentewege verleend aan de school van de Maatschappij van Weldadigheid te Willemsoord (gemeente Steenwijkerwold), werd ingetrokken; te Stad Delden werd er daarentegen eene opgerigt en te Haaksbergen aan eene niet gesubsidieerde een subsidie verleend.

Te Enschedé en te Almelo werden niet gesubsidieerde bijzondere scholen opgerigt; het getal der scholen van deze categorie nam toe met 2.

In alle gemeenten waren openbare scholen gevestigd; art. 17, 2de, 3de en 4de lid, werd niet toegepast.

Groningen. Alleen in het getal der niet gesubsidieerde bijzondere scholen kwam in 1868 eenige verandering. Te Wagenborgen (gem. Termunten) werd er namelijk eene opgerigt, doch in de gemeente Groningen twee opgeheven, zoodat het geheel aantal met 1 verminderde.

Openbare scholen waren in alle gemeenten gevestigd.

Het besluit van Gedeputeerde Staten dezer provincie, reeds in het vorig verslag vermeld, waarbij vermeerdering van het getal scholen in de gemeente Slochteren werd bevolen, is bij Koninklijk besluit van den 17den April 1868 n°. 67 vernietigd. Dit Koninklijk besluit wordt onder n°. XXXVII van bijlage G achter dit verslag medegedeeld.

Drenthe. Het getal openbare scholen vermeerderde met één te Compascuum (gemeente Emmen). Het getal gesubsidieerde bijzondere verminderde daarentegen met één te Assen, daar ten gevolge van de opening eener openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs aldaar in het vorige jaar, het subsidie aan den bijzonderen onderwijzer werd ingetrokken.

In alle gemeenten waren openbare scholen, terwijl geene vermeerdering daarvan werd bevolen.

Limburg. Te Venlo en te Steyl (gemeente Tegelen) werden openbare scholen opgerigt, zoodat het aantal met twee vermeerderde. Terwijl te Roermond eene niet gesubsidieerde bijzondere school werd opgerigt, werd er eene te Maastricht opgeheven.

In drie gemeenten waren even als in het vorige jaar geene openbare scholen gevestigd, namelijk te Rijkholt, te Schin op Geulle en te Strucht. Voor de twee laatstgenoemde gemeenten is eene gemeenschappelijke school gebouwd, die in het begin van 1869 werd geopend. Vermeerdering van het aantal scholen werd niet bevolen.

Ten einde een overzicht te geven van den verschillenden aard en het karakter der niet gesubsidieerde bijzondere scholen volgt hier eene tabel, waarin eene verdeling van deze in eenige hoofdrubrieken is opgenomen.

PROVINCIEËN.	DIAKONIE- EN WEESSKULSCHOLEN.						SCHOLEN VAN			
	Protestantsche.		Roomsche-Katholieke.		Israëlitische.		Protestantsche.			
							van de Vereeniging voor Christ. Nationaal schoolonderwijs.		Overige.	
	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
Noordbrabant	2	1	2	1	"	"	"	3	4	1
Gelderland	3	"	1	"	"	"	10	7	2	5
Zuidholland	15	2	6	1	1	1	14	10	3	"
Noordholland	15	3	4	"	5	"	7	3	3	3
Zeeland.	"	"	"	"	"	"	3	1	6	4
Utrecht.	5	3	4	"	"	"	3	"	3	8
Friesland	2	"	"	"	"	"	22	6	3	"
Overijssel	1	"	"	"	"	"	6	2	4	"
Groningen.	"	1	1	"	"	"	8	2	8	1
Drenthe	"	"	"	"	"	"	1	"	6	"
Limburg	1	1	"	2	"	"	"	"	1	"
TOTAAL. . .	44	11	18	4	6	1	74	34	43	22

VERENIGINGEN.						Scholen voor rekening van den hoofdonderwijzer of de hoofdonderwijzers.		Scholen, niet in de vorige rubrieken begrepen.		TOTAAL.	
Roomsche-Katholieke.				Israëlitische.							
van geestelijke orden.		Overige.									
Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.	Gewoon L. O.	Meer uitgebreid L. O.
12.	12.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.
27	59	"	"	1	"	2	30	"	1	38	96
4	12	7	5	"	"	5	47	3	7	35	83
13	11	8	2	2	1	19	81	3	4	84	113
4	4	1	5	1	"	19	131	5	"	64	149
"	6	1	2	"	"	2	2	"	1	12	16
"	5	2	1	"	"	5	30	"	1	22	48
"	"	1	1	"	"	1	3	"	"	29	10
3	2	3	2	"	"	1	12	9	1	27	19
"	1	1	"	"	"	2	3	"	"	20	8
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7	"
11	24	"	"	"	"	3	7	1	"	17	34
62	124	24	18	4	1	59	346	21	15	355	576

Van de 931 niet gesubsidieerde bijzondere scholen waren alzoo in 1868 55 protestantsche, 22 Roomsch-katholieke en 7 Israëlitische diakonie- of weeshuisscholen;

108 scholen van de vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs;

65 van andere protestantsche vereenigingen, waaronder zijn begrepen de scholen van Hervormde of van Christelijk afgescheiden gemeenten en die door eenige particulieren onderhouden, waar kerkelijk onderwijs wordt gegeven;

186 scholen van geestelijke orden, 42 van andere Roomsch-katholieke vereenigingen; ook op verscheidene van deze laatste wordt het onderwijs door geestelijke ordeusters gegeven;

5 scholen van Israëlitische vereenigingen;

405 scholen voor rekening van den onderwijzer of de onderwijzeres; op de meeste van deze was het onderwijs neutraal;

en 36 scholen, die niet onder de vorige categorien behoorden.

Van deze laatste 36 scholen waren 12 opgericht door departementen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in de meeste waarvan neutraal onderwijs werd gegeven, namelijk 1 in Noordbrabant, 2 in Gelderland, 6 in Zuidholland, 1 in Utrecht en 2 in Overijssel; de overige 24 scholen waren van den volgenden aard:

Gelderland: 1 school op het Loo, door Z. M. den Koning gesticht, 1 armenschool te Apeldoorn, onderhouden uit

fondsen van wijlen Koning LODEWIJK, 2 onderhouden uit fondsen daartoe aangewezen door wijlen den admiraal VAN KINSBERGEN, 1 school op Nederlandsch Mettray, 3 door particulieren gesticht en onderhouden;

Zuidholland: 1 neutrale school door een particulier gesticht en onderhouden;

Noordholland: 2 Zondagsscholen, waar Roomsch Katholiek kerkelijk onderwijs werd gegeven, 1 school in het binnengasthuis te Amsterdam, 1 in het werkhuis aldaar en 1 in het stadsbestedelingenhuis aldaar;

Zeeland: 1 school van het Evangelisch Lutherisch kerkgenootschap, waar het onderwijs neutraal is;

Overijssel: 7 fabriekscholen en 1 van de Maatschappij van Weldadigheid;

Limburg: 1 school des Zondags gehouden voor jongens die in fabrieken werken.

§ 2. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Het hier volgend tabellarisch overzicht vermeldt het getal der hoofd- en hulponderwijzers, hoofd- en hulponderwijzeressen, benevens mannelijke en vrouwelijke kweekelingen bij de lagere scholen in 1868.

Getal der onderwijzers en onderwijzeressen in 1868.

PROVINCIE.	BIJ DE OPENBAARE SCHOLEN.						BIJ DE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.						BIJ DE NIET GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.						BIJ ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.					
	Hoofdonderwijzers.			Kweekelingen.			Hoofdonderwijzeressen.			Kweekelingen.			Hoofdonderwijzers.			Kweekelingen.			Hoofdonderwijzeressen.			Kweekelingen.		
	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)	Hulp-	(Mannen.)	(Vrouwen.)
Noordbrabant	288	164	139	3	5	3	8	6	3	2	4	"	41	65	37	32	223	10	337	235	179	97	232	13
Gelderland	313	222	169	6	11	6	23	26	12	11	11	2	78	89	60	41	98	4	414	337	241	58	120	12
Zuidholland	275	445	350	11	72	46	7	12	1	5	4	"	123	283	175	64	129	54	405	740	526	80	205	100
Noordholland	296	403	285	7	47	17	10	12	"	5	7	2	144	308	129	79	172	71	450	723	414	91	226	90
Zeeuws-Vlaanderen	139	122	76	6	12	8	3	"	"	"	"	"	20	14	19	5	7	1	162	136	95	11	19	9
Utrecht	81	88	61	"	8	4	10	12	1	6	18	1	53	78	49	18	43	10	144	178	111	24	69	15
Friesland	341	198	186	7	16	32	8	4	"	1	1	"	36	16	29	3	1	"	385	218	215	11	18	32
Overijssel	206	166	131	"	1	4	20	5	"	7	14	2	30	24	24	15	15	"	256	195	155	22	30	6
Groningen	222	151	146	"	15	6	10	4	"	3	2	"	20	18	20	1	5	6	258	173	175	4	22	12
Drenthe	143	57	65	"	"	1	2	2	"	2	3	"	8	4	1	"	"	"	153	63	66	2	3	1
Limburg	174	88	125	"	5	12	"	"	"	5	7	4	18	23	13	32	80	16	192	111	138	37	92	32
Totaal	2478	2104	1733	40	192	139	101	63	17	47	71	11	577	922	565	350	773	172	3156	3109	2315	437	1036	322
In 1867	2512	2111	1817	40	181	144	99	78	17	47	60	11	575	874	560	349	738	193	3185	3063	2434	496	979	348
Vermeerdering	— 34	— 7	— 114	"	11	— 5	2	5	"	"	11	"	2	48	5	1	35	— 21	— 29	46	— 109	1	57	— 26

Blijkens deze tabel waren: bij de openbare scholen 2478 hoofdonderwijzers, 2104 hulponderwijzers, 1733 mannelijke kweekelingen, 40 hoofdonderwijzeressen, 192 hulponderwijzeressen, 139 vrouwelijke kweekelingen;

bij de gesubsidieerde bijzondere scholen 101 hoofdonderwijzers, 83 hulponderwijzers, 47 hoofdonderwijzeressen, 71 hulponderwijzeressen, 17 mannelijke en 11 vrouwelijke kweekelingen;

bij de niet gesubsidieerde bijzondere scholen 577 hoofdonderwijzers, 922 hulponderwijzers, 350 hoofdonderwijzeressen, 773 hulponderwijzeressen, 565 mannelijke en 172 vrouwelijke kweekelingen;

bij alle lagere scholen te zamen 3156 hoofdonderwijzers, 3109 hulponderwijzers, 437 hoofdonderwijzeressen, 1036 hulponderwijzeressen, 2315 mannelijke en 322 vrouwelijke kweekelingen.

Over het algemeen is er eenige vermindering bij het onderwijzend personeel op te merken; alleen de hulponderwijzers namen in aantal toe, bij de niet gesubsidieerde scholen met 48, bij de gesubsidieerde met 5; nogtans verminderde hun aantal bij de openbare scholen met 7, waar echter tegenover stond eene vermeerdere der hulponderwijzeressen met 11; ook bij de bijzondere scholen namen de hulponderwijzeressen toe, bij de gesubsidieerde met 11, bij de niet gesubsidieerde met 35. Het getal hoofdonderwijzers aan de openbare scholen verminderde met 34; bij de gesubsidieerde en niet gesubsidieerde scholen namen deze eenigzins toe. Er was wederom eene aanzienlijke vermindering van het aantal kweekelingen (met 135), vooral aan de openbare scholen. De ook in vroegere jaren aangeheven klagt, dat het steeds moeilijker wordt geschikte kweekelingen te bekomen, deed zich derhalve met nog meerdere kracht hooren. Op verscheidene scholen werden zelfs ongeschikte kweekelingen behouden, omdat het niet mogelijk was ze door betere te vervangen. De vraag of er geene middelen zouden zijn aan te wijzen om in het gebrek aan geschikte kweekelingen te voorzien, is door den Minister in de dit jaar gehouden inspecteurs-vergadering ter sprake gebragt. De daarover gehouden gedachtenwisseling en het gevolg

daaraan gegeven, worden hieronder in § 14 medegedeeld. Hoewel aan het voorschrift der wet omtrent het hulppersoneel over het algemeen werd voldaan, was echter dikwijls dat personeel onvoldoende voor de behoefte, en waren nog verscheidene gemeentebesturen er op uit zich strikt aan het minimum van hulponderwijzers en kweekelingen te houden, ten einde de uitgaven der gemeente niet meer te bezwaren dan noodzakelijk was.

In 1868 bevond zich in de verschillende provincien het volgend aantal openbare scholen, aan het hoofd van welke volgens art. 20 der wet een hulponderwijzer was geplaatst: Noordbrabant 45, Gelderland 39, Zuidholland 2, Noordholland 2, Zeeland 5, Utrecht 2, Friesland 11, Overijssel 32, Groningen 29, Drenthe 59, Limburg 17. Daar uit een ingesteld onderzoek gebleken was, dat de bedoeling, waarmede deze uitzonderingsbepaling in de wet was opgenomen, namelijk dat zij alleen op kleine scholen voor weinig kinderen zoude worden toegepast, niet altijd streng in het oog werd gehouden, rigtte de Minister in Junij van dit jaar een schrijven aan Gedeputeerde Staten van onderscheidene provincien, waarbij zij werden uitgenoodigd bij de toepassing van dit artikel tot de oorspronkelijke bedoeling terug te keeren, met dien verstande echter dat het niet noodig werd geacht de onderwijzers aan het hoofd van dergelijke scholen geplaatst, uit hunne betrekking te verwijderen, en aldus in vele gevallen het onderwijs zelf te benadeelen, maar dat bij voorkomende vacaturen in overweging zoude worden genomen of de toepassing van art. 20 niet zoude kunnen en behooren te vervallen.

Art. 51, derde lid, der wet was in 1868 toegepast op 15 scholen, waarvan 1 in de provincie Gelderland en 14 in de provincie Drenthe.

§ 3. GETAL DER LEERLINGEN.

De vier volgende tabellarische overzichten bevatten de leerlingen, die op 15 Januarij, 15 April, 15 Julij en 15 October tot de dagschool behoorden.

STAAT van het getal leerlingen, die in 1868 aan de

PROVINCIEEN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	1 023	8 758	8 649	4 085	22 515	1 343	9 024	7 604	2 025	19 996
Gelderland	1 060	10 023	9 808	4 869	25 760	1 538	10 215	8 143	2 324	22 220
Zuidholland	742	13 229	12 483	4 487	30 941	910	13 665	11 927	3 507	30 009
Noordholland	944	10 555	9 915	3 632	25 046	1 271	10 497	9 779	3 444	24 991
Zeeland	504	4 230	4 034	2 650	11 418	575	4 219	3 343	1 202	9 339
Utrecht	225	2 886	2 764	666	6 541	278	2 908	2 700	455	6 341
Friesland	2 096	7 656	7 037	3 045	19 834	2 246	7 622	6 518	2 104	18 490
Overijssel	1 443	6 457	5 510	2 180	15 590	1 732	6 478	5 007	1 338	14 555
Groningen	1 949	5 773	5 499	2 126	15 347	2 218	5 729	5 260	1 534	14 741
Drenthe	981	2 864	2 704	937	7 486	1 085	2 830	2 313	545	6 773
Limburg	525	4 654	5 303	2 035	12 517	686	4 727	4 916	1 400	11 729
Totaal in 1868	11 492	77 085	73 706	30 712	192 995	13 882	77 914	67 510	19 878	179 184
In 1867	11 840	75 323	74 319	31 437	192 919	13 066	75 185	68 626	21 389	178 266
Vermeerdering	— 348	1 762	— 613	— 725	76	816	2 729	— 1 116	— 1 511	918

J O N

PROVINCIEEN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	771	5 147	4 575	1 487	11 980	1 001	5 337	3 953	800	11 091
Gelderland	908	8 100	7 526	2 256	18 785	1 472	8 583	6 891	1 328	17 774
Zuidholland	681	12 015	11 044	2 432	26 172	787	12 402	10 655	2 187	26 031
Noordholland	755	9 243	8 402	1 995	20 395	1 044	9 345	8 369	1 843	20 601
Zeeland	387	3 679	3 236	1 236	8 538	474	3 870	2 859	719	7 922
Utrecht	200	2 636	2 225	334	5 395	230	2 688	2 231	264	5 413
Friesland	1 950	7 259	5 896	1 552	16 657	2 135	7 161	5 600	1 362	16 258
Overijssel	1 327	5 809	4 656	975	12 767	1 642	5 875	4 284	647	12 448
Groningen	1 835	5 395	4 920	1 014	13 164	2 101	5 374	4 820	924	13 219
Drenthe	915	2 602	2 287	477	6 281	1 005	2 633	1 978	329	5 945
Limburg	371	3 315	3 598	738	8 022	479	3 326	3 248	529	7 582
Totaal in 1868	10 095	65 200	58 365	14 496	148 156	12 370	66 594	54 388	10 932	144 284
In 1867	10 325	63 788	58 959	14 859	147 931	11 662	63 771	55 350	11 363	142 146
Vermeerdering	— 230	1 412	— 594	— 363	225	708	2 823	— 962	— 431	2 138

M E I S

openbare scholen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.

G E N S.

1 455	9 048	6 249	1 320	18 072	1 316	8 578	5 671	1 289	16 854
1 774	9 990	6 824	1 504	20 092	1 585	9 838	6 751	1 469	19 643
1 150	14 062	11 393	2 877	29 482	1 093	13 735	11 679	3 024	29 531
1 474	11 221	9 723	2 980	25 398	1 212	11 049	9 874	3 393	25 528
720	4 268	2 664	728	8 380	667	4 125	2 646	769	8 207
366	3 233	2 450	383	6 432	306	3 169	2 458	404	6 337
2 435	7 666	5 883	1 626	17 610	2 506	7 687	5 910	1 750	17 853
1 852	6 183	4 390	1 046	13 471	1 740	6 131	4 376	1 067	13 314
2 522	5 619	4 851	1 195	14 187	2 386	5 456	4 635	1 246	13 723
1 215	2 724	1 868	359	6 156	1 069	2 692	1 827	359	5 977
782	4 575	3 893	910	10 160	677	4 386	3 568	806	9 437
15 745	78 589	60 178	14 928	169 440	14 557	76 846	59 395	15 606	166 404
15 081	76 831	61 095	15 398	168 355	13 962	74 409	58 489	15 508	162 368
714	1 758	— 917	— 470	1 085	595	2 437	906	98	4 036

J E N.

1 175	5 325	3 087	467	10 054	1 032	5 046	2 861	478	9 417
1 707	8 581	5 347	823	16 458	1 527	8 917	5 318	841	16 003
1 012	12 966	10 127	1 899	26 004	949	12 699	10 234	2 158	26 046
1 357	9 902	8 359	1 555	21 173	1 141	9 738	8 436	1 844	21 159
627	3 873	2 317	493	7 310	570	3 777	2 436	512	7 295
344	2 955	2 123	258	5 680	251	2 910	2 168	248	5 577
2 283	7 399	5 020	1 007	15 709	2 244	7 494	5 135	1 057	15 930
1 764	5 750	3 711	492	11 717	1 584	5 843	3 700	545	11 672
2 376	5 410	4 484	691	12 961	2 241	5 175	4 312	729	12 457
1 150	2 561	1 650	183	5 544	1 024	2 498	1 700	250	5 472
631	3 174	2 376	328	6 509	474	3 011	2 288	325	6 098
14 426	67 896	48 601	8 196	139 119	13 037	66 508	48 588	8 987	137 120
13 804	65 943	49 409	8 465	137 621	12 701	64 479	48 163	8 810	134 153
622	1 953	— 808	— 269	1 498	336	2 029	425	177	2 967

STAAT van het getal leerlingen, die in 1868 aan de

PROVINCIEEN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	8	51	93	242	394	4	59	76	207	346
Gelderland	16	192	380	445	1033	25	193	366	386	970
Zuidholland	10	57	131	183	381	5	73	117	183	378
Noordholland	16	96	72	107	291	11	92	72	103	278
Zeeland	7	60	51	49	167	9	53	45	16	123
Utrecht	"	18	62	170	250	"	10	73	162	245
Friesland	"	"	27	148	175	"	"	21	145	166
Overijssel	14	49	108	216	387	13	49	102	216	380
Groningen	28	54	65	129	276	34	64	76	127	301
Drenthe	"	"	13	54	67	"	"	11	55	66
Limburg	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Totaal in 1868 . .	99	577	1002	1743	3421	101	593	959	1600	3253
In 1867 . .	94	634	894	1589	3211	109	615	924	1558	3206
Vermeerdering . .	5	— 57	108	154	210	— 8	— 22	35	42	47

J O N

Noordbrabant	5	45	49	55	154	6	43	32	53	134
Gelderland	19	160	266	205	650	23	168	228	198	617
Zuidholland	10	54	81	83	228	3	61	85	91	240
Noordholland	19	109	86	96	310	14	119	94	87	314
Zeeland	4	45	31	26	106	7	41	26	7	81
Utrecht	"	15	50	106	171	"	14	43	118	175
Friesland	"	"	4	29	33	"	"	7	29	36
Overijssel	4	36	86	279	405	14	35	88	280	417
Groningen	24	49	65	109	247	29	60	68	113	270
Drenthe	"	"	16	48	64	"	"	14	53	67
Limburg	46	238	236	158	678	55	234	221	156	666
Totaal in 1868 . .	131	751	970	1194	3046	151	775	906	1185	3017
In 1867 . .	121	705	947	1234	3007	155	731	923	1281	3090
Vermeerdering . .	10	46	23	— 40	39	— 4	44	— 17	— 96	— 73

M E I S

gesubsidieerde bijzondere scholen de dagschool bezoeken.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
G E N S.									
7	63	64	209	343	9	55	63	111	238
41	185	315	375	916	45	236	344	394	1 019
"	34	90	160	284	9	38	95	177	319
12	85	74	106	277	22	99	75	115	311
11	56	37	9	113	9	52	39	9	109
"	24	69	155	248	"	22	67	157	246
"	"	20	145	165	"	"	19	139	158
9	43	93	198	343	8	32	72	85	197
31	60	84	126	301	33	71	83	125	312
"	"	12	54	66	"	"	13	53	66
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
111	550	858	1 537	3 056	135	605	870	1 365	2 975
127	610	909	1 444	3 090	110	583	953	1 568	3 214
—	16	—	60	—	51	93	—	34	—
—	25	—	22	—	83	—	203	—	239

J E S.									
8	55	26	58	147	7	54	28	43	132
31	169	183	201	584	28	206	189	189	612
"	36	52	90	178	10	54	57	96	217
11	106	86	84	287	17	117	93	71	298
11	43	18	4	76	9	58	21	3	91
"	15	38	110	163	1	15	42	130	188
"	"	5	20	25	"	"	7	29	36
12	33	77	266	388	12	30	80	284	406
25	53	56	116	250	27	66	57	111	261
"	"	15	53	68	"	"	23	51	74
58	219	237	155	669	44	194	165	139	542
156	729	793	1 157	2 835	155	794	762	1 146	2 857
180	770	854	1 206	3 010	156	764	900	1 204	3 024
—	24	—	41	—	61	49	—	175	—
—	1	—	30	—	138	—	58	—	167

STAAT van het getal leerlingen, die in 1868 aan de

PROVINCIEËN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
J O N										
Noordbrabant	399	993	1 126	887	3 405	420	1 061	1 076	931	3 488
Gelderland	270	1 098	1 204	1 272	3 844	306	1 092	1 153	1 092	3 643
Zuidholland	273	3 994	4 316	1 888	10 471	282	4 004	4 245	1 795	10 326
Noordholland	356	2 985	3 782	2 347 ⁽¹⁾	9 494	373	2 991	3 777	2 212 ⁽¹⁾	9 367
Zeeland	63	437	464	275	1 239	97	457	420	169	1 143
Utrecht	68	1 455	1 339	648	3 510	73	1 424	1 336	606	3 439
Friesland	219	722	618	253	1 812	272	772	578	223	1 845
Overijssel	162	524	600	352	1 638	178	595	623	421	1 817
Groningen	311	604	644	268	1 827	346	616	567	231	1 760
Drenthe	98	151	136	49	434	104	131	108	41	384
Limburg	55	527	541	253	1 376	62	566	549	281	1 458
Totaal in 1868	2 274	13 490	14 770	8 492	39 050	2 513	13 709	14 432	8 002	38 670
In 1867	2 103	13 071	14 498	8 496	38 168	2 155	12 927	14 204	7 784	37 070
Vermeerdering	171	419	272	— 4	882	358	782	228	218	1 600
N E E S										
Noordbrabant	982	3 625	4 085	2 376	11 068	997	3 660	3 839	2 111	10 607
Gelderland	340	1 659	2 008	1 469	5 471	386	1 753	1 899	1 278	5 311
Zuidholland	315	4 193	4 395	1 990	10 893	285	4 205	4 391	1 908	10 789
Noordholland	320	2 887	4 018	2 281 ⁽²⁾	9 501	415	2 903	3 937	2 266 ⁽²⁾	9 538
Zeeland	79	495	485	219	1 278	101	542	456	169	1 268
Utrecht	87	1 333	1 304	673	3 397	85	1 356	1 289	621	3 351
Friesland	165	655	480	112	1 412	217	699	455	104	1 475
Overijssel	169	642	643	385	1 839	181	645	686	467	1 979
Groningen	314	658	591	124	1 687	320	653	570	125	1 668
Drenthe	77	170	128	34	409	78	132	102	25	337
Limburg	212	1 257	1 386	803	3 658	287	1 347	1 232	781	3 647
Totaal in 1868	3 060	17 574	19 518	10 469	50 643	3 352	17 895	18 856	9 850	49 970
In 1867	2 966	16 850	18 769	10 334	48 919	3 063	16 849	18 653	9 800	48 365
Vermeerdering	94	724	749	135	1 724	289	1 046	203	50	1 605

(1) Deze totalen zijn 24 en 14 hooger dan de som der cijfers voor de verschillende leeftijden opgegeven, omdat van zoovele kinderen de leeftijd

(2) Deze totalen zijn 22 en 17 hooger, dan de som der cijfers voor de verschillende leeftijden opgegeven, omdat van zoovele kinderen de leeftijd

niet gesubsidieerde bijzondere scholen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
G E N S.									
430	1 090	1 148	903	3 571	428	1 109	1 219	958	3 714
375	1 093	1 131	1 049	3 648	330	1 113	1 097	1 086	3 626
308	4 265	4 270	1 690	10 533	302	4 167	4 332	1 789	10 590
388	3 011	3 746	2 136	9 276	311	3 042	3 700	2 203	9 256
112	491	368	121	1 092	77	456	392	185	1 060
82	1 470	1 356	596	3 504	94	1 495	1 377	554	3 520
326	818	566	167	1 877	314	810	605	192	1 921
192	632	600	415	1 839	186	641	627	355	1 809
366	593	585	189	1 733	327	619	542	208	1 696
104	133	115	30	382	67	138	129	26	360
63	525	546	277	1 411	44	533	568	259	1 404
2 741	14 121	14 431	7 573	38 866	2 480	14 123	14 588	7 765	38 956
2 577	13 424	14 245	7 458	37 704	2 428	13 962	14 441	7 735	38 566
164	697	186	115	1 162	52	161	147	30	390

J E S.									
1 070	3 954	3 744	1 809	10 577	1 115	3 842	3 721	1 804	10 482
444	1 732	1 815	1 214	5 205	415	1 715	1 772	1 212	5 114
366	4 482	4 438	1 826	11 112	351	4 426	4 573	1 856	11 206
471	2 880	3 938	2 181	9 470	425	3 075	3 842	2 251	9 593
118	501	460	119	1 198	85	515	475	131	1 206
80	1 350	1 289	626	3 345	99	1 371	1 316	610	3 396
294	686	467	112	1 559	268	743	487	125	1 623
172	713	720	455	2 060	184	715	719	451	2 069
351	576	574	100	1 601	355	629	522	108	1 614
80	135	113	21	349	59	152	105	25	341
325	1 271	1 158	748	3 502	263	1 286	1 289	783	3 621
3 771	18 280	18 716	9 211	49 978	3 619	18 469	18 821	9 356	50 265
3 296	17 564	18 457	9 117	48 434	3 370	17 561	18 214	8 893	48 043
475	716	259	94	1 544	249	908	607	458	2 222

niet kon worden opgegeven.

niet kon worden opgegeven.

STAAT van het getal leerlingen, die in 1868 aan

PROVINCIEËN.	Op den 15den Januarij.					Op den 15den April.				
	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
Noordbrabant	1 430	9 802	9 868	5 214	26 314	1 767	10 144	8 756	3 163	23 830
Gelderland	1 346	11 313	11 392	6 586	30 637	1 869	11 500	9 662	3 802	26 833
Zuidholland	1 025	17 280	16 930	6 558	41 793	1 197	17 742	16 289	5 485	40 713
Noordholland	1 316	13 636	13 769	6 086	(1)34 831	1 655	13 580	13 628	5 759	(1)34 636
Zeeland	574	4 727	4 549	2 974	12 824	681	4 729	3 808	1 387	10 605
Utrecht	293	4 359	4 165	1 484	10 301	351	4 342	4 109	1 223	10 025
Friesland	2 315	8 378	7 682	3 446	21 821	2 518	8 394	7 117	2 472	20 501
Overijssel	1 619	7 030	6 218	2 748	17 615	1 923	7 122	5 732	1 975	16 752
Groningen	2 288	6 431	6 208	2 523	17 450	2 598	6 409	5 903	1 892	16 802
Drentho	1 079	3 015	2 853	1 040	7 987	1 189	2 961	2 432	641	7 223
Limburg	580	5 181	5 844	2 288	13 893	748	5 293	5 465	1 681	13 187
Totaal in 1868	13 865	91 152	89 478	40 947	235 466	16 496	92 216	82 901	29 480	221 107
In 1867	14 037	89 029	89 711	41 522	234 299	15 330	88 727	83 754	30 786	218 547
Vormeerdere	— 172	2 123	— 233	— 575	1 167	1 166	3 489	— 853	— 1 256	2 560

J O N

M E I S

Noordbrabant	1 758	8 817	8 709	3 918	23 202	2 004	9 040	7 824	2 964	21 832
Gelderland	1 262	9 919	9 795	3 930	24 906	1 881	10 504	8 518	2 799	23 702
Zuidholland	1 006	16 262	15 520	4 505	37 293	1 075	16 668	15 131	4 186	37 060
Noordholland	1 094	12 239	12 506	4 375	(2)30 236	1 473	12 367	12 400	4 196	(2)30 453
Zeeland	470	4 219	3 752	1 481	9 922	582	4 453	3 341	895	9 271
Utrecht	287	3 984	3 579	1 113	8 963	315	4 058	3 563	1 003	8 939
Friesland	2 115	7 914	6 380	1 633	18 102	2 352	7 860	6 062	1 495	17 769
Overijssel	1 500	6 487	5 385	1 639	15 011	1 837	6 555	5 058	1 394	14 844
Groningen	2 173	6 102	5 576	1 247	15 098	2 450	6 087	5 458	1 162	15 157
Drentho	992	2 772	2 431	559	6 754	1 083	2 765	2 094	407	6 349
Limburg	620	4 810	5 220	1 699	12 358	821	4 907	4 701	1 466	11 895
Totaal in 1868	13 286	83 525	78 853	26 159	201 845	15 873	85 264	74 150	21 967	197 271
In 1867	13 412	81 343	78 675	26 427	199 857	14 880	81 351	74 926	22 444	193 601
Vormeerdere	— 126	2 182	— 178	— 268	1 988	993	3 913	— 776	— 477	3 670

(2) Deze totalen zijn 24 en 14 hooger dan de som der cijfers voor de verschillende leeftijden opgegeven, omdat van zoovele kinderen de leeftijd

(1) Deze totalen zijn 22 en 17 hooger dan de som der cijfers voor de verschillende leeftijden opgegeven, omdat van zoovele kinderen de leeftijd

alle lagere scholen te zamen de dagschool bezochten.

Op den 15den Julij.					Op den 15den October.				
Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
1 892	10 201	7 461	2 432	21 986	1 753	9 742	6 953	2 358	20 806
2 190	11 268	8 270	2 928	24 656	1 960	11 187	8 192	2 949	24 288
1 458	18 361	15 753	4 727	40 299	1 404	17 940	16 106	4 990	40 440
1 869	14 317	13 543	5 222	34 951	1 545	14 190	13 649	5 711	35 095
843	4 815	3 069	858	9 585	753	4 633	3 077	913	9 376
448	4 727	3 875	1 134	10 184	400	4 686	3 902	1 115	10 103
2 761	8 484	6 469	1 938	19 652	2 820	8 497	6 584	2 081	19 932
2 053	6 858	5 083	1 659	15 653	1 934	6 804	5 075	1 507	15 320
2 919	6 272	5 520	1 510	16 221	2 746	6 146	5 260	1 579	15 731
1 319	2 857	1 985	443	6 604	1 136	2 830	1 969	468	6 403
845	5 100	4 459	1 187	11 571	721	4 919	4 136	1 065	10 841
18 597	93 260	75 467	24 038	211 362	17 172	91 574	74 853	24 736	208 335
17 735	90 865	76 249	24 300	209 149	16 500	88 954	73 883	24 811	204 148
862	2 395	782	262	2 213	672	2 620	970	75	4 187

GENS.

Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.	Beneden 6 jaar.	Van 6, 7 en 8 jaar.	Van 9, 10 en 11 jaar.	Boven 12 jaar.	Totaal.
2 253	9 334	6 857	2 334	20 778	2 154	8 942	6 610	2 325	20 031
2 182	10 482	7 345	2 238	22 247	1 970	10 238	7 279	2 242	21 729
1 378	17 484	14 617	3 815	37 294	1 310	17 179	14 864	4 110	37 463
1 839	12 888	12 383	3 820	30 930	1 583	12 930	12 371	4 166	31 050
756	4 417	2 795	616	8 584	664	4 350	2 932	646	8 592
424	4 320	3 450	994	9 188	351	4 296	3 526	988	9 161
2 577	8 085	5 492	1 139	17 293	2 512	8 237	5 629	1 211	17 589
1 948	6 496	4 508	1 213	14 165	1 780	6 588	4 499	1 280	14 147
2 752	6 039	5 114	907	14 812	2 623	5 870	4 891	948	14 332
1 230	2 696	1 778	257	5 961	1 083	2 650	1 828	326	5 887
1 014	4 664	3 771	1 231	10 680	781	4 491	3 742	1 247	10 261
18 353	86 905	68 110	18 564	191 932	16 811	85 771	68 171	19 489	190 242
17 280	84 277	68 720	18 788	189 065	16 227	82 804	67 277	18 912	185 220
1 073	2 628	610	224	2 867	584	2 967	894	577	5 022

niet kon worden opgegeven.

niet kon worden opgegeven.

Op elk der vier aangewezen tijdstippen is sedert het vorige jaar het aantal leerlingen toegenomen. De aanzienlijkste toename valt op te merken bij die van 6, 7 en 8 jaar; zoowel bij de jongens als bij de meisjes zijn deze op elk der vier dagen, waarover de opgave loopt, aanmerkelijk meer in aantal. Ook de leerlingen beneden 6 jaar waren met eene enkele uitzondering geregeld toegenomen. Daarentegen waren de leerlingen boven 12 jaar geregeld in minder aantal aanwezig: alleen op den 15den October waren er 98 jongens en 177 meisjes meer dan het vorige jaar. Eveneens was alleen op den 15den October eene toename te bespeuren van de leerlingen, zoowel jongens als meisjes van 9, 10 en 11 jaar; op alle andere tijdstippen was dat aantal verminderd.

In het aantal leerlingen bij de gesubsidieerde bijzondere scholen kwam weinig verandering. Op den 15den Januarij en den 15den April waren zij eenigzins toegenomen, daarentegen op den 15den Julij en den 15den October verminderd.

Bij de niet gesubsidieerde bijzondere scholen was op alle tijdstippen het cijfer der leerlingen grooter dan in 1867. En met de enkele uitzondering der jongens boven 12 jaar op den 15den Januarij, die slechts 4 minder in aantal waren, was ook dat voor elk der aangegeven leeftijden het geval. De grootste vermeerdering had plaats bij de leerlingen van 6, 7 en 8 jaar, terwijl ook die van 9, 10 en 11 jaar nog al aanmerkelijk toenamen.

Uit het bovenstaande blijkt reeds, dat ook aan alle lagere scholen te zamen het aantal leerlingen op elk der tijdstippen grooter was dan het vorige jaar. Die beneden 6 jaar waren geregeld toegenomen behalve op den 15den Januarij, toen het aantal een weinig verminderd was. Die van 6, 7 en 8 jaar waren op elk der 4 dagen toegenomen, zoowel bij de jongens als bij de meisjes. Daarentegen was het aantal leerlingen van 9, 10 en 11 jaar alleen toegenomen op den 15den October en voor de meisjes op den 15den Januarij, en van die boven 12 jaren alleen voor de meisjes op den 15den October; op de andere tijdstippen was het cijfer der leerlingen meer of min gedaald.

Bij het geringer aantal der oudere leerlingen mag echter wat de jongens betreft niet uit het oog worden verloren, dat het middelbaar onderwijs telken jare meer leerlingen van dien leeftijd tot zich trekt. Daar echter slechts een betrekkelijk zeer gering aantal leerlingen beneden 12 jaren de inrigtingen van middelbaar onderwijs bezocht, kan de vermindering der leerlingen van 9, 10 en 11 jaar daarin haren grond niet vinden.

Tegenover eene geregeldde toename der jongere leerlingen staat dus eene geregeldde vermindering, hoewel in mindere mate, van de oudere. Hieruit volgt dus, dat het te kort schoolbezoek in 1868 weder toenam. Bij eene vergelijking

van het cijfer der leerlingen van 6, 7 en 8 jaar met die van 9, 10 en 11 jaar valt terstond in het oog, dat een groot deel der kinderen na hun achtste jaar niet meer ter school komen. Deze opmerking is echter alleen op de openbare scholen toepasselijk; bij de niet gesubsidieerde bijzondere scholen toch waren de kinderen van 9, 10 en 11 jaar in grooter aantal aanwezig dan jongere van 6, 7 en 8 jaar.

Over het ongeregeld schoolbezoek werden ook wederom vele klachten vernomen. Het verschil tusschen het hoogste en laagste cijfer der leerlingen (Januarij en October) was vrij aanmerkelijk, namelijk 27 131 jongens en 11 603 meisjes, dus 11½ en 6 per cent; er is hierbij nogtans eenige verbetering te bespeuren in vergelijking met het vorige jaar, toen eene dergelijke berekening voor de openbare scholen alleen, een verschil van 16 per cent voor de jongens en 9 per cent voor de meisjes aanwees tusschen het hoogste en laagste cijfer der leerlingen.

Deze berekening kan echter slechts aangeven het verschil tusschen het aantal kinderen die op de vier tijdstippen op de schoollijsten waren ingeschreven, en alzoo tot de dagschool behoorden, terwijl de leerlingen, die de scholen zeer ongeregeld bezochten, doch des niettegenstaande het geheele jaar door op de schoollijsten voorkwamen, daarin niet zijn opgenomen. Hoewel het niet wel mogelijk is dit laatste ongeregeld schoolbezoek in cijfers weer te geven, moeten de hierover ontvangen berichten tot het resultaat leiden, dat de klachten maar al te gegrond zijn, dat niet alleen vele kinderen de school veel te vroeg voor goed verlaten, maar ook velen door hunne ongeregelde opkomst weinig vruchten kunnen trekken van het onderwijs. Wordt daarbij in aanmerking genomen, dat nog altijd een zeer groot aantal kinderen in het geheel geen onderwijs genieten en dat ook in 1868 op weinig verbetering van het totale schoolverzuim valt te wijzen, dan is voorzeker de gevolgtrekking, dat de vruchten van het lager onderwijs in Nederland nog zeer veel te wenschen overlaten en nog niet voldoende kunnen worden geacht, niet gewaagd te noemen.

Dat het totale schoolverzuim in 1868 bijna even groot was als in het vorige jaar blijkt uit de volgende tabel. Daarin is opgegeven het vermoedelijk getal kinderen van 6—12 jaar op den 1sten Januarij 1868; door van dat getal het aantal schoolgaande kinderen op den 15den Januarij af te trekken is ongeveer het aantal niet schoolgaande kinderen verkregen. Even als vroeger is voor deze vergelijking het gunstigste tijdstip (15 Januarij) genomen, omdat blijken moet, hoe vele kinderen in het geheel geen schoolonderwijs ontvangen.

PROVINCIEËN.

	Werkelijke bevolking op 1 Januarij 1868.			Vermoedelijk getal kinderen.				Vermoedelijk getal kinderen die in Januarij 1868 van de dagschool geen gebruik hebben gemaakt.				Van de 100 jongens (meisjes) hebben in Januarij 1868 van de dagschool geen gebruik gemaakt.				
	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Van 6, 7 en 8 jaar.		Van 9, 10 en 11 jaar.		Van 6, 7 en 8 jaar.		Van 9, 10 en 11 jaar.		Van 6, 7 en 8 jaar.		Van 9, 10 en 11 jaar.		
				Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	
														Jongens.	Meisjes.	Jongens.
Noordbrabant	216 067	215 186	431 253	12 872	12 634	12 738	12 050	3 070	3 817	2 870	3 341	24	30	23	28	
Gelderland	220 584	213 509	434 093	14 322	13 698	13 951	13 114	3 009	3 779	2 559	3 319	21	28	18	25	
Zuidholland	329 265	332 056	661 321	22 363	22 487	20 870	20 440	5 083	6 225	3 940	4 920	23	28	19	24	
Noordholland	280 046	298 869	578 915	19 847	19 236	18 532	18 121	6 211	6 997	4 763	5 615	31	36	26	31	
Zeeland	88 684	90 817	179 001	5 963	5 878	5 770	5 709	1 236	1 659	1 221	1 957	21	28	21	34	
Utrecht	86 288	88 324	174 622	5 540	5 297	5 270	5 177	1 181	1 233	1 105	1 598	21	24	21	31	
Friesland	147 304	148 642	295 946	10 356	9 900	9 868	9 506	1 978	1 986	2 186	3 126	19	20	22	33	
Overijssel	131 215	123 234	256 449	8 726	7 988	8 234	7 836	1 696	1 501	2 016	2 451	19	19	24	31	
Groningen	113 569	115 449	229 018	8 101	7 788	7 724	7 195	1 670	1 686	1 516	1 619	21	22	20	22	
Drenthe	55 225	51 307	106 532	3 558	3 414	3 497	3 303	543	642	644	872	12	19	18	26	
Limburg	114 014	111 311	225 325	7 196	6 951	7 131	6 721	2 015	2 141	1 237	1 501	28	31	18	22	
Totaal in 1868.	1 782 211	1 810 204	3 592 415	118 844	115 211	113 585	109 172	27 692	31 686	24 107	30 319	23	27	21	28	
In 1867.	1 760 633	1 791 942	3 552 575	117 401	114 052	112 202	108 068	28 372	32 709	22 491	29 393	24	28	20	27	
Vermeerdering	21 578	18 262	39 840	1 443	1 159	1 383	1 104	— 680	— 1 023	1 616	926					

In dit overzicht zijn alle kinderen opgenomen, die in het geheel niet op de schoollijsten voorkwamen. Ten einde te kunnen nagaan, hoevele kinderen in het geheel geen onderwijs genieten, zouden nog zij die huisonderwijs ontvangen, daarvan moeten worden afgetrokken. De verhouding tusschen hen die niets leeren en hen die meer of min onderwezen worden, zoude dan natuurlijk iets gunstiger worden.

Uit de cijfers, welke in de tabel zijn opgenomen, blijkt, dat het schoolverzuim sedert het vorige jaar niet is verminderd. Wel was er eene betere verhouding voor de kinderen van 6, 7 en 8 jaar, maar daarentegen was bij de andere kinderen, van 9, 10 en 11 jaar, de verhouding nog ongunstiger.

In het geheel waren er in Januarij 1868, in de maand waarin de schoolbevolking het grootst is, 27 692 jongens en 31 686 meisjes van 6—9 jaar en 24 107 jongens en 30 319 meisjes van 9—12 jaar, die de dagschool in het geheel niet bezochten. Het schoolverzuim was bij de meisjes grooter dan bij de jongens: 27 en 28 per cent tegenover 23 en 21 per cent. Het deed zich het ergst voor in de provincien Noordholland, Noordbrabant en Zeeland, het minst in de provincien Drenthe en Groningen.

In verscheidene gemeenten van het land werden weder, even als in het vorig verslag werd vermeld, pogingen aangewend om het schoolverzuim tegen te gaan. Door ver-

schillende middelen werden op vele plaatsen uitnemende resultaten verkregen. Zoo had te Kampen het uitdeelen van kleine belooningen aan de kinderen, die geen enkelen schooltijd hadden verzuimd, ten gevolge dat in drie jaren (1865-1868) het getal van hen, die op de armenscholen hoogstens 3 per cent der schooltijden hadden verzuimd, klom van 8 per cent tot 27 $\frac{1}{2}$ per cent van het totaal der leerlingen en daarentegen het getal van hen die meer dan 60 per cent der schooldagen hadden verzuimd, daalde van 15 per cent tot 7 per cent. Ook te Deventer was het schoolverzuim dit jaar verminderd tot 11 per cent, tegen 23 per cent in 1865.

Elders, en dit geschiedde op vele plaatsen, wordt aan de kinderen die getrouw de school bezoeken, de gelegenheid gegeven om uit eene schoolbibliotheek boeken ter lezing te ontvangen; ook dit werkte dikwijls zeer goed. De vele bemoeijingen van vereenigingen en particulieren om de belangstelling van de ouders en ook van de kinderen op te wekken, hadden op de meeste plaatsen, waar zulks ernstig werd aangevat, meer of minder goed gevolg, hoezeer niet overal dezelfde middelen een gelijk gunstige uitkomst te voorschijn riepen.

Het getal der dagscholieren, die in 1868 tevens de avondschool hebben bezocht, is in de volgende tabel aangewezen.

Getal der scholieren, die tevens de avondschool bezochten in 1868.

	Aan de openbare scholen.			Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen.			Aan de niet gesubsidieerde bijzondere scholen.			Aan alle lagere scholen te zamen.		
	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.

PROVINCIEËN.

	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.
Jongens.												
Noordbrabant	2 404	1 698	1 884	167	159	121	908	1 070	1 089	1 108	2 927	2 538
Gelderland	2 719	924	833	445	363	315	845	751	765	647	2 038	1 927
Zuidholland	4 118	2 811	2 901	79	126	115	1 419	1 101	1 055	1 375	4 038	3 840
Noordholland	3 268	2 514	2 490	133	84	96	1 033	774	677	790	3 372	3 653
Zeeland	2 196	952	745	6	"	1	232	187	174	202	1 139	920
Utrecht	2 923	97	82	71	71	63	586	701	491	673	869	686
Friesland	6 456	4 270	4 094	141	94	87	617	444	471	538	7 214	4 055
Overijssel	1 789	1 539	1 489	139	135	126	327	313	332	340	2 255	1 947
Groningen	4 809	3 550	2 774	84	77	96	480	437	463	451	4 064	3 417
Drenthe	1 456	763	622	57	56	57	86	89	83	85	908	762
Limburg	200	150	143	"	"	"	30	62	60	59	230	210
Totaal in 1868.	29 638	19 268	18 100	1 327	1 165	1 017	6 628	5 929	5 660	6 268	26 382	23 596
" " 1867.	30 648	19 320	18 294	1 136	1 000	925	6 527	5 611	5 295	5 605	25 031	22 355
Vermeerdering	-1 010	-52	-194	191	165	92	-86	318	365	663	-431	641

	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Oct.
Meisjes.												
Noordbrabant	352	300	240	36	4	16	229	282	201	229	586	469
Gelderland	475	193	157	56	23	23	162	147	112	143	693	331
Zuidholland	1 068	676	704	2	2	28	549	203	184	421	1 619	1 050
Noordholland	1 712	1 557	1 514	3	2	10	315	302	298	310	1 361	1 331
Zeeland	657	245	240	1	"	"	42	26	27	41	700	271
Utrecht	549	347	355	3	3	2	751	680	698	679	1 303	1 230
Friesland	4 048	2 612	2 580	"	"	1	277	195	189	202	4 325	2 807
Overijssel	348	263	212	62	66	64	89	67	60	71	499	396
Groningen	2 686	1 892	1 510	55	55	95	34	245	215	216	2 991	1 453
Drenthe	702	478	453	34	34	31	17	14	10	21	719	526
Limburg	30	31	12	"	"	"	52	55	54	53	86	74
Totaal in 1868.	12 627	8 794	8 087	223	218	203	2 728	2 216	2 043	2 392	11 228	9 557
" " 1867.	12 988	9 175	8 493	232	194	237	2 653	2 308	2 258	2 401	11 077	9 831
Vermeerdering	-361	-381	-406	-9	24	-34	75	-92	-215	-9	-449	-274

De avondscholen werden door de leerlingen der dag-scholen weder het drukst in den winter bezocht. Op den 15den Januarij telden zij 37 588 jongens en 15 578 meisjes, op den 15den Julij 23 596 jongens en 9 557 meisjes, terwijl dat aantal op den 15den October weder gestegen was tot 25 339 jongens en 10 624 meisjes.

Voor de jongens was op de meeste tijdstippen het aantal dezer leerlingen toegenomen; alleen op den 15den Januarij was het cijfer gedaald. Bij de openbare scholen was het alleen op den 15den Julij toegenomen, bij de niet gesubsidieerde bijzondere scholen op elk der vier tijdstippen. Over het algemeen had de grootste toename van leerlingen plaats op den 15den Julij, den tijd dus waarop het geringst aantal

waren ingeschreven, terwijl de afname het sterkst was op den 15den Januarij, waarop het cijfer der leerlingen het hoogst was. Het verschil tusschen de cijfers op de vier aangewezen dagen was alzoo niet zoo groot als in vroegere jaren.

Wat de meisjes betreft, wijst het overzicht op eene regelde vermindering van haar, die tevens de avondschool bezochten. Hetzelfde was het geval voor die meisjes, welke uitsluitend de avondschool bezochten; ook haar aantal nam geregeld af, zoo als blijkt uit het volgend overzicht, dat het getal van hen die in 1868 uitsluitend de avondschool hebben bezocht, vermeldt:

Getal der leerlingen, die uitsluitend de avondschool bezochten in 1868.

PROVINCIE N.	AAN DE OPENBARE SCHOLEN.				AAN DE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.				AAN DE NIET GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.				AAN ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.			
	Op 15 Januarij.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 October.	Op 15 Januarij.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 October.	Op 15 Januarij.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 October.	Op 15 Januarij.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 October.
	2858	278	179	466	61	7	13	19	64	31	36	41	2978	316	228	526
Noordbrabant	2858	278	179	466	61	7	13	19	64	31	36	41	2978	316	228	526
Gelderland	3258	212	168	284	126	89	80	64	517	173	163	188	3901	474	411	556
Zuidholland	2296	305	142	624	12	3	2	2	639	396	355	461	2347	704	499	1090
Noordholland	919	196	182	403	25	16	15	25	347	184	144	300	1251	396	341	728
Zeeland	897	86	56	92	13	3	1	2	97	60	57	60	1007	149	114	154
Utrecht	358	51	32	55	2	2	2	7	61	21	18	18	1988	74	52	80
Friesland	1721	601	403	571	14	19	20	16	248	135	120	128	1988	755	543	715
Overijssel	748	410	336	445	281	177	142	125	324	366	342	347	1333	953	820	917
Groningen	821	207	65	147	4	"	"	"	185	81	68	97	1010	288	133	244
Drenthe	916	164	121	157	4	3	3	5	20	8	11	18	940	175	135	180
Limburg	192	10	8	8	"	"	"	"	60	11	19	13	252	21	27	21
Totaal in 1868	14 979	2 520	1 692	3 252	542	319	278	285	2 562	1 466	1 333	1 674	18 083	4 305	3 303	5 211
" " 1867	16 345	3 107	1 790	3 538	490	254	281	310	2 374	1 535	1 339	1 576	19 409	4 896	3 410	5 424
Vermeerdering	-1 366	-587	-98	-286	52	65	-3	-25	-12	-69	-6	98	-1326	-591	-107	-213
Noordbrabant	558	157	152	200	7	4	8	8	37	42	40	41	602	203	200	249
Geleiderland	425	111	108	133	17	9	7	5	184	142	132	128	626	262	242	266
Zuidholland	664	163	118	332	2	3	3	8	432	381	310	369	1 098	544	428	701
Noordholland	487	188	158	278	2	3	3	8	227	266	155	268	716	457	316	554
Zeeland	376	60	35	72	1	1	"	"	50	45	35	40	427	106	70	112
Utrecht	51	9	9	16	"	"	"	"	54	36	32	32	105	45	41	48
Friesland	1 382	599	432	575	1	2	1	"	217	155	158	157	1 600	756	591	732
Overijssel	316	226	220	261	62	40	36	31	216	197	187	174	594	463	443	466
Groningen	454	167	77	124	4	3	"	"	120	115	84	128	578	285	161	252
Drenthe	257	124	101	97	"	"	"	"	6	3	2	4	263	127	103	101
Limburg	8	7	1	1	"	"	"	"	88	82	71	86	96	89	72	87
Totaal in 1868	4 978	1 811	1 406	2 089	96	62	55	52	1 631	1 464	1 206	1 437	6 705	3 337	2 667	3 568
" " 1867	5 296	2 199	1 538	2 420	121	63	51	54	1 764	1 461	1 392	1 428	7 181	3 723	2 981	3 902
Vermeerdering	-818	-388	-132	-331	-25	-1	4	-2	-133	3	-186	-1	-476	-386	-314	-334

Ook de mannelijke leerlingen waren in 1868 op alle tijdstippen geringer in aantal dan het vorige jaar. De vermindering was het grootst aan de openbare scholen, zoowel voor de jongens als voor de meisjes. In den winter werd weder het drukst van de avondschool gebruik gemaakt: tegen 18 083 jongens en 6705 meisjes op den 15den Januarij waren op den 15den Julij slechts 3303 jongens en 2667 meisjes aanwezig. Uit deze cijfers blijkt tevens, dat deze

scholen door de vrouwelijke leerlingen veel minder ongeregeld werden bezocht dan door de mannelijke. Het groote verschil tusschen de vermelde cijfers is voor een deel hieraan toe te schrijven, dat de avondschool op vele plaatsen vooral ten platten lande, alleen in de wintermaanden wordt gehouden.

De volgende tabel geeft een overzicht der dagscholieren die in 1868 kosteloos onderwijs ontvingen.

Getal der dagscholieren, die kosteloos onderwijs ontvingen in 1868.

	Aan de openbare scholen.				Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan de niet gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan alle lagere scholen te zamen.			
	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.	Op 15 Jan.	Op 15 April.	Op 15 Julij.	Op 15 Oct.
	Aan de openbare scholen.				Aan de gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan de niet gesubsidieerde bijzondere scholen.				Aan alle lagere scholen te zamen.			
Jongens.																
Noordbrabant	10 948	9 822	8 775	8 168	28	12	15	16	1 852	1 856	1 324	1 328	12 328	11 190	10 114	9 507
Gelderland	14 789	13 724	11 185	10 984	120	113	97	101	798	723	706	781	15 707	13 560	11 998	11 866
Zuidholland	17 225	16 218	15 719	15 241	9	15	"	"	3 721	3 573	3 634	3 793	20 955	19 796	19 413	19 034
Noordholland	15 064	14 935	15 224	15 165	"	"	"	3	3 671	3 417	3 584	3 576	18 735	18 352	18 808	18 744
Zeeland	6 893	5 558	4 735	4 566	78	56	47	47	1 174	1 014	91	88	7 145	5 713	4 873	4 696
Utrecht	3 851	3 629	3 707	3 617	"	"	"	"	1 539	1 554	1 651	1 679	5 430	5 183	5 358	5 296
Friesland	14 946	13 591	13 027	13 146	"	"	"	"	134	126	161	165	15 080	13 717	13 188	13 311
Overijssel	7 401	7 203	6 602	6 641	168	171	153	87	399	568	559	554	7 968	7 942	7 514	7 282
Groningen	8 899	8 639	8 087	7 816	63	72	58	81	218	197	225	203	9 180	8 908	8 570	8 100
Drenthe	3 148	2 761	2 553	2 533	"	"	"	"	6	4	4	17	3 148	2 767	2 557	2 550
Limburg	3 808	3 526	3 073	3 012	"	"	"	"	694	711	632	656	4 502	4 237	3 705	3 668
Totaal in 1868.	106 952	98 601	92 697	90 889	466	429	370	335	12 760	12 635	12 631	12 830	120 178	111 365	105 698	104 054
" " 1867.	108 320	99 684	92 948	89 803	368	590	576	583	12 415	12 361	12 738	12 308	121 103	112 635	106 257	102 694
Vermeerdering.	— 1 368	— 1 083	— 251	1 086	98	— 161	— 206	— 248	845	— 26	— 102	522	— 925	— 1 270	— 559	— 1 360
Meisjes.																
Noordbrabant	6 045	5 510	5 020	4 645	22	14	18	17	5 171	4 705	4 855	4 898	11 288	10 229	9 893	9 560
Gelderland	11 288	10 498	9 605	9 175	96	93	81	76	1 388	1 281	1 476	1 506	12 717	11 872	11 162	10 757
Zuidholland	15 265	14 466	14 306	13 747	4	3	"	"	3 966	3 763	3 890	3 764	19 285	18 232	18 236	17 511
Noordholland	13 131	13 011	13 466	13 396	"	"	"	"	3 825	3 854	3 864	3 902	17 097	16 836	17 330	17 304
Zeeland	5 883	4 810	4 201	4 198	48	41	34	38	232	189	147	144	5 638	5 040	4 382	4 380
Utrecht	3 259	3 226	3 344	3 268	"	"	"	"	1 616	1 590	1 605	1 638	4 875	4 816	4 949	4 906
Friesland	12 601	12 103	11 596	11 731	"	"	"	"	1 63	135	158	156	12 764	12 238	11 754	11 887
Overijssel	6 927	6 871	5 895	5 937	63	74	64	65	569	799	731	829	6 909	7 174	6 690	6 851
Groningen	7 685	7 787	7 326	7 132	59	68	51	68	204	195	210	201	7 948	8 050	7 887	7 421
Drenthe	2 717	2 505	2 353	2 403	"	"	"	"	"	3	1	10	2 717	2 508	2 354	2 413
Limburg	2 220	2 137	1 879	1 754	300	312	296	222	1 427	1 398	1 333	1 369	3 947	3 847	3 508	3 345
Totaal in 1868.	85 821	82 424	78 991	77 426	592	605	544	492	18 697	17 813	18 310	18 417	105 110	100 842	97 845	96 335
" " 1867.	86 205	82 012	78 694	76 386	571	731	818	723	17 803	17 616	17 341	17 189	104 579	100 359	96 853	94 278
Vermeerdering.	— 384	— 412	— 297	1 060	21	— 126	— 274	— 231	894	— 197	— 969	1 228	531	483	992	— 2 057

Het getal kosteloos onderwezen jongens is op de openbare scholen, gelijk ook op alle lagere scholen te zamen, geregeld verminderd, behalve op den 15den October; dat der meisjes daarentegen is toegenomen op elk der vier tijdstippen aan de niet gesubsidieerde bijzondere scholen en aan alle lagere scholen te zamen; aan de openbare scholen was haar aantal alleen op den 15den Januarij afgenomen.

Aan alle lagere scholen genoten op de vier aangewezen dagen 120 178, 111 365, 105 698 en 104 054 jongens en 105 110, 100 842, 97 845 en 96 335 meisjes het onderwijs kosteloos, dus op den 15den Januarij ongeveer 51 per cent van de geheele mannelijke en 52 per cent van de geheele vrouwelijke schoolbevolking, op de overige dagen ongeveer 50 per cent van de jongens en 51 per cent van de meisjes.

Terwijl, zoo als hierboven werd aangewezen, bij de openbare scholen het geheel aantal jongens op de vier tijdstippen was toegenomen (met 76, 918, 1085 en 4036), nam het aantal kosteloos onderwezenen alleen toe op den 15den October (met 1086), terwijl het op de overige dagen was verminderd (met 1368, 1083 en 251). Ook het cijfer van alle vrouwelijke leerlingen was grooter dan in 1867 (225, 2138, 1498 en 2967 meer); het aantal kosteloos onderwezenen was alleen den 15den Januarij verminderd (met 384); overigens was het aantal vermeerderd (met 412, 297 en 1060).

Over het algemeen was aan de gesubsidieerde bijzondere scholen het aantal kosteloos onderwezenen in veel sterkere mate verminderd dan het cijfer van alle leerlingen.

Op de niet gesubsidieerde bijzondere scholen was het

aantal kosteloos onderwezen jongens in April en Julij verminderd (met 26 en 102), hoewel het totaal aantal mannelijke leerlingen op die tijdstippen was toegenomen (met 1600 en 1162); in Januarij en October bedroeg de vermeerdering der kosteloos onderwezenen 345 en 522, en die van alle mannelijke leerlingen 882 en 390. Op alle 4 tijdstippen genoten bij deze scholen meer meisjes kosteloos onderwijs dan in 1867 (894, 197, 969 en 1228), waarmede overeenkwam het hooger cijfer van alle vrouwelijke leerlingen (1724, 1605, 1544 en 2222).

De invloed van het heffen van schoolgeld op het bezoek der school is moeijelijk na te gaan en niet in het algemeen te beslissen. Terwijl het in sommige gemeenten bepaald nadeelig werkte, bleek het in enkele andere meer een gunstigen invloed uit te oefenen.

De heffing bij korte termijnen werkt echter in zoo verre ongunstig, dat de ouders er toe worden gebragt hunne kinderen slechts een gedeelte van het jaar te doen school gaan. Op aanzoek van den inspecteur van het lager onderwijs werd dan ook in Januarij 1869 door Gedeputeerde Staten van Drenthe een schrijven gerigt aan onderscheiden gemeentebesturen in die provincie, waarbij hun werd aanbevolen om de heffing van schoolgeld bij het jaar, die reeds in 7 gemeenten plaats had, ook in de overige in te voeren.

Het getal der scholen voor volwassenen, het aantal onderwijzers daaraan verbonden, en hare bevolking worden ten slotte in het volgend overzicht medegedeeld.

Scholen voor volwassenen.

PROVINCIE.	Openbare scholen.				Gesubsidieerde bijzondere scholen.				Niet gesubsidieerde bijzondere scholen.				TOTAAL.											
	Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Getal onderwijzers-ressen.	Gemiddeld getal leerlingen.		Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Getal onderwijzers-ressen.	Gemiddeld getal leerlingen.		Getal scholen.	Getal onderwijzers.	Getal onderwijzers-ressen.	Gemiddeld getal leerlingen.										
				Mannen.	Vrouwen.				Mannen.	Vrouwen.				Mannen.	Vrouwen.									
				Total.	Total.				Mannen.	Vrouwen.				Mannen.	Vrouwen.									
Noordbrabant	22	51	4	1 124	174	1 298	5	8	3	189	59	198	24	12	66	730	1 584	2 814	51	71	73	1 993	1 817	3 810
Gelderland	12	34	"	401	115	516	2	4	"	60	"	60	12	24	3	273	292	565	26	62	3	734	407	1 141
Zuidholland	5	13	"	112	46	183	"	"	"	"	"	14	40	5	337	495	832	19	53	5	449	541	1 015	
Noordholland	5	8	"	112	62	174	3	5	"	123	41	164	19	37	2	595	532	1 127	27	50	2	830	635	1 465
Zeeland	1	2	"	58	"	58	7	15	"	164	112	276	2	4	"	27	54	81	10	21	"	249	106	415
Utrecht	18	23	"	352	77	429	1	4	"	23	"	23	13	25	1	237	203	500	32	52	1	672	280	952
Friesland	"	"	"	"	"	"	4	11	"	250	171	421	9	12	"	240	245	485	13	23	"	490	416	906
Overijssel	3	6	"	168	62	230	2	3	"	51	13	64	4	6	2	162	130	292	9	15	2	381	205	586
Groningen	4	10	"	96	62	158	"	"	"	"	"	"	10	20	"	207	192	399	14	30	"	303	254	557
Drenthe	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	3	"	97	63	160	1	3	"	97	63	160
Limburg	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	9	2	181	114	245	5	9	2	131	114	245
Total in 1868.	70	147	4	2 423	538	3 046	24	50	3	810	396	1 206	113	192	81	3 036	3 904	7 000	207	389	88	6 329	4 898	11 252
In 1867.	72	151	4	2 882	729	3 611	23	44	1	752	290	1 042	118	191	83	3 242	3 805	7 047	213	386	88	6 876	4 824	11 700
Vermeerdering.	—	2	—	459	131	565	1	6	2	58	106	164	5	1	2	146	99	47	6	3	—	547	74	448

(1) Van 25 leerlingen werd de sexe niet opgegeven.

§ 4. OMVANG EN TOESTAND VAN HET LAGER ONDERWIJS.

Hoewel dezelfde oorzaken, die in vroegere jaren den geregelden gang van het onderwijs belemmerden en de goede vruchten daarvan tegenwerkten, o. a. het totaal en tijdelijk schoolverzuim, zich ook in 1868 deden gevoelen, zoo kan toch ook dit jaar op geregelden, al was het langzamen, vooruitgang worden gewezen. Het onderwijzend personeel neemt van jaar tot jaar toe in bekwaamheid en geschiktheid. Hetzelfde onvel, hetwelk ook in vroegere jaren moest worden vermeld, dat het hulppersoneel op verscheidene scholen nog geheel ontoereikend was voor de behoefte, vooral des winters, deed zich ook thans voor, al was dan ook in den regel het minimum, door de wet geëischt, aanwezig. Op vele scholen ten plattelande kon het onderwijs zich ten gevolge van het kort en onregelmatig schoolbezoek niet verder uitstreken dan tot lezen, schrijven, rekenen en de eerste beginselen der nederlandsche taal.

Hoewel geene doorgrijpende verbeteringen van het onderwijs in eenig leervak kunnen worden vermeld, wijzen toch de ontvangsten berigten overal op eenigen vooruitgang.

Bij het lezen werd meer zorg besteed aan eene zuivere, goede uitspraak en op goed begripen van het gelezene gelet, hoewel toch ook de toon nog dikwijls veel te wenschen overliet.

Het rekenonderwijs ging vooruit. Het werd meer ingerigt met het oog op het praktisch nut voor het leven. Door het toenemen der oefeningen in het rekenen uit het hoofd werd dit vak meer en meer aan de opscherpung van het verstand dienstbaar gemaakt. Waar de vormleer, die nog niet overal onderwezen werd, op oordeelkundige wijze in verband met het rekenonderwijs werd behandeld, leverde zij goede vruchten.

Van het onderwijs in de Nederlandsche taal werd op verscheidene scholen veel werk gemaakt. Het was dikwijls met de lees- en schrijfoefeningen verbonden.

Slechts op zeer enkele scholen werd de wiskundige aardrijkskunde beoefend met behulp van aardglobes; meestal waren echter geschikte wandkaarten of somtijds handatlanten bij de scholen in gebruik. Alleen daar waar de scholen geregeld en gedurende langeren tijd bezocht werden, verkreeg men goede resultaten van het onderwijs in geschiedenis en aardrijkskunde.

De lust voor het aanleeren der natuurkunde is kennelijk vermeerderd; dit vak werd door de leerlingen in den regel met ijver beoefend. Ook het zangonderwijs werd met lust gevolgd.

Aan de scholen voor meer uitgebreid onderwijs waren de vorderingen der leerlingen in de levende talen over het algemeen zeer bevredigend. Echter werd hier en daar te uitsluitend de taalkunde onderwezen en de letterkunde meer of min verwaarloosd.

De landbouwkunde was nog nergens als afzonderlijk leervak opgenomen.

Het onderwijs in de gymnastiek neemt toe; ook op het platteland begint het nut van dit leervak meer te worden ingezien. Evenwel was het dikwijls zeer moeilijk bevoegde onderwijzers of een geschikt lokaal te vinden.

Het teekenonderwijs werd slechts op enkele scholen opzettelijk behandeld en dan nog meestal vrij onvolkomen. Er is nogtans geregeld enige verbetering te bespeuren.

De talrijker gelegenheid om onderwijs in de vrouwelijke handwerken te ontvangen, werkte in vele plaatsen gunstig op het schoolbezoek der meisjes; aan dat in de nuttige handwerken werd aan verscheidene scholen uitbreiding gegeven. Echter liet de geschiktheid der onderwijzeressen somtijds vrij wat te wenschen over.

Aan de naleving van het 2de lid van art. 23 der wet werd weder streng de hand gehouden. Slechts enkele klagen over het niet behoorlijk in acht nemen van dat voorschrift kwamen ter kennis van het schooltoezigt en van de Regering. Voor zoo verre die klagen gegrond bleken te zijn, werd daaraan zoo spoedig mogelijk te gemoet gekomen, zoo als blijken kan uit hetgeen volgt.

De hoofdonderwijzer der bijzondere school te Zuid-Beijerland beklagde zich bij de Regering over voortdurende van krenking der regten van de bijzondere christelijke school aldaar, hierin bestaande, dat de hoofdonderwijzer der openbare school, niettegenstaande het bepaalde verbod hem in 1868 gedaan (en in het vorige verslag medegedeeld) om zich met kerkleerstellig onderwijs in te laten, voortging

met het lezen van den Bijbel op zijne school en met het bezigen van positief christelijke uitdrukkingen bij zijn onderwijs. Toen deze klacht bij onderzoek niet geheel van grond ontbloot bleek te zijn, meende de Minister op een meer gestrengen maatregel tegen deze herhaalde wetsovertreding te moeten aandringen, en verzocht hij daarom Gedeputeerde Staten van Zuidholland aan het gemeentebestuur van Zuid-Beijerland eene uitnoodiging te rigten om den betrokken onderwijzer bij de eerste nieuwe overtreding overeenkomstig de bepalingen der wet te schorsen en dien onderwijzer kennis te geven, dat dit geschieden zou. In dien zin is door Gedeputeerde Staten eene aanschrijving aan het gemeentebestuur gerigt, waarna van dit collegie berigt werd ontvangen, dat dienovereenkomstig zoude worden gehandeld.

Voorts wendde de hoofdcommissie der vereeniging voor Christelijk nationaal onderwijs zich tot den Minister, met de klacht, dat de openbare onderwijzer te Scharnegoutum (gemeente Wijmbritseradeel) zich op zeer ongunstige wijze over het bijzonder onderwijs had uitgelaten in eene circulaire, door hem als openbaar onderwijzer aan de ouders zijner leerlingen toegezonden. Bij onderzoek bleek, dat met die circulaire door den onderwijzer hoofdzakelijk bedoeld was een verdediging van zijn persoon en zijne school tegen herhaalde aanvallen en voortdurende verdachtmaking van hen, die door onjuiste voorstellingen en krenkende gezegden, zelfs van den kansel af, het openbaar onderwijs zochten tegen te werken en bij de ingezetenen in discredit te brengen. Daar echter in de circulaire uitdrukkingen voorkwamen, wier verspreiding door een openbaar onderwijzer niet in overeenstemming scheen te zijn met het voorschrift van art. 23 der wet, heeft het schooltoezigt den onderwijzer daarover ernstig onderhouden; deze zag zelf het verkeerde zijner handelwijze in, en beloofde zich voortaan van dergelijke handelingen te zullen onthouden. Aan de hoofdcommissie voornoemd is hiervan kennis gegeven.

Over het gebruik van enkele schoolboeken werden weder bezwaren ingebracht. Het werkje van A. A. Holt over de bijbelsche geschiedenis werd dien ten gevolge van de openbare scholen in Overijssel, dat van WAGNER over hetzelfde onderwerp van die in Groningen verwijderd. Door den pastoor te Deventer werden in de "Schets der algemeene geschiedenis" van dr. W. HECKER, eenige zinsneden als aanstootelijk voor Rooms-katholieke kinderen beschouwd. Het gevolg daarvan was dat het boekje op de openbare scholen te Deventer niet meer werd gebruikt.

In den loop van 1868 heeft zich de vraag voorgedaan of eene bepaling, krachtens welke kinderen van bedeeelden verplicht worden de gemeentelijke armenscholen te bezoeken bestaansbaar is. Hoewel deze vraag in geen regtstreeksch verband staat met de toepassing der wet regelende het lager onderwijs en eer behoort te worden getoetst aan de voorschriften der wet tot regeling van het armbestuur, kan de beantwoording daarvan toch van invloed zijn op het onderwijs zelf, zoodat eene vermelding van den loop dier quaestie in dit verslag niet ongepast schijnt.

Te Rotterdam was in het reglement omtrent het verleen van onderstand aan behoeftigen de bepaling opgenomen, dat kinderen uit gezinnen die onderstand genieten, op de gemeentelijke armenscholen moeten gaan, voor zoo verre zij daartoe in de termen vallen. Daar deze bepaling, naar het oordeel des Ministers, tot gegronde bedenkingen aanleiding gaf, verzocht hij den Commissaris des Konings in de provincie Zuidholland, aan het gemeentebestuur van Rotterdam een schrijven te rigten, om dat bestuur bekend te maken met zijne zienwijze, dat de bedoelde bepaling hem voorkwam in strijd te wezen met de belangen van het onderwijs en met het algemeen belang, en dat hij alzoo gaarne zonde zien, dat tot opheffing dier verplichting kon worden besloten. Door den gemeenteraad van Rotterdam is dienovereenkomstig tot opheffing der bedoelde verplichting overgegaan.

Ook in de gewone jaarlijksche vergadering der inspecteurs is op verzoek van den Minister dit onderwerp besproken. De daar over dit punt gevoerde beradslagingen en de slotsom waartoe men kwam, worden hierachter in § 14 van dit verslag medegedeeld.

§ 5. KOSTEN VAN HET OPENBAAR LAGER ONDERWIJS.

De volgende tabel geeft een overzicht van de uitgaven en ontvangsten van het Rijk in 1868.

Sedert het vorige jaar zijn de uitgaven toegenomen met f 27 361,62.

Die vermeerdering werd voornamelijk veroorzaakt door het hooger bedrag der subsidien volgens art. 36 en wel van ruim f 20 000. Ook de sommen uitgegeven voor de Rijks- lagere school te Maastricht (ongeveer f 500); voor het onderwijs in de gestichten Ommerschans en Veenhuizen (ongeveer f 800); voor de pensioenen der onderwijzers (ongeveer f 4000); voor de opleiding der onderwijzers (bijna f 7000); voor de reis- en verblijfkosten der schoolopzieners (ongeveer f 500) en het nadeelig slot der examengelden (ongeveer f 500), waren grooter dan het vorige jaar. Daarentegen werd voor de Rijks- lagere scholen te Vledder ruim f 6000 minder uitgegeven.

Tegenover de vermeerdering der uitgaven stond eene kleine vermeerdering der inkomsten (f 1000), daar het bedrag der bijdragen van de onderwijzers voor hun pensioen weder gerezen was. Het zuiver bedrag der uitgaven bleef alzoo nog f 26 344,36 hooger dan in 1867.

Op vermeerdering van uitgaven valt te wijzen voor de provincien Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Groningen en Limburg; vermindering had alleen in Noordholland en Drenthe plaats.

Voor de school te Maastricht werd betaald aan personeel f 6900, aan materieel f 1405,96; voor de scholen te Vledder aan personeel f 1791,668, aan materieel f 944,99; voor het onderwijs in de gestichten Ommerschans en Veen-

huizen aan personeel de sommen van f 825,55 en f 3855,33, voor de hulpmiddelen van het onderwijs f 789,70.

Behalve de subsidien volgens art. 36, die volgens de wet even groot waren als die door het Rijk gegeven, deden de provincien nog de volgende uitgaven:

Zuidholland: voor pensioenen f 250;

Utrecht: aan de kweekschool voor jeugdige onderwijzers te Utrecht f 600, aan die te Amersfoort f 300;

Friesland: aan het fonds voor onderwijzers-weduwen en weezen f 300, en voor bijdragen in de verhooging der jaarwedden van de onderwijzers f 1690;

Drenthe: voor pensioenen f 25, en uit de kas ad pios usus ter gedeeltelijke bestrijding der kosten van het lager onderwijs te Kloosterveen en Hijkersmilde f 1000.

Voor de provincie Zuidholland is het bedrag van de toelagen aan enkele gemeenten voor pensioenen betaald, wederom een weinig verminderd en wel van f 258,33 tot f 250. De andere provinciale uitgaven bleven dezelfde, behalve dat de som door de provincie Friesland betaald in de verhooging der jaarwedden van onderwijzers, van f 1025 steeg tot f 1690.

Het volgend tabellarisch overzicht wijst de uitgaven en inkomsten der gemeenten voor het lager onderwijs aan:

UITGAVEN VAN DE VERENIGING

No.	Aard der uitgave	Bedrag	Totaal
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

UITGAVEN EN INKOMSTEN der gemeenten ten

O N D E R W E R P E N.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.
	Uitga			
Onderwijzend personeel	f 236 646,30 ⁵	f 270 641,84 ⁵	f 589 518,16	f 472 728,86
Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollocalen	2 373,00	10 831,76 ⁵	17 527,68	12 357,74 ⁵
Nieuwe schoollocalen	58 669,36	67 952,50	35 950,26 ⁵	363 262,95
Onderhoud van schoollocalen	18 152,64	25 296,87 ⁵	71 559,68 ⁵	56 784,64
Schoolmeubelen en schoolbehoefden	29 534,33	36 788,82	59 695,58	54 405,42
Vuur en licht in de schoollocalen.	8 571,86	9 533,33	20 979,96 ⁵	16 379,18 ⁵
Schoolcommissien	823,15	1 524,85 ⁵	3 576,38	3 656,99
Pensioenen aan onderwijzers.	4 977,99	5 344,02 ⁵	8 184,38	6 675,84
Subsidien aan bijzondere scholen	2 247,47	16 047,99	5 674,41	3 421,00
Opleiding van onderwijzers	"	1 223,59	7 850,22	4 707,13 ⁵
Uitkeeringen aan andere gemeenten	2 629,35 ⁵	1 486,42	4 378,21 ⁵	2 511,55
Andero uitgaven	3 725,69 ⁵	4 889,32 ⁵	27 797,60 ⁵	3 502,32
Totaal in 1868	f 368 350,15 ⁵	f 451 561,34	f 852 692,54 ⁵	f 1 000 393,63 ⁵
In 1867	368 850,83	438 392,52 ⁵	885 921,40	814 267,22 ⁵
Vermeerdering	f — 500,67 ⁵	f 13 168,81 ⁵	f — 33 228,85 ⁵	f 186 126,41
	Inkom			
Opbrengst der schoolgelden	f 56 780,62	f 83 723,16	f 206 796,04 ⁵	f 128 459,95
Bijdragen van het Rijk, vervangende de vroegere rijksjaarweden	38 427,50	8 782,70	2 429,50	1 446,00
Bijdragen van andere gemeenten	2 552,94 ⁵	505,00	4 508,21 ⁵	2 486,55
Subsidien krachtens art. 36.	16 758,80	25 293,00	33 807,41	19 917,80
Andero subsidien van de provincien	"	"	250,00	"
Opbrengst van bijzondere fondsen.	372,50	4 197,55	50,00	3 608,65
Totaal in 1868	f 114 892,36 ⁵	f 122 501,41	f 247 841,17	f 155 918,95
In 1867	114 856,58	99 630,15 ⁵	218 416,53 ⁵	182 716,59 ⁵
Vermeerdering	f 35,78 ⁵	f 22 871,25 ⁵	f 29 424,63 ⁵	f — 26 797,64 ⁵
Zuiver bedrag der uitgaven in 1868.	f 253 457,79	f 329 059,93	f 604 851,37 ⁵	f 844 474,68 ⁵
Zuiver bedrag der uitgaven in 1867.	253 994,25	338 762,37	667 504,86 ⁵	631 550,63
Vermeerdering	f — 536,46	f — 9 702,44	f — 62 653,49	f 212 921,05 ⁵

behoove van het lager onderwijs in 1868.

Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
ven.							
f 159 910,19	f 95 414,25	f 288 981,92 ⁵	f 167 874,92	f 168 978,00 ⁵	f 70 364,00 ⁵	f 103 842,31 ⁵	f 2 624 900,78
5 660,02	2 406,09 ⁵	6 370,10 ⁵	8 537,98 ⁵	2 411,00	2 440,78	2 003,50	72 919,67 ⁵
13 477,62 ⁵	1 918,18	40 806,56	39 345,19 ⁵	49 597,41 ⁵	14 350,95 ⁵	14 991,57	699 822,57 ⁵
13 346,09	8 841,11	30 690,26	17 261,70 ⁵	21 730,37 ⁵	4 690,69	6 283,21	274 637,28
18 981,52	13 352,66	27 539,21	21 816,23 ⁵	24 227,79 ⁵	10 838,99 ⁵	13 997,23	311 177,79 ⁵
5 490,84 ⁵	2 608,02	16 047,08 ⁵	7 435,33 ⁵	10 775,83	2 471,27	4 717,45 ⁵	105 005,23
699,90	232,55	2 675,26	971,20	1 177,37 ⁵	117,49	223,64	15 677,79
2 084,44 ⁵	3 037,66 ⁵	5 558,59	3 116,46 ⁵	1 985,89	1 179,82 ⁵	2 141,10	44 286,21 ⁵
820,00	3 175,73 ⁵	3 038,90	9 045,53 ⁵	4 139,05	3 240,00	1 075,00	51 925,09
161,50	420,00	"	50,00	"	"	"	14 412,44 ⁵
607,20	3 742,25	702,35 ⁵	2 450,27 ⁵	851,69	764,37 ⁵	393,90	20 517,58 ⁵
2 968,60	3 311,29 ⁵	6 913,23	23 377,76 ⁵	7 989,85	195,33	658,36	85 329,37 ⁵
f 224 207,93 ⁵	f 138 454,81	f 428 823,48	f 301 282,61 ⁵	f 293 864,32 ⁵	f 110 653,71 ⁵	f 150 327,28	f 4 820 611,83 ⁵
244 582,43 ⁵	138 588,09 ⁵	419 231,95	312 743,85	274 123,92	109 602,47	164 759,35 ⁵	4 171 214,05 ⁵
f— 20 374,50	f— 133,28 ⁵	f 9 441,53	f— 11 461,23 ⁵	f 19 740,40 ⁵	f 1 051,24 ⁵	f— 14 432,07 ⁵	149 397,78

sten.

f 55 515,17	f 32 100,30	f 49 073,69 ⁵	f 45 649,77	f 53 101,58	f 22 383,48 ⁵	f 33 227,85 ⁵	f 766 811,63
3 902,00	845,00	664,00	7 262,30	8 794,10	446,90	"	73 000,00
607,20	4 558,67	702,35 ⁵	2 510,27 ⁵	1 051,69	564,37 ⁵	470,31	20 517,58 ⁵
5 183,00	300,00	4 114,00	13 326,79	3 000,00	7 951,49	14 850,00	144 502,29
"	"	1 690,00	"	"	1 000,00	"	2 940,00
2 567,04	198,00	38 507,13	1 445,79	500,00	137,00	380,56	51 964,22
f 67 774,41	f 38 001,97	f 94 751,18	f 70 194,92 ⁵	f 66 447,37	f 32 483,25	f 48 928,72 ⁵	f 1 059 735,72 ⁵
61 168,81 ⁵	37 793,17 ⁵	88 720,49	73 619,24 ⁵	63 419,00	25 194,85	42 398,69 ⁵	1 007 934,13 ⁵
f 6 005,59 ⁵	f 208,79 ⁵	f 6 030,69	f— 3 424,32	f 3 028,37	f 7 288,40	f 6 530,03	f 51 801,59
f 156 433,52 ⁵	f 100 452,84	f 334 072,30	f 231 087,69	f 227 416,95 ⁵	f 78 170,46 ⁵	f 101 398,55 ⁵	f 3 260 876,11
183 413,62	100 794,92	330 661,46	239 124,60 ⁵	210 704,92	84 407,62	122 360,66	3 163 279,92
f— 26 980,09 ⁵	f— 342,08	f 3 410,84	f— 8 036,91 ⁵	f 16 712,03 ⁵	f— 6 237,15 ⁵	f— 20 962,10 ⁵	f 97 596,19

De uitgaven zijn, in vergelijking met 1867, f 149 397,78 gestegen. Daarentegen namen ook de inkomsten toe met f 51 801,59. Het zuiver bedrag der uitgaven van de gemeenten was alzoo f 97 596,19 hooger dan het vorige jaar.

Vermeerdering van uitgaven had voor de volgende onderwerpen plaats: onderwijzend personeel, ongeveer f 69 000; nieuwe schoollocalen, ongeveer 42 000; onderhoud van schoollocalen, ongeveer f 7000; vuur en licht in de schoollocalen, ruim f 2000; andere uitgaven, ruim f 28 000.

Vermindering van uitgaven was alleen in de volgende posten op te merken: vergoeding voor vrije woning en huur van schoollocalen, ongeveer f 2000; voorts schoolmeubelen en schoolbehoefden, ongeveer f 250, en opleiding van onderwijzers, ruim f 300.

Van de inkomsten was de opbrengst van het schoolgeld

toegenomen met bijna f 15 000; het bedrag der subsidien volgens art. 36, met ruim f 41 000; daarentegen was de opbrengst van bijzondere fondsen gedaald met ongeveer f 5000.

In de provincien Gelderland, Noordholland, Friesland, Groningen en Drenthe had vermeerdering van uitgaven plaats; in de overige vermindering. Op vermindering van inkomsten valt alleen te wijzen in de provincien Noordholland en Overijssel. In alle provincien, behalve Noordholland, Friesland en Groningen, was het zuiver bedrag der uitgaven gedaald.

De volgende tabel bevat eene zamentrekking der uitgaven van het Rijk, de provincien en de gemeenten, voor het lager onderwijs in 1868.

ALGEMEEN OVERZICHT der kosten van het lager onderwijs in 1868.

ONDERWERPEN.	Noord- brabant.		Gelderland.		Zuid- holland.		Noord- holland.		Zeeland.		Utrecht.		Friesland.		Overijssel.		Groningen.		Drenthe.		Limburg.		TOTAAL.
	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
Onderwijzend personeel	236 646,30 ^s	270 641,84 ^s	589 518,16	472 728,86	159 986,19	35 414,25	288 981,92 ^s	168 700,47	169 255,25 ^s	75 011,02	110 742,81 ^s	2 638 626,59 ^s											
Vergoeding voor vrije woning en huur van schoollocalen	2 873,00	10 831,76 ^s	17 527,68	12 357,74 ^s	5 660,02	2 405,09 ^s	6 370,10 ^s	8 637,98 ^s	2 411,00	2 440,78	2 003,50	72 919,67 ^s											
Nieuwe schoollocalen.	58 669,36	67 932,50	85 950,26 ^s	963 262,36	13 477,62 ^s	1 918,18	40 306,56	39 345,19 ^s	49 597,41 ^s	14 350,95 ^s	14 991,57	699 822,57 ^s											
Onderhoud van schoollocalen	18 152,64	25 296,87 ^s	71 559,68 ^s	56 784,64	13 846,00	8 841,11	39 690,26	17 261,70 ^s	21 730,37 ^s	4 690,69	6 583,21	274 637,28											
Schoolmeubelen, schoolbabeoefen enz.	38 106,19	46 322,15	89 675,54 ^s	70 784,60 ^s	24 472,36 ^s	15 955,68	43 586,29 ^s	29 441,22	35 003,67 ^s	14 855,30 ^s	20 120,64 ^s	419 323,67 ^s											
Pensioenen aan onderwijzers	14 008,02 ^s	13 677,91 ^s	21 279,47	20 027,50 ^s	5 053,33 ^s	8 745,00	15 235,83 ^s	7 026,41 ^s	5 757,66 ^s	3 014,50	6 423,33 ^s	130 240,00											
Subsidien aan bijzondere scholen.	2 247,47	16 047,99	5 674,41	3 421,00	820,00	3 175,73 ^s	3 038,30	9 045,53 ^s	4 139,05	3 240,00	1 075,00	51 925,69											
Opleiding van onderwijzers.	36 799,67	11 765,16	21 204,74	50 360,03 ^s	4 845,36	7 580,00	9 783,58 ^s	6 373,60	29 774,19 ^s	4 674,73	4 958,32	188 324,39 ^s											
Onderwijzersgezelschappen.	715,00	590,00	495,00	660,00	330,00	275,00	495,00	440,00	385,00	275,00	440,00	5 100,00											
Schooltoezigt.	9 294,87 ^s	9 948,79	12 120,13	12 902,95 ^s	5 895,50	4 396,65	10 196,03 ^s	7 425,27 ^s	6 939,81	4 754,61 ^s	6 558,09	90 232,72 ^s											
Uitkeeringen tusschen gemeenten	2 639,35 ^s	1 486,42	4 373,21 ^s	2 511,55	607,20	3 742,25	702,35 ^s	2 450,27 ^s	851,69	764,37 ^s	393,90	20 517,58 ^s											
Andere uitgaven (gemeenten)	3 725,69 ^s	4 889,32 ^s	27 737,60 ^s	3 502,32	2 968,60	3 311,29 ^s	6 913,23	23 377,76 ^s	7 989,85	195,33	658,36	85 329,37 ^s											
Totaal in 1868	423 307,58^s	473 450,73^s	888 171,90^s	1 069 394,16^s	237 402,28^s	155 701,24^s	456 805,08^s	319 625,44	333 894,98	129 267,30	174 648,24^s	4 667 018,97											
in 1867	423 152,37^s	464 668,84^s	920 152,49^s	880 803,98^s	257 188,91	155 665,35	444 310,85	331 434,07	313 281,76^s	193 679,21	187 972,68	4 512 311,15^s											
Vermeerdering	154,61	14 781,89	-31 980,59	188 590,18	-10 786,62^s	35,89^s	11 394,23^s	-11 808,63	20 559,19^s	- 4 411,91	-13 324,43^s	154 707,81^s											

Bij deze uitgaven zijn nog te voegen de sommen van f 300 en f 508,02^s, zijnde de eerste het subsidie van de provincie Friesland aan het reservefonds voor weduwen en wezen van onderwijzers aldaar, de laatste het nadeelig slot der examengelden.

De totale kosten van het openbaar lager onderwijs in 1868 bedroegen derhalve eene som van f 4 667 826,99^s, zijnde f 155 085,03^s meer dan in 1867.

Vermeerdering van uitgaven had plaats in de provincien Noordbrabant, Gelderland, Noordholland, Utrecht, Friesland en Groningen; in de overige daarentegen waren zij gedaald.

Voor de volgende onderwerpen waren de kosten gestegen: onderwijzend personeel, ongeveer f 70 000; nieuwe schoollocalen, ongeveer f 42 000; onderhoud van schoollocalen, ongeveer 7000; pensioenen aan onderwijzers, ruim f 4 000; opleiding van onderwijzers, f 5000; schooltoezigt, ongeveer f 1000; andere uitgaven der gemeenten, ruim f 28 000.

Daarentegen werden in 1868 minder uitgaven gedaan voor: vergoeding voor vrije woning en huur van school-

localen, ongeveer f 2000; schoolmeubelen en schoolbehoefden, bijna f 4000.

Er werd alzoo ruim 41½ millioen voor het openbaar lager onderwijs uitgegeven; hiervan werd even als in het vorige jaar ruim 2½ millioen besteed voor het onderwijzend personeel, en bijna 1½ millioen voor gebouwen en schoolbehoefden; voor de opleiding en de pensioenen der onderwijzers, het schooltoezigt, enz. bleef dus ruim 1½ millioen over.

Het is hier de meest geschikte plaats om een kort overzicht te geven van alle uitgaven en inkomsten van het Rijk, de provincien en de gemeenten voor het hooger, middelbaar en lager onderwijs, waarbij dan uit den aard der zaak het onderwijs bij de land- en zeemagt, dat in de gevangenissen en het onderrigt op de bewaarscholen, buiten aanmerking blijven.

Wanneer men de totalen hierboven verkregen als bedrag van de kosten van het hooger, middelbaar en lager onderwijs zamenvat, dan verkrijgt men het volgend resultaat:

	Rijk.	Provincien.	Gemeenten.	Totaal.
Hoogeschoolen en athenaea	f 447 812,16	f 10 000,00	f 89 047,10	f 546 859,26
Gymnasien en latijnsche scholen	42 946,47	"	204 298,91	247 240,38
Middelbaar onderwijs	698 800,92 ^s	13 590,93	642 923,18	1 355 315,03 ^s
Veeartsenijschool	37 593,91 ^s	"	"	37 593,91 ^s
Kweekschool voor vroedvrouwen	7 221,19 ^s	"	"	7 221,19 ^s
Lager onderwijs	443 327,40 ^s	76 416,14 ^s	4 027 687,74	4 547 431,29
Totaal	f 1 677 702,07	f 100 007,07 ^s	f 4 963 951,93	f 6 741 661,07 ^s

Van de uitgaven hier voor de gemeenten opgegeven, zijn afgetrokken de subsidien door het Rijk en de provincien aan de gemeenten betaald, als ook de opbrengst van bijzondere fondsen in de gemeenten, speciaal voor het onderwijs bestemd; deze gelden toch zijn niet ten laste van de gemeenten gekomen. Onder de gemeentelijke uitgaven voor het lager onderwijs zijn evenmin opgenomen de uitkeeringen

aan andere gemeenten voor kinderen aldaar schoolgaande, omdat wat de eene gemeente hiervoor uitgaf, door eene andere ontvangen is en dus over alle gemeenten gezamenlijk genomen de uitgaven en ontvangsten elkaar dekken.

Van de verschillende takken van onderwijs werden de volgende inkomsten verkregen:

	Rijk.	Gemeenten.	Totaal.
Athenaea (inschrijvings- en collegiegelden en enkele andere inkomsten)	"	f 24 012,57 ^s	f 24 012,57 ^s
Latijnsche scholen en gymnasien (schoolgelden)	"	55 303,67 ^s	55 303,67 ^s
Middelbaar onderwijs (schoolgelden, batig slot der acten-examens).	f 63 759,00	101 722,21 ^s	165 481,21 ^s
Veeartsenijschool (bijdragen der leerlingen enz.)	8 283,73	"	8 283,73
Lager onderwijs (schoolgelden)	8 607,55	766 811,63	775 419,18
Totaal	f 80 650,28	f 947 850,09 ^s	f 1 028 500,37 ^s

Het zuiver bedrag der uitgaven van Rijk, provincien en gemeenten voor alle inrigtingen van onderwijs, met uitzondering van het militair onderwijs, van dat in de gevangenissen en van het onderrigt op de bewaarscholen, bedroeg alzoo in 1868 f 5 713 160,70.

§ 6. SCHOOLGELDEN.

In het vorig verslag is eene uitvoerige opgave gedaan van alle gemeenten, waar bij het einde van 1867 aan de openbare school geen schoolgeld werd geheven, met vermelding van de bevolking en van het aantal openbare en bijzondere scholen aldaar met de leerlingen.

Onder verwijzing naar die opgaven, worden hier thans alleen de gemeenten vermeld, waar in 1868 invoering of afschaffing van schoolgeld plaats had.

Noordbrabant. Erp, heffing van schoolgeld ingevoerd voor de dagschool.

Zuidholland. Schoolgeldheffing ingevoerd in de gemeenten Goudswaard, Hendrik Ido-ambacht, Hoornaar, de Lier, Maasdam, Middelharnis, Ooltgensplaat, Rhijnsburg, Rozenburg, Strijen, Oude Tonge en Zoeterwoude; afgeschaft te

Alkemade en te Hillegom. Te Sommeisdijk schoolgeldheffing ingevoerd, te beginnen den 1sten Januarij 1869.

Noordholland. Te Castricum besloten tot wederinvoering van schoolgeldheffing met den 1sten Januarij 1869.

Friesland. Heffing van schoolgeld ingevoerd in de gemeenten Ameland en Dantumadeel.

Drenthe. In de gemeente Coevorden schoolgeldheffing ingevoerd.

Limburg. Te Bergen sedert 1 Januarij 1868 geen schoolgeld geheven.

In 16 gemeenten is alzoo in 1868 de heffing van schoolgeld ingevoerd en in 3 afgeschaft. Het getal gemeenten, waar in het geheel geen schoolgeld voor de dagschool werd geheven, bedroeg dus aan het einde van 1868, 239. Bovendien werd in 2 gemeenten besloten schoolgeld te heffen met den aanvang van 1869.

De volgende tabel vermeldt de opbrengst van het schoolgeld aan de openbare lagere scholen in elke provincie, gedurende het jaar 1868.

Opbrengst van het schoolgeld in elke provincie, gedurende het jaar 1868.

PROVINCIE.	Bij de rijkslagere scholen.	Bij de openbare gemeentescholen.	Door de onderwijzers geheven.	TOTAAL.
Noordbrabant	f 1 221,25	f 56 780,62	f 2 220,70 ⁵	f 60 222,57 ⁵
Gelderland	"	83 723,16	2 210,35	85 933,51
Zuidholland	"	206 796,04 ⁵	7 355,58 ⁵	214 151,63
Noordholland	2 081,60	128 459,95	3 071,95	133 613,50
Zeeland	"	55 515,17	"	55 515,17
Utrecht	"	32 100,30	"	32 100,30
Friesland	"	49 073,69 ⁵	"	49 073,69 ⁵
Overijssel	"	45 649,77	1 610,65	47 260,42
Groningen	1 228,20	53 101,58	2 901,27 ⁵	57 231,05 ⁵
Drenthe	"	22 383,46 ⁵	307,15	22 690,63 ⁵
Limburg	4 076,50	33 227,85 ⁵	2 076,16	39 380,51 ⁵
Totaal in 1868	f 8 607,55	f 766 811,63	f 21 753,82 ⁵	f 797 173,00 ⁵
in 1867	9 040,60	751 988,54 ⁵	22 223,09	783 252,23 ⁵
Vermoedering	f— 433,05	f 14 823,68 ⁵	f— 469,26 ⁵	f 13 920,77

De geheele opbrengst der schoolgelden is in 1868 toegenomen met f 13 920,77. Het totaal voor de gemeentescholen nam nog iets meer toe, namelijk f 14 823,68⁵. De schoolgelden aan de Rijkslagere scholen en die door de onderwijzers geheven, verminderden een weinig. De vermoedering voor de gemeentescholen bleef nog ongeveer f 5000 onder de vermindering dezer gelden in 1867. De grootste vermoedering had plaats in de provincien Zuidholland, Noordholland en Friesland; daarentegen eenige

vermindering in Noordbrabant, Gelderland, Overijssel, Groningen en Drenthe.

§ 7. SUBSIDIEËN VAN HET RIJK EN DE PROVINCIEËN, KRACHTENS ART. 36 DER WET.

De beide volgende overzichten vermelden de gewone en buitengewone subsidies, krachtens art. 36 der wet door het Rijk en de provincien, elk in het bijzonder, over 1868

uitbetaald. De gewone subsidien strekten ter voorziening in de gewone jaarlijksche kosten van het lager onderwijs;

de buitengewone subsidien ter voorziening in den bouw van schoollocalen en onderwijzerswoningen.

GEWONE SUBSIDIEN.

Noordbrabant.		Utrecht.	
Besoyen	f 100,00	Achttienhoven	f 25,00
Drongelen	200,00	Jaarsveld	75,00
Geldrop	200,00	Westbroek	50,00
Gemert	250,00		
Grave	500,00		f 150,00
Putten	150,00		
Zes gehuchten	50,00		
	f 1 450,00		
Zuidholland.		Friesland.	
Groote Lindt	f 98,62 ⁵	Ameland	f 811,00
Hardinxveld	200,00	Hindeloopen	496,00
Herkingen	250,00	Schiermonnikoog	200,00
Heerjansdam	105,08	Stavoren	350,00
de Lier	85,00	IJlst.	200,00
Maasdam	330,00		
Maassluis	500,00		f 2 057,00
Rhijnsburg	400,00		
Rozenburg	450,00		
Sluipwijk	200,00		
Stad aan 't Haringvliet	125,00		
Zwartewaal	300,00		
	f 3 043,70 ⁵		
Noordholland.		Overijssel.	
Egmond aan Zee	f 580,00	Wanneperveen	f 400,00
Oostzaan	1 000,00		f 400,00
Petten	400,00		
Ransdorp	525,00		
Spaarndam	225,00		
Terschelling	450,00		
Urk	467,50		
Vlieland	475,00		
	f 4 122,50		
		Limburg.	
		Amstenrade	f 190,00
		Bemelen	220,00
		Bingelrade	90,00
		Broekhuysen	50,00
		Elsloo	125,00
		Merkelbeek	60,00
		Mesch	200,00
		Jabeek	125,00
		Nieuwstadt	100,00
		Oirsbeek	125,00
		Reggel	30,00
		Schimmert	75,00
		Schinnen	150,00
		Sienaken	250,00
		Stein	100,00
		Swalmen	100,00
		Urmond	300,00
			f 2 290,00
		Totaal der gewone subsidien in 1868.	f 13 513,20 ⁵

BUITENGEWONE SUBSIDIEN.

PROVINCIE.	GEMEENTE.	Totaal bedrag der kosten.	Bedrag van het subsidie van het Rijk.	Bedrag van het subsidie van de provincie.	Bedrag van hetgeen ten laste der gemeente is gebleven.
Noordbrabant.	Leende.	f 4 174,23	f 1 250,00	f 1 250,00	f 1 674,23
id.	Oosterwijk.	11 400,00	2 113,00	2 113,00	7 174,00
id.	de Werken c. a.	12 854,80	3 566,40	3 566,40	5 722,00
Gelderland.	Gendringen.	37 939,50	12 646,50	12 646,50	12 646,50
Zuidholland.	Goudswaard.	11 940,00	3 970,00	3 970,00	4 000,00
id.	Sliedrecht.	39 780,00	9 890,00	9 890,00	20 000,00
Noordholland.	Broek in Waterland.	9 008,00	3 004,00	3 004,00	3 000,00
id.	Oostzaan.	1 039,88	500,00	500,00	39,88
id.	Zype.	8 664,80	2 332,40	2 332,40	4 000,00
Zeeland.	Philippine.	7 183,00	2 591,50	2 591,50	2 000,00
Overijssel.	Ambt-Hardenberg.	10 735,52	3 578,50	3 578,50	3 578,52
id.	Gramsbergen.	3 807,00	1 269,00	1 269,00	1 269,00
id.	Markelo.	4 247,68	1 415,89 ⁵	1 415,89 ⁵	1 415,89
Groningen.	Leek.	5 683,30	1 500,00	1 500,00	2 683,30
Drenthe.	Emmen.	4 753,84	1 188,46	1 188,46	2 376,92
id.	Gasselte.	5 271,75 ⁵	658,97 ⁵	658,97 ⁵	3 953,80 ⁵
id.	Odoorn.	5 675,49 ⁵	2 128,31	2 128,31	1 418,87 ⁵
Limburg.	Urmond.	279,75	135,00	135,00	9,75
id.	Weert.	10 073,95	5 000,00	5 000,00	73,95
Totaal der buitengewone subsidien in 1868			f 58 737,94	58 737,94	
Totaal der gewone subsidien			13 513,20 ⁵	13 513,20 ⁵	
Algemeen totaal			f 72 251,14 ⁵	72 251,14 ⁵	

VERZAMELING DER GEWONE EN BUITENGEWONE SUBSIDIEN.

Noordbrabant	f 8 379,40
Gelderland	12 646,50
Zuidholland	16 903,70 ⁵
Noordholland	9 958,90
Zeeland	2 591,50
Utrecht	150,00
Friesland	2 057,00
Overijssel	6 663,39 ⁵
Groningen	1 500,00
Drenthe	3 975,74 ⁵
Limburg	7 425,00
Algemeen totaal	f 72 251,14 ⁵

Het buitengewoon subsidie aan de gemeente Oostzaan verleend, is eene aanvulling van dat, in 1867 aan die gemeente verleend voor den bouw eener nieuwe school en onderwijzerswoning.

Omtrent de gewone subsidien voor de gemeenten Amstenrade, Bemelen, Mesch, Schinnen, Slenaken en Urmond, allen in de provincie Limburg, vermeld, moet nog worden opgemerkt, dat daaronder begrepen is het bedrag van het subsidie over 1867 en van dat over 1868 verleend, omdat beide in 1868 zijn verevend.

Sedert het vorige jaar zijn de volgende subsidien voor de gewone kosten van het onderwijs vervallen:

Limburg. Limbricht f 75, Spaubeek f 50, Vlodrop f 75. Nieuwe subsidien werden verleend aan de volgende gemeenten:

Noordbrabant. Besoijen f 100, Zesgehuchten f 50;

Zuidholland. Groote Lindt f 98,62⁵, Heerjansdam f 105,08;

Noordholland. Ransdorp f 525;

Limburg. Broekhuizen f 50, Swalmen f 100.

Verhooging van subsidie had plaats in de volgende gemeenten:

Noordbrabant. Drongelen met f 87,50, Geldrop met f 50, Gemert met f 50, Putten met f 50;

Limburg. Roggol met f 50.

Het subsidie werd verlaagd in:

Noordholland. Terschelling met f 425.

Het bedrag van alle subsidien van het Rijk en der provincien, elk in het bijzonder, over 1868, was f 20 620,82 meer dan het vorige jaar.

De gewone subsidien namen toe met f 986,20⁵, de buitengewone met f 19 634,61⁵.

§ 8. INKOMSTEN VAN ONDERWIJZERS.

De volgende tabel bevat eene opgave van hetgeen door het Rijk, de gemeenten en de leerlingen tot bezoldiging der onderwijzers aan de openbare lagere scholen in 1868 is bijgedragen.

INKOMSTEN VAN

ONDERWERPEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.
<i>a. Van het Rijk:</i>				
Jaarwedden bij de Rijks- lagere scholen	"	"	"	"
Jaarwedden bij de Rijks-kweekescholen en daaraan verbonden leerscholen	f 14 415,74	"	"	f 14 993,33
Toelagen voor normaallessen	1 225,00	f 1 691,57	f 1 450,00	2 125,00
Toelagen voor opleiding volgens art. 12, 2de lid	1 000,00	1 200,00	2 000,00	1 250,00
Toelagen voor opleiding van onderwijzeressen	"	2 200,00	500,00	500,00
Gratificaties	"	"	"	"
Totaal in 1868	f 16 640,74	f 5 091,57	f 3 950,00	f 18 868,33
<i>b. Van de gemeenten:</i>				
Vaste jaarwedden der hoofdonderwijzers	f 164 589,46 ⁵	f 171 266,06 ⁵	f 294 585,98	f 251 039,20
Veranderlijke jaarwedden der hoofdonderwijzers.	15 734,05 ⁵	14 777,91	24 870,27 ⁵	11 684,93
Vaste jaarwedden der hulponderwijzers.	48 402,76	76 857,26 ⁵	239 496,77	190 411,86 ⁵
Veranderlijke jaarwedden der hulponderwijzers	1 127,02	169,25	312,08 ⁵	216,18
Toelagen aan kweekelingen	4 457,08 ⁵	5 403,29	27 527,95 ⁵	17 406,49
Gratificaties	2 335,92	2 168,06 ⁵	2 725,09 ⁵	1 970 19 ⁵
Totaal in 1868	f 236 646,30 ⁵	f 270 641,84 ⁵	f 589 518,16	f 472 728,86
<i>c. Opbrengst der schoolgelden, door de onderwijzers geheven in 1868</i>				
	f 2 220,70 ⁵	f 2 210,35	f 7 355,58 ⁵	f 3 071,95
Algemeen totaal in 1868	f 255 507,75	f 277 943,76 ⁵	f 600 823,74 ⁵	f 494 669,14
In 1867	247 171,89 ⁵	273 902,12	584 544,65 ⁵	469 477,26
Vermeerdering	f 8 335,85 ⁵	f 4 041,64 ⁵	f 16 279,09	f 25 191,88

ONDERWIJZERS IN 1868.

Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
"	"	"	f 825,55	"	f 5 647,01 ⁵	f 6 900,00	f 13,372,56 ⁵
"	"	"	"	f 12 237,94 ⁵	"	"	41 647,01 ⁵
f 750,00	f 300,00	f 1 780,35 ⁵	1 996,93	300,00	850,00	565,00	13 033,85 ⁵
380,00	450,00	300,00	950,00	700,00	400,00	600,00	9 830,00
"	"	500,00	"	"	"	425,00	4 125,00
76,00	"	"	"	277,25	"	"	353,25
f 1 206,00	f 750,00	f 3 180,35 ⁵	f 3 772,48	f 13 515,19 ⁵	f 6 897,01 ⁵	f 8 490,00	f 82 361,68 ⁵
f 103 215,00	f 55 837,67	f 195 436,64	f 99 987,94 ⁵	f 114 153,97 ⁵	f 54 674,46 ⁵	f 76 372,83	f 1 581 165,23 ⁵
6 332,23 ⁵	2 292,77	14 513,31 ⁵	6 088,46	1 545,24	326,00	1 312,91	99 478,10
47 264,53 ⁵	35 108,09 ⁵	71 466,19 ⁵	55 422,51	46 891,16 ⁵	13 695,04	23 085,21 ⁵	848 101,41 ⁵
35,06 ⁵	"	123,93 ⁵	290,92 ⁵	555,79 ⁵	"	120,00	2 950 25 ⁵
2 193,10 ⁵	1 818,41 ⁵	5 919,05	3 935,50	5 565,03	1 628,50	2 791,36	78 645,78
870,25	357,30	1 522,79	2 149,58	260,80	40,00	160,00	14 559,99 ⁵
f 159 910,19	f 95 414,25	f 288 981,92 ⁵	f 167 874,92	f 168 978,00 ⁵	f 70 364,00 ⁵	f 103 842,31 ⁵	f 2 624 900,78
"	"	"	f 1 610,65	f 2 901,27 ⁵	f 307,15	f 2 076,16	f 21 753,82 ⁵
f 161 116,19	f 96 164,25	f 292 162,28	f 173 258,05	f 185 394,47 ⁵	f 77 568,17	f 114 408,47 ⁵	f 2 729 016,29
157 170,39	95 861,45	286 598,86	171 153,92	184 882,27	76 208,97	111 465,97 ⁵	2 658 437,76 ⁵
f 3 945,80	f 302,80	f 5 563,42	f 2 104,13	f 512,20 ⁵	f 1 359,20	f 2 932,50	f 70 578,52 ⁵

Bij deze tabel valt nog op te merken, dat door de provincie Friesland aan de gemeenten Aengwirden, Baarderadeel, Gaasterland, Leeuwarderadeel, Oostdongeradeel en Opsterland is uitbetaald een totaal bedrag van f 1690, als altera tanta uit de provinciale fondsen van de verhoogingen der jaarwedden van openbare onderwijzers.

Het totaal der inkomsten is in 1868 weer toegenomen, met f 70 578,525. Deze toename kwam in alle provincien voor, het sterkst in Noordholland, Zuidholland en Noordbrabant. De vermeerdering komt voor het grootste deel voor rekening van de inkomsten door de gemeenten uitbetaald: deze waren bijna f 70 000 hooger dan in 1867, terwijl die door het Rijk uitbetaald slechts ongeveer f 1300 hooger waren. De schoolgelden door de onderwijzers geheven waren bijna f 500 lager dan het vorige jaar.

Op vermindering van uitgaven valt te wijzen voor de volgende posten: jaarwedden bij de kweekscholen, ongeveer f 400; veranderlijke jaarwedden der hoofdonderwijzers, ongeveer f 4000; veranderlijke jaarwedden der hulponderwijzers, ongeveer f 1400; gratificaties van de gemeenten, ongeveer f 1600. Daarentegen waren de vaste jaarwedden der hoofdonderwijzers en die der hulponderwijzers aanzienlijk toegenomen, met ruim f 21 000 en f 53 000, en valt voorts op toename te wijzen bij de jaarwedden aan de Rijk- lagere scholen, (met ongeveer f 1700), bij de toelagen voor normalessen (met ongeveer f 100), bij die voor opleiding volgens art. 12 alinea 2 (met f 300) en bij die voor de opleiding der onderwijzersessen (met f 600), bij de gratificatie van het Rijk (met f 50), bij de toelagen aan kweekelingen (met ongeveer f 2600).

Behalve de bovengenoemde jaarwedden genoten nog 1334 openbare onderwijzers inkomsten uit andere betrekkingen, waarvan 1227 van kerkelijken aard. De onderwijzers, die bovendien kerkelijke betrekkingen bekleedden, waren over

de onderscheiden provincien op de volgende wijze verdeeld: Noordbrabant 22, Gelderland 173, Zuidholland 177, Noordholland 150, Zeeland 90, Utrecht 58, Friesland 260, Overijssel 64, Groningen 174, Drenthe 48, Limburg 11. Van de onderwijzers, die bovendien andere ambten dan kerkelijke bekleedden, waren er in Noordbrabant 11, Gelderland 18, Zuidholland 8, Noordholland 17, Zeeland 14, Utrecht 5, Friesland 19, Overijssel 4, Groningen 3, Drenthe 2, Limburg 6.

In 1867 waren er 1346 openbare onderwijzers, die nog inkomsten uit andere betrekkingen trokken, waarvan 1233 van kerkelijken aard.

§ 9. PENSIOENEN AAN ONDERWIJZERS.

In 1868 is aan 30 hoofdonderwijzers, 3 hulponderwijzers en 1 hoofdonderwijzeres pensioen verleend. Van hen waren uit Noordbrabant 2, Gelderland 5, Zuidholland 3, Noordholland 6, Zeeland 1, Utrecht 3, Friesland 7, Overijssel 3, Groningen 3, Limburg 1. Het bedrag der pensioenen was:

5 tusschen	f 100 en f 200:
9 "	200 " 300:
11 "	300 " 400:
3 "	400 " 500:
1 "	500 " 600:
3 "	600 " 700:
1 "	700 " 800:
1 "	900 " 1000:

De volgende tabel geeft een overzicht van het bedrag der nitbetaalde pensioenen, zoowel van die na de invoering der wet, als van die welke vóór 1858 hetzij door de provincien hetzij door de gemeenten, zijn verleend. De tabel vermeldt bovendien de opbrengst van de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen.

Pensioenen aan onderwijzers uitbetaald in 1868, benevens het bedrag hunner bijdragen.

PROVINCIEEN.	PENSIOENEN VOLGENS DE WET.		PENSIOENEN VÓÓR 1858 VERLEEND.		TOTAAL.	Opbrengst van de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen.
	Aandeel van het Rijk.	Aandeel van de gemeenten.	Van de provincien.	Van de gemeenten.		
Noordbrabant . . .	f 9 030,03 ⁵	f 4 515,02	"	f 462,97	f 14 008,02 ⁵	f 4 098,63
Gelderland	8 333,89	4 166,94 ⁵	"	1 177,08	13 677,91 ⁵	5 037,10
Zuidholland	12 836,09	6 418,05	f 250,00	1 766,33	21 270,47	10 645,11 ⁵
Noordholland. . . .	13 351,66 ⁵	6 675,84	"	"	20 027,50 ⁵	8 218,09 ⁵
Zeeland.	2 968,89	1 484,44 ⁵	"	600,00	5 053,33 ⁵	3 014,63 ⁵
Utrecht.	5 707,33 ⁵	2 853,66 ⁵	"	184,00	8 745,00	1 779,46 ⁵
Friesland	9 677,24 ⁵	4 838,59	"	720,00	15 235,83 ⁵	5 211,49
Overijssel	3 909,95	1 954,96 ⁵	"	1 161,50	7 026,41 ⁵	3 142,07 ⁵
Groningen.	3 771,77 ⁵	1 885,89	"	100,00	5 757,66 ⁵	3 208,01
Drenthe	1 809,67 ⁵	904,82 ⁵	25,00	275,00	3 014,50	1 360,10 ⁵
Limburg	4 282,23 ⁵	2 141,10	"	"	6 423,33 ⁵	1 949,18
Totaal in 1868	f 75 678,78 ⁵	f 37 839,33 ⁵	f 275,00	f 6 446,88	f 120 240,00	f 47 663,90
" " 1867	71 311,93	35 655,91 ⁵	283,33	8 268,66	115 519,83 ⁵	46 358,80 ⁵
Vermeerdering	f 4 366,85 ⁵	f 2 183,42	— f 8,33	— f 1 821,78	f 4 720,16 ⁵	f 1 305,09 ⁵

Het totaal bedrag der pensioenen was f 4 720,16⁵ hooger dan in 1867. In alle provincien waren de pensioenen volgens de wet uitbetaald toegenomen, met uitzondering alleen van Overijssel en Drenthe, waar zij f 850 en f 180 minder bedroegen. De bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen waren f 1 305,09⁵ hooger dan in 1867.

§ 10. SCHOOLLOCALEN, SCHOOLMEUBELN, ENZ.

Noordbrabant. Ook in 1868 werd veel gedaan ter verbetering van schoollocalen en onderwijzerswoningen. 6 nieuwe openbare scholen werden gebouwd en 4 onderwijzerswoningen, 13 scholen werden vergroot of beter ingerigt, terwijl in 13 gemeenten de voorbereidende maatregelen tot het bouwen van nieuwe scholen of verbeteren van bestaande werden voortgezet of daarmede een aanvang gemaakt. Afkeuring van schoollocalen had niet plaats.

Het onderhoud der localen en woningen liet op sommige plaatsen nog te wenschen over, echter was er ook ten deze vooruitgang, even als in den toestand der schoolmeubelen.

Door Gedeputeerde Staten dezer provincie werd dit jaar eene commissie benoemd tot het ontwerpen van eenige hoofdregels, die zouden moeten worden in acht genomen bij het stichten of vergrooten van schoollocalen en het bouwen van onderwijzerswoningen waarvoor subsidien volgens art. 36 werden gevraagd, en die tevens tot leidraad zouden strekken bij de toepassing van art. 4 der wet. Deze commissie bestond uit den hoofdingenieur van den waterstaat, twee schoolopzieners en den inspecteur van het lager onderwijs.

Gelderland. In deze provincie werd ook meer dan ééne verbetering aangebragt. 4 nieuwe localen werden gebouwd, 4 meer doelmatig ingerigt en 9 vergroot, waarvan 1 voor eene bijzondere school. De aanbouw van 4 nieuwe localen werd voorbereid, terwijl 3 bijna voltooid waren. 2 nieuwe onderwijzerswoningen werden gebouwd en 1 verbeterd. Niettegenstaande deze verbeteringen liet op sommige plaatsen de inrigting der localen, vooral de ruimte daarvan, nog veel te wenschen over; ook dit jaar konden somtijds kinderen niet in de school worden opgenomen wegens onvoldoende ruimte. 2 localen werden door den schoolopziener afgekeurd.

Zuidholland. Vooral in de grootere gemeenten waren de schoollocalen over het algemeen in voldoende toestand. Geen lokaal behoefde dit jaar te worden afgekeurd. 2 nieuwe localen werden in gebruik genomen, in ééne gemeente werd eene nieuwe school en onderwijzerswoning gebouwd. Verbetering of vernieuwing der localen werd in 5 gemeenten vastgesteld.

Afkeuring van localen had niet plaats.

Noordholland. Te Amsterdam zijn 6 nieuwe schoollocalen voor het openbaar onderwijs voltooid, alle met onderwijzerswoningen. Bovendien werden in deze provincie 10 nieuwe localen en 7 onderwijzerswoningen gebouwd. Één dezer localen was voor eene bijzondere school. Verbeterd of vergroot zijn vier openbare scholen in verschillende gemeenten en 3 bijzondere te Amsterdam. Er waren nog verscheidene scholen, die verbetering en voornamelijk uitbreiding zeer noodig hadden; in eenige werd die verbetering reeds voorbereid.

In 1868 werden geene localen afgekeurd.

Zeeland. 4 nieuwe localen werden in 1868 gebouwd of betrokken, waarvan 2 voor bijzondere scholen. In 4 gemeenten werden nieuwe onderwijzerswoningen opgerigt. Nog werden 2 localen vergroot en in 1 eene doelmatige verbetering aangebragt.

Geene afkeuring van schoollocalen had plaats.

Utrecht. Over het algemeen genomen was de toestand der schoollocalen voldoende te noemen; in meer dan ééne gemeente waren onderhandelingen aanhangig over het vergrooten of verbeteren dier localen. Nieuwe localen werden in 1868 niet gebouwd, in ééne gemeente werd tot den aanbouw besloten.

Er werden geene localen afgekeurd.

Friesland. Ten behoeve van het openbaar onderwijs werden 5 nieuwe schoollocalen voltooid, terwijl nog 2 nieuwe in aanbouw waren. 15 localen werden vergroot of verbeterd. In 4 gemeenten werden nieuwe onderwijzerswoningen opgerigt. Er waren echter nog verscheidene scholen, welker ruimte te beperkt was voor het toenemend aantal leerlingen.

De localen der bijzondere scholen waren bijna alle goed ingerigt en van behoorlijke meubelen en leermiddelen voorzien.

Afkeuring van localen had in 1868 niet plaats.

Overijssel. 10 nieuwe localen werden in 1868 voor openbare scholen gebouwd of in gebruik genomen en 7 vergroot of verbeterd. 1 nieuwe onderwijzerswoning werd opgerigt. Voor bijzondere scholen werden 2 localen verbeterd.

Op eenige plaatsen werd tot verbetering der localen besloten.

Geene behoeften in 1868 te worden afgekeurd.

Groningen. 10 localen werden in 1868 nieuw gesticht of geheel vernieuwd, waarvan 1 voor eene bijzondere school. Aanmerkelijk vergroot of verbeterd werden 5, waarvan 4 voor het openbaar onderwijs. De ventilatie liet op verscheidene scholen nog veel te wenschen over.

Afkeuring van localen had niet plaats.

Drenthe. In den toestand der localen kwam weder verbetering. 4 nieuwe schoolgebouwen werden gesticht en 3 waren in aanbouw. Voor den aanbouw van 2 nieuwe localen en de uitbreiding van 2 der bestaande, werden voorbereidende maatregelen genomen.

Art. 4 der wet behoefde niet te worden toegepast.

Limburg. 2 nieuwe schoolgebouwen met onderwijzerswoningen werden in 1868 voltooid; 4 werden vergroot of aanmerkelijk verbeterd. In 2 gemeenten werd bovendien een nieuw schoollocaal met onderwijzerswoning aanbesteed, terwijl in 2 andere, plannen omtrent den aanbouw aanhangig waren.

Eene school te Gennepe werd volgens art. 4 der wet door den schoolopziener verklaard schadelijk te zijn voor de gezondheid en van onvoldoende ruimte voor het aantal kinderen. Tegen deze uitspraak kwam de raad dezer gemeente in beroep bij Gedeputeerde Staten en, nadat dit collegie de uitspraak had bevestigd, bij den Koning. Bij Koninklijk besluit van 16 Februarij 1869 werd het besluit van Gedeputeerde Staten gehandhaafd. Dit Koninklijk besluit zal in het volgende verslag nader worden medegedeeld.

Uit het bovenstaande volgt, dat over het algemeen op vooruitgang in den toestand der schoollocalen valt te wijzen. Hoewel nog op verscheidene plaatsen de ruimte in de scholen veel te wenschen overliet en de inrigting verbeterd zoude kunnen worden, werd toch een vrij aanzienlijk aantal nieuwe localen gebouwd (64) en een nog grooter aantal zeer verbeterd (73). Hieruit blijkt dat het getal der onvoldoende schoollocalen meer en meer afneemt.

In 1868 werd in 594 localen van openbare scholen buiten de schooluren onderwijs gegeven in de godsdienst volgens art. 23, alinea 3, der wet. Van deze waren er in Noordbrabant 26, Gelderland 50, Zuidholland 53, Noordholland 64, Zeeland 18, Utrecht 19, Friesland 108, Overijssel 31, Groningen 126, Drenthe 42, Limburg 57.

In 1867 geschiedde dit in 583 localen.

§ 11. BENOEMING, SCHORSING EN ONTSLAG VAN ONDERWIJZERS.

Het getal vacatures als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres en dat der daarop gevolgde examens bedroeg 107; zij waren over de onderscheidene provincien op de volgende wijze verdeeld:

Noordbrabant 11, Gelderland 10, Zuidholland 11, Noordholland 16, Zeeland 4, Utrecht 4, Friesland 18, Overijssel 8, Groningen 10, Drenthe 6, Limburg 9.

Het volgende overzicht wijst de gemeenten aan, waar vergelijkende examens gehouden werden, het getal der daarbij opgekomen candidaten en het volgnummer op de ranglijst van de benoemde.

GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volg- nummer op de ranglijst van den benoemde.	GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volg- nummer op de ranglijst van den benoemde.
Noordbrabant.			Huizen	14	1
Veen	10	3	Marken	3	1
Bokhoven	3	1	Medemblik	10	2
Mill	3	1	Nieuweramstel	15	1
Zeeland	3	1	Oostzaan	13	1
Vlierden	2	1	Texel	4	1 en 2
Breda	3	1	Uitgeest	5	2
Hoeven	7	4	Zaandam	21	1
Halsteren	10	1	Zaandijk	20	1
Olland	1	1	Zijpe	4	1
Steensel	1	1		14	1
Middelbeurs	1	1	Zeeland.		
Gelderland.			's Heer Hendrikskinderen	5	2
Ede	13	3	Goes	10	2
Hattom	23	1	Sas van Gent	3	1
Rheden	5	2	St. Jan Steen	2	1
Rheden	3	1	Utrecht.		
Nijmegen	1	1	Eemnes	25	4
Tiel	27	2	Stoutenburg	5	2
Voorst	29	1	Veenendaal	8	1
Wadenoijen	3	1	Wijk bij Duurstede	11	3
Zoelen	10	1	Friesland.		
Zuidholland.			Drogeham	35	1
's Gravenhage	31	1	Nes op Ameland	5	1
Delft	50	1	Akkerwoude	15	1
Voorburg	39	1	Hogebeintum	3	1
Naaldwijk	11	2	Franeker	4	3
Leiderdorp	27	2	Achlum	20	1
Rotterdam	15	1	Hitzum	20	2
Nieuwkerk a/d IJssel	23	1	Oudoga	6	1
's Gravendeel	30	1	Kollumerzwaag	6	3
Nieuw-Beijerland	5	5	Fochteloo	5	1
Stad aan 't Haringvliet	2	1	Bakkeveen	7	2
Noordholland.			Hoornsterzwaag	12	1
Amsterdam	19	3	Heerenveen	12	3
Amsterdam	21	1	Dragten	10	1
Bennebroek	37	1	Bergum	32	2
Bloemendaal	35	4	Exmorra	4	2
	49	1	Harlingen	4	1
				3	1

GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volg- nummer op de ranglijst van den benoemde.	GEMEENTEN of afdeelingen van gemeenten, waar de vergelijkende examens plaats vonden.	Getal der opgekomen candidaten.	Volg- nummer op de ranglijst van den benoemde.
Overijssel.			Drenthe.		
Dalfsen	4	1	Anlo	38	1
Denekamp	1	1	Coevorden	3	1
Diepenveen	6	2	Dalen	8	1
Ambt Hardenberg	2	1	Emmen	7	1
Kampen	15	2	Meppel	7	1
Lonneker	2	2	Ruinen	3	1
Markelo	5	1			
Zwolle	13	1	Limburg.		
Groningen.			Venlo	1	1
Delfzijl	6	1	Belfeld	1	1
Ezinge	6	1	Klimmen	1	1
Fensterwolde	6	3	Schin op Geulle	1	1
Haren	6	5	Baexem	1	1
Leek	3	1	Born	2	1
Marum	6	2	Kessel	2	1
Midwolde	6	1	Tegelen	3	1
Ten Boer	3	1	Steyl	3	1
Termunten	6	1			
Vlagtwedde	6	1			

Bij zamenvatting blijkt, dat er bij:

10 examens	1 candidaat,
7 "	2 kandidaten,
16 "	3 "
6 "	4 "
8 "	5 "
11 "	6 "
4 "	7 "
2 "	8 "
6 "	10 "
2 "	11 "
2 "	12 "
3 "	13 "
2 "	14 "
4 "	15 "
1 "	19 "
3 "	20 "
2 "	21 "
2 "	23 "

1 examen 25 kandidaten,

2 "	27 "
1 "	29 "
1 "	30 "
1 "	31 "
1 "	32 "
2 "	35 "
1 "	37 "
1 "	38 "
1 "	39 "
1 "	49 "
1 "	50 "

waren.

Behalve bij de 10 keeren, dat slechts één candidaat zich aanmeldde, en het examen dus niet vergelijkend kon zijn, werd 65 malen de eerste der voordragt benoemd, 19 malen was de benoemde de tweede, 8 malen de derde, 3 malen de vierde en 2 malen de vijfde der voordragt.

Een hoofd- en een hulponderwijzer in de provincie Groningen en een hulponderwijzer in Overijssel werden niet eervol ontslagen; aan de beide eersten werd bovendien door Gedeputeerde Staten hunne bevoegdheid tot het geven

van onderwijs ontnomen. Voorts werd in Noordbrabant een hoofdonderwijzer voor drie maanden geschorst, in Gelderland een hoofd- en een hulponderwijzer voor ééne maand en in Overijssel een hoofdonderwijzer voor 14 dagen. Door den gemeenteraad van Fijnaart, provincie Noordbrabant werd een hulponderwijzer op de openbare school aldaar eervol ontslagen, zonder dat zulks was aangevraagd en zonder medewerking van den districts-schoolopziener. Dit besluit, als strijdig met de wet, werd bij Koninklijk besluit van 14 November 1868, n°. 16, vernietigd. Dit besluit luidt aldus:

WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 26sten October 1868, n° 237, 5de afdeeling ten geleide van een voorstel van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant tot vernietiging van een besluit van den gemeenteraad van Fijnaart en Heyningen, van den 30sten April 1868, waarbij de hulponderwijzer der openbare school te Fijnaart, te rekenen van den 1sten Julij daaraanvolgende, eervol uit zijne betrekking is ontslagen.

Overwegende dat dit besluit is genomen op voordragt van burgemeester en wethouders zonder medewerking van den districtsschoolopziener;

dat volgens art. 22, 4de lid, der schoolwet van 13 Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) de hulponderwijzers bij openbare lagere scholen worden ontslagen door den gemeenteraad op voordragt van burgemeester en wethouders en den districtsschoolopziener;

dat derhalve het bedoelde besluit van den gemeenteraad van Fijnaart en Heyningen in strijd is met de wet;

dat wel is waar de gemeenteraad zich beroept op eene mondelinge overeenkomst, tijdens de aanstelling van dien hulponderwijzer in 1866, tusschen hem en den burgemeester aangegaan, dat het ontslag zou kunnen plaats hebben na waarschuwing zes weken te voren, doch dat, daargelaten dat de hulponderwijzer ontkent zich op die wijze te hebben gebonden, zoodanige met de wet strijdige overeenkomst niet kan worden ingeroepen;

Gelet op art. 153 der gemeentewet;

Den Raad van State gehoord, advies van den 5den November 1868 n°. 1;

Hebben goedgevonden en verstaan:

het besluit van den gemeenteraad van Fijnaart en Heyningen, in zijne vergadering van 30 April 1868 genomen, te vernietigen.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk aan den Raad van State in afschrift medegedeeld en in het *Staatsblad* geplaatst zal worden.

Het Loo, den 14den November 1868.

(get.) WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(get.) FOCK.

Aan 10 hoofdonderwijzers werden in den loop van dit jaar van Koningswege zilveren medailles toegekend, namelijk aan W. PUNT te Zutphen, J. RANNEFT te Zenderen, M. H. BENGSMa te Nieuwenhorne, H. S. VAN RAVESTEYN te Zwartsluis, P. DE GRAAF te Bruinisse, B. HEYSTEK te Wijk, J. KUIPERS te Zeerijp, J. A. VERWER te Vlagtwedde, D. C. VAN HEININGEN te Kerkwijk, W. REUHL te

Gouda. Aan drie hoofdonderwijzers werden gratificatiën geschonken.

§ 12. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS.

a. Rijkskweekscholen.

De kweekschool te 's Hertogenbosch verloor haren leeraar in het schoonschrijven door het overlijden van J. P. RITSCHIE; zijne plaats werd door geen nieuwen leeraar vervuld daar deze lessen aan de drie vaste onderwijzers werden opgedragen.

Daarentegen werd het personeel uitgebreid door de benoeming van W. F. MARÉCHAL, bloemist en tuinier te 's Hertogenbosch, tot leeraar in den tuinbouw. Aan de leerschool werd tot derden hulponderwijzer benoemd J. H. OP DE COUL, die echter spoedig daarna als tijdelijk leeraar aan de Rijks- hoogere burgerschool te Helmond werd aangesteld en vervangen door M. J. KOENEN; de hulponderwijzer, belast met de betrekking van hoofdonderwijzer, H. F. VAN DER GRINTEN werd benoemd tot hoofdonderwijzer aan de openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Breda; in zijne plaats werd tot hulponderwijzer benoemd P. G. REMMEN en de hulponderwijzer aan de leerschool A. II. VAN DER GRINTEN bevorderd tot hoofdonderwijzer. Nog werd als hulponderwijzer aan de leerschool verbonden A. M. BOGAERTS, tot dusverre hulponderwijzer-kweekeling aan de kweekschool.

Te Haarlem had geene verandering plaats in het onderwijzend personeel.

De kweekschool te Groningen leed een groot verlies door het overlijden op den 8sten September 1868 van den directeur B. BRUGSMA, aan wiens groote bekwaambeden vooral op paedagogisch gebied de kweekschool sedert hare oprichting veel te danken heeft. De betrekking van directeur werd bij Koninklijk besluit van 21 October 1868 opgedragen aan G. VAN MILLIGEN, hoofdonderwijzer te Rotterdam.

Even als in vorige jaren gaf dr. A. Ph. FOLKERSMA de kweekelingen van het vierde studiejaar onderwijs in de kennis van het beenderen- en spieren-stelsel en in hetgeen verder noodig is voor de theorie der gymnastiek. De hoogleeraar van HALL verleende weder aan de hulponderwijzers-kweekelingen toegang tot een kosteloos collegie over de landhuishoudkunde.

Het getal kweekelingen bedroeg bij den aanvang van het jaar 1868 te 's Hertogenbosch 37, te Haarlem 38, te Groningen 40, dat der hulponderwijzers-kweekelingen te 's Hertogenbosch 8, te Haarlem 7, te Groningen 9. Met uitzondering van enkelen, die bij hunne ouders konden inwonen, waren alle in het genot eener toelage voor kost en inwoning.

Te 's Hertogenbosch werd het onderwijs aan de kweekschool bovendien gewoond door 10 hulponderwijzers en in buiten de gemeente, die aan de Zaturdaglessen deel namen.

8 hulponderwijzers bezochten geregeld den hulpkursus te Haarlem, terwijl te Groningen daarvan door 18 hulponderwijzers werd gebruik gemaakt voor de avond- en Zaturdaglessen, en door 32 alleen voor de Zaturdaglessen.

Bij de voorjaars-actenexamens hebben alle kweekelingen van het hoogste studiejaar zich voor den hulponderwijzersrang aangemeld en allen dien rang verkregen, namelijk te 's Hertogenbosch 9, te Haarlem 9 en te Groningen 10.

Twee hulponderwijzers-kweekelingen te 's Hertogenbosch verkregen de acte van hoofdonderwijzer. Bovendien verkregen verscheidens van de 28 tot hulponderwijzer bevorderde kweekelingen nog acten van bekwaamheid voor bijzondere vakken, en wel 4 van de kweekschool te 's Hertogenbosch, 9 van die te Haarlem en 10 van die te Groningen de acte voor gymnastiek; 7 van die te 's Hertogenbosch, 1 van die te Haarlem, 7 van die te Groningen de acte voor teekenen; 5 van die te 's Hertogenbosch, 6 van die te Groningen de acte voor wiskunde; 1 van de kweekschool te Groningen de acte voor het fransch.

Bij de gewone jaarlijksche oproeping van hen die hunne opleiding tot hulponderwijzer aan de Rijkskweekscholen zouden wenschen te verkrijgen, meldden zich voor 's Hertogenbosch 23, voor Haarlem 36 en voor Groningen 36 sollicitanten aan; over de verschillende provincien waren deze op de volgende wijze verdeeld:

PROVINCIE.	's Hertogenbosch.	Haarlem.	Groningen.	TOTAAL.
Noordbrabant . . .	18	2	"	20
Gelderland	2	3	2	7
Zuidholland	"	8	"	8
Noordholland	1	10	1	12
Zeeland	"	4	"	4
Utrecht	"	3	"	3
Friesland	"	2	1	3
Overijssel	1	1	4	6
Groningen	"	2	22	24
Drenthe	1	1	6	8
Limburg	"	"	"	"
Totaal	23	36	36	95

Na afloop van het vergelijkend examen in Juni en Juli gehouden, werden aan elke kweekschool de candidaten die het best hadden voldaan, tot den cursus toegelaten. Alle deze kweekelingen, behalve 2 te Groningen, die bij hunne ouders inwoonden, werden in het genot gesteld der toelage voor kost en inwoning.

De cursus 1868/1869 begon in September 1868 aan de kweekschool te 's Hertogenbosch met 38 kweekelingen, 6 hulponderwijzers-kweekelingen en 16 hulponderwijzers; aan die te Haarlem met 38 kweekelingen en 7 hulponderwijzers-kweekelingen; aan die te Groningen met 39 kweekelingen en 13 hulponderwijzers-kweekelingen.

Aan de kweekscholen te 's Hertogenbosch en te Haarlem kwam eenige verandering in het leerplan van het onderwijs. Te Groningen bleef dit onveranderd: de lessen over pedagogiek en didaktiek, die de directeur gewoon was te geven, werden na diens overlijden tijdelijk onder de drie vaste leeraren verdeeld en dus geregeld gegeven. Het volgende overzicht wijst de uren aan, die gedurende den cursus 1868/69 aan de verschillende leervakken aan de drie Rijkskweekscholen werden gewijd.

LEERVAKKEN,	GETAL UREN 'S WEEKS, VOOR IEDER LEERVAK BESTEMD.														
	Kweekschool te 's Hertogenbosch.					Kweekschool te Haarlem.					Kweekschool te Groningen.				
	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Hulponderwijzers.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Hulponderwijzers.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	Hulponderwijzers.
Schrijven	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	4	4	3	3	2
Rekenen	4	4	3	4	4	3	3	2	2	3	4	4	4	4	3
Vormleer	1	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1	1	1	1	—
Nederlandsche taal (lezen, taalkunde, stijl-, letterkunde)	8	6	6	8	6	7	7	6	7	10	7	7	6	6	8
Aardrijkskunde (wis-, natuur- en staatkundige, kaartschetsen)	3	3	3	3	2	2	2	3	3	2	3	3	4	4	4
Vaderlandsche geschiedenis	2	2	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
Algemeene geschiedenis . .	1	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Kennis der natuur (natuurlijke historie, natuurkunde, scheikunde) . . .	2	2	2	2	1	3	4	3	2	4	3	3	3	3	5
Zang	4	4	6	6	6	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4
Toonkunst	4	4	6	6	6	4	4	4	2	2	2	2	2	2	2
Opvoeding en onderwijs . .	1	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
Gymnastiek	3	3	2	2	2	6	6	5	6	5	2	2	3	3	3
Teekenen	4	4	4	4	2	4	4	4	4	4	2	2	2	2	2
Wiskunde (stel- en meetkunst)	2	4	3	2	—	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2
Fransche taal	—	3	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Hoogduitsche taal	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Engelsche taal	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tuinbouw	—	—	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

De reden van de verandering van het leerplan aan de Rijkskweekschool te 's Hertogenbosch lag voornamelijk hierin, dat de ondervinding de wenschelijkheid had doen inzien om aan de leerlingen der verschillende studie jaren zoo veel mogelijk afzonderlijk onderwijs te geven, en hen bij de meeste lessen niet te combineren, terwijl het bovendien wenschelijk werd geacht aan de hulponderwijzerskweekelingen, die reeds twee jaren de lessen aan de kweekschool hadden bijgewoond en gedurende dezen cursus het hoofdonderwijzers-examen zouden afleggen, veel tijd te geven tot eigen studie. Van daar dat het aantal lesuren voor de hulponderwijzers sedert het vorige jaar aanmerkelijk is verminderd.

Ook te Haarlem werden in dezen cursus minder lessen aan leerlingen van verschillende studie jaren te gelijk gegeven.

Te 's Hertogenbosch werden thans voor het eerst lessen in den tuinbouw gegeven, waarvoor de benoemde leeraar zijnen tuin beschikbaar stelde.

De lessen werden aan de drie scholen geregeld volgens het leerplan gegeven.

De getuigenissen over het gedrag en den ijver der kweekelingen luiden over het algemeen zeer gunstig; hunne vorderingen waren over het geheel meer dan voldoende. Met eene enkele uitzondering was ook hun gezondheids-toestand zeer goed.

De schoolmeubelen en leermiddelen werden in goeden

staat gehouden en uitgebreid. De localen lieten steeds te wenschen over: te 's Hertogenbosch wordt door de bouwvalligheid van het gebouw verplaatsing naar een ander local meer en meer noodzakelijk; te Groningen waren de leervertrekken gebrekkig ingerigt en in verschillende gebouwen verspreid; hierin zoude echter met den aanvang van den volgende cursus (1869/70) worden voorzien, door de Rijkskweekschool over te brengen naar het gebouw dus verre in gebruik bij de Rijks-hoogere burgerschool.

Voor de praktische vorming der kweekelingen was nitmuntende gelegenheid aan de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen. Het getal leerlingen op de leerscholen bedroeg te 's Hertogenbosch 203, te Haarlem tusschen 350 en 435, te Groningen 220; te 's Hertogenbosch bezochten 120, te Groningen 134 leerlingen de avondschool. Te Groningen wachten nog in November 1868 126 kinderen op plaatsing; de onvoldoende ruimte liet niet toe ze terstond in de leerschool op te nemen. Over het algemeen werd het onderwijs aan de leerscholen door de kinderen zeer geregeld bijgewoond; alleen te Haarlem werd hierover eene klacht vernomen: terwijl toch het getal leerlingen op den 1sten Februarij 1868 435 bedroeg, was het op den 1sten November gedaald tot 351.

De volgende tabel geeft een overzicht der kosten van elke der kweekscholen gedurende het jaar 1868.

KOSTEN DER RIJKSKWEEKSCHOLEN IN 1868.

	RIJKSKWEEKSCHOO L TE			TOTAAL.
	's Hertogenbosch.	Haarlem.	Groningen.	
Onderwijzers	f 14 415,74	f 14 993,33	f 12 237,94	f 41 647,01
Kweekelingen	10 583,33	12 320,00	10 808,33	33 711,66
Verdere uitgaven	5 175,60	5 794,03	3 827,92	14 797,55
Totaal in 1868	f 30 174,67	f 33 107,36	f 26 874,19	f 90 156,22
In 1867	29 185,74	32 124,05	26 780,89	88 090,68
Vermeerdering	f 988,92	f 983,31	f 93,30	f 2 065,54

b. *Normaallessen.*

Van de 16 kweekelingen die bij den aanvang van 1868 de normaallessen te Breda bezochten, verkregen 2 de acte van hulponderwijzer. Aan het einde van het jaar telden deze lessen 12 kweekelingen, terwijl 4 jongelieden, die den vereischten onderdom nog niet hadden bereikt, de lessen als toehoorders bijwoonden. Den 1sten Februarij werd een nieuwe hoofdonderwijzer hierbij aangesteld, ter vervanging van een, die eene plaatsing bij het middelbaar onderwijs had verkregen; voorts werd een onderwijzer in den zang aangesteld. 6 Rijkstoelagen, elke van f 250, waren aan deze lessen verbonden.

Het getal van 25 kweekelingen, die in den aanvang van 1868 de normaallessen te Eindhoven bezochten, daalde tot 19. De 6 kweekelingen, die het examen als hulponderwijzer aflegden, verkregen alle die acte. Een der hulponderwijzers bij deze lessen werd ontslagen ten gevolge zijner aanstelling bij het gymnasium te Boxmeer; in 1868 werd deze plaats niet vervuld. Aan 6 kweekelingen werden Rijkstoelagen, elk van f 200, verstrekt.

De normaallessen te Arnhem werden in 1868 met 27 kweekelingen voortgezet en met ijver gevolgd. Een nieuwe leergar in de gymnastiek werd daarbij aangesteld. 5 Rijks-

beurzen, elk van f 250, waren aan deze lessen verbonden. Een gelijk aantal beurzen van hetzelfde bedrag was aan de normaallessen te Zutphen verbonden; die in 1868 door 56 kweekelingen werden bijgewoond, 12 van hen verkregen dit jaar eene acte als hulponderwijzer.

De verschillende klassen van de vormschool te Rotterdam telden in 1868 171 leerlingen; van de 16 leerlingen, die zich aan het examen van hulponderwijzer onderwierpen, verkregen 12 die acte. 12 hulponderwijzers verkregen de acte van hoofdonderwijzer, vijf werden bij dit examen afgewezen. De hoofdonderwijzer VAN MILLIGEN, die tot directeur van de Rijkskweekschool te Groningen was benoemd, werd vervangen door den heer DELFOS. 4 kweekelingen genoten elk eene Rijkstoelage van f 280.

Bij de vormschool te 's Gravenhage werd aan 2 kweekelingen eene Rijksbeurs van f 400 verleend. Aan deze inrigting werden de lessen door 67 kweekelingen bijgewoond. De 6, die het examen van hulponderwijzer aflegden, verkregen allen de gewenschte acte. Eveneens verkregen de 4 hulponderwijzers, die na het volgen van den cursus voor hulponderwijzers het examen als hoofdonderwijzer aflegden, allen deze acte. Deze laatste cursus werd door 20 hulponderwijzers gevolgd.

De normaallessen te Gouda telden 15 kweekelingen, 2 van

hen legden in den loop van het jaar met goed gevolg het examen at als hulponderwijzer; één werd daarbij afgewezen. 4 kweekelingen genoten elk eene Rijksbeurs van f 250.

Van de 26 kweekelingen, die in 1868 de normaallessen te Dordrecht bijwoonden, verkregen 7 de acte van hulponderwijzer; geen van hen werd bij dat examen afgewezen. Eén kweekeling genoot eene Rijksbeurs van f 370.

De normaallessen te Amsterdam werden door 13, die te Helder door 12, die te Hoorn door 7 kweekelingen bijgewoond. Van hen genoten te Amsterdam 5 eene Rijksbeurs van f 280, te Helder 5 en te Hoorn 4 eene van f 250. Het examen van hulponderwijzer werd met goed gevolg afgelegd door 3 kweekelingen uit Amsterdam en 2 uit Hoorn.

Het getal van de kweekelingen der normaalschool te Middelburg bedroeg 50, van welke 8 de lessen alleen des Woensdags en Zaturdags bijwoonden. 8 van hen verkregen in 1868 de acte van hulponderwijzer. 5 genoten eene Rijksbeurs van f 250.

Aan de oefenscholen te Zierikzee, te Goes en te Tholen bedroeg het getal leerlingen, 20, 14 en 5. De lessen werden alleen des Woensdags en Zaturdags gegeven, telkens gedurende 4 uren. De hulponderwijzers-acte werd in 1868 verkregen door 2 kweekelingen van de school te Zierikzee, door 4 van die te Goes en door 1 van die te Tholen.

De leerschool te Utrecht telde in 1868 27 kweekelingen en 31 hulponderwijzers, die te Amersfoort 15 kweekelingen; aan de eerste waren 5 Rijksbeurzen verbonden, elk van f 250, aan de laatste 4, elk van f 240.

Te Franeker werd een nieuwe hoofdonderwijzer met de leiding der normaallessen belast, die door 34 kweekelingen werden bijgewoond; 32 kweekelingen maakten te Leeuwarden en 31 te Sneek gebruik van het onderwijs aan de normaallessen aldaar. Door 10 kweekelingen der normaallessen te Leeuwarden, door 15 van die te Sneek en door 6 van die te Franeker werd het hulponderwijzers-examen met goed gevolg afgelegd; 4 kweekelingen te Leeuwarden genoten ieder eene Rijksbeurs van f 250, 5 te Franeker en 5 te Sneek ieder eene van f 200.

De normaallessen te Deventer werden op het einde van 1868 bijgewoond door 26 kweekelingen, die te Zwolle door 18, die te Kampen door 14, 14 leerlingen der lessen te Deventer, 7 van die te Zwolle, 1 van die te Kampen verkregen de acte van hulponderwijzer. Aan elk der inrigtingen te Deventer en te Zwolle waren 5 Rijksbeurzen verbonden, ieder van f 200.

De dagelijkse lessen aan den normaal-cursus te Beerta werden geregeld door 23 kweekelingen bezocht; 4 van hen verkregen in 1868 de acte van hulponderwijzer. De Zaturdaglessen werden bovendien geregeld bijgewoond door 25 kweekelingen en 13 hulponderwijzers uit naburige gemeenten; van de eerste verkregen 4 de acte van hulponderwijzer, van de laatste 1 die van hoofdonderwijzer. 5 kweekelingen genoten eene Rijkstoelage van f 200.

De normaallessen te Assen telden 13 kweekelingen voor alle lessen, 10 alleen voor de Zaturdaglessen; 7 van hen legden met goed gevolg het examen at als hulponderwijzer. De normaallessen te Meppel werden door 9 kweekelingen geregeld gevolgd, van welke 2 in 1868 de hulponderwijzers-acte mochten verkrijgen.

Te Assen genoten 5, te Meppel 4 kweekelingen ieder eene Rijkstoelage van f 200.

13 kweekelingen maakten gebruik van het onderwijs aan de normaallessen te Maastricht, 2 van hen verkregen de acte van hulponderwijzer. 8 Rijksbeurzen, elk van f 250, waren aan deze lessen verbonden.

In 1868 zijn dezelfde normaallessen gehouden als het vorige jaar. Het aantal kweekelingen bedroeg 804, dat der hulponderwijzers 81, te zamen 885; het geheele aantal was in 1867 871. Aan al deze lessen waren 98 Rijksbeurzen verbonden. Bovendien werden nog door de inspecteurs van het lager onderwijs, daartoe van Rijkswege in staat gesteld, kleinere toelagen aan andere kweekelingen verleend als aanmoediging tot het volgen dezer lessen. Van 148 kweekelingen werd berigt, dat zij in 1868 de acte van hulponderwijzer verwierven.

c. Opleiding aan de lagere scholen, volgens art. 12, alin. 2, der wet.

Ter voldoening aan het tweede lid van art. 12 der wet

waren aan onderscheidene scholen opleidingsklassen verbonden; het getal dier scholen in de verschillende provincien en der kweekelingen die aldaar werden opgeleid, volgt hier:

Noordbrabant. 5 scholen met 56 leerlingen: Tilburg 22, Berchem 7, Cuyk en Beugen 12, Helmond 5, Besoijen 10.

Gelderland. 8 scholen met 100 leerlingen: Wageningen 11, Harderwijk 15, Sinderen 18, Dodewaard 10, Culemborg 10, Beesd 4, Druten 16, Ubbergen 16.

Zuidholland. 10 scholen met 86 kweekelingen: Leidschendam 7, 'sGravesande 7, Rhijnsburg 4, Oudshoorn 6, Charlois 14, Dirksland 9, Piershil 3, Krimpen a/d Lek 14, Brielle 15, Gorinchem 15.

Noordholland. 8 scholen met 69 kweekelingen: Noordscharwoude 5, Enkhuizen 10, Medemblik 4, Oudendijk 3, Broek in Waterland 9, Purmerend 11, Wormerveer 13, Koog aan de Zaan 14.

Zeeland. 2 scholen met 21 kweekelingen: Oostburg 12, Axel 9.

Utrecht. 3 scholen met 16 kweekelingen: Maarssen 5, Vreeswijk 3, Doorn 8.

Friesland. 5 scholen met 73 kweekelingen: Heerenveen 17, Buitenpost 16, Dockum 19, Dragten 15, Joure 6.

Overijssel. 5 scholen met 54 kweekelingen: Oldenzaal 8, Hardenbergh 10, Steenwijk 13, Almelo 13, Zwartsluis 10.

Groningen. 6 scholen met 58 kweekelingen: Grijpskerk 9, Hoogeveen en Sappemeer 13, Veendam 14, 't Zandt 7, Holwierde 6, Onderdendam 9.

Drentho. 3 scholen met 28 kweekelingen: Diever 7, Hoogeveen 10, Coevorden en Dalen 11.

Limburg. 4 scholen met 21 kweekelingen: Gulpen 5, Meerßen 5, Blerick 6, Horst 5.

In 1868 werd dus aan 59 scholen gelegenheid gegeven tot opleiding voor het onderwijs, waarvan door 573 kweekelingen werd gebruik gemaakt. Het aantal dezer scholen is sedert 1867 met één vermeerderd, te Zwartsluis, terwijl ten gevolge van het overlijden van den hoofdonderwijzer te Stad aan 't Haringvliet de opleidingsklasse aan de openbare school in deze gemeente werd verplaatst naar die te Dirksland. Het getal kweekelingen dezer klassen verminderde sedert het vorige jaar met 96. Deze voortdurende vermindering (in 1867 met 56) vindt haren grond hierin, dat in de meeste provincien zeer voldoende in de behoefte aan hulponderwijzers is voorzien, en kan op zich zelf geen ongunstig verschijnsel worden geacht, daar een te groote toevloed van hulponderwijzers ligtelijk sommige gemeenten aanleiding zoude kunnen geven tot verlaging der jaarwedden, waartoe reeds hier en daar néiging werd bespeurd. Dergelijke verlaging zoude echter zeer waarschijnlijk ongunstigen invloed uitoefenen op het gehalte van het onderwijs.

Dat deze opleidingsklassen over het algemeen zeer goede vruchten droegen, kan reeds hieruit blijken, dat 91 harer kweekelingen in 1868 de acte als hulponderwijzer verworven. Verscheidene mochten bovendien na een vergelijkend examen met eene Rijkstoelage bij de kweekscholen of de normaallessen worden begiftigd.

d. Inrigtingen van bijzondere aard.

De heeren P. VAN DER BURG, leeraar aan de hoogere burgerschool, en dr. J. B. KAN, rector van het gymnasium te Nijmegen, gingen ook in 1868 voort met hunne lessen over de natuurkunde, de wiskundige aardrijksbeschrijving, de nieuwe geschiedenis, de beginselen der staatshuishoudkunde en de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, waardoor aan het onderwijzend personeel te Nijmegen de gelegenheid werd aangeboden, kosteloos een uitstekend onderwijs in die vakken te genieten. Een dertigtal toehoorders volgden deze lessen met belangstelling.

De „christelijke normaalschool” te Nijmegen bleef zich ook in 1868 onderscheiden door het grondig onderwijs dat er werd gegeven. Door deze inrigting worden vele goede hulponderwijzers gelovd, die zich meestal aan het bijzonder onderwijs wjden. In den cursus 1868/1869 genoten 37 kweekelingen er hunne opleiding; 11 van hare leerlingen legden in 1868 met goed gevolg het examen als hulponderwijzer af.

Van de bijzondere vormscholen te Leiden en te Schiedam werden zeer gunstige berigten ontvangen; verscheidene harer kweekelingen legden met gunstig gevolg het examen als hulponderwijzer af.

Te Delft is de vormschool in 1868 opgeheven, zoo als reeds in het vorig verslag werd vermeld. Er werden echter onderhandelingen geopend om met geldelijken bijstand van de gemeente of wel van het Rijk alhier eene goede inrigting tot stand te brengen ter verdere opleiding van het onderwijzend personeel.

De lessen tot opleiding van kweekelingen en hulponderwijzers aan de openbare armen- en tusschenscholen te Amsterdam werden ook dit jaar voortgezet, even als de oefenschool tot opleiding van kweekelingen, en de kweekeschool tot opleiding van hulponderwijzers tot hoofdonderwijzers, opgericht door de afdeling Amsterdam van het Nederlandsch onderwijzersgenootschap.

Ook de oefenschool der gemeente Haarlem bleef in 1868 in stand, hoewel door het gemeentebestuur aldaar in den loop van dit jaar een voorstel werd gedaan tot hare opheffing. De lessen tot opleiding van kweekelingen en hulponderwijzers werden door verscheidene leerlingen geregeld gevolgd.

Te Zwolle werden dit jaar voor het eerst door eenige hoofdonderwijzers zonder eenige vergoeding geregeld lessen gegeven tot verdere opleiding van hulponderwijzers, die door een twintigtal hulponderwijzers ijverig werden bezocht. Te Deventer werden dergelijke lessen, ook reeds vroeger gegeven, dit jaar regelmatig voortgezet.

Dat vele hoofdonderwijzers in de onderscheiden provincien ook dit jaar geheel bereid waren om hunne kweekelingen en hulponderwijzers, zooveel in hun vermogen was, in hunne studien behulpzaam te zijn, behoeft bijna geene afzonderlijke vermelding.

b. Opleiding van onderwijzeressen.

De nieuwe organisatie van het onderwijs aan de kweekeschool voor onderwijzeressen te Arnhem, die reeds in het vorig verslag werd vermeld en voornamelijk hierin bestond, dat elke klasse meer onder de bepaalde leiding werd gesteld van eene der onderwijzeressen, trad met den cursus 1867/68 in werking. 48 kweekelingen werden hier opgeleid, van welke 27 internes. Eene der kweekelingen verkreeg dit jaar de acte van hoofdonderwijzeres, 18 die van hulponderwijzeres, 9 eene acte voor de fransche, 6 voor de hoogduitsche, 13 voor de engelsche taal, 1 voor de vrouwelijke handwerken, 1 voor het teekenen; slechts eene kweekeling dezer inrigting werd afgewezen, en wel voor de acte in de engelsche taal. Het onderwijzend personeel onderging geene verandering. Het onderwijs in de fransche taal werd uitgebreid, even als de beoefening van de gymnastiek en de danskunst. Door het Rijk werden 5 beurzen, elk van f 300, aan kweekelingen dezer school verleend.

De bijzondere school tot opleiding van onderwijzeressen te Zetten (Valburg), telde in 1868 40 leerlingen. Het onderwijs hier gegeven wordt zeer geroemd; 3 harer kweekelingen verkregen eene acte als hulponderwijzeres, 2 eene nanteekening voor de fransche, 2 eene voor de hoogduitsche, 2 eene voor de engelsche taal, en 1 eene acte als huisonderwijzeres in de fransche taal.

De vormschool voor onderwijzeressen te Rotterdam telde in 1868 54 leerlingen. 5 kweekelingen legden met gunstigen nitslag het examen af als hulponderwijzeres, 6 werden bij dat examen afgewezen, 4 hulponderwijzeressen verkregen de acte van hoofdonderwijzeres. Aan deze inrigting waren 2 Rijksbeurzen, elk van f 300, verbonden.

De gemeentelijke vormschool te Leiden bleef ook dit jaar haren gunstigen naam handhaven.

Ook in 1868 maakten 10 meisjes gebruik van de gelegenheid tot opleiding voor onderwijzeres aan de oefenscholen te Amsterdam; van haar genoten 2 eene Rijksbeurlage van f 300. 3 legden met gunstig gevolg het examen af als hulponderwijzeres.

De opleidingsklasse voor hulponderwijzeressen te Utrecht gaf dit jaar weinig vruchten ten gevolge van gebrek aan deelneming. Nadat in April 1868 2 der leerlingen met goed gevolg examen hadden afgelegd als hulponderwijzeres, bleef er nog slechts eene leerlinge over, terwijl geene nieuwe zich in 1868 aanmeldde.

De normaallessen tot opleiding van vrouwelijke kweekelingen te Leeuwarden werden in het laatst van 1868 door 25 leerlingen bijgewoond, van welke 5 eene Rijksbeurlage van f 300 genoten. 6 legden met gunstig gevolg het examen af als hulponderwijzeres. Zoowel hieruit als bij de halfjaarlijksche examens bleken de goede vruchten, die het onderwijs aan deze inrigting reeds het eerste jaar nadat zij in werking was gekomen, opleverde.

De normaallessen voor onderwijzers te Deventer werden door 3 vrouwelijke kweekelingen bijgewoond, van welke eene de acte van hulponderwijzeres in den loop van dit jaar verkreeg. De toelating van vrouwen tot deze lessen leverde tot dusverre niet het minste bezwaar op.

Aan het einde van 1868 werd de normaal cursus voor vrouwelijke kweekelingen te Maastricht door 8 leerlingen bijgewoond; 2 der kweekelingen verkregen in den loop van het jaar de acte voor het fransch, 1 voor de handwerken. 2 Rijksbeurzen van f 300, waren aan dezen cursus verbonden.

Aan sommige opleidingsklassen volgens art. 12 alinea 2, werden ook vrouwelijke kweekelingen onderwezen. Zoo namen te Dodewaard 2, te Beesd 1, te Druten 2, te Piershil 1, te Axel 1 en te Steenwijk 1, vrouwelijke kweekelingen deel aan deze lessen.

Boven dien was aan verscheidene bijzondere scholen nog de gelegenheid geopend om onder de leiding van geschikte hoofdonderwijzers tot onderwijzeres te worden opgeleid.

f. Onderwijzers-gezelschappen.

Het getal der gezelschappen en dat der leden in 1868 is in het volgend overzicht vermeld.

PROVINCIEEN.	Aantal gezelschappen.	Aantal leden.
Noordbrabant	23	441
Gelderland	29	397
Zuidholland	33	537
Noordholland	32	453
Zeeland	20	264
Utrecht	8	112
Friesland	34	546
Overijssel	22	365
Groningen:	23	328
Drenthe	11	146
Limburg	12	248
Totaal	247	3837

Sedert 1867 is het getal dezer gezelschappen toegenomen in Noordholland met 3; daarentegen verminderd in Gelderland met 1, in Friesland met 2, in Limburg met 1. Het aantal leden steeg van 3764 tot 3837. De vergaderingen werden geregeld gehouden en over het algemeen getrouw bijgewoond; in enkele provincien waren zij echter niet zoo druk bezocht als in vorige jaren, hetgeen voor een groot deel werd toegeschreven aan den buitengewoon warmen zomer. In verscheidene provincien werden behalve de gewone nog districts- of provinciale vergaderingen dezer ge-

zelschappen gehonden. De werkzaamheden hadden op den gewonen voet plaats; even als in vorige jaren werd de vorming en verdere opleiding van hulponderwijzers door vele gezelschappen zeer ter harte genomen.

Als naar gewoonte werden de Rijkstoelagen voor het grootste deel gebezigd tot het aankopen van boekwerken.

g. Algemeen overzicht der kosten.

De volgende tabel bevat een overzicht van hetgeen door het Rijk, de provincien en de gemeenten ten behoeve der opleiding van het onderwijzend personeel in 1868 is uitgegeven.

UITGAVEN voor opleiding van het onderwijzend personeel in 1868.

PROVINCIËN.	DOOR HET RIJK.					Door de provincien.	Door de gemeenten.	Door het Rijk, de provincien en de gemeenten te zamen.	Subsidien van het Rijk aan onderwijzers-geselschappen.
	Rijks-kweekscholen.	Normaal-lessen.	Art. 12. 2de lid.	TOTTAAL.					
				Opleiding van onderwijzers.					
Noordbrabant	f 80 174,67	f 5 325,00	f 1 300,00	f 36 799,67	"	"	f 36 799,67	f 715,00	
Gelderland	"	5 341,57	1 500,00	f 3 700,00	"	f 1 233,59	11 765,16	590,00	
Zuidholland	"	9 854,52	2 400,00	1 100,00	"	7 850,22	21 204,74	495,00	
Noordholland	33 107,36	9 820,00	1 650,00	1 075,54	"	4 707,13 ^b	50 360,03 ^c	660,00	
Zeeland	"	4 153,86	530,00	"	"	161,50	4 845,36	390,00	
Utrecht	"	5 050,00	600,00	"	f 900,00	420,00	7 580,00	275,00	
Friesland	"	6 638,58 ^b	1 150,00	2 000,00	"	"	9 788,58 ^b	495,00	
Overijssel	"	5 323,80	1 200,00	"	"	50,00	6 573,60	440,00	
Groningen	26 874,19 ^b	2 000,00	900,00	"	"	"	29 774,19 ^b	385,00	
Drenthe	"	4 074,73	600,00	"	"	"	4 674,73	275,00	
Limburg	"	3 233,32	800,00	925,00	"	"	4 958,32	440,00	
Totaal in 1868	f 90 156,22 ^b	f 61 425,18 ^b	f 12 630,00	f 8 800,54	f 900,00	f 14 412,44 ^b	f 188 324,39 ^c	f 5 100,00	
In 1867	88 090,68 ^b	59 135,63	12 280,00	7 177,34 ^b	900,00	14 793,22 ^b	182 376,88 ^b	5 100,00	
Vermeerdering	f 2 065,54	f 2 289,55 ^b	350,00	f 1 623,19 ^b	"	f — 380,78	f 5 947,51	"	

In 1868 is alzoo door het Rijk uitgegeven voor de kweek-scholen ongeveer f 90 000, voor de normaallessen f 61 000, voor de opleidingsklassen f 12 000, voor de opleiding van onderwijzeressen bijna f 9000; in het geheel ongeveer f 173 000. Sedert 1867 zijn de Rijksuitgaven voor het onderwijzend personeel toegenomen met ruim f 6000. De uitgaven van de provincien voor dit doel bleven ook dit jaar dezelfde, doch die van de gemeenten verminderden een weinig, met bijna f 400.

§ 13. ACTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN
LAGER ONDERWIJS.

Volgens het voorschrift der wet werd ook in 1868 in elke provincie tweemaal de gelegenheid opengesteld tot het afleggen van examens ter verkrijging van acten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs. De tijdstippen waarop deze examens zouden aanvangen, zijn door den Minister op 15 April en 7 October gesteld.

De volgende tabel wijst voor elke provincie het getal toegelatenen en afgewezenen aan.

SOORT DER ACTEN VAN BEKWAAMHEID OF VAN DE AANTEEKENINGEN OP REEDS VERKREGEN ACTEN.		NOORD- BRABANT.		GELDER- LAND.		ZUID- HOLLAND.		NOORD- HOLLAND.		
		Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	
I.	Hoofdonderwijzers	15	33	19	21	39	59	13	66	
II.	Hoofdonderwijzeressen	5	3	8	"	20	4	9	6	
III.	Hulponderwijzers	36	29	73	41	83	74	50	85	
IV.	Hulponderwijzeressen	18	11	46	8	30	18	29	55	
V.	Huisonderwijzers.	a. Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs	"	"	"	"	"	1	1	"
		b. Fransche taal	1	1	1	"	2	3	3	3
		c. Hoogduitsche taal	"	"	3	"	1	"	"	"
		d. Engelsche taal	"	1	2	"	"	"	1	"
		e. Wiskunde	3	1	"	"	1	"	4	3
		f. Gymnastiek	"	"	1	"	"	1	1	1
		g. Teekenen	1	1	1	"	1	"	2	8
		h. Landbouwkunde	"	"	"	"	"	"	"	"
VI.	Huisonderwijzeressen.	a. Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs	9	1	1	1	"	"	"	1
		b. Fransche taal	7	1	17	"	8	1	6	3
		c. Hoogduitsche taal	3	1	4	1	2	1	"	"
		d. Engelsche taal	3	"	2	1	6	2	4	2
		e. Handwerken voor meisjes	11	1	5	"	30	3	31	8
		f. Gymnastiek	"	"	2	"	1	"	"	"
		g. Teekenen	"	"	"	"	1	"	1	"
VII.	Aanteekeningen op reeds verkregen acten als onderwijzer.	a. Fransche taal	9	27	15	19	15	41	15	31
		b. Hoogduitsche taal	1	3	6	3	15	6	3	7
		c. Engelsche taal	1	2	5	"	5	14	3	8
		d. Wiskunde	9	9	14	19	34	35	12	18
		e. Landbouwkunde	"	"	"	"	"	1	"	"
		f. Gymnastiek	6	3	2	2	1	2	13	3
		g. Teekenen	12	2	1	3	3	5	3	16
VIII.	Aanteekeningen op reeds verkregen acten als onderwijzers.	a. Fransche taal	9	3	26	2	21	8	29	27
		b. Hoogduitsche taal	3	1	14	"	5	5	10	"
		c. Engelsche taal	5	1	21	2	6	6	12	7
		d. Teekenen	"	"	2	"	2	"	"	"
		e. Handwerken voor meisjes	3	"	3	"	18	"	24	6
Totaal in 1868.		170	135	294	123	350	290	279	364	
In 1867.		141	130	256	137	304	319	354	237	
Vermeerdering.		29	5	38	— 14	46	— 29	— 75	67	

ZEELAND.		UTRECHT.		FRIESLAND.		OVERIJSEL.		GRONINGEN.		DRENTHE.		LIMBURG.		TOTAAL.		TOTAAL IN 1867.	
Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.
6	7	18	18	20	35	8	8	23	12	12	6	2	21	175	286	168	241
1	1	3	3	3	8	2	1	3	"	"	"	6	2	60	23	47	20
19	17	83	11	57	61	32	19	54	42	13	10	23	10	473	399	454	497
2	1	9	14	10	13	4	2	2	"	1	"	8	3	159	125	162	94
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	3	"
"	"	"	"	"	1	"	"	1	"	"	"	1	"	9	8	16	12
"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	5	"	5	1
"	"	"	2	1	"	1	"	"	"	"	"	"	"	5	3	9	3
"	"	1	"	"	"	1	1	3	1	"	"	2	"	15	6	5	6
1	"	2	"	"	1	1	"	"	"	"	"	"	"	6	3	10	1
"	"	2	"	1	"	"	"	2	"	"	"	"	"	10	9	10	4
"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	2	"	1	"
4	"	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	3	1	18	4	17	2
"	"	2	1	1	"	4	2	2	"	"	"	6	1	53	9	51	12
1	"	2	"	1	"	2	"	2	"	"	"	1	"	18	3	9	2
"	"	4	2	2	"	2	"	2	"	"	"	2	"	27	7	37	11
3	"	8	"	5	1	2	"	7	"	"	"	3	"	105	13	107	8
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"	1	"
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	2	"
3	7	"	9	3	6	1	11	7	5	3	"	10	2	81	158	81	150
1	"	"	2	2	"	1	3	3	3	"	"	5	4	37	31	34	24
1	1	"	1	2	"	"	5	2	4	"	"	2	2	21	37	26	29
4	5	7	7	1	5	13	7	19	7	3	1	1	1	117	114	88	102
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"
"	"	1	"	2	6	7	"	11	"	"	"	"	"	43	16	40	9
3	"	"	"	1	2	"	1	15	6	"	"	2	"	40	35	51	34
3	"	9	4	1	"	2	4	"	"	1	"	9	"	110	48	98	40
1	1	"	"	3	1	3	"	"	"	2	"	3	"	44	8	41	10
1	1	3	"	3	"	6	1	"	"	1	"	4	"	62	18	60	20
"	"	1	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	6	"	2	3
"	"	3	"	7	1	2	"	"	"	2	"	4	"	66	7	75	4
54	41	108	74	129	136	94	65	160	80	38	17	97	47	1773	1372		
75	45	91	86	99	123	72	51	143	65	34	32	142	54	1711	1339		
21	4	17	12	30	13	22	14	17	15	4	15	45	7	62	33		

Het getal uitgeroekte acten was voor schoolonderwijs 867, voor huisonderwijs 279; bovendien werden 627 aantekeningen op reeds verkregen acten geplaatst. Het getal afwijzingen bedroeg voor schoolonderwijs 833, voor huisonderwijs 66 en voor aantekeningen op reeds verkregen acten 473. In het geheel stonden 1773 toegelatenen tegenover 1872 afgewezenen.

De uitslag was ook dit jaar het ongunstigst bij het hoofdonderwijzers-examen: 286 moesten worden afgewezen, terwijl slechts 175 werden toegelaten. Hoewel bij het hulponderwijzers-examen het aantal afgewezenen niet, zoo als ten vorigen jare, dat der toegelatenen overtrof, hadden er toch nog vele afwijzingen plaats (399).

Voor de vrouwelijke candidaten was de verhouding gunstiger: van 83 die het examen aflegden, verkregen 60 de acte als hoofdonderwijzeres, bij het examen als hulponderwijzeres werden 159 toegelaten en 125 afgewezen.

Voor huisonderwijs werd een aanzienlijk grooter aantal acten aan vrouwen gegeven dan aan mannen (226 tegen 53); hoewel het aantal vrouwelijke candidaten voor die acten (262) ook grooter was dan dat der mannelijke (83), was toch ook de verhouding tusschen toegelatenen en afgewezenen bij het vrouwelijk personeel gunstiger.

Dit laatste was in nog sterker mate het geval bij de examens tot verkrijging van aantekeningen op reeds verkregen acten: terwijl 339 mannen slaagden en 392 werden afgewezen, verkregen 288 vrouwen de verlangde aantekening en werden slechts 81 afgewezen.

Eene vergelijking met den uitslag der acten-examens in het vorige jaar gehouden wijst op weinige wijzigingen van eenig gewigt; alleen werden dit jaar een veertigtal meer hoofdonderwijzers en een dertigtal meer hulponderwijzeressen afgewezen, doch daarentegen was de uitslag van het examen van hulponderwijzer thans gunstiger, daar 19 meer slaagden en 98 minder werden afgewezen.

Door 63 vreemdelingen, 58 vrouwen en 5 mannen, werd volgens art. 6 der wet, van den Koning vergunning verzocht en verkregen tot het geven van lager onderwijs hier te lande. Van de mannen waren 2 uit Engeland, 2 uit Duitschland, 1 uit Italië; van de vrouwen waren 11 uit Engeland, 15 uit Duitschland, 9 uit Frankrijk, 16 uit Zwitserland, 4 uit Italië, 2 uit België, 1 uit Rusland (Polen).

Toepassing van art. 7c der wet had in 1868 eens plaats, ten behoeve van den schoolopziener in het 10de district van Gelderland F. H. W. KUYPENS, tot het geven van lager onderwijs in de beginselen der kennis van de natuur en van de wis- en natuurkundige aardrijksbeschrijving.

§ 14. TOEZICHT OP HET LAGER ONDERWIJS.

Bij Koninklijk besluit van 23 October 1868, n°. 57, werd den inspecteur van het lager onderwijs in de provincie Utrecht mr. A. J. W. FARNCOMBE SANDERS, op zijn verzoek, eervol ontslag uit die betrekking verleend, en als zoodanig benoemd de heer LODEWIJK MULDER. Overigens kwam in 1868 geene verandering in het personeel der inspecteurs.

In het personeel der schoolopzieners geschieden de volgende mutaties:

Gelderland. Mr. W. VAN DE POLL, schoolopziener in het 8ste district, werd, op zijn verzoek, eervol ontslagen en vervangen door mr. A. PINACKER HORDIJK. De schoolopziener in het 7de district dr. P. H. TYDEMAN overleed in Februarij 1868; in zijne plaats werd benoemd A. M. VAN VOORTHUYSEN.

Noordholland. Na het overlijden van den schoolopziener in het 12de district R. OLDEMAN, werd in zijne plaats benoemd dr. Th. T. H. JORISSEN.

Friesland. De schoolopzieners in het 1ste en 2de district dr. E. VERWIJS en dr. C. J. DE LUSSANET DE LA SABLONÈRE werden, op hun verzoek, eervol ontslagen en vervangen door jhr. mr. J. M. A. VAN PANHUYSEN en J. NOTON.

Groningen. Na het overlijden van den schoolopziener in het 5de district B. BRUGSMA, werd aan dr. G. A. VENEMA,

tot dus verre schoolopziener in het 7de district, het 5de district opgedragen, en deze in het 7de vervangen door dr. M. SALVERDA.

Drenthe. Tot schoolopziener in het 2de district werd benoemd J. VAN DRUTEN, in de plaats van mr. C. L. KNIPHORST, op zijn verzoek eervol ontslagen.

Limburg. Tot schoolopziener in het 4de district werd benoemd G. C. H. GULLON, ter vervanging van mr. P. G. E. H. baron DE BIEBERSTEIN ROGALLA ZAWADSKY, op zijn verzoek eervol ontslagen.

De jaarlijksche vergadering van inspecteurs volgens art. 59 der wet, werd gehouden van 17—23 Junij 1868, nadat hun door de Regering een drietal punten waren medege-deeld, waarover hun gevoelen werd verlangd. Alle inspecteurs woonden deze vergadering bij.

De behandelde onderwerpen, een overzicht der gehouden beradslagingen en de antwoorden der Regering volgen hier:

1°. Hoe te voorzien in het gebrek aan geschikte kweekelingen?

Dit onderwerp was door den Minister aanhangig gemaakt in de volgende woorden:

„In vele scholen, zowel ten platten lande als in de steden, ontbreken geschikte kweekelingen. Zijn er middelen aan te wijzen om in dit gebrek te voorzien?”

De vraag: hoe te handelen, wanneer er geene geschikte kweekelingen te vinden zijn? werd reeds overwogen in de bijeenkomst der inspecteurs van 1858; toen verklaarden zij geen middel te kennen om hierin te voorzien en was hun gevoelen, dat in zoodanig geval naar omstandigheden zou moeten gehandeld worden.

Ook nu nog moest de vergadering erkennen, geen afdoend middel aan de hand te kunnen geven, om het bestaande gebrek aan geschikte kweekelingen geheel te doen ophouden.

Het kwam haar evenwel voor, dat er het een en ander zou kunnen beproefd worden, om aan dat gebrek eenigermate te gemeet te komen.

Eene aanmerkelijke verhooging der toelage heeft hier en daar gunstig gewerkt. Indien de Regering kon goedvinden om door tusschenkomst der provinciale besturen de raden der gemeenten, in wier scholen kweekelingen noodig zijn, aan te sporen, dit voorbeeld te volgen, zou dit, naar het gevoelen der inspecteurs, niet zonder uitwerking blijven.

In sommige scholen heeft men vrouwelijke kweekelingen aangesteld bij gemis van geschikt mannelijk personeel. Dit verdient, naar het oordeel der vergadering, allezins navolging. In al de scholen, waar die vrouwelijke kweekelingen werkzaam zijn, voldoen zij zeer goed. Zij hebben in den regel veel tact om met kinderen van 6—8 jaar om te gaan, en overtreffen daarin veelal jongelingen van haren leeftijd. Eene aanbeveling van regeringswege, om, waar 't noodig is, vrouwelijke kweekelingen aan te stellen, zou misschien kunnen bijdragen om eenigermate in de bestaande behoefte te voorzien.

De kweekelingen, die aan de Rijksskweekescholen tot hulp-
onderwijzers worden opgeleid, zijn vier jaren achtereen in 't genot eener Rijkstoelage. Eveneens zijn bij de normaallessen een vrij groot getal jongelieden geplaatst, die eens Rijkstoelage genieten, tot dat zij de acte als hulp-
onderwijzer hebben verkregen. Indien de Regering kon goedvinden deze jongelieden, na het verlaten der kweekescholen of der normaallessen, nog één jaar in 't genot der Rijkstoelage geheel of gedeeltelijk te laten, onder voorwaarde, dat zij gedurende dat jaar als kweekelingen dienst deden op eene school, door de Regering aan te wijzen, zou het lager schoolwezen daardoor misschien worden gebaat.

De Minister antwoordde hierop dat hij zich met de twee eerste dezer voorstellen wel konde vereenigen en alzoo in dien zin eene uitnodiging aan de provinciale besturen zoude rigten, gelijk is geschied in eene circulaire aan Gedeputeerde Staten van 24 Julij 1868. Daarentegen bestond er bij hem bezwaar tegen het derde voorstel, nit hoofde van de aanzienlijke uitgaaf, die daarvan het gevolg zou zijn bij eene onzekere uitkomst.

2°. *Bevoegdheid der armbesturen om als voorwaarde van bedoeling de verplichting te stellen, dat de kinderen der bedeelde de openbare armenschoolen bezoeken.*

Dit was het tweede punt, waarop de Minister de aandacht der vergadering had gevestigd, naar aanleiding eener bepaling in het reglement omtrent het verleen van onderstand te Rotterdam, waarover hierboven nader werd gehandeld. De Minister had de volgende vraag gesteld: »Zijn burgerlijke armbesturen bevoegd om aan ouders, die eenigen onderstand ontvangen, als voorwaarde der bedoeling de verplichting te stellen, dat zij hunne kinderen moeten laten onderwijzen, en wel uitsluitend op de openbare armenschoolen?»

De uitvoerige beraadslaging over deze aangelegenheid gevoerd, kwam in hoofdzaak hierop neder, dat naar het oordeel der vergadering de letter der wet op het lager onderwijs evenmin als die der armenwet, tot wier toepassing de gestelde vraag in de eerste plaats scheen te behoeven, daarop een bepaald antwoord geeft, hetgeen zij met het oog op het onlangs in de gemeente Rotterdam voorgevallene te betreuren achtte.

Naar het eenparig oordeel der vergadering was echter de genoemde voorwaarde niet overeenkomstig met den geest van de wet op het lager onderwijs, noch met dien van de Staatsregeling, waarvan die wet een uitvloeisel is. De Grondwet immers heeft met het welbekende doel, dat niemand verplicht wezen zou voor zijne kinderen van de openbare school gebruik te maken, de vrijheid van onderwijs op de meest onduidelzinnige wijze gewaarborgd, en de wet van 1857 heeft het in de Grondwet nedergelegde beginsel nader ontwikkeld en in toepassing gebracht. Indien nu geen ingezetenen, die niet bedeed is, zou kunnen gedwongen worden, zijne kinderen naar de openbare school te zenden, dan mag, naar het eenstemmig gevoelen der inspecteurs, in de omstandigheid, dat iemand tot een burgerlijk armbestuur zijne toevlugt moet nemen, geen middel gevonden worden om hem op dit punt van slechter conditie te maken dan zijne moergegoede medeburgers: — om hem tot handelingen te dwingen, die tegen zijne gemoedelijke overtuiging indruischen, en waartoe hij anders niet zou kunnen gedwongen worden. En nu valt het niet te ontkennen, dat onder de armen zoowel als onder de goegede standen der maatschappij vele ouders gevonden worden, die met het onderwijs, dat op de openbare scholen gegeven wordt, geen vrede hebben. Gemoedsbezwaren houden hen er van terug, hunne kinderen aan dat onderwijs te doen deel nemen, en daarvoor behoort men eerbied te hebben, al deelt men er niet in. Geene reden, hoe schijnbaar gewichtig ook, kan wettigen, dat iemand, 't zij arm of rijk, tot handelingen gedwongen worde in strijd met zijn geweten; — en dat het onthouden van bedoeling aan hem, die zonder die bedoeling gevaar loopt van gebrek om te komen, inderdaad *dwang* is, kan, naar het oordeel der vergadering, in redelijkheid niet worden betwist. Op grond van deze laatste opmerking waren enkelen zelfs van oordeel, dat het stellen van de voorwaarde dat de kinderen ter school moeten gezonden worden, ook al wordt de keuze der school vrijgelaten, niet overeenstemt met den geest onzer wetgeving, die geene schoolplichtigheid kent, en haar, blijkens het dienaangaande in de vergadering der Staten-Generaal voorgevallene, ook niet kennen wil. Kon de groote meerderheid der inspecteurs in deze zienswijze niet deelen, en achtte zij, dat art. 24 der armenwet de bevoegdheid geeft, om aan de bedoeling de voorwaarde van schoolgaan der kinderen in 't algemeen te verbinden, allen waren zij het er weder over eens, dat het beperken der keuze van de ouders tot de openbare school op den duur niet dan nadeelig voor die school kan werken, omdat, bij den aangeboren vrijheidszin van onze natie, eene instelling, tot welker gebruik men *gedwongen* wordt, onvermijdelijk eindigt met bij velen weerzin te verwekken. En evenzeer als het afkeuring verdienen zoude, bijaldien de vrije ontwikkeling van het bijzonder onderwijs werd belemmerd, evenzeer ware het te betreuren, indien het openbaar onderwijs, ten gevolge van dusdanige maatregelen, in de achtig van 't algemeen daalde, en de eerbied voor de overheid, waarvan die maatregelen uitgaan, bij de ingezetenen werd ondermijnd.

Op grond van de bovenstaande beschouwingen was de vergadering eenparig van oordeel dat de besproken voor-

waarde in het belang van het onderwijs en van de verhouding der ingezetenen tot de overheid niet raadzaam is en niet overeenkomstig met den geest onzer staatsinstellingen.

Omtrent de vraag, in hoeverre de bestaande wetgeving aan de Regering een middel aan de hand geeft, om het stellen van zoodanige voorwaarde door een armbestuur te beletten, meende de vergadering in geene nadere beschouwing te moeten treden, daar 's Ministers bedoeling blijkbaar alleen was hare meening over het beginsel zelf te vernemen.

De aandrang van den Minister tot opheffing der bedoelde verplichting en het daaraan gegeven gevolg is hierboven op pag. 94 medegedeeld.

3°. *Middelen om het vergeten van het geleerde na het verlaten der school tegen te gaan.*

De Minister had aan de inspecteurs de volgende vraag voorgelegd: »door welke middelen kan worden verhinderd, dat de kundigheden, welke door kinderen op de lagere school zijn opgedaan, na het verlaten dier school weer bij hen vervloegen?»

Bij het behandelen dezer vraag werd de opmerking gemaakt, dat reeds voor vele jaren de maatschappij tot Nut van 't Algemeen eene prijsvraag over dit onderwerp heeft uitgeschreven en bekroond, en dat ook in de inspecteurs-vergadering van 1866 deze gewichtige vraag uitvoerig besproken is.

Haar op nieuw in behandeling nemende, deelden de inspecteurs elkander mede, hoe de tegenwoordige toestand van het onderwijs, aan volwassenen gegeven, in de onderscheidene provincies is. Het bleek, dat in de steden aan de armenschoolen meestal avondherhalingscholen zijn verbonden, die vrij goed worden bezocht. Ook Zondagscholen worden hier en daar aangetroffen. In sommige streken van ons vaderland, bepaaldelijk in Twenthe, is men in de laatst verlopen jaren begonnen fabriekscholen op te richten, die aanvankelijk zeer goede resultaten opleverden. Ook ten platten lande worden in enkele gemeenten de volwassenen in de gelegenheid gesteld, gedurende de wintermaanden onderwijs te ontvangen. Sedert de wet op het middelbaar onderwijs in werking is getreden, bewijzen de burger dagen avondschole in de grootere gemeenten gewichtige diensten. In weêrwil van dit alles moest de vergadering erkennen, dat het onderwijs voor volwassenen hier te lande nog veel te wenschen overlaat, vooral in vergelijking met België en Frankrijk. Verreweg de meeste gemeentebesturen laten er zich weinig of niets aan gelegen liggen. In 1866 meende de vergadering aan den Minister in overweging te moeten geven, om de aandacht der gemeentebesturen op deze belangrijke zaak te vestigen. Zij nam thans de vrijheid Zijne Excellentie te verzoeken, het oprigten van scholen voor volwassenen op nieuw bij die besturen in herinnering te brengen. Naar haar gevoelen zouden die scholen hoofdzakelijk ten behoeve van hen moeten worden ingerigt, die vroeger onderwijs hebben genoten. Geen leerlingen, die dag- of avondschole bezoeken, zouden op die scholen moeten worden toegelaten. Raadzaam kwam het haar ook voor, dat de mannelijke en vrouwelijke leerlingen op die scholen op afzonderlijke uren onderwijs ontvingen. Bovendien achtte zij het wenschelijk, dat, vooral ten dienste dier scholen, schoolbibliotheken werden opgericht.

Aan het verzoek hierin vervat is door den Minister voldaan door in de reeds genoemde circulaire aan Gedeputeerde Staten, die collegien uit te noodigen het oprigten der scholen voor volwassenen op nieuw bij 'de gemeentebesturen in herinnering te brengen.

4°. *Verdeeling der gemeente in schoolwijken.*

Door een der inspecteurs was de volgende vraag ter behandeling gesteld: »heeft een gemeentebestuur het recht om zijne gemeente in schoolwijken te verdeelen en dien tengevolge de ouders te verplichten, hunne kinderen naar eene bepaaldelijk aangewezen openbare school te zenden, ten einde aldaar onderwijs te ontvangen?»

Nadat de voorsteller had medegedeeld, wat hem tot het doen dezer vraag aanleiding had gegeven, ontstond daarover eene langdurige discussie. Het bleek ten slotte, dat

de groote meerderheid van gevoelen was, dat aan een gemeentebestuur het recht niet kan ontzegt worden, om zijne gemeente, als er zich meer dan ééne openbare school bevindt, in schoolwijken te verdeelen. Dat bestuur voldoet aan zijne verplichting, als het aan elk ingezetene de gelegenheid verschaft, zijne kinderen op eene openbare school te laten onderwijzen. Ook doet het niets ter zake, of er voor het onderwijs, op de genoemde scholen genoten, schoolgeld wordt betaald, dan wel of er kosteloos onderwijs wordt gegeven.

De minderheid daarentegen hield zich overtuigd, dat een gemeentebestuur tegenover hen, die schoolgeld betalen, het genoemde recht niet heeft, en dat deze de gemeenteschool kunnen kiezen, welke zij voor hunne kinderen het meest geschikt achten. In gemeenten, waar het openbaar lager onderwijs algemeen kosteloos gegeven wordt, zou het bestuur tegenover de ingezetenen minder gebonden zijn.

Bij dit uiteenloopen der gevoelens kwam de vergadering tot het besluit, den Minister van Binnenlandsche Zaken te verzoeken, in deze zijne zienswijze kenbaar te maken.

In zijn antwoord hierop verklaarde de Minister zich aan de zijde der meerderheid te scharen. Het aannemen van een tegenovergesteld gevoelen zou er ook toe kunnen leiden, dat sommige scholen overbevolkt werden, andere leeg stonden, naar gelang der meerdere of mindere bekwaamheid en geschiktheid van de onderwijzers of der voorliefde der kinderen of ouders voor dezen of genen leeraar.

5°. Doelnameing van meisjes aan de normaallessen.

Een der inspecteurs wenschte het gevoelen zijner ambtgenooten te vernemen over een door mevrouw STORM-VAN DER CHIES aanbevolven denkbeeld, om meisjes te laten deel nemen aan de normaallessen, zoo als volgens haar beweren te Deventer geschiedt.

Bij de behandeling van dit punt bleek, dat inderdaad te Deventer enkele meisjes, met voorkennis der Rogering, gebruik maken van de normaallessen. De inspecteur van Overijssel gaf de verzekering, dat daaruit, met de noodige voorzorgen, tot dusverre hoegenaamd geene ongelegenheid was ontstaan, en dat ééne dier vrouwelijke kweekelingen onlangs met uitstekend gevolg het examen als hulponderwijzeres had afgelegd. De inspecteur van Drenthe deelde mede, dat vroeger ook te Assen een paar meisjes tot de normaallessen zijn toegelaten. De meeste leden der vergadering zagen er evenwel groot bezwaar in, om mannelijke en vrouwelijke kweekelingen gelijktijdig aan de normaallessen te laten deel nemen. Plaatselijke omstandigheden doen hier veel af. Intusschen waren de leden der vergadering eenstemmig van gevoelen, dat het wenschelijk zou zijn, om daar, waar dit met vooruitzicht op goed gevolg kan geschieden, afzonderlijke normaallessen voor meisjes te openen. Er werd gewezen op Amsterdam, Rotterdam, Leeuwarden en Maastricht, waar het onderwijs aan vrouwelijke kweekelingen uitmuntende resultaten geeft. Bij deze gelegenheid werd tevens het denkbeeld geopperd, of het niet raadzaam zou zijn, in grootere gemeenten openbare lagere scholen te stichten voor kinderen van 6—8 jaar, om het onderwijs op die scholen aan hoofd- en hulponderwijzeressen toe te vertrouwen. In Zwitserland en elders bestaan zulke scholen, die met veel lof worden vermeld.

ONDERWIJS IN DE GEVANGENISSEN.

Even als in 1867 werd dit jaar onderwijs gegeven in:

8 strafgevangnissen, gevestigd te Doetinchem, Loiden, Woerden 2, Hoorn, Alkmaar, Montfoort en Leeuwarden; 13 burgerlijke en militaire huizen van verzekering, gevestigd te 's Hertogenbosch, Arnhem, 's Gravenhage, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Utrecht 2, Leeuwarden, Zwolle, Groningen, Assen en Maastricht; 22 huizen van arrest, gevestigd te Breda, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Leiden, Rotterdam, Dordrecht, Gorinchem, Brielle, Amsterdam, Alkmaar, Hoorn, Goes, Zierikzee, Amersfoort, Heerenveen, Sneek, Deventer, Almelo, Appingedam, Winschoten en Roermond.

Het aantal gevangenen, die in 1868 het onderwijs ontvingen, of er hetzij wegens onderdom of ziekte, hetzij op grond van genoegzame kennis geen gebruik van maakten, wordt in het volgend overzicht aangewezen:

	NIET TOEGELATEN		Tot het onderwijs toegelaten.	TOTAAL.
	wegens onderdom of ziekte.	als genoegzaam onderwezen.		
In de strafgevangnissen . . .	527	918	1 161	2 606
In de huizen van verzekering . . .	2 076	4 481	1 432	7 998
In de huizen van arrest . . .	2 663	3 309	1 871	7 843
Totaal . . .	5 266	8 708	4 464	18 438
In 1867 . . .	5 544	8 860	4 802	19 206
Vermeerdering . . .	—278	—152	—338	—768

Van de 18 438 gevangenen die bij afwisseling in de gestichten aanwezig waren, namen 4464, dus slechts ruim 24 ten honderd, deel aan het onderwijs, terwijl 5266 (bijna 29 ten honderd), wegens onderdom of ziekte, en 8708 (ruim 47 ten honderd), wegens genoegzame kennis niet tot de lessen werden toegelaten. Het onderwijs werd gegeven door 46 onderwijzers, die door 21 gevangenen werden bijgestaan.

Van hen, die het onderwijs ontvingen, waren er bij het einde van het jaar of bij hun ontslag 2008 (dus 45 ten honderd), die goed konden lezen en schrijven, 1660 (dus ruim 37 ten honderd) die dit gebrekkig kenden, en 796 (dus bijna 18 ten honderd) die zulks in het geheel niet hadden geleerd.

Sedert 1867 is het getal gevangenen verminderd met 768, terwijl het getal van hen die onderwijs ontvingen was verminderd met 338, dus bijna de helft der totale vermindering. Het getal der scholieren, die bij het einde van het jaar of bij hun ontslag goed lezen en schrijven kenden, was sedert 1867 verminderd met 56, dat van hen die dit gebrekkig kenden met 237, dat van hen die zulks in het geheel niet hadden geleerd met 45.

Aan alle gevangnissen waren bibliotheken verbonden; in de strafgevangnissen telden deze te zamen 2564 nummers, in de huizen van verzekering 4430, in de huizen van arrest 2923, te zamen 9917 nummers. Hiervan werd in de strafgevangnissen gebruik gemaakt door 1432 personen, in de huizen van verzekering door 4039, in de huizen van arrest door 4445, te zamen dus door 9976 personen.

De onderdom der leerlingen was:

	Beneden 20 jaren.	Tusschen 20 en 30 jaren.	Tusschen 30 en 40 jaren.	Boven 40 jaren.
In de strafgevangnissen	611	367	139	44
In de huizen van verzekering	499	551	232	150
In de huizen van arrest	546	717	400	208
Totaal	1 656	1 635	771	402
In 1867	1 575	1 970	852	405
Vermeerdering	81	—335	81	—3

BEWAARSCHOLEN.

In het hier volgend overzicht zijn de bewaar- en klein-kinderscholen te Amstordam niet opgenomen, omdat omtrent deze nog geene nauwkeurige gegevens konden worden verstrekt. In 1868 zijn aldaar 12 vergunningen tot het houden

van dergelijke scholen uitgereikt. Voor zoover bekend is, bestonden er bij den aanvang van 1869 162 van die scholen.

Met uitzondering dus van de te Amstordam bestaande zijn in de volgende tabel opgenomen de openbare en bijzondere bewaar- of kleine-kinderscholen, met vermelding van het daaraan verbonden personeel en van de leerlingen, op het einde van 1868.

PROVINCIE.	OPENBARE BEWAAR- OF KLEINE-KINDERSCHOLEN.					BIJZONDERE BEWAAR- OF KLEINE-KINDERSCHOLEN.								
	Getal der scholen.	ONDERWIJZEND PERSONEEL.			Totaal.	Getal der scholen.	ONDERWIJZEND PERSONEEL.			Totaal.				
		Onderwijzers.	Onderwijzressesen.	Helpsters.			Onderwijzressesen.	Helpsters.	Jongens.		Meisjes.			
Noordbrabant . . .	1	"	1	"	14	29	43	116	8	161	35	3 554	4 976	8 530
Gelderland . . .	4	"	6	14	400	435	885	81	"	92	107	3 547	4 588	8 085
Zuidholland . . .	32	"	38	158	3162	3202	6 364	125	2	140	299	6 235	6 443	12 678
Noordholland . . .	6	"	8	12	314	322	636	47	"	60	64	1 973	2 181	4 154
Zeeland . . .	4	"	5	13	322	283	605	45	"	45	43	934	1 280	2 214
Utrecht . . .	1	"	5	5	204	200	404	43	"	52	54	1 947	2 179	4 126
Friesland . . .	13	1	15	26	772	726	1 498	33	2	31	44	1 185	1 304	2 489
Overijssel . . .	10	1	10	18	592	585	1 177	26	"	40	26	1 190	1 349	2 539
Groningen . . .	4	3	3	15	465	435	900	10	4	7	19	440	455	895
Drenthe . . .	"	"	"	"	"	"	"	7	"	7	5	120	149	265
Limburg . . .	"	"	"	"	"	"	"	28	2	28	23	1 063	1 369	2 432
Totaal . . .	75	5	91	261	6245	6217	12 462	561	18	663	779	22 188	26 223	48 411
In 1867 . . .	74	5	106	240	6201	6006	12 207	546	26	598	717	19 788	24 220	44 008
Vermeerdering	1	"	15	21	44	211	255	15	8	65	62	2 400	2 003	4 403

De
ch
pen
tter
ijzo

No
Eind
Beff
en,
Ind
osch
Schij
eyd
Wou

Ge
Bem
incl
Elst
Hoe
Nijk
Dbb
Vise

Z
Abb
ave
e Gr
Hell
Leer
harr
Oud
dan
Oud
Was
huiz

N
man
aan
Hel

De gemeenten, waar in 1868 bewaar- of kleine kinderscholen waren gevestigd, zijn de volgende. Die, waar penbare aanwezig waren, zijn in dit overzicht door cursive letters aangeduid; in de meeste van deze werden tevens bijzondere bewaarscholen aangetroffen.

Noordbrabant. 48 gemeenten: Bergen op Zoom, Berlicum, Best, Boxtmeer, Boxtel, Breda, Budel, Cuyk, *Druzen*, Eindhoven, Engelen, Erp, Etten en Leur, Geertruidenberg, Heffen, Geldrop, Gilze en Rijen, Ginneken, Goirle, Halsteden, Helmond, 's Hertogenbosch, Heusden, Loon op Zand, Lede, Megen, Nieuwkuik, Oirschot, Oosterhout, Oss, Oudenschot, Oudheusden, Princenhage, Ravenstein, Rosendaal, Schijndel, Standaardbuiten, Steenbergen, Stratum, Terseyden, Tilburg, Veghel, Vught, Waalwijk, Woensel, Wouw, Zevenbergen, Zundert.

Gelderland. 41 gemeenten: Aalten, *Arnhem*, *Barneveld*, Bemmelen, Bergh, Brummen, Culemborg, Doesburg, Doetinchem (Stad), Driel, Druten, Duiven, Ede, Eibergen, Elst, Gent, Groenlo, Groesbeek, Harderwijk, Hattem, Hoevelaken, Huissen, Lichtenvoorde, Lochem, Millingen, Nijkerk, Nijmegen, Renkum, Rheden, Scherpenzeel, Tiel, Ubbergen, Vorden, Wageningen, Wamel, Warnsveld, *Wisch*, Wychem, *Zaltbommel*, *Zevenaar*, *Zutphen*.

Zuidholland. 53 gemeenten: ter Aar, Aarlanderveen, Abbenbroek, Alphen, Boskoop, Brielle, Charlois, *Delfsaven*, Delft, *Dordrecht*, Goedereede, *Gorinchem*, Gouda, *Gravendijck*, *'s Gravesande*, Hardinxveld, Hellevoetsluis, Hillegersberg, Hillegom, *Katwijk*, *Kralingen*, *Leerdam*, *Leiden*, Lisse, Loosduinen, *Maassluis*, Middelharnis, Monster, Noordwijk, Oegstgeest, Ooltgensplaat, Oudewater, Overschie, Papendrecht, Ridderkerk, *Rotterdam*, Rijswijk, Schiedam, Schoonhoven, Sommelsdijk, *Oude Tonge*, Vianen, Vlaardingenvoorburg, Voorschoten, Wassenaar, Wateringen, Woerden, *IJsselmonde*, *Zevenhuizen*, Zwammerdam, *Zwijndrecht*.

Noordholland. 26 gemeenten (behalve Amsterdam): Alkmaar, Bennebroek, Broek in Waterland, Edam, Egmond aan Zee, *Enkhuizen*, Grootebroek, *Haarlem*, Heemstede, Helder, Hilversum, *Hoorn*, *Koog aan de Zaan*, Medem-

blik, Monnikendam, Nieuwe Niedorp, Nieuweramstel, *Purmerend*, Schagen, *Schellinkhout*, Sloten, Urk, Velzen, Weesp, Zaandam, Zandvoort.

Zeeland. 19 gemeenten: Aardenburg, Eede, *Goes*, Hulst, Kattendijke, Kortgene, *Middelburg*, Oosterland, Ouwerkerk, Sas van Gent, Schoondijke, Sluis, *Tholen*, *Veere*, Vlissingen, Westkapelle, Wisskerke, Zierikzee, Zonne-maire.

Utrecht. 22 gemeenten: Amerongen, Amersfoort, Baarn, de Bildt, Brenkolen Nijenrode, Breukelen St. Pieters, Driebergen, Jutphaas, Loenen, Maarssen, Maarsseveen, Maarsseveld, Montfoort, Nigtevecht, Renswoude, Rijsenburg, *Utrecht*, Veenendaal, Vreeland, Wijk bij Duurstede, Zeist, Zuylen.

Friesland. 22 gemeenten: *het Bildt*, Boisward, Dockum, *Ferwerdertoeel*, *Franeker*, Gaasterland, Harlingen, *Idaarderadeel*, *Kollumerland* en *Nieuwkruisland*, *Leeuwarden*, *Lecuarderadeel*, Lemsterland, *Monaldumadeel*, *Oostdongeradeel*, *Opsterland*, *Schoterland*, *Smallingerland*, *Sneek*, *Tietjerksteradeel*, *Westdongeradeel*, *Wonseradeel* Workum.

Overijssel. 17 gemeenten: *Almelo* (stad), Blokzijl, Delden (stad), *Deventer*, *Enschede*, *Genemuiden*, Goor, *Hengelo*, *Kampen*, *Oldemarkt*, Oldenzaal, Ootmarsum, Raalte, Steenwijk, Vollenhove (stad), *Zwartsluis*, Zwolle.

Groningen. 4 gemeenten: *Groningen*, Hoogezand, *Oude Pekela*, *Winsum*.

Drenthe. 4 gemeenten: Assen, Hoogeveen, Meppel, Zuidlaren.

Limburg. 14 gemeenten: Echt, Gennep, Gronsveld, Heer, Heerlen, Horst, Maastricht, Nederweert, Roermond, Sittard, Vaals, Venlo, Venray, Weert.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

FOCK.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or title.

Second block of faint, illegible text, appearing as several lines of a paragraph.

Third block of faint, illegible text, continuing the narrative or list.

Fourth block of faint, illegible text, possibly a sub-section or a specific entry.

Fifth block of faint, illegible text, appearing as a few lines.

Sixth block of faint, illegible text, possibly a concluding sentence or a signature.

Faint, illegible text on the right side of the page, possibly a second column or a separate section.

Second block of faint, illegible text on the right side.

Third block of faint, illegible text on the right side.

Fourth block of faint, illegible text on the right side.

Fifth block of faint, illegible text on the right side.

Large area of extremely faint, illegible text covering the bottom half of the page, possibly bleed-through or very light printing.

BIJLAGE A.

OVERZIGT

VAN DE

COLLECTIEN,

GEDURENDE HET JAAR 1868—1869

BIJ DE

ONDERSCHEIDENE FACULTEITEN DER HOOGESCHOLEN

TE

LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN

GEHOUDEN.

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.		Getal toehoorders.	HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.		NAAM VAN HET COLLEGIE.
GODGELEERDHEID.	a. Christelijke dogmatiek,	J. H. Scholten,	21	a. Inleiding op de Schriften des N. V.,
	b. Geschiedenis der wijsbegeerte en godsdienst. Middeleeuwsche en nieuwe wijsbegeerte,	"	21	b. Geschiedenis der Christelijke kerk,
	c. Geschiedenis der christelijke kerk in den nieuweren tijd,	L. W. E. Rauwenhoff,	21	c. Geschiedenis der Christelijke dogmatiek,
	d. Dogmengeschiedenis,	"	21	d. Christelijke zedeleer,
	e. Kritiek en hermeneutiek van het N. T.,	A. Kuenen,	21	e. Exegese van het N. T.,
	f. Geschiedenis van de Israëlitische godsdienst,	"	21	f. Tekstkritiek van het N. T.,
	g. Exegese van het N. T.,	J. J. Prins,	21	g. Natuurlijke godgeleerdheid,
	h. Praktische godgeleerdheid,	"	13	h. Bijbelsche godgeleerdheid van het N. V.,
	i. Praktische oefeningen van katechetischen en homiletischen aard,	"		i. Christelijke dogmatiek,
				k. Praktische godgeleerdheid,
				l. Homiletische oefeningen,
			m. Exegese van het O. T.	

(1) Onder welke 17 vreemdelingen.

(2) Onder welke 20 vreemdelingen.

(3) Onder welke 1 vreemdeling

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
B. ter Haar,	65	a. Natuurlijke godgeleerdheid,	P. Hofstede de Groot,	13
"	74	b. Encyclopaedie der godgeleerdheid,	"	8
"	74	c. Geschiedenis der Christelijke kerk,	"	13
"	(¹) 82	d. Christelijke dogmatiek,	"	15
"		e. Leven van Jezus Christus,	"	12
J. J. Doodes,	(²) 98	f. Exegese van het N. T.,	W. Maurling,	20
"	65	g. Christelijke zedekunde,	"	18
"	67	h. Praktische godgeleerdheid,	"	17
"		i. Homiletisch-oratorische oefeningen,	"	16
"		k. Katechetische oefeningen,	"	14
J. J. van Oosterzee,	71	l. Geschiedenis van de boeken van het O. T.,	E. J. Diest Lorgion,	19
"	52	m. Geschiedenis van de boeken van het N. T.,	"	19
"	53	n. Exegese van het O. T.,	"	20
"	16	o. Hermeneutiek,	"	20
"		p. Bijbelsche godgeleerdheid,	"	19
"		q. Vaderlandsche kerkgeschiedenis,	"	17
P. de Jong,	(³) 84			

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
REGTSGELEERDHEID.	a. Encyclopaedie der rechtswetenschap.	J. de Wal,	58	a. Encyclopaedie van het regt,
	b. Instituten,	J. E. Goudsmit,	88	b. Instituten,
	c. Pandecten,	"	109	c. Pandecten,
	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,	"	69	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,
	e. Naturregt,	J. T. Buys,	59	e. Naturregt,
	f. Nederlandsch burgerlijk regt,	R. van Boneval Faure,	92	f. Burgerlijk regt,
	g. Handelsregt,	"	88	g. Handelsregt,
	h. Burgerlijke regtsvordering,	"	91	h. Burgerlijke regtsvordering,
	i. Strafregt,	J. de Wal,	98	i. Strafregt,
	k. Strafvordering,	"	93	k. Strafvordering,
	l. Staatsregt,	J. T. Buys,	101	l. Staats- en administratief regt en volkenregt.
	m. Volkenregt,	"	76	m. Staatshuishoudkunde,
	n. Staatshuishoudkunde,	S. Vissering,	72	n. Statistiek,
	o. Statistiek,	"	65	o. Staatkundige geschiedenis,
	p. Diplomatische geschiedenis,	"	67	

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
B. J. Lintelo de Geer,	26	a. Encyclopaodie van het regt,	B. J. Gratama,	10
"	29	b. Instituten,	W. Modderman,	13
"	19	c. Pandecten.	"	12
"	28	d. Geschiedenis van het Romsinsche regt,	"	13
G. W. Vreede,	22	e. Natunrregt,	B. J. Gratama,	10
J. A. Fruin,	20	f. Burgerlijk regt,	G. Diophuis,	14
"	19	g. Burgerlijke regtsvordering,	"	14
"	19	h. Handelsregt,	"	14
G. W. Vreede,	19	i. Strafregt,	B. J. Gratama,	14
"	19	k. Strafvordering,	"	14
"	19	l. Staatsregt,	B. D. H. Tellegen,	11
H. P. G. Quack,	23	m. Staatshuishoudkunde,	"	11
"	8	n. Volkenregt,	"	14
"	34			

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
GENESKUNDE.	a. Ontleedkunde van den mensch,	T. Zaaier,	18	a. Anatomie,
	b. Methodus secandi,	"	17	b. Algemeene ziektekunde,
	c. Ziektekundige ontleedkunde,	J. A. Boogaard,	16	c. Physiologie,
	d. Algemeene ziektekunde,	"	13	d. Geneesmiddelenleer in haren geheel omvang,
	e. Algemeene en bijzondere physiologie,	A. Heynsius,	24	e. Bijzondere ziektekunde en praktijk,
	f. Bijzondere pathologie,	J. C. G. Evers,	16	f. Gerogtelijke geneeskunde,
	g. Pharmakodynamiek en diactetiek,	"	16	g. Theorie der heekunde,
	h. Algemeene geneesleer,	G. C. B. Suringer,	11	h. Verbandleer,
	i. Natuurlijke geschiedenis der genees- middelen,	"	12	i. Operatieleer,
	k. Gerogtelijke geneeskunde,	F. W. Krieger,	22	k. Oogheekunde,
	l. Theoretische heekunde,	"	22	l. Diactetica.
	m. Verbandleer,	"	22	m. Gynaekologie,
	n. Theoretische verloskunde,	A. E. Simon Thomas,	16	n. Verloskundige diagnostiek,
	o. Verloskundige operatieleer,	"	16	o. Psychiatrie,
	p. Vrouwenziekten,	"	16	p. Genees-, heel- en verloskundige kli- niek,
	q. Genees-, heel- en verloskundige kli- niek en polikliniek,	"	16	q. Oefeningen op het lijk.
	r. Oefeningen op het lijk.	"	16	r. Propaedeutische diagnostiek,
				s. Physische diagnostiek,
				t. Histologie,

(1) Onder deze 2 vreemdelingen. (2) Onder deze 5 doctoren. (3) Onder deze 5 doctoren en 3 vreemdelingen.

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
W. Koster,	(¹)23	a. Ontleedkunde,	J. H. Jansen,	18
"	(¹)23	b. Pathologische anatomie,	F. Z. Ermerins,	9
F. C. Donders,	(²)38	c. Algemeene ziektekunde,	"	11
G. J. Loncq,	22	d. Physiologie,	J. van Deen,	11
"	11	e. Pharmokologie,	"	11
W. Koster,	30	f. Medicina politica,	"	9
L. C. van Goudoever,	10	g. Geregte lijke geneeskunde,	S. S. Rosenstein,	27
"	10	h. Heelkunde,	J. H. Jansen,	9
"	10	i. Oogheelkunde,	"	9
F. C. Donders,	(³)12	k. Bijzondere pathologie,	S. S. Rosenstein,	9
"	110	l. Theoretische verloskunde,	W. M. H. Sanger,	13
F. Halbertsma,	12	m. Leer der vrouwenziekten,	"	13
"	12	n. Operatieleer,	"	13
J. P. T. van der Lith (titulair hoogleeraar),	6	o. Genees-, heel- en verloskundige kliniek en polikliniek,		
		p. Oefeningen op het lijk,		
P. Q. Brondgeest (med. lector),	12			
"	14			
Th. W. Engelmann (adjsistent),	19			

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.			HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Citaal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.
WIS- EN NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN.	a. Beginselen der wiskunde,	D. Bierens de Haan,	114	a. Stereometrie en bolvormige driehoeks- meting,
	b. Hoogere stekunde,	"	11	b. Differentiaal-rekening,
	c. Differentiaalrekening,	"	4	c. Integraal-rekening,
	d. Integraalrekening,	"	11	d. Analytische meetkunde en hogere stekunde,
	e. Differentiaalvergelijkingen,	"	11	e. Analytische mechanica,
	f. Stereometrie en bolvormige drie- hoeksmeting,	P. van Geer,	62	f. Meteorologie en aardmagnetisme,
	g. Algebra.	"	119	g. Beginselen der wiskunde,
	h. Analytische en beschrijvende meet- kunde,	"	11	h. Beginselen der sterrekunde,
	i. Meethundige analysis,	"	9	i. Wiskundige sterrekunde,
	k. Mechanica,	"	12	k. Praktische sterrekunde,
	l. Wiskundige sterrekunde voor eerst- beginnenden,	F. Kaiser,	16	l. Wiskundige natuurkunde,
	m. Wiskundige sterrekunde voor meer gevorderden,	"	8	m. Proefondervindelijke natuurkunde,
	n. Theoretische sterrekunde voor candi- daten,	"	6	n. Organische scheikunde.
	o. Praktische sterrekunde,	"	10	o. Anorganische scheikunde,
	p. Theorie van de beweging der hemel- lichten,	"	8	p. Praktische scheikunde,
	q. Natuurkunde.	P. L. Rijke.	81	q. Scheikunde voor meer gevorderden,
	r. Afzonderlijk collegie over warmte,	"	10	r. Natuurlijke geschiedenis van het die- renrijk,
	s. Wiskundige natuurkunde,	"	69	s. Vergelijkende ontleedkunde,
	t. Meteorologie.	"	40	t. Plantenkunde en plantenphysiologie,
	u. Anorganische scheikunde,	A. H. van der Boon Mesch,	60	u. Medicinale en vergiftige gewassen,
	v. Organische scheikunde,	"	60	v. Geologie.
	w. Physiologische scheikunde,	"	33	w. Mineralogie,
	x. Pharmacie,	"	8	x. Landhuishoudkunde,
	y. Zoölogie,	F. Sienka,	36	y. Wiskundige theorie van het licht,
	z. Vergelijkende ontleedkunde,	"	15	
	aa. Mineralogie en geologie,	"	26	
	bb. Algemeene kruidkunde,	W. F. R. Suringar,	67	
	cc. Bijzondere kruidkunde,	"	67	
	dd. Toepassing der planten anatomie op de kennis en het onderzoek van geneeskundige plantendeelen,	"	3	
	ee. Technische scheikunde,	A. H. van der Boon Mesch,		
	ff. Landhuishoudkunde,	"		

(1) Onder deze 8 pharmaceuten.

(2) Onder deze 14 pharmaceuten.

(3) Onder deze 9 pharmaceuten.

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
C. H. C. Grinwis,	38	a. Beginselen der wiskunde,	W. A. Enschedé,	18
"	5	b. Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting,	"	15
"	7	c. Hoogere algebra,	"	9
C. D. H. Buys Ballot.	6	d. Differentiaalrekening en analytische meetkunde,	"	6
"	6	e. Integraalrekening.	"	4
"	7	f. Beginselen der sterrekunde,	R. A. Mees,	13
M. Hook,	41	g. Wiskundige sterrekunde,	"	5
"	13	h. Proefondervindelijke natuurkunde,	"	(¹)31
"	4	i. Anorganische scheikunde,	R. S. Tjaden Modderman,	(¹)30
C. H. C. Grinwis,	9			
C. D. H. Buys Ballot,	45	k. Organische scheikunde,	"	(¹)19
P. J. van Kerckhoff,	34	l. Pharmaceutische scheikunde,	"	(¹)31
"	34			
"	31	m. Beginselen der dierkunde en vergelijkende ontleedkunde,	M. Salverda,	21
E. Mulder,	7	n. Morphologie der gewervde dieren,	"	2
P. Harting,	34	o. Zoölogia medicalis,	"	21
"	28	p. Geologie en palaeontologie,	"	1
F. A. W. Miquel,	38	q. Beginselen der kruidkunde,	H. C. van Hall,	(¹)48
"	14	r. Toegepaste kruidkunde,	"	(¹)48
"	17			
"	18	s. Landhuishoudkunde,	"	
"	6	t. Analytische mechanica,	W. A. Enschedé,	1
R. van Rees (emeritus hoogleraar),				

(4) Onder deze 12 pharmaceuten. (5) Onder deze 16 pharmaceuten.

FACULTEIT.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.		Getal toehoorders.	HOOGESCHOOL
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOGLEERAAR.		NAAM VAN HET COLLEGIE.
BESPIEGELEND WISBEGEERTE EN LETTEREN.	a. Latijnsche taal- en letterkunde (Salustius, Cicero),	W. G. Pluygers,	130	a. Latijnsche taal- en letterkunde,
	b. Plantus, Persius, Juvenalis en palaeographische oefeningen,	"	8	b. Romeinsche oudheden,
	c. Oefeningen in latijnschen stijl.	"	10	
	d. Romeinsche oudheden,	C. G. Cobet,	81	c. Grieksche taal- en letterkunde,
	e. Grieksche taal- en letterkunde,	"	128	d. Grieksche oudheden,
	f. Paedagogie,	"	7	e. Paedagogie,
	g. Hebroeuwsche taalkunde,	A. Rutgers,	18	
	h. Hebreuwsche oudheden,	"	18	f. Hebreuwsche taal- en letterkunde,
	i. Cursorisch collegie over het O. T.,	"	9	g. Hebreuwsche oudheden,
	k. Uitlegkunde van het O. T.,	"	19	h. Arabische taal- en letterkunde,
	l. Sanskritische taalkunde,	H. Kern,	5	i. Nederlandsche taal en stijl,
	m. Sanskritcollegie voor meer gevorderden,	"	11	k. Geschiedenis des vaderlands,
	n. Vergelijkende taalkunde,	"	3	l. Algemeene geschiedenis,
	o. Beginselen der Arabische, Syrische en Chaldeeusche taal;	M. J. de Goeje,	14	m. Romeinsche historiographie,
	p. Arabisch voor meer gevorderden;	"	4	n. Logica,
	q. Nederlandsche taal-, stijl- en letterkunde;	M. de Vries,	100	o. Metaphysica,
	r. Middelnederlandsche taal- en letterkunde,	"	48	p. Geschiedenis der wijsbegeerte,
	s. Gothisch,	"	8	
	t. Angelsaksisch,	"	6	
	u. Hoogere taalkunde en kritiek,	"	4	
v. Etymologische verklaring van Nederlandsche regtstermen,	"	20		
w. Algemeene geschiedenis,	R. P. A. Dozy,	87		
x. Geschiedenis der middeleeuwen,	"	17		
y. Geschiedenis des vaderlands,	R. Fruin,	90		
z. Logica,	J. H. Stoffken,	113		
aa. Metaphysica en geschiedenis der wijsbegeerte,	"	29		

(1) Onder deze 2 vreemdelingen.

(2) Onder deze 6 vreemdelingen.

TE UTRECHT.

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.

NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
H. van Herwerden,	80	a. Latijnsche taal- en letterkunde,	C. M. Francken,	23
J. A. C. Rovers	52	b. Grieksche taal- en letterkunde,	"	23
H. van Herwerden,	82	c. Geschiedenis der Grieksche en Romeinsche letterkunde.	"	8
"	18	d. Grieksche palaeographie en kritiek,	"	8
"	6	e. Romeinsche oudheden,	W. Hecker,	8
P. de Jong,	37	f. Grieksche oudheden,	"	3
"	37	g. Hebreeuwsche taalkunde,	J. J. P. Valetou,	10
"	(¹) 24	h. Hebreeuwsche oudheidkunde,	"	8
W. G. Brill,	59	i. Verklaring van Jozua en Richteren,	"	12
"	27	k. Semitische taaltakken,	"	4
J. A. C. Rovers,	81	l. Verklaring van Jesaja,	"	2
"	6	m. Nederlandsche taal- en letterkunde,	H. E. Moltzer,	18
C. W. Opzoomer,	66	n. Stijl en welsprekendheid,	"	9
"	67	o. Vaderlandsche geschiedenis,	"	12
"	(²) 10	p. Algemeene geschiedenis,	W. Hecker,	15
		q. Logica,	B. H. C. K. van der Wijck,	21
		r. Metaphysica,	"	13
		s. Geschiedenis der oude wijsbegeerte,	"	10

Date	Description	Amount	Balance
1861			
1862			
1863			
1864			
1865			
1866			
1867			
1868			
1869			
1870			
1871			
1872			
1873			
1874			
1875			
1876			
1877			
1878			
1879			
1880			
1881			
1882			
1883			
1884			
1885			
1886			
1887			
1888			
1889			
1890			
1891			
1892			
1893			
1894			
1895			
1896			
1897			
1898			
1899			
1900			

BIJLAGE B.

OVERZIGT van de onderwerpen, behandeld in de dissertatiën aan de drie hoogeschoolen gedurende den cursus 1868—1869, met vermelding van de namen der schrijvers.

NAMEN DER SCHRIJVERS.

TITELS DER DISSERTATIËN:

a. *Faculteit der godgeleerdheid.*

Leiden.

1. P. K. VINTCENT.	De parabel van den Farizeër en den Tollenaar.
2. J. A. BRUINS.	Het leerstuk over de kerk volgens Luther, Zwingli en Calvijn.
3. E. KOVÁCS.	Het protestantisme in Hongarye gedurende de laatste twintig jaren

Utrecht.

4. J. RIEMENS.	De beteekenis van den eersten brief van Johannes in het historisch kritisch onderzoek naar den oorsprong van het vierde evangelie.

Groningen.

5. G. DE WILDE HWZS.	Athanasius als bestrijder der Arianen.
6. H. EDEMA VAN DER TUUK.	Johannes Bogerman.
7. J. RUTGERS CZN.	De idee van het Koninkrijk Gods volgens Jezus in de synoptische evangeliën.

b. *Faculteit der rechtsgeleerdheid.*

Leiden.

8. H. G. KRONENBERG.	De procuratio ad litem en de ontkenenis van geregeltijke verrigtingen
9. W. S. J. VAN WATERSCHOOT VAN DER GRACHT.	De aard en het wezen der erfdiensbaaheden.
10. A. J. HAARSELHORST.	Iets over het benefice van inventaris of voorregt van boodelbeschrijving.
11. L. W. C. VAN DEN BERG.	De contractu "do ut des" jure Mohammedano.
12. J. A. VAN GILSE.	Iets over de uitvoerbaarheid van vonnissen bij voorraad.
13. S. J. FOCKEMA ANDREAE.	Beschouwingen over burenregt.
14. W. HEINEKEN.	De Staat en het Kerkbestuur der Nederlandsch-Hervormden sodert het herstel onzer onafhankelijkheid.
15. H. G. JORDENS.	Beschouwingen over zaken buiten den handel.
16. P. W. A. CORT VAN DER LINDEN.	Beschouwingen over het strand.
17. O. W. STAR NUMAN.	Cornelis van Bijnkershook.
18. C. H. P. KLAVERWIJDEN.	De hypotheatie van eens anders goed.
19. A. F. K. HARTOGH.	De aansprakelijkheid van den Staat voor onregtmatego daden zijner ambtenaren.

NAMEN DER SCHRIJVERS.

20. J. SICKENGA.
 21. J. D. VEEGENS.
 22. V. E. L. DE STUERS.
 23. M. C. L. LOTSY.
 24. A. TEIXEIRA DE MATTOS.
 25. A. TELDERS.
 26. W. G. F. A. VAN SORGEN.
 27. F. H. DE VELDE.
 28. G. A. NARUYS.
 29. J. DE LOUWER.
 30. A. VON DAERNE VAN VARICK.
 31. W. H. ELIAS.

32. A. A. F. VAN PANHUYB.
 33. J. J. ERMERINS.
 34. U. STHEEMAN.
 35. L. U. DE SITTER.

36. J. BARENDRECHT.
 37. J. G. MEZGER.
 38. J. H. VAN DIJK.
 39. F. J. VAN LEENT.
 40. J. H. GENTIS.
 41. A. S. DE BRUYN.
 42. W. F. SWITZER.
 43. H. H. VAN DEN BERGH.
 44. H. J. D. LANGELAAN.
 45. J. L. VEENDAM.

46. W. A. DE KONING MUNTING.
 47. M. W. C. GORL.
 48. M. J. BOUVIN.
 49. P. A. VAN WALSEN.
 50. J. K. PAMEIJER.
 51. A. E. DE PERROT.
 52. F. W. COWAN.

TITELS DER DISSERTATIEN.

- Het hof van Friesland gedurende de zeventiende eeuw.
 De banken van leening in Noord-Nederland tot het einde der acht-
 tiende eeuw.
 De verhouding der volksvertegenwoordigers tot hunne kiezers.
 Beschouwingen over de binnenvaart.
 Bijdrage tot de leer van den meeneed.

Utrecht.

- Bijdrage tot eene geschiedenis van het bezit in de doode hand.
 De acten van beschuldiging en dagvaarding in strafzaken,
 Bijdrage tot de leer der inkomsten-belasting.
 De belasting op de erfopvolging uit een staathuishoudkundig oog-
 punt beschouwd.
 De beperkingen der rechtsbevoegdheid ten gevolge van vermindering
 der burgerlijke eer.
 Bijdrage tot de geschiedenis der Oostersche kwestie.
 De taxatie bij zeeverzekering.

Groningen.

- De landgemeente in Friesland.
 Het Koninklijk besluit van 17 December 1819.
 De makelaardij.
 De drukpers als middel tot misdrijf.

*c. Faculteit der geneeskunde.***Leiden.**

- Mededeelingen uit de ophthalmologische polikliniek te Amsterdam
 gedurende de jaren 1865, 1866 en 1867.
 De behandeling van distorsio pedis met fricties.
 Over hydrocele.
 Geneeskundig-topographische opmerkingen betreffende Batavia, hare
 reede en het eiland Onrust.
 Over bloedontlasting bij ziekte.
 Iets over de resectie van het kniegewricht, naar aanleiding van drie
 hiervan waargenomen gevallen in het gemeente-ziekenhuis te
 Rotterdam.
 Verslag van de verloskundige kliniek en polikliniek aan de Leidsche
 hoogeschool gedurende den academischen cursus 1866/67 en 1867/68.
 Over de digitalis en haar gebruik in verschillende ziekten.
 Bijdrage tot de kennis der epilepsie.
 Over hoofdeloze misgeboorten.

Utrecht.

- Over histiogenesis van den kanker.
 Eene bijdrage voor nieuwere Hospitaal-Hygiene.
 Over den bouw en de beweging der ureteres.
 Over hersenabcessen.
 Over een geval van sarcoma cranii.
 Over een geval van aneurysma van den arcus aortae.
 Eene schets der hydrotherapie.

NAMEN DER SCHRIJVERS.

TITELS DER DISSERTATIEN.

Groningen.

53. A. FOCKEMA. Over de thoracentese.
 54. A. WILDERVANCE, Over laryngitis crouposa.

d. *Faculteit der wis- en natuurkunde.***Leiden.**

55. J. SIRKS. Over het meten van den galvanischen geleidingsweerstand.
 56. A. VAN HENNEKELER. Bepaling van de poolhoogte der sterrewacht te Leiden.

Utrecht.

57. G. J. Hofs. Over de kromme lijnen, die uit de poolvergelyking der kegelsneden kunnen worden afgeleid.

Groningen.

58. J. D. BOERK. Onderzoekingen omtrent de bereiding van Amylglycerine.

e. *Faculteit der wijsbegeerte en letteren.***Leiden.**

59. H. J. POLAK. Observationes ad scholia in Homeri Odysseam.
 60. J. G. VOEGLER. Prosopographiae Aristophaneae pars ea, quae est de belli ducibus.
 61. L. J. MORELL. Vita Phocionis.

Utrecht.

62. J. G. DE Vos. De sycophantis.
 63. H. J. NASSAU NOORDEWIER. Quaestiones duae ad Plutarcheam Periclis vitam pertinentes.

Faint, illegible text covering the majority of the page, likely bleed-through from the reverse side.

BIJLAGE C.

OVERZIGT der collegien gedurende den cursus 1868/1869 aan het Athenaeum te Amsterdam gegeven.

NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOG-LEERAAR.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOG-LEERAAR.
<i>Godgeleerdheid. (1)</i>			
Geschiedenis der Christelijke kerk.	W. MOLL.	Morphologie der phanerogamen.	C. A. J. A. OUDEMANS.
Dogmatische godgeleerdheid.	Dezelfde.	Pharmacognosie en geschiedenis der artsnijgewassen.	Dezelfde.
Homiletische oefeningen.	Dezelfde.	Praktische oefeningen en botanische excursien.	Dezelfde.
<i>Rechtsgeleerdheid.</i>			
Instituten.	G. VAN TIENHOVEN.	Osteologie.	W. BERLIN.
Burgelijk regt.	T. M. C. ASSER.	Leer der gewervelde dieren.	Dezelfde.
Handelsregt.	Dezelfde.	Vergelijkende anatomie.	Dezelfde.
Strafregt.	A. E. J. MODDERMAN.	Topographische anatomie en leer der zintuigen.	Dezelfde.
Staatshuishoudkunde.	Dezelfde.	Anatomische en zoötomische oefeningen.	Dezelfde.
Statistiek.	Dezelfde.	Physiologie en histologie en praktische oefeningen in deze vakken.	W. KÜHNE.
Encyclopaedie van het regt.	Dezelfde.	Algemeene pathologie.	J. VAN GEUNS.
Rechtsphilosophie.	Dezelfde.	Medicina forensis.	Dezelfde.
<i>Natuur- en geneeskunde.</i>			
Physica.	C. J. MATTHES.	Diagnostiek en klinische oefeningen.	Dezelfde.
Stereometrie en sphaerische trigonometrie.	Dezelfde.	Pathologische anatomie.	H. HERTZ.
Analytische geometrie.	Dezelfde.	Praktische oefeningen in pathologische anatomie en histologie.	Dezelfde.
Anorganische en organische scheikunde.	J. W. GUNNING.	Secties op het lijk.	Dezelfde.
Goregtelijke scheikunde.	Dezelfde.	Bijzondere pathologie.	P. H. SURINGAR.
Analytische scheikunde.	Dezelfde.	Therapeutische pharmakologie.	Dezelfde.
Artsnijbereidkunde.	Dezelfde.	Medische kliniek.	Dezelfde.
Mineralogie.	Dezelfde.	Huidziekten en syphilis.	J. L. CHANFLEURY VAN IJSSELSTEIN.
Praktische oefeningen.	Dezelfde.	Kliniek en polikliniek.	Dezelfde.
Anatomie en physiologie der planten.	C. A. J. A. OUDEMANS.	Neuropathologie en psychiatrie.	G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT.
		Theoretische heekunde.	C. B. TILANUS.
		Algemeene heekkundige kliniek.	Dezelfde.
		Propaedeutische heekkundige kliniek (diagnostiek).	J. W. R. TILANUS.
		Verbandleer en instrumentenleer.	Dezelfde.

(1) Aan het Luthersch, aan het Doopsgezind en aan het Remonstrantsch seminarium werden collegien over de verschillende vakken der godgeleerdheid gegeven door de hoogleraren F. J. DOMELA NIEUWERHUIS, A. D. LOMAN, S. HORRETHA BZN., J. G. DE HOOP SCHEFFER en J. TIDEMAN. Deze lessen werden ook door vele kweekelingen van het Athenaeum gevolgd.

NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOG- LEERAAR.	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM VAN DEN HOOG- LEERAAR.
Orthopaedie.	J. W. R. TILANUS.	Polikliniek voor keellijders.	P. J. F. TER MATEN (privaat-docent).
Orthopaedische polikliniek.	Dezelfde.	Polikliniek voor oorlijders.	A. A. G. GUYE (privaat- docent).
Oogheekunde.	W. M. GUNNING (lector).		
Oogheekundige polikliniek en ope- ratieeleer.	Dezelfde.	<i>Wijsbegeerte en letteren.</i>	
Theoretische en praktische ver- loskunde.	L. LEHMANN.	Romeinsche oudheden.	J. C. G. BOOT.
Gynaekologie.	Dezelfde.	Latijnsche taal- en letterkunde.	Dezelfde.
Verloskundige kliniek.	Dezelfde.	Grieksche taal- en letterkunde.	Dezelfde.
Verloskundige oefeningen.	P. J. BARNOUW (lector).	Beginselen der Hebreuwsche taal.	P. J. N. LAND.
Verloskundige polikliniek.	Dezelfde.	Oudheden der Israëlitien.	Dezelfde.
Geschiedenis der geneeskunde.	A. H. ISRAELS (lector).	Logica.	Dezelfde.
Hygiëne.	Dezelfde.	Geschiedenis der metaphysica.	Dezelfde.
Theoretische pharmacie.	F. J. SWARTWOUT.	Syrische chrestomathie.	Dezelfde.
Praktische pharmacoutische oefe- ningen.	Dezelfde.	Nieuwore geschiedenis.	T. T. H. JORISSEN.
Recepteerkunst.	Dezelfde.	Oude geschiedenis.	Dezelfde.
Polikliniek voor electro-therapie.	N. MEURSINGE (privaat- docent).	Vaderlandsche geschiedenis.	Dezelfde.
		Nederlandsche taal- en letterkunde.	Dezelfde.

VERSLAGEN der Commissien, belast met het afnemen der eind-examens voor de hoogere burgerscholen in Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Limburg, en der Commissie belast met het afnemen van het eind-examen voor de landbouwschool in Groningen, in 1868.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in Gelderland, in het jaar 1868.

Aan den heer Staatsraad, Commissaris des Konings in de provincie Gelderland.

De Commissie, door Uwe Excellentie, bij beschikking van den 13den Mei 1868, n°. 2304/29, 1ste afdeling, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in de provincie Gelderland, heeft de eer, overeenkomstig art. 67 der wet van 2 Mei 1863, Uwer Excellentie het volgende omtrent hare werkzaamheden te berigten.

In eene voorloopige vergadering werd de inrigting der mondelinge examens vastgesteld. Er werd besloten tot de verdeling der Commissie in twee sub-commissien, de eene voor de wis- en natuurkundige vakken, de andere voor de letterkundige en de staats- en handelswetenschappen. Nadat verder bepaald was, dat elke candidaat afzonderlijk geëxamineerd zou worden, werd de tijd, gedurende welken voor ieder vak ondervraagd zou worden, zóó verdeeld, dat, terwijl het examen voor elken candidaat vier dagen zou duren, de Commissie in 't geheel vijf dagen daarmede bezig zou wezen. Een afschrift van de lijst, waaruit de inrigting van het examen blijkt, gaat, als bijlage A, hiernevens, onder opmerking, dat de candidaten tijdens het mondeling examen hun teekenwerk en eene chemische analyse verrigt hebben.

In deze vergadering werden de werkzaamheden onder de leden der Commissie aldus verdeeld, dat het examen zou worden afgenomen:

- in de *wiskunde* door de heeren CRAMER en HARTOG;
- in de *werktuigkunde en natuurkunde* door den heer BOSSCHA;
- in de *scheikunde en natuurlijke geschiedenis* door den heer MODDERMAN;
- in de *kosmographie* door den heer CRAMER;
- in de *staatwinning, staatshuishoudkunde en statistiek*, alsmede in de *aardrijkskunde* door den heer PEKELHARING;
- in de *geschiedenis* door den heer EPKEMA;
- in de *neederlandsche taal en letterkunde* door den heer BONTE;

in de *fransche taal en letterkunde* door den heer METRUX;

in de *engelsche en hoogduitsche taal en letterkunde* door den heer MERTENS;

in de *handelswetenschappen* door de heeren MODDERMAN en PEKELHARING.

Vijf candidaten hebben zich aan het examen onderworpen. Drie hunner waren leerlingen van de hoogere burgerschool te Zutphen, de beide anderen van die te Arnhem. Onder de Zutphensche leerlingen was er een, die slechts gedurende één jaar de lessen aan de hoogere burgerschool had gevolgd. Van deze vijf candidaten werden vier toegelaten, terwijl één, die ook in het vorig jaar was afgewezen, niet toegelaten kon worden. Hij was een leerling der Zutphensche burgerschool, en legde een voldoende examen in de wis- en natuurkundige vakken af, maar een onvoldoend in de meeste der letterkundige en de staatswetenschappen. De Commissie vond geene vrijheid hem het diploma uit te reiken, hoewel het aantal der door hem behaalde punten de helft van het getal, dat verkregen kon worden, overtrof.

De algemeene indruk, welken het examen gaf, was gunstig. Het getuigde van een vrij hoogen graad van verstandelijke ontwikkeling der candidaten. Hunne kennis der wis- en natuurkundige vakken was evenwel in 't algemeen grooter en degelijker dan die der taal- en letterkundige. De Commissie meent dit voornamelijk te moeten toeschrijven aan de omstandigheid, dat geen der candidaten een volledigen cursus eener hoogere burgerschool had doorloopen. Zij hadden allen slechts de lessen der hoogste klassen gevolgd. Naardien nu in de lagere klassen eener hoogere burgerschool het ondervijs in de talen, in de hoogere klassen dat in de natuurwetenschappen meer op den voorgrond treedt, zoo was bij deze candidaten een minder gunstige uitslag van het examen in de talen te verwachten.

Aangenaam is het der Commissie hierbij te mogen voegen, dat de beslissingen omtrent de toelating zijn genomen met volkomen eenparigheid van stemmen, en dat bij geene der beide sub-commissien verschil is gerezen omtrent het opnemen van het eindeijfer. Kleine geschilpunten aangaande de cijfers, welke voor het schriftelijk werk zouden worden toegekend, werden bij mondeling overleg spoedig uit den weg geruimd.

Hieronder volgt eene tabel, waarin de eindeijfers zijn opgenomen. Volgens het ministeriele voorschrift zijn de cijfers van 1 tot 10 gebezigd geworden zóó dat het cijfer 5 beteekent even voldoende kennis, en 10 buitengewone bekwaamheid. De cijfers 1 en 10 zijn door de Commissie niet als eindeijfers toegekend geworden.

VAKKEN.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEKEND HET EINDCIJFER							
	2	3	4	5	6	7	8	9
Wiskunde	"	"	"	1	3	"	1	"
Werktuigkunde	"	"	"	"	4	1	"	"
Natuurkunde	"	"	"	"	2	2	1	"
Scheikunde	"	"	"	1	1	1	"	2
Natuurlijke geschiedenis	"	"	1	2	"	"	2	"
Kosmographie	"	"	"	1	1	2	"	1
Staatsinrigting	"	1	2	"	"	"	1	1
Staatshuishoudkunde en statistiek	"	"	2	1	"	"	1	1
Aardrijkskunde	"	"	"	1	1	1	2	"
Geschiedenis	"	"	1	1	"	"	2	1
Nederlandsche taal en letterkunde	"	"	1	"	"	1	3	"
Fransche taal en letterkunde	"	1	1	1	"	1	1	"
Engelsche taal en letterkunde	"	"	1	2	"	"	2	"
Hoogduitsche taal en letterkunde	1	1	1	"	"	"	2	"
Handelswetenschappen	"	"	"	1	1	"	3	"
Teekenen	"	"	1	"	2	1	"	1
Geheel	1	3	11	12	15	10	21	7

Het onderzoek in elk der tot het examen behoorende vakken heeft tot de volgende beschouwingen aanleiding gegeven.

a. *Wiskunde.*

Zoowel het mondeling als het schriftelijk examen in dit vak gaf een voldoende uitslag. Het schriftelijk werk droeg echter hier en daar sporen van overhaasting, vooral bij die candidaten, waarvan uit de processen-verbaal bleek, dat zij vóór het verstrijken van den tijd vertrokken waren. In de beschrijvende meetkunde werd door de meerderheid een goed of zeer goed examen afgelegd. De épures waren goed geslaagd. Van de in het ministeriele voorschrift voor de eind-examens opgegeven onderwerpen is niet ondervraagd geworden over de benaderingsmethode bij de toepassing van de hoofdregels der rekenkunde op decimale getallen, de leerwijze der onbepaalde coëfficiënten en de leer der permutatiën en combinatiën, alsmede over de harmonische snijding, de transversalen en de gelijkvormigheidspunten. Deze onderwerpen waren in de hogere burgerscholen te Arnhem en Zutphen nog niet behandeld geworden.

b. *Beginzelen van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis van werktuigen en van de technologie.*

In het algemeen werd de kennis der candidaten in dit werk voldoende bevonden. Bij een paar hunner liet echter de duidelijkheid, waarmede enkele hoofdbeginselen hun voor den gaeft stonden, te wenschen over.

c. *Natuurkunde en hare voornaamste toepassingen.*

De uitslag van het examen over dit vak was gunstig; bij een paar candidaten zelfs zeer voldoende.

d. *Schikunde en hare voornaamste toepassingen.*

Twee candidaten deden hierin een uitstekend, twee andere een voldoende examen. Bij een enkelen, die slechts korten

tijd van voorbereiding had gehad was de uitslag min voldoende. Het kwalitatief onderzoek werd door allen met goed gevolg ten einde gebragt. De stoffen, welke daarbij onderzocht moesten worden, waren bij twee candidaten zwavelzuur zinkoxyde, en bij de overigen zwavelzure magnesia, choolammonium en salpeterzure strontiaan.

e. *Beginzelen van delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.*

Als men in aanmerking neemt, dat de plant- en dierkunde in de eerste cursussen der hogere burgerschool behandeld worden, mag de uitslag van dit examen in het algemeen voldoende en van een tweetal geëxamineerden zelfs zeer goed genoemd worden. Het onvoldoende cijfer, aan een der candidaten gegeven, moet worden toegeschreven aan den korten tijd, gedurende welken hij het onderwijs aan de hogere burgerschool had gevolgd.

f. *Beginzelen der kosmographie.*

De meerderheid der candidaten toonde voldoende kennis van dit vak te bezitten. Een hunner deed een uitstekend examen. Bij een paar liet de helderheid van voorstelling te wenschen over.

g. *Gronden van de geneente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland.*

Hierin werd door een tweetal candidaten zeer goed voldaan; bij de drie overigen werd echter een juist begrip van de verhouding der staatsmagten tegenover elkaar en van sommige der meest bekende wettelijke bepalingen ten aanzien van onze staatsinstellingen gemist.

h. *Staatshuishoudkunde en statistiek, inzonderheid van Nederland en van zijne kolonien en bezittingen in andere werelddeelen.*

Ook in deze vakken werden door een paar candidaten zeer voldoende bewijzen van bekwaamheid gegeven. Bij

de drie overigen was de uitslag minder gunstig. De gegeven definitien waren meestal onnauwkeurig en een helder inzicht in het behandelde werd niet zelden gemist. Het mondeling examen van een hunner stak zeer ongunstig bij het schriftelijk werk af. Van de statistiek was aan twee kandidaten niet veel meer bekend dan de naam.

i. Aardrijkskunde.

De uitslag van dit examen was bevredigend; bij twee kandidaten zelfs zeer voldoende; een ander was echter bijna geheel een vreemdeling in de natuurkundige aardrijkskunde, terwijl bij een paar de bekendheid met de Nederlandsche kolonien en bezittingen in andere wereldeelen zeer oppervlakkig en gebrekkig was.

k. Geschiedenis.

De meerderheid der kandidaten deed een zeer voldoende examen in de geschiedenis. Bij een der geëxamineerden stak echter het mondeling examen zeer ongunstig af bij zijn opstel, terwijl een ander den minder gunstigen indruk van schriftelijk werk door zijn mondeling examen uitwischte. Slechts één bewees goede voldoende kennis van feiten en maatschappelijke toestanden te hebben.

l. Nederlandsche taal en letterkunde.

Ook over het examen in dit vak is de Commissie tevreden. De opstellen waren, op ééne uitzondering na, zeer voldoende, zoowel wat vorm als inhoud betreft. Des te meer opmerkzaamheid trok dus de omstandigheid dat het schriftelijk werk voor andere vakken van sommige kandidaten zich niet zelden door onnauwkeurigheid van taal en stijl kenmerkte. Wat de kennis der letterkunde aangaat, acht de commissie het haren pligt te wijzen op de onbekendheid der geëxamineerden in 't algemeen met de letterkundige voortbrengselen van den laatsten tijd.

m. Fransche taal en letterkunde.

Het examen in dit vak was van twee kandidaten onvoldoende. Terwijl zoowel uit het schriftelijk als uit het mondeling examen bleek, dat de eene onbekend was met de voornaamste regelen der taalkunde en weinig of geen begrip had van het gelezene, werd bij den anderen de gunstige indruk, dien het opstel gegeven had, uitgewischt toen bij het mondeling examen kennis van de eerste regelen der taalkunde en van de voornaamste voortbrengselen der letterkunde gemist werd. Bij een anderen kandidaat werd, omgekeerd, de ongunstige indruk van het opstel zeer gematigd door goede uitspraak en vertaling en vrij uitgebreide kennis der letterkunde. Van de beide andere kandidaten deed de eene een in alle opzichten goed examen, terwijl de andere mede zeer voldoende kennis toonde, maar wat taalkunde en uitspraak betrof, iets te wenschen overliet.

n. Engelsche taal en letterkunde.

Ook het examen in de engelsche taal en letterkunde was in 't algemeen niet zeer bevredigend. Slechts twee kandidaten konden zich schriftelijk en mondeling in deze taal uitdrukken en bezaten tevens voldoende kennis harer letterkunde. De kennis der taalkunde was bij de meesten onvoldoende, bij een tweetal zelfs ver beneden het middelmatige. Opmerkelijk was het, dat een der kandidaten een zeer goed opstel had geschreven, terwijl bij het mondeling examen bleek, dat hij van de regelen der taalkunde zoo goed als niets en van de letterkunde zeer weinig wist. Voldoende kennis van synoniemen, en hierop wencht de Commissie met eenigen nadruk te wijzen — werd in het geheel niet aangetroffen. Wat de letterkunde betreft, gaven drie kandidaten het bewijs, dat zij ten eerste weinig gelezen, en verder van het gelezene weinig begrepen hadden.

o. Hoogduitsche taal en letterkunde.

Hieromtrent luidt het oordeel der Commissie nog ongunstiger. Ook in deze taal konden slechts twee kandidaten zich schriftelijk en mondeling goed uitdrukken. Bij

allen liet de kennis der taalregels te wenschen over: deze was bij drie der geëxamineerden zelfs hoogst onvoldoende. Ook de letterkunde was aan deze drie bij uitstek gebrekkig bekend; van het weinige dat zij gelezen hadden, schenen zij zoo goed als niets begrepen of onthouden te hebben. De beide anderen daarentegen gaven blijken van bevoegdheid, en een van deze toonde ook een helder inzicht te hebben in hetgeen hij had gelezen.

p. Beginselen der handelswetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.

De uitslag van dit examen was bevredigend. In het boekhouden toonden allen ervarenheid en begrip van de gronden, waarop het journaliseren steunt. Een drietal geëxamineerden legden daarin een zeer goed examen af. Het handelspapier was in aard en gevolgen bij allen goed bekend; door bijna allen werd goed geantwoord op vragen over tuschenpersonen in den handel en vennootschappen. De warenkennis was bij een tweetal uitmuntend; bij de drie overigen tamelijk of gering.

r. Hand- en regtlĳnĳn teekenen.

Voor het handteekenen was opgegeven het teekenen van eene buste naar de natuur. Slechts één candidaat deed dit zeer goed; van twee was de bedrevenheid middelmatig, de beide overigen toonden van het teekenen naar pleister niet het minste begrip te hebben. Aan dezen werd daarom opgedragen een prentbeeld in omtrek te teekenen, van welke taak zij zich nog niet voldoende kweten. Het regtlĳnĳn teekenen was van twee kandidaten bijzonder goed, terwijl dat der overigen te wenschen overliet.

De Commissie is tot het einde van de haar bij art. 67 der wet opgelegde taak genaderd. Enkele punten, welke zij ook in dit verslag zou hebben kunnen opnemen, behooren meer eigenaardig te huis in het afzonderlijk rapport betreffende de opmerkingen of bedenkingen omtrent het programma en de voor de eind-examens gestelde regelen.

BOSSCHA, Voorzitter.

B. H. PEKELHARING, Secretaris.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in Zuidholland en van het examen A, volgens art. 59 der Wet van 2 Mei 1863 (Staatsblad n°. 50), in het jaar 1868.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij beschikking van den heer Commissaris des Konings in Zuidholland, van den 15den Mei 1868, A. n°. 4411, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in die provincie, en aan welke bij Uwer Excellentie's beschikking van 8 Junij j. l., n°. 312, 5de afd., tevens het afnemen van examen A, vermeld in art. 59 der wet, werd opgedragen, heeft thans de eer, overeenkomstig de daartoe ontvangen uitnodiging, haar verslag regtstreeks aan Uwe Excellentie uit te brengen.

De Commissie heeft in twee voorafgaande vergaderingen, welke den 30sten Mei en den 13den Junij te Delft gehouden zijn, het door Uwer Excellentie's ambtsvoorganger gegeven voorschrift en programma voor het afnemen der eind-examens besproken en naar aanleiding daarvan de werkzaamheden geregeld en onder hare leden verdeeld. Als beginsel werd aangenomen, dat het schriftelijk werk altijd minstens door twee leden zou worden nagezien, en dat dezen ook steeds bij het mondeling examen zouden tegenwoordig zijn; tot bevordering van eenheid in de beoordeeling werd evenwel bepaald, dat het mondeling examen in eenig vak steeds door hetzelfde lid zou worden afgenomen, dat met de eerste

correctie van 't schriftelijk werk belast was geweest. De verdeeling der werkzaamheden is de volgende geweest:

wiskunde, de heeren dr. STEYN PARVÉ, dr. VAN OVEN en VAN DER WAALS;

werktuigkunde, de heeren dr. VAN OVEN en VAN DER WAALS;

natuurkunde, de heeren VAN DER WAALS, dr. VAN OVEN en dr. HUBRECHT;

scheikunde, de heeren dr. HUBRECHT en dr. VAN OVEN;

plant- en dierkunde, de heeren dr. VAN HALL en dr. PIAGET;

aard- en delfstofkunde, de heeren dr. VAN HALL en dr. HUBRECHT;

kosmographie, de heeren dr. VAN OVEN en dr. VAN HALL;

staatsinrigting en staatshuishoudkunde, de heeren mr. TER HAAR en DE VEER;

aardrijkskunde, de heeren dr. JULIUS, dr. VAN HALL en DE VEER;

geschiedenis, de heeren MASTHOFF en dr. PIAGET;

nederlandsche taal en letterkunde, de heeren DE VEER, mr. TER HAAR en dr. STEYN PARVÉ;

fransche taal en letterkunde, de heeren dr. PIAGET en MASTHOFF;

engelsche taal en letterkunde, de heeren dr. JULIUS en dr. SICHERER;

duitsche taal en letterkunde, de heeren dr. SICHERER en dr. JULIUS;

handelswetenschappen, de heeren mr. TER HAAR en dr. HUBRECHT;

hand- en regtlijnij teekenen, de heeren dr. STEYN PARVÉ, dr. VAN OVEN en VAN DER WAALS.

Het mondeling examen werd steeds door het hier eerstgenoemde lid afgenomen; alseen in de wiskunde hadden de drie daarvoor aangewezen leden de taak zoodanig onder elkander verdeeld, dat dr. STEYN PARVÉ ondervroeg in stekunde en trigonometrie, de heer VAN DER WAALS in meetkunde en dr. VAN OVEN in beschrijvende meetkunde. Voor het mondeling examen in engelsche taal en letterkunde was aanvankelijk aangewezen de heer J. KAPTEYN, van Sassenheim; daar deze echter door in Junij opgekomen ongesteldheid verhinderd was aan de werkzaamheden der Commissie verder deel te nemen, heeft dr. JULIUS dit gedeelte op zich genomen.

Er hadden zich 32 kandidaten voor het examen aangemeld, namelijk 7 leerlingen van de hoogere burgerschool te 's Gravenhage (waaronder één leerling der 4de klasse), 5 van die te Rotterdam, 3 van die te Leiden, waarbij één die het volledig onderwijs had bijgewoond, één die het onderwijs in bijna alle vakken had gevolgd en één die slechts in drie vakken de lessen der hoogere burgerschool had gevolgd; 3 leerlingen van de hoogere burgerschool te Dordrecht, 9 van die te Delft, 1 van die te Middelburg, benevens vier kandidaten, welke in het laatste jaar geene hoogere burgerschool bezocht hadden; onder dezen was er één die als ond-leerling der opgeheven akademie te Delft,

krachtens art. 93 der wet aanspraak kon maken op vrijstelling van het examen in technologie, natuurlijke historie, gronden der staatsinrigting, statistiek, aardrijkskunde, geschiedenis, de vier levende talen en hare letterkunde, de handelswetenschappen en het handteekenen. Van deze 32 hebben zich 2 teruggetrokken, namelijk 1 leerling der hoogere burgerschool te Delft onder het schriftelijk examen, de ander, die geen leerling eener hoogere burgerschool was, reeds vóór den aanvang daarvan.

De Commissie heeft zich, uit hoofde van het groot aantal kandidaten, verplicht gezien hen in vijf serien, elke van 6 kandidaten te verdeelen, en daarbij tevens bepaald dat het mondeling examen zou gehouden worden gedurende drie achtereenvolgende dagen van half tien tot half één, en van half twee tot half vier, en dat daarbij elke candidaat afzonderlijk zou worden ondervraagd. Na gehouden overleg werd voor het mondeling examen voor elk vak de volgende tijd beschikbaar gesteld.

Voor scheikunde en voor natuurkunde elk 40 minuten; voor stekunde en trigonometrie, voor werktuigkunde en technologie, voor plant- en dierkunde, voor staatshuishoudkunde en staatsinrigting, voor elke der levende talen en hare letterkunde, voor aardrijkskunde, voor vaderlandsche geschiedenis, voor algemeene geschiedenis, voor handelswetenschappen elk 30 minuten; voor aard- en delfstofkunde, voor meetkunde, voor beschrijvende meetkunde, voor kosmographie, elk 20 minuten.

Het geheele mondelinge examen duurde dus voor elken candidaat in 't geheel 8 uren en 40 minuten; het was over de drie dagen zoodanig verdeeld, dat geen hunner meer dan 3 uren per dag of langer dan 1½ uur achtereen werd bezig gehouden. De overblijvende tijd werd aan het handteekenen besteed. Den vierden dag werd nog gelegenheid gegeven tot het opmaken der teekeningen en tevens in het scheikundig laboratorium eenig praktisch werk verrigt.

De examens hebben den 20sten Julij een aanvang genomen en geduurd tot en met den 5den Augustus. Den 6den Augustus heeft de Commissie in eene uitdrukkelijk daartoe bestemde vergadering over de toelating der kandidaten beraadslaagd. De uitslag is geweest, dat van de 30 geëxamineerden 22 werden toegelaten en 8 afgewezen; 15 toelatings hadden plaats met algemeene, 7 bij meerderheid van stemmen, 4 afwijzingen met algemeene en 4 bij meerderheid van stemmen. Van de 22 toegelatenen waren 3 leerlingen van de hoogere burgerschool te 's Gravenhage, 5 van die te Rotterdam, 2 van die te Leiden, 3 van die te Dordrecht, 7 van die te Delft, 1 van die te Middelburg en 1 van de Polytechnische school, namelijk de candidaat, die krachtens art. 93 van het examen in eenige vakken was vrijgesteld; van de 8 afgewezenen waren 4 van de hoogere burgerschool te 's Gravenhage (daaronder ook de leerling der 4de klasse), 1 van die te Leiden, namelijk die, welke slechts in drie vakken het onderwijs aan die school had gevolgd, 1 van die te Delft en 2 die in het laatste jaar geene hoogere burgerschool, maar reeds enkele lessen aan de Polytechnische school hadden bezocht. Het verdient opmerking dat deze beiden ook reeds in 1867 waren afgewezen geworden.

Uit de hiernevensgaande volledige lijst der kandidaten en der voor elk vak hun toegekende cijfers blijkt, dat er onder de toegelatenen slechts 2 waren, die in alle vakken het cijfer 5 of hooger verkregen hadden. Uit het volgende tabellarisch overzicht kan blijken hoeveel maal voor elk vak elk cijfer is toegekend.

VAKKEN.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEKEND HET CIJFER									AANTAL		ALGEMEEN
										voldoende cijfers.	onvoldoende cijfers.	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	5-9	1-4	TOTAAL.
Wiskunde	"	1	"	3	5	6	7	6	2	26	4	30
Werktuigkunde enz.	"	"	1	4	4	8	8	2	3	25	5	30
Natuurkunde.	1	2	3	5	7	7	1	4	"	19	11	30
Scheikunde	"	1	4	3	5	7	4	4	2	22	8	30
Natuurlijke historie	1	1	4	8	6	4	4	1	"	15	14	29
Kosmographie	"	2	2	5	8	3	5	4	1	21	9	30
Staatsinstellingen	"	"	2	5	7	4	2	4	5	22	7	29
Staatshuishoudkunde	"	"	"	8	9	9	3	1	"	22	8	30
Aardrijkskunde	"	1	3	5	4	6	5	3	2	20	9	29
Geschiedenis.	2	1	4	6	8	2	2	3	1	16	13	29
Nederlandsche taal en letterkunde	"	"	"	2	6	5	11	5	"	27	2	29
Fransche taal en letterkunde.	"	"	1	12	8	5	3	"	"	16	13	29
Engelsche taal en letterkunde.	"	"	"	3	9	2	8	4	3	26	3	29
Duitsche taal en letterkunde	"	"	1	5	11	3	5	2	2	23	6	29
Handelswetenschappen	1	2	1	9	7	6	2	"	1	16	13	29
Teekenen	"	"	1	1	3	5	10	4	6	28	2	30
Totaal	5	11	27	84	107	82	80	47	28	344	127	431

Het cijfer 10 is door de Commissie geene enkele maal toegekend. Wel was na kennisneming van het schriftelijk werk voor sommige kandidaten in enkele vakken of onderdeelen van vakken dit cijfer voorloopig opgeteekend, maar ten gevolge van het mondeling onderzoek of door combinatie met andere cijfers (dit laatste was bij de wiskunde meer-

malen het geval), moest het lager gesteld worden. Over het algemeen hebben de cijfers, die na de correctie van het schriftelijk werk voorloopig gegeven waren, door het mondeling examen nog al wijziging ondergaan, zoo als kan blijken uit het volgende overzicht.

VAKKEN.	AANTAL MALEN DAT HET CIJFER VOOR HET SCHRIFTELIJK WERK				
	onveranderd is gebleven.	is verhoogd.	is verlaagd.	van onvoldoende is verhoogd tot voldoende.	van voldoende is verlaagd tot onvoldoende.
Wiskunde	17	10	3	"	2
Werktuigkunde	10	10	10	4	3
Natuurkunde.	6	11	13	5	7
Scheikunde	8	14	8	10	3
Staatshuishoudkunde	11	8	11	1	5
Geschiedenis	10	4	15	1	12
Nederlandsche taal en letterkunde.	9	3	17	1	2
Fransche taal en letterkunde.	13	8	8	1	7
Engelsche taal en letterkunde	14	13	2	4	"
Duitsche taal en letterkunde.	8	15	6	7	3
Handelswetenschappen	7	11	11	3	4
Totaal	113	107	104	37	48

Hiernit blijkt dus, dat ruim een derde gedeelte der cijfers, voor het schriftelijk werk toegekend, onveranderd is gebleven, dat een derde ten gevolge van het mondeling examen verhooging heeft ondergaan en nagenoeg een derde verlagings. Van de 107 gevallen, waarin het cijfer steeg, bedroeg de vermeerdering 69 maal een, 17 maal twee, 16 maal drie en 5 maal vier (van deze laatste 4 maal in de scheikunde); van de 104 verlaagde cijfers bedroeg de vermindering 56 maal een, 28 maal twee, 12 maal drie, 6 maal vier, éénmaal vijf en éénmaal zes; van de acht laatstgemelde gevallen waren er vijf voor de geschiedenis. Hieruit blijkt, dat gemiddeld het mondeling examen tot verlagings van het cijfer heeft geleid; nog meer springt dit in 't oog uit de twee laatste kolommen van bovengemelde tabel, waaruit blijkt dat, terwijl door 't mondeling examen in 37 gevallen de candidaat van een onvoldoend cijfer tot een voldoende klom, daarentegen in 48 gevallen het omgekeerde plaats had.

Het examen in de onderscheidene vakken heeft aanleiding gegeven tot de volgende opmerkingen van meer bijzonderen aard, gegrond op de opgaven van de hier bovengemelde sub-commissien voor elk vak.

a. Wiskunde.

Het examen in deze wetenschap heeft over 't algemeen tot veel tevredenheid aanleiding gegeven. Mogt ook al bij verscheidene kandidaten de opmerking worden gemaakt, dat de theoretische kennis de praktische bedrevenheid in het oplossen van vraagstukken overtrof, zoo was echter in 't dit opzigt, naar het oordeel van de leden, die ook de beide voorgaande jaren de examens bijwoonden, aanmerkelijke vooruitgang te bespeuren. Vooral ook was dit het geval, wat de kennis van beschrijvende meetkunde betreft. Terwijl, zoo als uit de eerste tabel blijkt, in 't geheel slechts vier kandidaten een onvoldoend cijfer kregen, waren er acht aan wie voor beschrijvende meetkunde alleen een cijfer werd gegeven beneden 5, vier die niet voldeden in meetkunde, zes in trigonometrie en vier in stekunde. Men ziet dus, dat somtijds tekortkoming in eenig onderdeel door meerdere kennis in een ander werd opgewogen. Voor meetkunde konden de hoogste cijfers worden gegeven, daarna voor trigonometrie, vervolgens voor stekunde, de laagste voor beschrijvende meetkunde.

b. Werktuigkunde en technologic.

Ook voor de eigenlijke werktuigkunde was de uitkomst van het examen gunstig te noemen. De meeste kandidaten hadden een goed overzicht van de theoretische mechanica, voor zoover die volgens het programma wordt gevorderd. Minder goed bleken zij over 't algemeen te huis te zijn in de kennis van werktuigen en in de technologic.

c. Natuurkunde.

Het examen in de natuurkunde leverde niet zoo gunstigen uitslag, daar aan meer dan een derde deel der kandidaten een onvoldoend cijfer werd gegeven. Zoowel het schriftelijk werk als het mondeling onderzoek gaf de overtuiging, dat velen meer werk hadden gemaakt van eene naauwkeurige beschrijving van de voornaamste physische werktuigen tot in bijzonderheden toe, dan dat zij rekenschap wisten te geven van de groote beginselen, waarop die rusten, ja zelfs het doel waartoe en de wijze waarop zij beoogd worden, niet voldoende begrepen. Een paar voorbeelden zullen dit nog duidelijker maken. Het beginsel van Watt, zoo als het bij den condensator wordt toegepast, hadden velen geheel vergeten; verscheidenen noemden de electromotorische kracht van een element evenredig aan de grootte van het element, anderen kenden de theorie en het gebruik der tangenten-boussole niet; de behandeling van het spectrum deed zien, dat sommigen een behoorlijk inzicht in het physische gedeelte van het licht misten. De opgegeven vraagstukken waren over het algemeen goed opgelost; daarentegen liet de inhoud der opstellen veel te wenschen over; dikwijls ook omdat er van alles bijgehaald was, wat met het opgegeven onderwerp eigenlijk niet te maken had, terwijl de hoofdzak uit het oog was verloren. Bij de beoordeling van het getal malen, dat door het mondeling examen een

cijfer is verhoogd of verlaagd geworden, is niet uit het oog te verliezen, dat voorloopig voor het schriftelijk werk het gemiddelde cijfer was toegekend van die, welke voor de vraagstukken en het opstel elk afzonderlijk waren toegekend.

d. Scheikunde.

De nitslag van het examen in de scheikunde was vrij gunstig; sommige kandidaten toonden zelfs deze wetenschap met voorliefde te hebben beoefend. Nogtans was ook bij dit examen eene zwakke zijde waar te nemen; de studie der maat- en gas-analyse was verwaarloosd; die kandidaten zelfs, die met de maat-analyse eenigzins bekend waren, slaagden toch zelden in het karakteriseren van maat-analytische methoden; hunne vrij oppervlakkige kennis bepaalde zich doorgaans tot acidimetrie en alkalimetrie. Over gas-analyse en vooral over de daarmede dikwijls in verband staande bepaling der formule eener scheikundige verbinding hadden de meeste kandidaten geene heldere denkbeelden; en meestal vond de bepaling der samenstelling van enkele zeer eenvoudige samengestelde gassen bezwaar. Bij de studie der anorganische scheikunde hadden vele kandidaten de zwaardere metalen en hunne voornaamste zouten uit het oog verloren, terwijl bij de organische scheikunde de studie doorgaans zich te veel tot de alcoholen en hunne afgeleiden had bepaald; zelden slechts trof men bekendheid aan met andere belangrijke groepen uit dat gebied, zoo als de alkaloiden, glucosiden, de aetherische oliën en andere.

Zoo als hiervoor reeds is medegedeeld, was aan de kandidaten gelegenheid gegeven om van hunne bedrevenheid in praktische scheikunde te doen blijken; daarbij was evenwel als beginsel aangenomen, dat zoodanige bedrevenheid wel zou kunnen leiden tot verhooging van het voor scheikunde op grond van het schriftelijk werk en het mondeling examen toegekende cijfer, doch het gemis daarvan niet tot verlagings. Het opgegeven praktische werk bestond in de erkenning en scheiding van een mengsel van twee zoutoplossingen, terwijl bovendien nog vooral werd opgegeven, tot welke groepen die metalen behoorden. Slechts voor weinigen gaf hun praktisch werk tot verhooging aanleiding, de meesten werkten tamelijk slordig, droegen geen zorg voor het behoorlijk uitwassen der praecipitatie of voor het in voldoende hoeveelheid toevoegen van het praecipiteermiddel. De kennis van analytische scheikunde, voor zooveel die bij een mondeling onderzoek bleek, gaf overigens tot tevredenheid aanleiding.

e. Natuurlijke historie.

Van alle vakken, waarover het examen zich heeft uitgestrekt, is er geen, dat ongunstiger uitkomsten heeft opgeleverd, dan dat in de verschillende onderdeelen der natuurlijke historie: aan de helft der kandidaten is dan ook een onvoldoend cijfer gegeven. Had men zich bij het examen streng aan de voorschriften van het programma gehouden, nog veel minder zouden hebben kunnen worden beschouwd als eenigzins voldoende kennis te bezitten. Dat de eischen niet te hoog waren gesteld, zal blijken wanneer de omvang van het onderzoek meer in bijzonderheden wordt aangewezen. Als algemeene aanmerking moet evenwel op den voorgrond worden gesteld, dat het duidelijk bleek, dat de kandidaten wel over natuurvoorwerpen het een en ander hadden gehoord, maar dat de meesten hunner, ook volgens hun eigen getuigenis, weinig of niets hadden gezien of in de natuur zelf waargenomen. Vooral liep dit bij de plantkunde in het oog; de eenvoudigste vragen werden dikwijls of niet of zoo gebrekkig beantwoord, dat de examinatoren wel tot het besluit moesten komen, dat de kandidaten slechts enkele feiten in het geheugen hadden geprent en dat dus de leerstof niet, zoo als in het Voor-schrift wordt gevorderd, behoorlijk was verwerkt en in het verstand opgenomen maar dat de geringe ten toon gespreide kennis veelmeer te beschouwen was als »het resultaat van overhaaste en oppervlakkige studie». De veranderingen in dierkunde waren over het algemeen iets beter dan die in plantkunde. Delfstofkunde liet minder te wenschen over dan aardkunde, misschien wel uit hoofde van de nauwere verwantschap met scheikunde, die door de meeste

candidaten met meer zorg beoefend scheen dan de natuurlijke historie.

Aangaande ieder der onderdeelen kan nog het volgende worden opgemerkt. Wat in de eerste plaats de *delfstofkunde* betreft, geen enkel candidaat was in de kristalstelsels bo-hoorlijk te huis, sommigen hadden zelfs geen flauw begrip van kristallografie en kenden niet eens de verschillende stelsels en hunne kenmerken. De kennis van de algemeene kenmerken der mineralen was tamelijk voldoende. Over de voor aardkunde en nijverheid meest belangrijke mineralen ontving men wel redelijke antwoorden, maar het bleek doorgaans, dat de candidaten van deze weinig of niets gezien hadden. Op het gebied der *aardkunde* was de kennis zeer uiteenlopende; er waren candidaten, die eene goede voorstelling der zaak hadden, maar ook verscheidenen, die zonder kennis dezer wetenschap zich met een hier en daar opgevangen woord trachten te redden. Het palaeontologisch gedeelte was bepaald slecht; het was eene zeldzaamheid, indien de candidaat eenige van de zeer duidelijke hem voorgelegde versteeningen en gesteenten toonde te kennen. Wat de *plantkunde* betreft, was het examen in het samenstel en de levensverrigtingen der deelen, waaruit de plant bestaat, onvoldoende; er waren zelfs candidaten, die de deelen der bloem en hunne beteekenis voor het leven der plant niet kenden. De klassen van het stelsel van Linné en hare kenmerken waren aan de meeste candidaten wel theoretisch bekend, maar zeer velen wisten, wanneer hun eene plant in de hand werd gegeven, niet te bepalen tot welke klasse die behoorde. De kennis van eenige der voornaamste natuurlijke families was zeer gebrekkig. Op het gebied der *dierkunde* was de kennis van het samenstel en de levensverrigtingen van het dierlijk ligchaam en van de kenmerken, waarop de verdeling in hoofdvormen en klassen berust, het meest voldoende van het geheele examen. hoewel zich ook hier het gebrek deed gevoelen, dat de candidaten niet genoeg gezien hadden. Zoo waren zeer velen niet in staat zelfs de voornaamste deelen van een ter tafel gebragt geraamte van een zoogdier op te noemen. Geen enkele candidaat kon bewijzen leveren, dat hij een of meer klassen door eigen aanschouwing meer nauwkeurig had leeren kennen.

f. Kosmographie.

De kennis van dit vak liet ook bij verscheidene candidaten nog al te wenschen over. Velen ontbrak het aan een helder begrip van de verschijnselen, waartoe de jaarlijksche beweging der aarde aanleiding geeft, ook de kennis van de beweging der planeten liet bij velen te wenschen over. Dat er evenwel gunstige uitzonderingen waren, blijkt uit het eerste tabellarijch overzicht, daar niet minder dan tien candidaten een goed of zeer goed examen aflegden.

g. Gemeente-, provinciale- en staatsinrigting van Nederland.

Over den uitslag van het examen in dit vak valt niet te roemen. Vooral was de kennis zeer oppervlakkig; zij ontbrak menigmaal geheel, zoodra van Nederlandsch Oost- en West-Indië sprake was. De meesten hadden nooit van eene vertegenwoordiging in Suriname gehoord. De examinatoren ontvingen den indruk, dat de meeste candidaten zich meer hadden toegelegd op het van buiten leeren van allerlei bijzonderheden, zoo als de vereischen van het kiesregt, de termijnen van aftreding bij de verschillende staatscollegien enz., dan wel op het verkrijgen van eene juiste voorstelling omtrent de verhouding der verschillende staatsmagten onderling en de regten en verplichtingen van den Nederlandschen staatsburger.

h. Staatshuishoudkunde en statistiek.

Met de staatshuishoudkunde was het niet beter gesteld. De meeste candidaten hadden in hun schriftelijk werk de vraag over het *geld* behandeld, doch slechts middelmatige opstellen geleverd. Het nader mondeling onderzoek deed zien, dat de studie zich hoofdzakelijk tot het memoriseren van een handboek of van het dictaat van den leeraar had bepaald. Van daar dat bijvoorbeeld de meesten wel tegen het mercantiele en beschermend stelsel eenige algemeen bekende argumenten wisten aan te voeren, maar van de meest gewigtige waarheden, als het belang van de con-

sumentie voor het moderne productiestelsel, van handelskrisis enz., slechts verwarde voorstellingen hadden.

Over statistiek werden slechts enkele vragen gedaan, die den indruk achterlieten, dat aan de inleiding tot deze wetenschap iets, aan de wetenschap zelve nagenoeg niets was gedaan. De meesten hadden over het doel en de methode van verzameling en rangschikking der gegevens ten minste een antwoord gereed, maar slechts een enkele wist omtrent den tegenwoordigen toestand van Nederlands handel, nijverheid en landbouw iets degelijks mede te deelen. Met Indië had men zich iets meer bezig gehouden.

i. Aardrijkskunde.

Het examen in aardrijkskunde heeft zich hoofdzakelijk bepaald tot hetgeen in het 3de lid van het programma is opgenoemd, waarbij evenwel ook menigmaal de onderwerpen, in het laatste gedeelte van het 2de lid vermeld, werden ter sprake gebragt. Bij velen vond men een vrij helder inzicht in de voornaamste verschijnselen uit het gebied der natuurkundige aardrijkskunde; bij sommigen evenwel ontbraken duidelijke begrippen van verticale en horizontale gedaante, van waterscheiding, van het ontstaan der moussons enz. De hoofdtrekken van de ethnographie waren door enkelen goed bestudeerd; maar menigen wist bijvoorbeeld de woonplaatsen van de Ariërs buiten Europa niet aan te wijzen. De topographische kennis was het meest voldoende, de staatkundige aardrijkskunde daarentegen het meest verwaarloosd; verscheidene candidaten wisten de wijzigingen der kaart van Europa door den oorlog in 1866 niet aan te wijzen. Vooral echter was de kennis van Nederland en zijne kolonien en overzeesche bezittingen gebrekkig, verscheidene candidaten konden op eene blinde kaart de Zeeuwsche stroomen en eilanden, ja zelfs de meest bekende steden niet aanwijzen; werd naar de middenpunten onzer industrie gevraagd, dan bleef menigen het antwoord schuldig. De indeeling der Oost-Indische eilandengroepen, de daar wonende volksstammen in de hoofdsteden schenen aan enkelen geheel onbekend te zijn.

k. Geschiedenis.

Bij het mondeling onderzoek naar de kennis der vaderlandsche geschiedenis, waaraan ook dat naar die der overzeesche berittingen werd verbonden, bleek het dat enkelen een tinnelijk goed overzicht wisten te geven van den gang der gebeurtenissen, hare oorzaken en gevolgen, de opvolging van de toestanden, waarin het land heeft verkeerd, van de regeringsvormen, waaronder het heeft bestaan en van den invloed, dien het op de lotgevallen van Europa heeft uitgeoefend. De kennis van de meeste candidaten bepaalde zich echter tot die der feiten, zonder dat zij er zamenhang in wisten te brengen. Van de geschiedenis onzer overzeesche bezittingen wisten velen nagenoeg niets.

Met de kennis der algemeene geschiedenis was het vooral niet beter gesteld. Het gebrekkigst was die der oude geschiedenis en der middeleeuwen, wat beter die der 16de en 17de eeuw, weder minder die der 18de; op enkele vragen over de nieuwste geschiedenis bleef meer dan de helft der candidaten het antwoord schuldig. Het schriftelijk werk had de verwachting op een gunstiger uitslag doen ontstaan; aan de vrij ruime keus, die hun daarbij was gelaten; was het waarschijnlijk toe te schrijven, dat de opstellen over het algemeen vrij goed waren. Zoo als uit de tweede tabel blijkt, hebben de examinatoren zich noodzaak gezien van de helft der candidaten het voorloopig toegekende cijfer te verlagen, voor 12 daalde het zelfs van een voldoende tot een onvoldoend cijfer.

l. Nederlandsche taal en letterkunde.

Bij de toekening van cijfers voor dit vak werd in de eerste plaats het schriftelijk werk in aanmerking genomen, met dien verstande, dat het daarvoor toegekende cijfer bij gebrekkige grammaticale kennis en geringe bekendheid met de letterkunde verminderd werd. Daar juist het grammaticale en letterkundige gedeelte het meest te wenschen overliet, moest niet zelden tot zoodanige verlagings worden overgegaan; van de 17 in de tweede tabel aangewezen gevallen waren er evenwel 12, waarin de vermindering slechts één bedroeg; eenmaal slechts daalde het cijfer dien ten gevolge beneden

het voldoende. De stijl der opstellen was doorgaans zeer voldoende; van sommige mogt die zelfs uitstekend genoemd worden; op eene enkele uitzondering na was het schrijven van taalfouten eene zeldzaamheid. De kennis van de spraak-kunst liet nog al te wenschen over; de meeste kandidaten erkenden dan ook daaraan in de twee of drie laatste jaren niets gedaan te hebben; menigmaal stuitte men op gebrek aan de eenvoudigste taalbegrippen. Met de letterkunde was het gewoonlijk beter gesteld, hoewel ook menigmaal te vergeefs gezocht werd naar de eerste beginselen van inzicht in den aard en het wezen der letterkundige producten en het verband van verschijnselen, dat alleen de studie der letterkunde op den duur vruchtbaar kan maken.

m, n, o. *Fransche, engelsche en hoogduitsche taal en letterkunde.*

Over het algemeen liet de kennis der kandidaten van vreemde talen te wenschen over, hetgeen waarschijnlijk veelal daaraan is toe te schrijven, dat geen hunner nog een volledigen cursus aan eene hoogere burgerschool had kunnen volgen. Vooral was dit merkbaar bij het *fransch*. Bij den aanvang van het examen werd aan de kandidaten gelegenheid gegeven, om de in hunne opstellen aangewezen fouten te verbeteren, en werd bij die gelegenheid onderzocht, of de regels, die daarbij moesten worden toegepast, goed gekend werden. Hun werden vervolgens een gedeelte van eene fabel van La Fontaine ter mondelinge vertaling in het nederlandsch en eenige volzinnen van Maarten Vroeg ter vertaling in het fransch gegeven. De laatste oogenblikken van ieder examen werden besteed aan eenige vragen over de geschiedenis der letterkunde en vooral over de werken, die zij zeiden in den laatsten tijd gelezen te hebben. Met uitzondering van 5 of 6 hadden de kandidaten slechts zeer weinig gemakkelijheid om zich in het fransch uit te drukken; de uitspraak was over 't algemeen vrij goed. De opstellen bevatten veel fouten tegen het gebruik der tijden en der voorzetsels, vooral veel barbarismen. De stijl was middelmatig; bij een vijftal bepaald slecht. Voor de letterkunde moest men zich in den regel bepalen tot het bespreken van een stuk van Corneille, Molière, Racine of Voltaire. Uit hoofde van de geringe kennis, welke men in dit opzicht bij nagenoeg alle kandidaten aantrof, heeft men dit gemis op het eindcijfer geen bepaalden invloed doen uitoefenen.

Bij het examen in het *engelsch* werd dezelfde volgorde in acht genomen; de vertalingsproeven bepaalden zich tot het vertalen van eenige regels proza of poëzij uit het engelsch in het nederlandsch. Over het algemeen was de indruk niet ongunstig te noemen, zoowel wat het grammaticale gedeelte betreft, als de vaardigheid om zich dragelijk in het engelsch uit te drukken. Het letterkundige gedeelte van het examen liet meer te wenschen over.

Bij het examen in het *hoogduitsch* werd vooral van het grammaticale gedeelte werk gemaakt; daarbij bleek, dat dit in den laatsten tijd, ook naar de bekentenis van verscheidene kandidaten, was verwaarloosd geworden; door het betrekkelijk groot aantal fouten in de opstellen werd dit bevestigd. Aan het vertalen van het Nederlandsch in het Duitsch was ook weinig gedaan. De letterkundige kennis der meeste kandidaten bepaalde zich tot eene van buiten geleerde opgave der tijdvakken met enkele daartoe behoorende namen; hunne lectuur, tot een paar drama's van Schiller of Goethe; er waren verscheidene, die behoorlijk rekenschap wisten te geven ten opzichte van den inhoud, de strekking en dichterlijke waarde; bij anderen echter was niets dan eene flauwe herinnering van de fabel van het stuk overgebleven. Dat tekortkoming in letterkundige kennis bij het vaststellen van het eindcijfer geen overwegenden invloed heeft uitgeoefend, blijkt daaruit, dat slechts 6 als onvoldoend zijn opgeteekend geworden.

p. *Handelswetenschappen.*

Dit gedeelte van het examen liet veel te wenschen over. Bij het schriftelijk werk over het boekhouden had de groote meerderheid de opgegeven memoriaalposten niet begrepen, het mondeling examen leverde eenigzins betere resultaten. Praktische bedrevenheid ontbrak echter bij de meesten zoo zeer, dat slechts weinigen een journaalpost behoorlijk in

het grootboek konden overbrengen, of duidelijk begrip hadden van het afsluiten van rekeningen. De bij het boekhouden te berde gebragte vragen over *handelsrecht* werden over het algemeen vrij voldoende beantwoord. Daarentegen behoorde eenige bekendheid met *warenkennis* tot de uitzonderingen; in den regel wisten de kandidaten van vier of vijf artikelen, die zij zeiden behandeld te hebben, zeer weinig mede te deelen.

r. *Teekenen.*

Voor het handteekenen werd in de eerste plaats den kandidaten de keuze gelaten tusschen het teekenen van eene groep mathematische lichamen (kubus, twaalfvlak, kegel en cylinder) of van een ornament in gips naar de natuur; op een drietal na kozen allen het eerste. Van de 29 teekeningen naar de natuur waren slechts 3 als niet voldoende te beschouwen; 11 waren voldoende, 9 goed, 5 zeer goed, en 1 zelfs uitmuntend te noemen. In de tweede plaats werd een kop geschetst naar eene der *Etudes d'après l'antique* van Julien, ook de uitkomst van dit gedeelte was zeer bevredigend, daar slechts 2 teekeningen als niet voldoende te beschouwen waren; van de 27 overige waren 11 voldoende, 13 goed en 3 zelfs zeer goed. Nog gunstiger was de uitkomst van het regtlijnig teekenen; nagenoeg alle teekeningen droegen bewijzen van met veel zorg afgewerkt te zijn. Slechts 3 waren niet voldoende; van de overige werden 5 als voldoende, 16 als goed, 5 als zeer goed en 1 als uitmuntend opgeteekend.

Het examen in teekenen gaf dus alle reden tot tevredenheid, vooral wanneer men in aanmerking neemt dat voor het teekenen de meeste kandidaten nog slechts een gedeeltelijken cursus hadden gevolgd. In vergelijking met voorgaande jaren was aanmerkelijke vooruitgang op te merken.

De Commissie heeft zich in dit verslag onthouden van alle opmerkingen, waartoe het programma en de voorschriften tot regeling van het examen, alsmede de daaraan gegeven uitvoering haar aanleiding zouden geven; dit een ander hoopt zij in een afzonderlijk rapport aan Uwe Excellentie mede te deelen. Zij eindigt derhalve met zoo-wel aan den heer Commissaris des Konings, die haar benoemd, als aan Uwe Excellentie, die haar met de bijzondere taak van het afnemen van examen A belastte, haren dank te betuigen voor het in haar gestelde vertrouwen.

Delft, den 19den September 1868.

Namens de Commissie,

STEYN PARVÉ, Voorzitter.

H. DE VEER, Secretaris.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in Noordholland, in het jaar 1868.

Aan den Heer Commissaris des Konings in Noordholland.

De Commissie, door U bij beschikking van 15 Mei 1868, n°. 192/3648, benoemd tot het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Noordholland, heeft de eer U onderstaand verslag aan te bieden aangaande hare verrigtingen.

In hare eerste vergadering, gehouden te Haarlem op den 30sten Mei 1868, werden de werkzaamheden onder de verschillende leden der Commissie verdeeld en bepaald dat het mondeling examen zou worden afgenomen en het schriftelijk werk nagezien:

voor de wiskunde, door de heeren VAN DER VEN en VAN AREN;

voor de mechanica, door den heer VAN DER VEN;

voor de natuurkunde, de machineleer en mechanische technologie, door den heer LOGEMAN;

voor de scheikunde, door de heeren VAN ROIJEN en PELT;

voor de natuurlijke historie, door de heeren VAN ROIJEN en PELT;

voor de kosmographie, door den heer VAN DER VEN;

voor de gronden der staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek, door den heer DE HARTOG;

voor de aardrijkskunde, door den heer SCHEPP;

voor de geschiedenis, door de heeren SCHEPP en DE HARTOG;

voor de Nederlandsche taal en letterkunde, door den heer SCHEPP;

voor de Fransche taal en letterkunde, door den heer CHATELAIN;

voor de Engelsche taal en letterkunde, door den heer VOGIN;

voor de Hoogduitsche taal en letterkunde, door den heer POSER;

voor de beginselen der handelswetenschappen, door de heeren DRINGE en DE HARTOG;

voor het hand- en regtlijnig teekenen, door den heer GOTELING VISSIS.

Vervolgens werd bepaald dat het examen van elken candidaat afzonderlijk zou worden afgenomen en steeds in tegenwoordigheid van nog een tweede lid der Commissie nevens den examinator. Toen nu ook de duur van het examen in elk vak was vastgesteld, bleek het dat het geheele examen voor elken leerling in drie dagen kon aflopen, als hij elken dag gedurende hoogstens 4 uren mondeling werd geëxamineerd en 2 uren teekende.

Ten laatste werden op deze vergadering, naar aanleiding van het door den heer Minister van Binnenlandsche Zaken vastgesteld »voorschrift betreffende het eindexamen" de algemeene aard en de keuze besproken van de concept-opgaven voor het schriftelijk werk, die namens de Commissie bij de heeren inspecteurs moesten worden ingezonden. De verschillende leden namen daarna op zich om, voor zoo ver noodig, elk voor zijn vak die opgaven in den geest van het besprokene te redigeren en het concept daarvan ten behoorlijke tijde bij den voorzitter in te zenden, zoo als geschied is.

Het mondeling examen heeft plaats gehad in de localen van de hogere burgerschool te Haarlem, op de dagen van 20—25 Julij 1868. Veertien jongelieden hadden zich daartoe aangemeld, die allen opgekomen zijn. Uit de hierbij als bijlagen gevoegde lijsten blijkt:

1°. dat acht daarvan hunne opleiding geheel hadden ontvangen aan de hogere burgerschool te Haarlem en vier aan die te Amsterdam, terwijl één, na vroeger elders te hebben gestudeerd, slechts in 't laatste jaar in eenige vakken aan de Haarlemsche school onderwijs had genoten, en een ander, na vroeger den voorbereidenden cursus te Delft te hebben bezocht, in den laatsten tijd slechts privaat onderwijs had ontvangen;

2°. dat de uitslag van het examen zeer gunstig mag worden genoemd. Van de 14 candidaten toch was er slechts één, leerling van de hogere burgerschool te Amsterdam, wien de Commissie in hare vergadering van 27 Julij na rijp beraad meende te moeten afwijzen. Het volgende overzicht toont aan hoeveel malen voor elk vak de cijfers 1—4, het middencijfer 5 en de hogere cijfers werden toegekend.

VAKKEN.	Getal der onvol- doende cijfers		
	1-4	5	6-10
Wiskunde	0	0	14
Mechanica enz.	0	2	12
Natuurkunde	1	1	12
Scheikunde	2	4	8
Natuurlijke historie	2	2	10
Kosmographie	3	1	10
Staatsinrigting	3	3	8
Staatshuishoudkunde en statistiek	1	4	9
Aardrijkskunde	5	4	5
Geschiedenis	7	4	3
Nederlandsche taal en letterkunde	3	3	8
Fransche taal en letterkunde	3	6	5
Engelsche taal en letterkunde	2	4	8
Hoogduitsche taal en letterkunde	1	2	11
Beginselen der handelswetenschap- pen	2	4	8
Hand- en regtlijnig teekenen	0	2	12

Van de 224 examens waren dus slechts 35 onvoldoende. Het getal 1 werd slechts eenmaal, het getal 10 acht malen toegekend. Het hoogste der verkregen totaalcijfers was 144, het laagste 79.

Het examen heeft voor elk vak nog tot de volgende opmerkingen aanleiding gegeven.

a. Wiskunde.

Zoo als uit de opgegeven cijfers blijkt toonden al de candidaten de lagere wiskunde, de trigonometrie en stéréometrie goed te begrijpen en in hare toepassing bedreven te zijn. Zij hadden dus blijkbaar in die vakken goed onderwijs ontvangen. En bij het mondeling onderzoek en bij het nagaan der slechts in schets te leveren constructiefiguren bleek het ook dat allen vrij wel de grondregelen der beschrijvende meetkunde kenden en zich den stand der lijnen en vlakken in de ruimte juist wisten voor te stellen; slechts een, die ook in het uitvoeren der regtlijnige teekening niet veel bedrevenheid toonde, voldeed in de bovengenoemde opzigten maar even.

b. Mechanica enz.

In de theoretische mechanica en hare meest voor de hand liggende toepassingen toonden zich de meesten der candidaten vrij wel ervaren, althans wat de statica betreft; slechts eenigen hadden de dynamica meer oppervlakkig behandeld. In de kennis van werktuigen was een aanmerkelijk verschil te bespeuren tusschen den eenen en den anderen candidaat. Terwijl sommigen van de ontvangers voor de beweegkracht van levende wezens, van stroomend water en lucht en van de werktuigen tot het verplaatsen van vaste lichamen en vloeistoffen althans de meest belangrijke inrigtingen toonden te kennen, bleven anderen op elke des betreffende vraag het antwoord schuldig. In de mechanische technologie was de kennis der candidaten over 't algemeen vrij onvoldoende, wat niet te verwonderen is als men den hoogst geringen tijd in aanmerking neemt, welke voor dit uitgebreid vak bij het onderwijs in den regel kan worden besteed.

c. *Natuurkunde.*

De uitslag van het examen in dit vak was, zoo als uit de opgegeven cijfers blijkt, over het algemeen zeer voldoende. Het is hierbij echter opmerkelijk dat van alle kandidaten zonder onderscheid het cijfer voor het mondeling examen aanmerkelijk hooger was dan dat voor het schriftelijk werk, niettegenstaande beide door denzelfden examinator waren beoordeeld.

d. *Scheikunde.*

Voor de onbewerkte scheikunde gaven vele kandidaten blijken van meer dan voldoende kennis en bedrevenheid, terwijl anderen bleken niet op de hoogte te zijn van de eenvoudigste zaken en dus beneden het middelmatige bleven of dit ter nauwernood bereikten. Van de organische chemie bleek de kennis der kandidaten over het algemeen vrij voldoende te zijn; enkelen toonden zeer goede, en zelfs buitengewone vorderingen te hebben gemaakt. Van sommigen echter kon men opmerken dat zij veelal onbekend waren met de omstandigheden en invloeden, die bij het ontstaan van de eene verbinding met de andere tot de plaatsgrijpende reacties aanleiding gaven en dat zij dus meenden geheel te kunnen volstaan met het voorstellen der afleiding door eene formule.

e. *Natuurlijke historie.*

De uitslag van het examen in de plantkunde was over het algemeen onbevredigend. Vele kandidaten gaven blijken van studie door het kennen van eenige bepalingen, namen en classificaties, maar velen hadden nooit planten gezien of vergeleken, zoodat zij steeds mistastten in de toepassing van hunne kennis.

Veel beter, althans wat het meerendeel der kandidaten aangaat, voldeed het examen in dierkunde, aard- en delfstofkunde. Velen toonden deze vakken met eenige voorliefde, althans met grooten ijver, te hebben beoefend.

f. *Beginselen der kosmographie.*

Op een enkelen na, wiens kennis van de kosmographie beneden het voldoende moest geacht worden, toonden de kandidaten dat zij van de voornaamste verschijnselen, die men aan den hemel waarneemt, eene voldoende verklaring wisten te geven en dat zij een duidelijk begrip bezaten aangaande de betrekking van de aarde tot de overige hemellichamen.

g. *Beginselen der Staatsinrigting.*

De kennis van dit vak was bij de meeste kandidaten voldoende. Slechts die van het bestuur van Nederlandsch Indië liet vrij wat te wenschen over.

h. *Staatshuishoudkunde en statistiek.*

Ook in de staatshuishoudkunde mogt de uitkomst van het examen voldoende worden geacht aan de eischen, die bij het »voorschrift betreffende het eindexamen» waren gesteld. Met een enkelen kandidaat kon men zelfs ook handelen over die onderwerpen, waarvan de kennis — volgens hetzelfde voorschrift — niet noodzakelijk was.

Hetzelfde kon niet gezegd worden aangaande het examen in de statistiek. De meeste kandidaten waren onbekend met de officiele bronnen voor de statistiek van ons vaderland en de koloniën en konden geene mededeelingen doen omtrent onze handelsrelaties met andere landen of aangaande andere omstandigheden onzen handel betreffende. Cijfers werden natuurlijk niet gevraagd.

i. *Aardrijkskunde.*

De geheele indruk van dit examen kan niet gunstig worden genoemd. Dit was vooral toe te schrijven aan de zeer geringe kennis der kandidaten in ethnographie — sommige kandidaten wisten van dit vak volstrekt niets — en ver-

volgens aan de weinige bekendheid met Nederlandsch Indië en met de bezittingen van andere Europeesche mogendheden in de verschillende werelddeelen.

k. *Geschiedenis.*

De kennis der algemeene geschiedenis was over het algemeen matig. Naar het verlangen der kandidaten bepaalde zich het onderzoek meest tot de nieuwe geschiedenis en daarvan bleken de 16de en 17de eeuw nog het best bekend te zijn. Verder dan het gebied der feiten kan men gewoonlijk niet gaan; oorzaken en gevolgen, samenhang en invloed der gebeurtenissen werden slechts zelden en dan nog zeer oppervlakkig ingezien. Met de vaderlandsche geschiedenis was het bijna zonder onderscheid veel slechter gesteld dan met de algemeene geschiedenis. Dat de kennis zelfs van belangrijke gebeurtenissen ontbrak, was geen zeldzaam verschijnsel. Inzigt in de staatsinstellingen onzer republiek werd bijna algemeen gemist.

l. *Nederlandsche taal en letterkunde.*

Het examen in deze vakken leverde tamelijk bevredigende uitkomsten. Over het algemeen echter viel, bij het schriftelijk werk, meer te roemen op den stijl dan op de juistheid van taal en op den inhoud. De hierin gemaakte taalfouten werden echter bij het mondeling examen door de meesten geroedelijk verbeterd. Ook de bekendheid met de geschiedenis der nederlandsche letterkunde bleek voldoende te zijn, al is het dat de voorraad der gelezen stukken zich veelal bepaalde tot twee, die niet altijd even gelukkig waren gekozen.

m. *Fransche taal en letterkunde.*

Van de door de 14 kandidaten in deze taal geleverde opstellen waren slechts 5 geheel, 3 nauwelijks voldoende en 6 beneden het middelmatige. Zoo als uit de eindcijfers in het boven gegeven algemeen overzicht blijkt, is deze verhouding voor de twee laatste categorieën door het mondeling examen iets verbeterd, maar is het aantal der cijfers voor geheel voldoende daardoor niet grooter geworden. Het meerendeel der kandidaten kon daarbij dan ook slechts moeilijk en dikwijls in het geheel niet zoo ver gebracht worden, dat zij de aangewezen stijl-, taal- en spel fouten in hun opstel behoorlijk verbeterden. De kennis van de fransche letterkunde was in 't algemeen beperkt tot die welke uit het dikwijls vrij oppervlakkig lezen van eenige toneelstukken uit de 17de eeuw kan voortspruiten. De Commissie meent het betreurenswaard te mogen noemen, dat blijkbaar de kennis der hedendaagsche literatuur zoo algemeen aan die van een twee eeuwen oudere wordt opgeofferd.

n. *Engelsche taal en letterkunde.*

De uitkomst van het examen in deze vakken mag bevredigend worden genoemd. Vijf der kandidaten gaven zelfs blijken van zeer goede taalstudie. In het algemeen liet echter de kennis der taalregels te wenschen over. De meeste der overigen verkregen echter een hooger eindcijfer, dan hun naar hunne kennis der taalregels alleen zou zijn toegewezen geworden, vooral door dat zij blijkbaar eenige goede schrijvers hadden gelezen en verstaan, en dus hunne kennis der engelsche letterkunde door degelijkheid verhoogde wat zij in omvang te kort kwam.

o. *Hoogduitsche taal en letterkunde.*

De in deze taal geleverde opstellen waren, wel is waar, niet in zuiver Duitschen stijl geschreven en evenmin geheel van taalfouten vrij, toch konden de meeste daarvan als voldoende, enkele zelfs als zeer goed worden aangeteekend. Bij het mondeling examen konden de meesten de gemaakte taalfouten geroedelijk verbeteren. Ook de kennis der letterkunde mogt bij het meerendeel voldoende worden genoemd. Echter kan hierbij worden opgemerkt, dat slechts drie of vier der kandidaten blijken gaven van behalve de standaardwerken van LESSING, GÖTTE en SCHILLER, ook nog bekend

te zijn met althans een enkel product der nieuwe letterkunde: met eenig werk van vox KLEIST, FREITAG, GUTZKOW of AUERBACH.

Bij het examen in de drie vreemde talen heeft zich bij het meerendeel der candidaten het gebrek geopenbaard, dat zij in de kennis der taalregelen zwak waren. Het sterkst openbaarde zich dit bij het fransch, minder in het ogvallend maar toch bij het engelsch, het minst bij de hoogduitsche taal. De oorzaak hiervan zal wel leerling gezocht worden in het feit, dat, terwijl voor den leerling de tijd dien hij aan de studie der vreemde talen kan wijden naarmate hij in hoogere klassen komt van jaar tot jaar vermindert, hij bovendien nog genoopt wordt om het grootste gedeelte van dien tijd te besteden aan de studie der litteratuur, waaraan hij uit den aard der zaak eerst laat kan beginnen.

p. *Handelswetenschappen, enz.*

Het schriftelijk examen in het boekhouden voldeed over het algemeen vrij wel wat betreft de juistheid der journalisering van de opgegeven memoriaal-posten. Alleen was bij verscheidene candidaten gegronde aanmerking te maken op de weinige netheld der uitwerking. Ook het mondeling op de voldoende worden aangemerkt. Een meermalen gemaakte opmerking dient echter voor dit examen te worden herhaald; het rekenkundig gedeelte van het programma blijft voortdurend zeer in de minderheid.

Bij het examen in de warenkennis gaven de candidaten gewoonlijk de artikelen op, die zij behandeld hadden en konden dan meestal nopens de extractie en fabricatie vrij tegenzame opgaven mededeelen.

r. *Hand- en regtlĳjn teekenen.*

Het examen in deze vakken heeft blijkens de medegedeelde cijfers een zeer gunstigen uitslag gehad; het heeft dan ook tot geene bijzondere opmerkingen aanleiding gegeven.

Naar aanleiding van het slot der ministeriele circulaire heeft de Commissie thans nog de opmerkingen of bedenkingen mede te deelen, waartoe zoowel het programma als de voor de examens gestelde regelen haar hebben aanleiding gegeven. Om dit gedeelte van hare taak te vervullen kan de Commissie volstaan met te berichten dat zij tot zulke opmerkingen of bedenkingen geene aanleiding heeft gevonden. Van de veranderde regeling voor het schriftelijk werk, het voornaamste, waardoor zich de thans gevolgde wijze van examineren onderscheidt, heeft men niet anders dan goede uitwerking gezien, althans voor de candidaten, die daardoor ongetwijfeld rustiger en meer onbevangen kunnen arbeiden dan dit vroeger mogelijk was.

Tot het eind van hare taak genadord, neemt de Commissie onder dankbetuiging voor het in haar gestelde vertrouwen, de vrijheid hier hare meening te uiten dat het openbaar maken van dit Verslag, tegelijk met alle dergelijke van de commissien in andere provincien, ook nu weder nuttig kan zijn en dus wenschelijk is.

Haarlem, 14 October 1868.

VAN DER VEN, Voorzitter.

W. M. LOGEMAN, Secretaris.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eindexamen der Rĳks- hoogere burgerschool in Utrecht, in het jaar 1868.

Aan den heer Commissaris des Konings in de provincie Utrecht.

De Commissie, benoemd bij Uwe beschikking van den 13den Mei 1868, n°. 4 AZ. en belast met het afnemen

van het eind-examen der Rĳks- hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus in de provincie Utrecht, volgens art. 57 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), heeft de eer U het navolgende verslag van den gang en uitslag harer werkzaamheden aan te bieden.

De voorloopige vorgadering had plaats te Utrecht, den 6den Junij jl. Reeds dadelijk bij de verdeeling der vakken onder de leden der Commissie rees de vraag, of slechts één dan wel meer examinatoren voor elk vak zouden benoemd worden.

Men meende algemeen dat voor elk vak één examinator voldoende was, maar dat meer leden der Commissie bij het examen in elk vak dienden tegenwoordig te zijn en besloot dus gezamenlijke examinatoren in twee hoofdgroepen te verdeelen, in dier voege, dat bij de examens in wis- en werktuigkunde, natuur- en scheikunde, natuurlijke historie, kosmographie, warenkennis, regtlĳjn teekenen en handteekenen zoo veel mogelijk zouden tegenwoordig zijn de heeren: BAUDET, MENALDA VAN SCOUWENBURG, DIBBITS, VAN DE STADT; bij de examens in de overige vakken de heeren: BOER, VAN DEVENTER, KAN, DE RAVEAUD, ROBINSON, LOHMANN, DROOGLEEVER FORTUYN. Van deze sub-commissie zouden telkens twee personen nader worden aangewezen om bij het examen in de afzonderlijke vakken tegenwoordig te zijn, van welke dan één bepaald als examinator zoude optreden. Toen daarop de vraag ter sprake kwam, of het voorloopig eindexamen alleen door den examinator of door beide personen zoude bepaald worden, werd met 8 tegen 3 stemmen besloten, dat dit door beide leden zoude geschieden.

De volgende tabel toont aan, welke leden werden aangewezen, om bij het examen in de afzonderlijke vakken tegenwoordig te zijn.

TABEL I.

VAKKEN.	EXAMINATOREN.
Wiskunde,	BAUDET en SCOUWENBURG.
Werktuigkunde en technologie,	SCOUWENBURG en VAN DE STADT.
Natuurkunde,	VAN DE STADT en DIBBITS.
Scheikunde en chem. technologie,	DIBBITS en VAN DE STADT.
Natuurlijke historie,	DIBBITS en VAN DE STADT.
Kosmographie,	BAUDET en SCOUWENBURG.
Staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek,	BOER en VAN DEVENTER.
Aardrijkskunde,	KAN en BOER.
Geschiedenis,	KAN en VAN DEVENTER.
Nederlandsche taal en letterkunde,	VAN DEVENTER en KAN.
Fransche taal en letterkunde,	DE RAVEAUD en ROBINSON.
Engelsche taal en letterkunde,	ROBINSON en BOER.
Hoogduitsche taal en letterkunde,	LOHMANN en VAN DEVENTER.
Boekhouden en warenkennis,	DROOGLEEVER FORTUYN en DIBBITS.
Hand- en regtlĳjn teekenen.	BAUDET en SCOUWENBURG.

De eerstgenoemde heeft zich meer bepaald met het examineren belast en stelde tevens de vragen, welke voor het schriftelijk examen bij den voorzitter moesten ingezonden worden (*Voorschrift* betreffende het eind-examen der hoogere burgerscholen, pag. 2). Bij de wiskunde gaf de heer BAUDET de vragen op voor beschrijvende meetkunde, rekenen en algebra; de heer MENALDA VAN SCOUWENBURG

die voor meetkunde en trigonometrie; de vragen over algemeene en vaderlandsche geschiedenis werden door de heeren van DEVENTER en KAN gezamenlijk opgesteld.

Daarna was aan de orde het bepalen van den tijd, welken men voor het examineren van elk vak en zijne onderdeelen zoude besteden. Algemeen was men van gevoelen, dat een maximum van tijd diende gesteld te worden, doch dat van een minimum geen sprake behoefde te zijn. Minder eenstemmig dacht men over de meest geschikte wijze om het examen af te nemen en stelde men zich de vraag, of candidaten gezamenlijk moesten geëxamineerd worden dan wel ieder afzonderlijk. Ook daarover waren de gevoelens verdeeld, of men bij alle vakken op dezelfde wijze, hetzij dan klassikaal, hetzij individueel, diende te werk te gaan. Sommige leden der Commissie waren van gevoelen, dat de examens in alle vakken niet op dezelfde wijze behoorden afgenomen te worden, dat men bijv. het examen in de natuurlijke historie, de geschiedenis en de geographie zeer wel van alle candidaten te gelijk konde afnemen, wat dan nog dit voordeel zoude opleveren, dat men uit de antwoorden eene vergelijking tusschen de candidaten onderling konde maken en zoo doende een beter oordeel over hunne ontwikkeling vellen. Anderen meenden, dat juist het maken dezer vergelijking minder noodig of wenschelijk mogt hoeten en alligt bij den candidaat, die eene vraag, waarop hij het antwoord was schuldig gebleven, door zijn buurman hoorde beantwoorden, een gevoel van minderheid en vrees zoude ontstaan. Door den voorzitter werd alsnu vooreerst in omvraag gebracht, of alle examens in alle vakken op dezelfde wijze zouden worden afgenomen, en toen deze vraag met 8 tegen 3 stemmen bevestigend was beantwoord, werd daarna met algemeene stemmen bepaald, dat het individueel examineren te verkiezen zoude zijn. Onderstaande tabel toont aan, welk maximum van tijd voor elk vak of onderdeel daarvan werd vastgesteld.

T A B E L II.

VAKKEN OF ONDERDEELEN.		MAXIMUM VAN TIJD.
Wiskunde.	Stereometrie	1/3 uur.
	Trigonometrie	1/3 "
	Beschrijvende meetkunst.	1/3 "
	Rekenen en algebra.	1/3 "
		1 1/3 uur.
	Werktuigkunde en technologie	1/2 "
	Natuurkunde	1/3 "
	Scheikunde	1/3 "
	Delfstof-, aard- plant- en dierkunde.	1/2 "
	Kosmographie.	1/4 "
	Staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek.	1/2 "
	Aardrijkskunde	1/3 "
	Geschiedenis	1/3 "
	Nederlandsche taal en letterkunde	1/3 "
	Fransche " " "	1/3 "
	Engelsche " " "	1/3 "
	Hoogduitsche " " "	1/3 "
	Boekhouden en warenkennis.	1/2 "
	Totaal	6 1/4 uur.

Ieder candidaat zou dus slechts gedurende 6 1/4 uur mondeling geëxamineerd worden; aan de Commissie, benoemd tot het opmaken van een examenplan, werd de

zorg overgelaten deze uren nog zooveel mogelijk over 3 examendagen te verdeelen. Voor het schriftelijk examen en het handteekenen zoude ten naastenbij een geheele voor- of namiddag (2 à 3 uren) besteed worden. De namiddag van den derden dag konde nog beschikbaar blijven voor het examineren in zoodanige vakken; waartrent de Commissie nog nader onderzoek zou wenschen.

Hiermede was dus de hoofdregeling der mondelinge examens afgegaan. Toch kwamen nog eenige punten ter sprake, welke betrekking hadden op het examen in het algemeen. Door een der leden werd in overweging gegeven, of het niet wenschelijk zoude zijn op de tabel van het examen eene afzonderlijke kolom te openen met het opschrift »algemeene ontwikkeling.»

Om verschillende redenen kwam dit der Commissie minder wenschelijk voor, vooreerst daarom niet, dewijl het meereel der leden de examens in verschillende vakken slechts gedeeltelijk konde bijwonen; ten andere niet, dewijl het in zoverre overbodig mogt hoeten voor die rubriek een afzonderlijke kolom te openen, daar men zich toch voorstelde bij 't examineren in elk vak op die algemeene ontwikkeling te kunnen en te zullen letten. Daarop kwam ter sprake het doen van taalkundige vragen bij het mondeling examen in de nieuwere talen. Men wenschte te weten, of het noodig en nuttig zoude zijn den candidaat, die zijn opstel in eenige taal met ten naastenbij geene of met geene taalfouten gemakt had, nog verder met vragen over grammatica lastig te vallen. Terwijl dit van den eenen kant ontkennend werd beantwoord, daar candidaten voor het eindexamen eener hogere burgerschool, meende men, de grammatica slechts in zoo verre en als middel bestudeerden, om daardoor zuiver te leeren spreken en schrijven — beoordeelde men van den anderen kant, dat een candidaat bij 't maken van zijn opstel opzettelijk alle grammaticale moeilijkheden konde vermijden; dat dus een opstel zonder fouten nog geene bedrevenheid in grammatica bewees, en en dat het ten slotte wel het beste zoude zijn het doen en inrigten der vragen over grammatica aan den examinator over te laten. Met dit laatste gevoelen vereenigde zich de meerderheid der Commissie.

Toen daarop de examinator in de aardrijkskunde te kennen gaf, dat hij gaarne door de Commissie zag vastgesteld, hoe ver het examen in de natuurkundige aardrijkskunde diende te gaan en wie zich daarmede zoude belasten, werd met algemeene stemmen besloten, dat dit examen door den examinator in de staatkundige aardrijkskunde zoude worden afgenomen, en wel tot op die hoogte als deze zoude rekenen dat de natuurkundige aardrijkskunde met de staatkundige in verband stond of deze nader verklaarde.

Den 20sten Julij kwam uwe Commissie andermaal bijeen. Ook nu weder werd vóór den aanvang van het examen gelegenheid gegeven tot het bespreken van punten, welke alsnog van belang mogten zijn voor den gang van het examen. Door een der leden werd ter sprake gebracht, wat op bladz. 5 van het »Voorschrift» aangaande het mondeling examen in de wiskunde gevonden wordt, of het namelijk alleen voor de wiskunde zoude gelden, dat het mondeling examen niet moest dienen om geheel andere onderdeelen te behandelen dan waarover het schriftelijk examen zich heeft uitgestrekt. Men was algemeen van gevoelen, dat dit alleen van de wiskunde gold en dat men bij de andere vakken den korten tijd van het mondeling examen zooveel mogelijk diende te besteden tot het behandelen van andere onderdeelen dan die waarover het schriftelijk werk had geloopt, te meer daar de candidaten inmiddels den tijd hadden gehad zich van het onderwerp, waarover dat schriftelijk werk liep, geheel op de hoogte te stellen en daarin nu wel geheel te huis zouden zijn. In verband met zijne eerste opmerking werd nu door datzelfde lid de vraag gesteld, wanneer dan nu aan candidaten mededeeling zoude gedaan worden van de aanmerkingen, waartoe hun werk aanleiding gegeven had. (Voorschrift, pag. 2.)

Terwijl sommige leden meenden, dat daarvoor de tusschen de examens in gelegen vrije tijd het meest geschikt zoude zijn, beweerden anderen dat deze tijd alsdan ophield vrij te zijn; ook het voorstel om dit bij het begin van het mondeling examen te doen, vond geen bijval, vooreerst niet, dewijl van dezen reeds zoo beperkten tijd geen minnuttig mogt worden afgenomen, ten andere niet, dewijl zij, wier schriftelijk werk slecht bevonden was, door mededeeling

daarvan verontrust, al ligt slechter dan anders konden antwoorden.

Na vele discussiën besloot men, candidaten bij 't mededeelen van den uitslag van hun examen tevens de gelegenheid aan te bieden om van meergemelde aanmerkingen kennis te nemen. Het is misschien hier de beste plaats ter loops mede te deelen, dat twee der candidaten en wel van hen, die een voldoende examen hadden afgelegd, van het aanbod gebruik hebben gemaakt.

Maandag, Dingsdag en Woensdag den 20sten, 21sten en 22sten Julij hadden daarop de mondelinge examens plaats en wel volgens het plan als bijlage A bij dit verslag gevoegd. Inmiddels was ook het schriftelijk werk (vervaardigd tusschen den 29sten Junij en den 12den Julij jl. en terstond aan de daarvoor gestelde sub-commissiën (zie Voorschrift, pag. 2 en 3) verzonden, nagezien en door elk lid afzonderlijk beoordeeld en voorloopig genommerd. Nadat men nu ook het mondeling examen gehoord had, begon men met onderling overleg het eindcijfer te bepalen en bediende zich daarbij van de cijfers 1—10, met de beteekenis daaraan toegekend in het Voorschrift, pag. 3. Splijting van vakken bij het toekennen van het cijfer geschiedde niet; ook werd in overeenstemming met het Voorschrift volstrekt niet als vaste regel aangenomen, dat men het definitief cijfer moest vinden door het gemiddelde te nemen van dat, hetwelk naar aanleiding van het mondeling examen moest worden toegekend, en dat wat op het schriftelijk werk was nangetekend. De candidaat, wiens mondeling of wiens schriftelijk examen geheel onvoldoende was, of die een bepaald gedeelte van eenig vak geheel verwaarloosd had, verkreeg een onvoldoend cijfer, al was ook een der examens op zich zelf overigens zeer goed. Welke cijfers aan ieder der candidaten voor elk vak werden toegekend, wordt aangetoond in de tabel, als Bijlage B bij dit verslag gevoegd. Zoo als daaruit tevens blijkt, waren de candidaten 6 in getal. Allen waren leerlingen der Rijks- hogere burgerschool te Utrecht en hadden hun schriftelijk examen aan die inrigting afgelegd. Twee van hen onderwierpen zich ten tweeden male aan het examen. De candidaten, op bijlage B onder n°. 2 en 6 genoemd, werden met het oog op hunne cijfers zonder eenige discussie toegelaten, daar deze voor geen enkel vak onvoldoende waren.

Ook candidaat n°. 4 werd ten naastenbij zonder eenige discussie aangenomen. Wel verkreeg deze in een belangrijk vak (de wiskunde) een onvoldoend cijfer, maar toen een der 2 leden van de Commissie voor de wiskundige vakken er op wees, hoe hij in alle met de wiskunde verwante vakken voldoende en meer dan voldoende cijfers had verkregen en het andere lid verklaarde, dat dit lage cijfer hoofdzakelijk aan gebrekkige vorderingen in beschrijvende meetkunde te wijten was, terwijl de candidaat overigens een zeer voldoende examen had afgelegd, werd ook hem met algemeene stemmen het diploma toegekend.

De candidaat, genoemd onder n°. 5 van tabel B, verkreeg onvoldoende cijfers in 3 vakken: natuurlijke historie, geschiedenis en handteekenen.

Het was deze candidaat, die enkele onderdeelen der

vakken, waarover het examen liep, geheel verwaarloosd had en zelf bekende, dat hij van de geschiedenis der middeleeuwen en enkele onderdeelen der natuurlijke historie volstrekt geen werk had gemaakt. Een der leden merkte op, dat deze openhartige bekentenis niet altijd te vertrouwen scheen, daar hem toch bij nader onderzoek, ook in vakken, waarvan candidaat zeide niets af te weten, gebleken was, dat men onder dit "niets weten" weinig weten moest verstaan. Men wees verder op de cijfers in andere vakken, welke meest goed, soms zeer goed waren en vooral op de ontwikkeling, welke uit de meeste antwoorden van den candidaat had gesproken, zoodat ten slotte ook dezen candidaat met algemeene stemmen het diploma werd toegekend.

Minder gunstigen indruk dan het examen der 4 reeds besproken candidaten maakte dat van den 5den, op de tabel als n°. 1 genoemd. In 5 vakken verkreeg hij het cijfer even voldoende, in 2 vakken was zijn examen bepaald onvoldoende, nl. de Nederlandsche en Fransche taal en letterkunde. Het ontbrak dezen candidaat hoofdzakelijk aan kennis der letterkunde, een gebrek, dat niet alleen uit zijne antwoorden bleek, maar waarvoor hij ook vrij duidelijk uitkwam. Zijne belangstelling in litteratuur, zijne lectuur was zeer gering. Dat dus stijl en spelling in zijn schriftelijk werk evenzeer te wenschen overlieten en dat hij niet de meest ontwikkelde der candidaten was, spreekt van zelf; evenwel meende uwe Commissie ook dezen candidaat het diploma niet te mogen onthouden, vooreerst niet, wanneer zij lette op de vele vakken, waarin hij een voldoende examen had afgelegd, ten andere niet, wanneer zij in aanmerking nam, dat hij toch niet alle nieuwe talen verwaarloosd, en bijv. in de hoogduitsche taal en letterkunde het cijfer 7 verkregen had.

Gelijk uwe Commissie met algemeene stemmen het diploma aan deze 5 candidaten had kunnen uitreiken, zoo moest zij even eenparig er toe besluiten dit andermaal te onthouden aan den candidaat, op de tabel onder n°. 3 aangevozen; in 6 vakken verkreeg deze candidaat het cijfer 5 (even voldoende), in 5, namelijk in alle nieuwe talen en in de geschiedenis, het cijfer onvoldoende of gering. Hieruit sprak dus eene eenzijdige ontwikkeling ten opzichte van het literarische gedeelte van het examen, zoodat, al had men bij dien candidaat overigens ook een buitengewone kennis of ontwikkeling aantroffen, hetgeen echter het geval niet was, men hem toch andermaal had moeten afwijzen.

Over het algemeen is dus de uitslag van het examen niet dan bevredigend te noemen. Van de 6 candidaten zijn 5 aangenomen, en wel voor de 17 vakken met een totaal cijfer van 100, 104, 110, 119 en 121. Dat van den afgewezen candidaat bedroeg 89. Het gemiddelde cijfer van de toegelatenen was dus respectievelijk bijna 6, ruim 6, 6½, 7 en ruim 7; dat van den afgewezenen ruim 5.

Door het volgend tabellarisch overzicht (tabel III) wordt aangetoond, hoeveel maal voor elk vak de cijfers 1-10 zijn toegekend, en meteen hoeveel van de 102 examens (in 17 vakken door 6 candidaten afgelegd) als voldoende, hoeveel als niet voldoende zijn aangeteekend.

TABEL III.

KIND-EXAMENS, 1868.]

NAMEN DER VAKKEN.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEKEND HET CIJFER										Getal examens 102.	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Niet voldoende.	Voldoende.
Wiskunde	"	"	"	1	1	2	2	"	"	"	1	5
Regtlijnig teekenen	"	"	"	"	"	"	3	2	1	"	"	6
Werktuigkunde en technologie	"	"	"	"	3	3	"	"	"	"	"	6
Natuurkunde	"	"	"	"	2	3	"	1	"	"	"	6
Scheikunde	"	"	"	"	"	1	3	"	2	"	"	6
Natuurlijke geschiedenis.	"	"	"	1	2	"	1	1	1	"	1	5
Kosmographie	"	"	"	"	"	1	2	3	"	"	"	6
Staatsinrigting van Nederland	"	"	"	"	2	1	2	1	"	"	"	6
Staatshuishoudkunde en statistiek	"	"	"	"	3	2	1	"	"	"	"	6
Aardrijkskunde	"	"	"	"	1	"	"	5	"	"	"	6
Geschiedenis	"	"	"	2	1	2	1	"	"	"	2	4
Nederlandsche taal en letterkunde	"	"	"	2	1	1	1	1	"	"	2	4
Fransche taal en letterkunde	"	"	1	1	1	1	1	1	"	"	2	4
Engelsche taal en letterkunde	"	"	"	1	1	2	"	"	2	"	1	5
Hoogduitsche taal en letterkunde	"	"	1	"	"	2	2	"	1	"	1	5
Handelswetenschappen	"	"	"	"	1	1	3	"	1	"	"	6
Handteekenen	"	"	1	"	2	2	1	"	"	"	1	5
Totaal	"	"	3	8	21	24	23	15	8	"	11	91
						102						102

Uit deze tabel blijkt, dat van de 102 examens slechts 11, dus $\frac{1}{10}$, onvoldoende en 91, dus $\frac{9}{10}$, voldoende zijn geweest. Overigens gaf het onderzoek in elk der vakken, welke tot het examen behooren, aanleiding tot de volgende beschouwingen.

a. *Wiskunde.*

Het onderzoek naar de vorderingen der candidaten in de wiskunde leverde bij allen voldoende uitkomsten op, uitgenomen bij één, die slechts het cijfer 4 verkreeg; voornamelijk ten gevolge van gebrekkige kennis der beschrijvende meetkunde.

b. *Beginnels van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis van werktuigen en van de technologie.*

De kennis der statica en dynamica was over het algemeen voldoende. De hydrostatica en hydrodynamica daarentegen waren slechts in geringe mate beoefend. Drie candidaten verkregen het cijfer 6, de drie overigen 5. Deze lage cijfers zijn echter grootendeels te wijten aan het examen in kennis van werktuigen en technologie; geen enkele der zes candidaten kon gezegd worden van deze vakken iets meer dan oene hoogst oppervlakkige en weinig omvangrijke kennis te bezitten, hoewel het onderzoek zich slechts

tot hoofdzaken bepaalde en men nergens in bijzonderheden afdaalde.

c. *Natuurkunde en hare voornaamste toepassingen.*

Ofschoon slechts één der zes candidaten beide vragen goed had opgelost en slechts twee bij de eerste tot de ware uitkomst geraakt waren, kan toch het schriftelijk werk over het algemeen voldoende genoemd worden. Het mondeling examen was minder bevredigend, waarvan het gevolg was, dat slechts één candidaat het cijfer 8 verkreeg; drie legden een voldoende, de twee overige candidaten een slechts even voldoende examen af.

d. *Scheikunde en hare voornaamste toepassingen.*

Het examen in dit vak was bij al de zes candidaten zeer voldoende. Twee verkregen het cijfer 9, drie het cijfer 7 en één het cijfer 6. Niet alleen van de anorganische, maar ook van de organische scheikunde bleken allen de vereischte kennis te bezitten, terwijl sommigen ook in de beginselen der analytische scheikunde genoegzaam te huis waren.

e. *Beginnels der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.*

De uitslag van het examen was bij vijf candidaten even

voldoende of goed, bij één onvoldoende. Het examen liep over de beginselen der plantkunde (organographie, stelsel van Linnæus, natuurlijke familien enz.), over de beginselen der dierkunde (voeding, bloedsomloop, zenuwstelsel enz. bij de gewervelde dieren, verdeling van het dierenrijk, insecten, weekdieren, enz.), over de algemeene kenmerken en de verdeling der mineralen en over de beginselen der aardkunde. Wat het laatstgenoemde vak betreft, bleken alle candidaten genoegzame kennis te bezitten omtrent de vorming der aardlagen, vooral van die, welke in ons land worden aangetroffen.

f. *Beginselen der kosmographie.*

In de kosmographie bleken alle candidaten eene duidelijke voorstelling te hebben van de onderwerpen, die met hen besproken werden, terwijl de meesten daarbij met nauwkeurigheid en bondigheid rekenschap gaven van de door hen verworven kennis.

g. en h. *Gronden van de gemeente-, provinciale en staats-irrigating van Nederland; de staatshuishoudkunde en statistiek, inzonderheid van Nederland en zijne koloniën en bezittingen in andere werldeelten.*

Het onderzoek naar de vorderingen in de kennis der staatshuishoudkunde en statistiek, vooral van Nederland, was schriftelijk en mondeling. Bij het eerste hadden de meeste candidaten zich bezig gehouden met het vraagstuk der banken en de voor- en nadeelen, verbonden aan een stelsel van vrije circulatie-banken. Eén slechts had zich met de vraag over de verhouding van arbeid en kapitaal bezig gehouden. Het mondeling examen heeft bij allen geloopt over de hoofdbronnen, waarmede men statistieke kennis put, vervolgens over onze Staatsinrigting; in welke hoofdpunten zij van vroegere toestanden verschilde; hoe rijks-, provinciaal- en gemeentebestuur thans ingerigt is; over de goldmiddelen, de Rijksbegroting en hare inrigting; over de middelen tot dekking der Staatsuitgaven; de voornaamste belastingen en de wijze harer heffing; over de bevolking van ons land, haar cijfer en de bepaling daarvan door volkstellingen en bevolkingsregisters. Men heeft hierbij slechts het meer algemeene behandeld en zich opzettelijk onthouden van een dieper indringen in regtsbeginselen of administrative bijzonderheden of van vele vragen naar cijfers en getallen. De bekendheid met de gevraagde zaken bleek in het algemeen vrij voldoende. Een algemeen denkbeeld onzer Staatsinstellingen en van het doel en de wijze van samenstelling van statistieke opgaven werd bij de meesten gevonden. De staatshuishoudkundige denkbeelden, vooral die over de bankquestie, schenen meer overgenomen dan wel goed verwerkt. In de behandeling van het vraagstuk nopens kapitaal en arbeid werd meer algemeen begrip van oekonomische waarheden aangetroffen.

i. *Aardrijkskunde.*

Het examen in de aardrijkskunde werd in vier voege afgenomen, dat eerst met de candidaten eenige meer algemeene zaken en denkbeelden werden besproken en daarna meer bepaald eenig werldeel, vooral Europa, of eenig land van Europa in bijzonderheden werd behandeld. Zoo werd Europa's horizontale en verticale vorm ter sprake gebragt en welke eigenaardigheden daaruit voor het klimaat en den plantengroei van dat werldeel voortvloeiden. Bij het bespreken der ethnographie in het algemeen en van Europa in het bijzonder, verlangde men van candidaten de kennis der verschillende rassen, stammen, volken en van hunne verspreiding over de aarde; ook vroeg men bij de rassen naar de voornaamste lichamelijke kenmerken en den graad van beschaving, bij de volkeren van Europa naar de taal, de godsdienst en de voornaamste middelen van bestaan. De Nederlandsche koloniën, hetzij Oost-, hetzij West-Indische, werden met alle candidaten besproken. Men verlangde daarbij juiste aanwijzing der voornaamste eilanden en groepen, hunne onderlinge ligging en uitgestrektheid in verhouding tot het moederland, kennis van de voornaamste gewassen, van het klimaat, de staatkundige indeeling, enz.

Op eene enkele uitzondering na waren de vorderingen der candidaten zeer voldoende. Zij toonden een juist begrip van de meeste zaken, welke met hen besproken werden; de meesten schenen de ligging van landen en plaatsen, den loop van bergketenen en rivieren, ook buiten de kaart vrij juist voor den geest te hebben.

k. *Geschiedenis.*

De leden der Commissie, wien meer bepaaldelijk het onderzoek in de geschiedenis en in de Nederlandsche taal en letterkunde was opgedragen, meenden matige eischen te moeten stellen. Zij deelden geheel in de zienwijze der regering, omschreven in de circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat bij het eind-examen vooral gelet dient te worden op de algemeene ontwikkeling der candidaten. Zal bij het eind-examen blijken welke de vrucht is van een vijfjarig, degelijk grondig onderwijs, zoo kan het Mijlkerwijze niemand bevreemden, indien de candidaten te Utrecht, waar de school eerst sedert twee jaar in werking is, niet geheel en al aan de gestelde eischen beantwoordden. Dit was vooral het geval met de geschiedenis. Blijkbaar hadden de candidaten te veel waarde gehecht aan het voorop zetten der nieuwe geschiedenis; in dat gedeelte waren zij redelijk wel te huis, maar de kennis der oude geschiedenis en die der middeleeuwen was bij de meesten gering, bij enkelen onvoldoende, ja één candidaat verklaarde zelfs zich van de oude geschiedenis nog iets te herinneren, maar van de middeleeuwen niets te weten. Hij bleef dan ook het antwoord schuldig, toen hem gevraagd werd iets omtrent de kruistogten mede te deelen. Ofschoon deze candidaat en in zijn opstel en bij het mondeling examen blijken gaf van vrij bedreven te zijn in de nieuwe geschiedenis, was de Commissie toch van oordeel dat zij hem om de volslagen onbekendheid met zoo een groot en belangrijk gedeelte der geschiedenis geen voldoende cijfer mogt toekennen.

l. *Nederlandsche taal en letterkunde.*

De opstellen, dienende om de vorderingen in de moedertaal te beoordeelen, waren vrij bevredigend. Onbillijk zoude het zijn bij jonge lieden van ongeveer 17 of 18 jaar te vorderen, wat men stijl noemt; zuiverheid van uitdrukking, geregeld gang van gedachten, taalkundige nauwkeurigheid is alles, wat men met grond van hen verwachten kan. Slechts twee van de 6 candidaten voldeden niet aan de eischen; hun schriftelijk werk was ontsierd door grove taalfouten, door verwaarloozing van de regels der interpunctie. Bij het mondeling examen gelukte het hun niet den min gunstigen indruk, door het schriftelijk werk gemaakt, weg te nemen.

Over het algemeen liet de belesenheid der candidaten veel te wenschen over. Hunne lectuur bepaalde zich, behoudens één of twee uitzonderingen, uitsluitend bij hotgeen zij op school gelezen hadden.

m. *Fransche taal en letterkunde.*

De indruk, welken de candidaten in 't algemeen maakten, was niet ongunstig. Twee van hen gaven zoowel door het schriftelijk werk als door hunne goede en degelijke antwoorden het bewijs, dat zij met veel vrucht de lessen in het Fransch hadden bijgewoond. Twee anderen gaven wel voldoende antwoorden, maar wisten minder goed de regels der grammairie toe te passen. De twee laatste candidaten eindelijk, vooral hij, die niet werd toegelaten, hadden weinig gelezen en zondigden tegen de eenvoudigste regels.

De wijze waarop de meeste candidaten zich in het Fransch uitdrukten, bewees, dat zij zich vrij wel van die taal wisten te bedienen. Wel zou men meer kunnen eischen, en vooral meer lectuur even als een grondige kennis der regels, maar toch was de uitslag van het examen reeds nu vrij bevredigend en bemoedigend. De leerlingen die den geheelen cursus afgehoopen hebben en dus nog beter voorbereid zijn, zullen ook beter bewijzen geven van de moeit welke aan hunne vorming besteed wordt.

n. *Engelsche taal en letterkunde.*

Het examen in 't Engelsch kan over 't geheel genomen

als voldoende beschouwd worden. Twee der opstellen waren zeer goed; de overigen op één na, ofschoon iets minder, gaven echter blijken van een vrij grondige kennis der taal. Wat het mondeling examen betreft, de meesten der candidaten gaven er bewijzen van, dat zij met de voornaamste feiten in de geschiedenis der engelsche letterkunde bekend waren en eenige werken van vroegeren en lateren tijd met aandacht gelezen hadden.

o. *Hoogduitsche taal en letterkunde.*

Wat het mondeling examen in de Hoogduitsche letterkunde betreft, de kennis van dat vak was bij de meeste candidaten vrij goed, bij twee was zij zelfs zeer goed; volstrekt onvoldoende was zij slechts bij den eenen candidaat, die afgewezen is. Alle candidaten wisten zich tamelijk goed in het Duitsch uit te drukken, al hadden zij de regels der grammatica ook niet altijd helder voor den geest. Wel wisten zij die naar aanleiding van een gegeven voorbeeld te vinden, maar minder geoefend waren zij in het zelf zoeken van voorbeelden ter toepassing van de regels. Het schriftelijk werk, behalve bij één candidaat, liet nog al te wenschen over. Bij één der candidaten was het evenwel vrij goed, bij een tweeden zelfs zeer goed.

p. *Beginzelen der handelswetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.*

Over het algemeen gaf het examen in het boekhouden geen aanleiding tot bijzondere tevredenheid. Met uitzondering van één der candidaten, die toonde zeer goed op de hoogte te zijn, liet de kennis der voornaamste zaken bij de overigen te wenschen over. Zij konden zich slechts zeer zelden rokenschap geven van hun werk, zoodat het maar al te duidelijk was, dat zij bij het inschrijven in de boeken veel te machinaal te werk gingen. Hierdoor kon aan 4 der candidaten niets meer dan even voldoende kennis worden toegeschreven, terwijl één het cijfer verkreeg voor „zeer gering“.

Het examen in de warenkennis was over het algemeen zeer voldoende. Alle candidaten toonden eenige kennis te bezitten van de voornaamste handelsproducten uit onze Oost-Indische bezittingen afkomstig, van de voornaamste verwerkstoffen en van hare vervalschingen, van de metalen en hun gebruik, enz.

r. *Hand- en regtlijng teekenen.*

Op ééne uitzondering na waren de vorderingen in het handteekenen bij alle candidaten voldoende.

Het laagste cijfer, dat voor regtlijng teekenen werd toegekend, was 7 en leverde het bewijs, dat de candidaten zich met vrucht op dat vak hadden toegelegd.

Onder dankzegging voor het in haar gestelde vertrouwen, neemt de Commissie ten slotte de vrijheid U te verzoeken dit verslag publiek te maken.

Utrecht, September 1868.

Namens de Commissie,

C. J. H. BAUDET, *l. Voorzitter.*

C. M. KAN, *Secretaris.*

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in Friesland, in het jaar 1868.

Aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Friesland.

De Commissie, bij beschikkingen van 20/27 Mei 1868,

n°. 1024/1067, door Uwe Excellentie benoemd tot het afnemen der eind-examens voor de hoogere burgerscholen, heeft, ingevolge art. 67 der wet regelende het middelbaar onderwijs, de eer U het volgende verslag van hare werkzaamheden en bevindingen aan te bieden.

De gang van het examen was voor een groot gedeelte bepaald door het „Voorschrift betrekkelijk het eind-examen der hoogere burgerscholen“ van wege Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, zoodat dit verslag bijna geheel op het mondeling examen betrekking heeft.

Na eene voorloopige bijeenkomst van den voorzitter met den secretaris en een der leden op 23 Mei, werd de eerste vergadering der Commissie gehouden den 30sten Mei, waarin zooveel mogelijk de gang van het examen werd bepaald, en de aan heeren inspecteurs in te leveren vragen volgens het voorschrift werden vastgesteld.

Bij deze vergadering was ook de heer inspecteur dr. W. C. H. STAMING tegenwoordig.

De Commissie besloot na ernstige discussie met meerderheid van stemmen de helft der examinandi tegen den aanvang van het mondelinge examen, de wederhelft tegen vier dagen later op te roepen; en vervolgens de te gelijk opgekomen examinandi, zoowel als de Commissie zelve in twee groepen te splitsen. Er zou steeds te gelijk in beide sub-commissies geëxamineerd worden, waarvan de eene voor de wis- en natuurkundige vakken, de andere voor de letterkundige en maatschappelijke vakken, terwijl de examinandi telkens van de eene sub-commissie naar de andere zouden overgaan. Daardoor kon telkens de helft der leden bij elk examen tegenwoordig zijn — met volle vrijheid voor hen, die niet juist zelf ondervroegen, zich tijdelijk bij de andere sub-commissie te voegen, — terwijl het den candidaten feitelijk belet werd tusschen hunne eigen examen-uren in toehoorders te zijn, iets wat naar het oordeel der Commissie nadeelig op hun eigen examen had kunnen werken. Bij deze regeling moesten er hoogstens 3 examinandi steeds te zamen door elke sub-commissie geëxamineerd worden. Zoo als uit het vervolg zal blijken, waren er slechts telkens 2 te zamen. Na den afloop van 't examen werd door den voorzitter — vooral met het oog op 't vervolg — nog eens bij de leden in discussie gebracht, wat de voorkeur verdiende: een individueel examen, of een van twee candidaten te gelijk (van drie te gelijk was geen sprake). De ondervinding van dit examen zou ligt wijziging in de gevoelens hebben kunnen brengen.

Ook nu bleven de meeningen uiteen loopende. Ofschoon erkend werd dat het ditmaal goed was gegaan, bleven toch enkele leden het individueel examen verkiezen. Als nadeelige zijde van het examen twee aan twee werd daarop gewezen, dat het onwillekeurig ligt vergelijkend wordt, dat bij eenig groot verschil tusschen twee candidaten de betere koste van den zwakkere wordt begunstigd. Daarentegen kon men niet ontkennen, dat bij het examen van twee te gelijk de gelegenheid om een candidaat op zijn gemak te brengen veel beter is, en dat zulk een examen voor examinerator en candidaat beiden minder afmattend is. Ook geeft een examen van twee te gelijk dat groote voordeel, dat een grooter getal leden te gelijk kan tegenwoordig zijn. Veel hangt in deze van 't getal der candidaten en van de omstandigheden af. Is 't getal examinandi klein, dan schijnt aan een individueel examen de voorkeur te moeten gegeven worden. Is daarentegen dit getal grooter, dan zouden velen der leden van de Commissie de voorkeur geven aan een examen van twee te gelijk, dewijl aldan bij individuele examens het gevaar zou bestaan, dat de candidaten op de tijden, dat zij niet geëxamineerd werden, van hun regt, om toehoorder te wezen, gebruik maakten, en zich daardoor onnodig inspanden; dat de examineratoren door gedurig hetzelfde te vragen, afgemat worden; dat de verdeling in meer sectien het aantal der leden, bij elk examen tegenwoordig, beperkte.

Terwijl er alzoo in twee afdelingen — voor de wis- en natuurkundige en voor de letterkundige vakken — te gelijk zou geëxamineerd worden, werd de volgende regeling van de werkzaamheden en van den tijd, aan elk vak te besteden, vastgesteld:

TIJD VOOR HET EXAMEN BESCHIKBAAR.	V A K.	EXAMINATOREN.	
1ste dag . . .	1½ uur.	Reken-, stel- en meetkunde,	Burger, Meezenbroek.
	1½ "	Fransch,	Alberts, Baale.
	1½ "	Plant- en dierkunde,	Verver, van Bemmelen.
	1½ "	Geschiedenis,	Bisschop, Renssen.
2de dag . . .	1 "	Kosmographie,	Burger, Meezenbroek.
	1 "	Staatshuishoudkunde en statistiek,	Buchler, Renssen.
	1 "	Trigonometrie,	Meezenbroek, Burger.
	1 "	Nederlandsch,	Renssen, Bisschop.
	1 "	Beschrijvende meetkunde,	Burger, Meezenbroek.
	1 "	Staatsinrigting,	Buchler, Renssen.
	1 "		
3de dag . . .	1½ "	Mechanica,	Meezenbroek, Burger.
	1½ "	Aardrijkskunde,	Renssen, Alberts.
	1½ "	Scheikunde,	van Bemmelen, Verver.
	1½ "	Hoogduitsch,	Baale, Alberts.
4de dag . . .	1½ "	Natuurkunde,	Meezenbroek, Verver, van Bemmelen.
	1½ "	Engelsch,	Baale, Alberts.
	1½ "	Delfstof- en aardkunde,	van Bemmelen, Verver.
	1½ "	Handelwetenschappen, (Warenkennis),	Buchler, Alberts, van Bemmelen, Verver.

De eerste van elk tweetal was doorgaans degene die vroegde. De tijd voor het examineren werd vastgesteld van 9 of 8 uur 'smorgens tot 4 ure na den middag, met eene of meer pauzen.

Voor het handteekenen werden de uren van 5½—7½ na den middag genomen, op twee dagen, dat er in 4 en niet in 6 vakken werd geëxamineerd.

Op eene latere bijeenkomst van den voorzitter met den secretaris werden de nummers aan de candidaten gegeven, waarbij men zich aan de alphabetische ordo hield, de uren gerangschikt, de lijsten van aanteekening gemaakt en verdere ondergeschikte punten geregeld.

Het aantal candidaten, dat zich aanmeldde, bedroeg 11; 4 van de school te Groningen en 7 van die te Sneek. Van deze laatsten trokken er zich twee terug vóór dat de schriftelijke examens begonnen, zoodat bij het mondeling examen, als alle candidaten opkwamen, eenmaal drie te gelijk zouden worden geëxamineerd.

Het examen moest in 4 dagen voor elk een candidaat afloopen. Er zouden twee ploegen zijn, de eerste van 4, de tweede van 5.

In eene vergadering, den avond vóór den aanvang der examens gehouden, werd de laatste hand gelegd aan alles wat de regeling en den goeden gang van 't examen betref, en besloten dat de 1½ uur voor één vak, oorspronkelijk met het oog op drie candidaten aangenomen, zou blijven voor twee, met dien verstande, dat de examinerator, zoo hij het noodig oordeelde, een half uur boven het uur zou kunnen besteden.

Bij het schriftelijk examen aan de beide hogere burgerscholen was niets meldenswaard voorgevallen, dan de tijdelijke ongesteldheid van een der Groningsche candidaten bij het schriftelijk examen in natuurkunde.

De voorzitter had overigens de stukken geregeld van de beide directeuren ontvangen, en ze aan de aangewezen examineratoren doen toekomen, die ze, behoorlijk nagezien en beoordeeld, aan hem hadden teruggezonden, zoodat het schriftelijk werk bij het mondeling examen steeds ter tafel was.

De examens zijn gehouden gedurende 8 dagen van 20 tot en met 28 Julij.

Van de 9 candidaten, die zich aan het schriftelijk examen hadden onderworpen, namen er 8 aan 't mondeling deel. Een candidaat van den tweeden ploeg niet verschenen zijnde, zond spoedig daarop berigt, dat hij van verder onderzoek afzag; een ander, van den eersten ploeg, nam drie dagen aan het mondeling examen deel en trok zich toen terug. Bij gevolg is door 7 candidaten het examen volledig afgelegd. De uitslag is in zoo verre gunstig te noemen, dat de Commissie in hare avondvergadering van 28 Julij beslissen kon aan alle 7 candidaten het diploma van goed volbragt eind-examen te mogen uitreiken.

Deze beslissing werd omtrent een der candidaten niet-zonder discussie genomen.

De overtuiging echter dat hij, niettegenstaande sommige leemten in zijne kennis, toch genoegzaam ontwikkeld was voor verdere studien, deed de Commissie bijna eenstemmig besluiten hem het diploma uit te reiken.

De inspecteur dr. Staring, die de eerste en laatste dagen van 't examen tegenwoordig was, woonde ook deze vergadering bij.

Bijgaande staat (bijlage A) geeft de cijfers volgens 't Voorschrift aan iederen candidaat toegekend.

De Commissie heeft zich in 't algemeen aan het Voorschrift gehouden, en acht het overbodig te spreken over die vakken, waaromtrent het onderzoek geene bijzondere opmerkingen gaf. Zij meent te kunnen volstaan met de volgende aanmerkingen haar omtrent sommige vakken bij het examen voorgekomen.

Voor de *wiskunde* is het gebleken, dat het schriftelijk werk zoodanig was, wat de keuze der vragen en den beschikbaren tijd aangaat, dat het mondeling onderzoek naarweliks eenige wijziging in het eindoordeel bracht.

Het gehalte van de kennis der candidaten bleek derhalve door hun schriftelijk werk reeds vrij duidelijk te zijn aangewezen.

Is het in 't algemeen ten nadeele van 't onderwijs aan eene school, wanneer er gelurige afwisseling van docenten

plaats heeft, voor de wiskunde is dit in 't bijzonder bij dit examen gebleken.

Het examen in de *meetkunde*, zowel schriftelijk als mondeling, heeft op nieuw doen zien, hoe noodzakelijk het is, dat men de leerlingen steeds acht doe slaan op het verband tusschen de opvolgende deelen van het vak, iets wat ook voor de praktijk, wanneer de wetenschappelijke opleiding niet wordt voortgezet, van zoo hoog belang is.

Van de zoogenaamde nieuwere meetkunde had geen der kandidaten eenig werk gemaakt.

Het examen in *natuurkunde* gaf wel vrij voldoende blijken van kennis, maar toch meent de Commissie er aan te moeten herinneren, dat men geen theoretisch onderwijs in dit vak geve, zonder steeds de leerlingen met de behandeling der voornaamste werktuigen bekend te maken. De ondervinding leert hoeveel gemakkelijker de examinandi zich dan een helder inzicht van de vele en verschillende wetten eigen maken.

Het examen in de *gronden der staatsinrigting* enz. was tamelijk bevredigend. Aan een der kandidaten werd hierin het hoogste cijfer toegekend. Deze antwoordde steeds zonder te aarzelen, vergistte zich niet en toonde een helder inzicht in de beginselen van ons staatsregt, vooral daardoor dat hij zich goed wist te redden, als hij ondervraagd werd over een punt, hetwelk te voren zijne aandacht niet had getrokken. Hij had onder anderen een juist begrip van de beteekenis en de hoofdtrekken der wijzigingen die onze Grondwet achtereenvolgens heeft ondergaan, het onderscheid tusschen politieke en privaatrechtelijke meerderjarigheid en de werking van moederjarigheids-verklaring; was bekend met de quaestie of de regter der wet aan de Grondwet mag toetsen en wist, een weinig geholpen, de voornaamste argumenten voor en tegen mede te deelen; was ook bekend met de hoofdbeginselen van het regeringsbeleid in de kolonien en de overzeesche bezittingen, omtrent welk onderwerp de overige kandidaten vrij slecht waren ingelicht.

In 't algemeen heeft dit eind-examen betrekkelijk de gronden der staatsinrigting enz. doen zien:

1°. dat de studie van dit vak geenszins boven de krachten gaat van leerlingen der hoogere burgerscholen, ja, dat er zelfs zijn, die 't met liefde beoefenen. Bij geen der kandidaten was dan ook de kennis onvoldoende, terwijl in de staatshuishoudkunde een paar malen het cijfer onvoldoende gegeven werd:

2°. dat de kennis van de letter der Grondwet bij de meesten te wenschen overliet, niettegenstaande haar geringe omvang het mogelijk maakt, ze in korten tijd bijna geheel te memoriseren.

Het examen in *staatshuishoudkunde* gaf over 't geheel voldoende resultaten. Echter moet de Commissie opmerken dat de kandidaten over 't geheel beter in staat waren min of meer uitvoerige beschrijvingen te geven, dan beschouwingen of uiteenzettingen der beginselen. Bijna allen wisten vrij wat te zeggen van geld en credietpapier enz., doch slechts een enkele kon duidelijk het verschil tusschen beide aantoonen. De meesten konden wat vertellen — dit is het regte woord — van protectionisme en socialisme; maar eene eenigzins puntige uiteenzetting van die onderwerpen in verband met hetgeen gewoonlijk in het algemeen deel der staatshuishoudkunde betreffende prijs, loon, interest enz. wordt geleerd, scheen voor hen iets nieuws te zijn.

Dit bleek ook uit de keuze van de onderwerpen voor 't schriftelijk examen. De meesten hadden gekozen: *geld*, drie: *de banken*, één: *volksrijkdom*, en één: *ondernemers, arbeiders, kapitalisten en hun aandeel in de opbrengst*.

Het opstel van den candidaat, die uitnuntte in *staatsinrigting*, was ook in *staatshuishoudkunde* zeer goed; en toch was hij nagenoeg autodidakt, daar aan eene der hoogere burgerscholen de lessen in dit vak bijna een geheel jaar hebben stil gestaan.

De kennis van de *statistiek* en haar nut was doorgaans beneden het middelmatige.

De kennis van de *aardrijkskunde* was over 't geheel gering; vooral het physisch gedeelte. De Commissie heeft echter gemeend niet uit het oog te moeten verliezen dat op enkele burgerscholen in 't laatste jaar in dit vak geen onderwijs wordt gegeven, dat de meeste uren daaraan worden besteed in den eersten cursus, en dat deze candi-

daten uit den aard der zaak die voorbereiding hebben moeten missen. Eerst een volgend jaar zal men met regt den vollen eisch kunnen doen.

Klaagde men er vroeger over dat bij het onderwijs in de *geschiedenis* veelal het pragmatische werd verwaarloosd, en daardoor de studie van dit vak soms ontwaarde in eene overlading van het geheugen met jaartallen en feiten, zoo scheen het uit het examen te blijken dat men gevaar liep in een ander uiterste te vervallen, en de hulp, die bij dit vak het geheugen kan en moet geven, te veel op den achtergrond werd gezet.

In weerwil dat het »Voorschrift» — en zeer te regt — het hoog belang erkent van de *Nederlandsche taal en letterkunde*, was de uitslag van het examen in dit vak maar bij een enkelen candidaat meer dan voldoende. Sterker wordt dit nog, wanneer men tot dit vak brengt de wijze waarop de kandidaten mondeling hunne gedachten of hun oordeel uitdrukten. Wel was schriftelijk de stijl over 't algemeen goed; maar de zinsbouw, de woordenkeus, de logische orde, dit alles verried gebrek aan oefening, gebrek aan beleenheid. Echter is dit laatste niet van jongelieden op dien leeftijd als een onverbiddelijke eisch te vergen, en kan de Commissie tevreden zijn, als de candidaat toonde bij eenige lectuur het ontbrekende te zullen aanvullen.

Maar wat wel met allen ernst moet opgemerkt worden, is de gewoonte die bijna alle kandidaten verrieden, om in de spelling der moedertaal en in de allereerste grammaticale gronden eene zekere onverschilligheid of slordigheid te toonen, die ten eerste afkeuring verdient. Meer dan eens toch gebeurde het, dat een candidaat het niet scheen te kunnen gelooven, dat hij de eene of andere grove fout gemaakt had in zijn schriftelijk werk en schamper glimlachte als de examiner hem over eene zoo eenvoudige grammaticale wet sprak. Bijna alle dergelijke fouten in 't schriftelijk werk werden dan ook doorgaans terstond te regt gebragt. De Commissie, de oorzaak van dit verschijnsel nagaande, meent ze geenszins te moeten wijten aan 't onderwijs in dit leervak, maar wel aan een gebrek in 't organisme van de geheele inrigting eener school. Zij wijst er dan ook met den meesten aandrang op, dat dit verschijnsel dan alleen ophouden zal, wanneer er bij alle leeraren aan eenige inrigting van onderwijs — ieder in zijn vak — wordt gelet op zuiverheid van taal en stijl. Het is hier niet zoozeer gebrek aan kennis, maar meer verkeerde gewoonte.

De wijziging in de inrigting van 't examen gebragt door het »Voorschrift» heeft op dat in de *moderne talen en hare letterkunde* merkbaren invloed gehad. Terwijl toch vroeger het onderzoek naar de kennis der gronden van de spraak-kunst zeer oppervlakkig moest zijn en 't zwaartepunt meer op de letterkunde viel, stond dit jaar de taal meer op den voorgrond. Eerst werden met de kandidaten de fouten nagegaan, die zij in hun schriftelijk werk gemaakt hadden en naar aanleiding daarvan de hoofregels der grammatica, de beteekenis der woorden, de synoniemen besproken.

Door 't vertellen van den inhoud van eenig drama of een roman bleek de vaardigheid der kandidaten om zich in eene vreemde taal uit te drukken. Enkele vragen tusschen beide moesten het bewijs leveren, dat zij bekend waren met de hoofmomenten der letterkunde.

Ofschoon van de meeste kandidaten de kennis der spraak-leer en de vaardigheid om hunne gedachten in 't Fransch, Duitsch of Engelsch uit te drukken, nog al te wenschen overliet, was er toch geen, die zich in die talen mondeling of schriftelijk niet behoorlijk zou weten te redden.

In 't *Engelsch*, om een paar voorbeelden te noemen, waren de meesten niet vast in het juiste gebruik der betrekkelijke voornaamwoorden, van de imperfect en perfect tense. Ook scheen aan het gebruik der voorzetsels in verband met de beteekenis der werkwoorden minder gewigt te zijn gehecht. In 't algemeen was op een paar uitzonderingen na de kennis van letterkunde beter dan die van de taal zelf. Dit alles mag ook van het *Duitsch* gezegd worden. Zoo waren er kandidaten, die zich niet eens gemakkelijk bewogen in de declinatie der substantiva en adjectiva; het bezittelijk voornaamwoord *ons* werd meer dan eens met *uns* vertaald. In de toepassing der regels van de preposities waren enkelen niet vaardig, ofschoon zij de regels zelve goed kenden.

Bij de letterkunde deed zich het eenigzins vreemde verschijnsel op, dat sommige kandidaten betrekkelijk veel meer

wisten van die der middeleeuwen dan van den nieuweren tijd.

Zoo waren er die van de bekende trilogie van Schiller maar één stuk hadden gelezen, terwijl zij van de Nibelungen en Gudrun sage den inhoud goed wisten te vertellen.

Aangaande de beide laatste talen, vooral het *Hoogduitsch*, moet de Commissie opmerken, dat het examen de blijken gaf van te weinig oefening in het spreken der talen. Vele candidaten gingen te zeer af op den klank der woorden, zonder zich voldoende rekenschap van de beteekenis te geven.

Het *boekhouden* kon meer voldoende geweest zijn. Duidelijke voorstelling van 't gebruik, de strekking en het nut der voornaamste onpersoonlijke rekeningen, vooral de kennis van den wissel was gering. Er werden geen geleerde vragen gedaan, maar het nut van endossement, de beteekenis van arbitrage, het doel van remise en traite-rekening, was bijna geen der candidaten helder.

Ook bleek het bij 't examen, dat het zeer noodig is te letten op de verschillende methoden der docenten voor vorm en uitdrukkingen — of op hunne voorliefde voor eenigen tak dezer wetenschap. Een der candidaten bijv. die in het boekhouden minder op de hoogte was, verstonde meer dan een der anderen van de voornaamste bepalingen uit ons handelsregt.

Terwijl de proeven van 't *reëlytjng teekenen* bij het schriftelijk werk vervaardigd, een gunstig oordeel mogten uitlokken, voldeed het *handteekenen* niet aan de verwachting. Het laatste bestond in het copieren naar eene plaat, en wel eenige zeer gemakkelijke onttrekken van koppen naar antieken door JULIEN. Even als hiervoor werden ook 2 uur toegestaan om proeven te geven van vaardigheid in 't copieren naar de natuur.

Een eenvoudig Gothisch eikenblad in pleister diende tot voorbeeld en er werd slechts verlangd, dat de massa der teekening juist was en de voornaamste schaduwten met eenig effect waren aangezet.

Het plaatteekenen was niet meer dan middelmatig, het natuurteekenen zelfs beneden het middelmatige. In het eerste werden slechts twee, in het laatste slechts ééne redelijke teekening geleverd. De meeste candidaten verrieden groote onhandigheid in het beginnen, het juist aanpakken eener teekening.

De Commissie uit den wensch, dat aan het teekenen, als een belangrijk vak, krachtig de hand worde gehouden, en dat de leerlingen zoodanig praktisch gevormd worden, dat de resultaten in dit vak een volgend jaar gunstiger mogen zijn.

De Commissie aan het einde harer taak gekomen, betuigt haren dank voor 't haar geschenken vertrouwen en neemt de vrijheid te verzoeken dat aan bovenstaand verslag langs den gebruikelijken weg in 't belang der zaak openbaarheid worde gegeven.

Leeuwarden, 19 September 1868.

De Voorzitter,

C. P. BURGER.

De Secretaris,

J. W. A. RENSSSEN.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerscholen in Overijssel, in het jaar 1868.

Aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Overijssel.

De Commissie bij Uwe beschikking van 19 Mei 1868, n°. 1874/1404 en 23 Mei 1868, n°. 1945/1474 benoemd tot het afnemen der eind-examens van de leerlingen der hoogere burgerscholen in de provincie Overijssel, heeft de oer U van hare werkzaamheden het volgende verslag aan te bieden.

Door den voorzitter werd eene eerste voorloopige vergadering in het gebouw der Rijks- hogere burgerschool te Zwolle bijeen geroepen, op Dingsdag 2 Junij 1868, ten einde eenige punten te bespreken, welke bij het examen in aanmerking konden komen.

De vakken, waarover het mondeling examen loopen zou, werden door de leden verdeeld als volgt:

a. wiskunde, de heeren dr. TH. H. MAC GILLAVRY en P. BELLO;

b. beginselen van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis van werktuigen en technologie, de heeren Dren. TH. H. MAC GILLAVRY, F. H. JULIUS en H. F. KUYPER;

c. de natuurkunde, dr. F. H. JULIUS;

d. de scheikunde, dr. H. F. KUYPER;

e. natuurlijke geschiedenis, dr. L. A. J. BURGERSDIJK;

f. koemographie, dr. F. H. JULIUS;

g, h en p. staats- en handelswetenschappen, mr. H. TER HAAR BZ.;

i. en k. aardrijkskunde en geschiedenis, dr. W. J. A. HUBERTS;

l. Nederlandsche taal en letterkunde, de heer W. A. ELBERTS;

m. en n. Fransche en Engelsche taal en letterkunde, de heer J. H. MEIJER;

o. hoogduitsche taal en letterkunde, dr. J. J. KRENNEN;

r. handteekenen, de heer J. STRIENING.

Door onvoorziene omstandigheden is daarin later eenige wijziging moeten gebragt worden, omdat de heer W. A. ELBERTS verhinderd werd op de dagen, waarop hij examineren moest, aanwezig te zijn; dr. W. J. A. HUBERTS heeft zich toen met die taak belast. De voorloopige vergadering, en de vier laatste dagen van het examen zijn bijgewoond door dr. W. C. H. STARING, inspecteur van het middelbaar onderwijs, die ook bij het bepalen van den uitslag tegenwoordig was.

Er werd bepaald dat het achttal examinandi, hetwelk zich waarschijnlijk zou opgeven, in twee groepen zou verdeeld worden, elk van vier; elk viertal zou wederom in twee tweetallen worden gesplitst, welke tweetallen in twee afzonderlijke localen elk door een gedeelte der Commissie te gelijk zouden kunnen ondervraagd worden.

Het eerste viertal zou daartoe worden opgeroepen tegen Maandag 20 Julij, om gedurende drie dagen in de vereischte vakken ondervraagd, en den vierden dag met teekenen bezig gehouden te worden; het tweede viertal zoude Woensdag 22 Julij worden opgeroepen; die dag zou gedeeltelijk door deze examinandi aan het teekenen gewijd zijn, terwijl zij de drie volgende dagen (23—25 Julij) aan het mondeling examen zouden onderworpen zijn.

Om het beoordeelen gemakkelijker te maken werd er aan elken examinerator voor elk vak afzonderlijk een ander lid der Commissie toegevoegd, die met hem de gegeven antwoorden kon aantekenen en schatten; de nadere regeling van uren, de volgorde van het examen enz., werden ter definitive bepaling aan voorzitter en secretaris overgelaten.

Hoewel het »Voorschrift betrekkelijk het eind-examen der hoogere burgerscholen", van wege den Minister van Binnenlandsche Zaken, eene andere regeling van het schriftelijk examen aan de hand gaf, kwam toch het openbaar maken daarvan bij het examen ter sprake, en werd er door de Commissie goedgevonden om er in zoverre publiciteit aan te geven, als zulks door ouders, voogden of belanghebbenden werd verzocht, terwijl verder nog bepaald werd dat de voorzitter het schriftelijk werk bewaren zoude tot 1 Januarij 1869, om nog ter inzage te kunnen dienen.

Bij de voorloopige vergadering van 19 Julij werd bepaald dat men voor elk onderdeel der vakken, zoowel voor het schriftelijk werk als voor het mondeling examen, een cijfer zoude geven, ten einde daaruit een gemiddeld cijfer zou kunnen worden opgemaakt.

Deze cijfers zouden worden ingevuld in lijsten, waarvan er U één als bijlage A wordt toegezonden.

De regeling van het mondeling examen blijkt uit de gedrukte tabel, als bijlage B hierbij gevoegd.

Voor het examen hebben zich 8 jongelieden aangemeld, van welke 6 leerlingen waren der hoogere burgerschool te Deventer, en 2 van de Twentsche industrie- en handelschool te Enschedé. Allen hebben het examen tot het einde toe bijgewoond, en aan allen is het getuigschrift wegens voldoende afgelegd examen uitgereikt; 2 van hen hadden in alle vakken voldoende, in enkele zelfs blijken van groote bekwaamheid gegeven; van de overigen hadden 4 wel is waar in enkele vakken een minder voldoende examen afgelegd, doch konden toch gerekend worden als volkomen in staat aan de gestelde eischen voor eene algemeene ontwikkeling te voldoen; over 2 der examinandi waren de gevoelens verdeeld, omdat zij naar de zinswijze van sommige leden der Commissie in een te groot aantal vakken niet behoorlijk waren voorbereid; evenwel werd na eenige beraadslaging bij meerderheid van stemmen beslist ook aan hen het getuigschrift uit te reiken. De uitslag van het examen is dus over het algemeen bevredigend te noemen. De opmerkingen, waartoe de behandeling der verschillende vakken aanleiding gaf, zijn de volgende.

a. *Wiskunde.*

De algemeene indruk van dit examen kan voldoende genoemd worden, daar 1 der kandidaten *zeer goed*, 5 *goed* en 2 *voldoende* verwierven.

Omtrent het elementaire gedeelte der meetkunde moet opgemerkt worden, dat bij enkele kandidaten veel was verloren gegaan, dat echter vergeed werd door eene duidelijke voorstelling van de hoofdzaken uit de stroometrie.

De positive en negative toestand der goniometrische functies was enkelen kandidaten niet volkomen duidelijk.

Dit zeldte gebrek aan heldere voorstelling was bij 2 hunner op te merken met betrekking tot de beschrijvende meetkunde.

b. *De beginselen van de theoretische en toegepaste mechanica, van de kennis van werktuigen en van de technologie.*

Over het algemeen zijn aan de kandidaten slechts de eerste beginselen der werktuigkunde gevraagd; hoewel met vele formules bekend, konden de meesten deze formules niet afleiden, met name die voor het vinden van het zwaartepunt, den slinger, het behoud van arbeidsvermogen en anderen.

Ofschoon de beantwoording der schriftelijke vragen op eene enkele uitzondering na goed was, legde slechts één kandidaat een *uitmuntend* examen af; van 3 was het *voldoend*, van 1 *even voldoende* en van 3 *niet voldoende of gering*.

In de overige vakken zijn zeer goede examina afgelegd; slechts één der kandidaten, die wellicht een minder helder en gelukkig oogonblik had, verkreeg *onvoldoende*; van de overigen werd één met *uitmuntend*, één met *zeer goed*, 2 met *goed*, 2 met *voldoende* en 2 met *even voldoende* aangekeekend.

Bijna uitsluitend werd ondervraagd over hetgeen door eigen aanschouwing bekend was. Hierdoor bleek dat de meesten met vrucht een vrij groot aantal fabrieken bezocht hadden.

c. *De natuurkunde en hare voornaamste toepassingen.*

Eene bijna algemeene opmerking was de overgroote omslagtigheid bij het beantwoorden der schriftelijke vragen, vooral van het eerste der opgegeven vraagstukken.

De meeste kandidaten bepaalden zich bij de vraag over de inductie-verschijnselen tot de klos van Ruhmkorff, en beschreven daarna de telegraaph, waardoor zij blijken gaven deze voor eene toepassing der inductieverschijnselen te houden. Het mondeling examen liep over verschillende onderdeelen; over het algemeen was de kennis gebrekkig.

Slechts enkelen waren bekend met het vormen van beelden door spiegels en lenzen; slechts een kandidaat legde een *zeer goed*, 1 een *goed*, 2 een *voldoend*, 2 een *even voldoende* en 2 een *niet voldoende* examen af.

d. *De scheikunde en hare voornaamste toepassingen.*

Bij dit examen moet men in aanmerking nemen dat de vragen voor het schriftelijk werk zeer eenvoudig waren, en daarbij eene ruime keuze aan de kandidaten werd gelaten; dat verder de eischen bij het mondeling examen volstrekt niet te hoog waren gesteld, omdat er slechts gevraagd werd naar datgene wat de kandidaten zelfden getuigen in hunne lessen behandeld te hebben; de algemeene indruk van dat examen kan als vrij gunstig worden beschouwd, daar geen der kandidaten een *onvoldoend* examen aflegde.

Het schriftelijke werk was bij 5 hunner beter dan de mondelinge antwoorden, doch over het algemeen zeer goed. De uitslag was dat 2 kandidaten een *uitmuntend*, 3 een *goed* en de 3 overigen een *even voldoende* examen aflegden.

e. *De beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.*

Bij dit examen werd ieder candidaat ondervraagd over al de in het Voorschrift opgenoemde hoofdpunten; elk tweetal kandidaten gedurende twee uren.

Van geen der kandidaten is de kennis onvoldoende gebleken, van 3 *goed*, van 1 *zeer goed*.

a. *Delfstofkunde.* Voor het ondervragen over de kristalstelsels werd, zoowel van kristallen als van kristalmodellen gebruik gemaakt; eveneens dienden voortdurend voorwerpen, als: kwarts, kalkspaat, gips, hornblende, ertsen van zware metalen enz. Dit examen leverde bevredigende uitkomsten op, daar de kennis van 1 candidaat als *zeer goed*, van 2 als *goed*, van 4 als *voldoende*, van 1 als *even voldoende* werd aangekeekend.

b. *Aardkunde.* Het examen liep over al de in het voorschrift opgenoemde punten; bovendien werd stil gestaan bij de veranderingen, die de oppervlakte der aarde ondergaat door de werkingen van het water, vulkanische werkingen, bij het ontstaan der koraalriffen enz. Slechts van 2 bleek de kennis niet meer dan *even voldoende* of *voldoende*, van 3 anderen werd de kennis als *goed*, van 2 als *zeer goed*, van 1 als *zeer uitmuntend* aangekeekend.

c. *Plantkunde.* De kennis van het samenstel der planten en het stelsel van LINNAEUS was over het algemeen vrij voldoende; allen gaven ook blijken enkele natuurlijke familien door het waarnemen van levende planten te hebben leeren kennen, waarvoor de keuze vooral gevallen was op de lip-, kruis-, vlinder- en zamengesteld-bloemigen, grassen en een paar andere groote familien. Waarschijnlijk ten gevolge daarvan, dat de plantkunde meer in de eerste jaren van den cursus beoefend wordt, was de kennis minder grondig dan van de delfstof- en aardkunde; zij werd van 1 candidaat *uistekend*, van 1 *zeer goed*, van 1 *goed*, van 4 *voldoende*, van 1 *onvoldoende* gerekend.

d. *Dierkunde.* De uitslag van het examen in de dierkunde was gunstig; zoowel de levensverrigtingen en het samenstel van het dierlijke ligchaam, als de verdeling in typen en klassen stond den kandidaten vrij duidelijk voor den geest, terwijl allen met meer dan eene klasse nader bekend waren. Van 1 der kandidaten werd de kennis als *zeer goed*, van 2 als *goed*, van 4 als *voldoende*, van 1 als *even voldoende* aangemerkt.

f. *De beginselen der kosmographie.*

Dit examen was ongunstig te noemen; de meesten waren niet in staat de eenvoudigste vraagstukken met de globe op te lossen; van slechts 1 candidaat was het examen *goed*, van een ander *voldoende*, van twee *even voldoende*, van 1 *onvoldoende* en van de 3 overigen *gering*.

g. *De gronden van de gemeente-, provinciale en staatsinrigting van Nederland.*

De uitslag van dit examen kan over 't geheel gunstig genoemd worden; de kandidaten gaven zonder uitzondering blijken van vertrouwdheid met de staatsinstellingen

niet alleen van Nederland, maar ook van onze Oost-Indische koloniën; de kennis evenwel van Nederlandsch West-Indië liet te wenschen over. Van 2 candidaten was het examen *uitmuntend*, van 2 anderen was het *goed* en van de 4 overigen *voldoende*.

h. De staatshuishoudkunde en de statistiek.

Van de staatshuishoudkunde had de groote meerderheid der candidaten eene niet dan oppervlakkige kennis verkregen. De meesten waren met de groote hoofdstukken der wetenschap voldoende bekend en hadden bovendien eene vrij juiste voorstelling van de eigenaardige licht- en schaduwzijden, die de moderne maatschappij bij haar streven naar stoffelijke welvaart oplevert.

Bij het examen in de statistiek was het niet moeilijk op te merken dat de Indische toestanden met grooter voorliefde waren bestudeerd dan de Nederlandsche.

De meesten waren beter met het cultuuratelsel en de teelt der koloniale producten, dan met den toestand der verschillende nijverheidstakken in Nederland vertrouwd. De uitslag was dat 1 candidaat een *uitmuntend*, 1 een *goed*, 3 een *goed*, 2 een *voldoend* en 1 een *even voldoende* examen aflegden.

i. De aardrijkskunde.

De eerste alinea der voorgeschreven punten werd bij de kosmographie, de tweede bij de aardkunde behandeld. Het examen over de in de derde alinea genoemde punten was ver van voldoende; de meeste candidaten konden zich slechts moeilijk de ligging van landen en plaatsen voorstellen, terwijl, op eene enkele uitzondering na, niet één in staat was om in losse ontrekken het een of ander land af te beelden. De eenvoudige vragen bleven dikwijls onbeantwoord; zelfs liet het elementaire gedeelte der aardrijkskunde veel te wenschen over. Slechts één candidaat verwierf *goed*, een ander *voldoende*, van de overigen waren 2 *even voldoende*, 2 *onvoldoende* en 2 *gering*.

k. De geschiedenis.

Om het den candidaten gemakkelijk te maken, werd met elk tweektal de geschiedenis van één rijk in Europa gedurende de verschillende tijdvakken doorloopen, en daaraan de geschiedenis van ons vaderland vastgeknoot. Enkele candidaten hadden slechts eenige namen en feiten gaven in het hoofd, terwijl anderen meenden dat bij het geven van antwoord een eeuw of wat verschil weinig betoekende, of verwarring van namen geoorloofd was; het met oordeel bespreken van oorzaken en gevolgen, de kennis van de ontwikkeling der Europeesche Statenstelsels, enz., liet bij de meesten zeer veel te wenschen over, hetwelk ook bleek uit het ingeloverde schriftelijke werk, waarin meer holklinkende volzinnen, dan gezonde redeneringen te vinden waren. Slechts aan twee candidaten kon *goed* worden toegekend, terwijl 1 *voldoende*, 1 *even voldoende* was, en de 4 overigen met *onvoldoende* of *gering* moesten worden aange-tekend.

l. De Nederlandsche taal en letterkunde.

Eene opmerking, welke reeds moermalen gemaakt is, gold ook bij dit examen, daar zowel het schriftelijk werk als de mondelinge antwoorden duidelijke blijken gaven van groote verwaarloozing der moedertaal, en zorgeloosheid in het nauwkeurig schrijven. Werktuiglijk konden soms eenige regels der spraakkunst worden opgezegt, doch de toepassing daarvan bij het schrijven liet veel te wenschen over. Wanneer ook het Nederlandsch bij het overige schriftelijke werk in aanmerking was genomen, zou de uitslag nog ongunstiger zijn geweest. De meeste candidaten hadden onderwijls geadoelde volgens de regelen der nieuwe spelling, doch konden zich in het geheel geen rekenschap geven van de redenen van sommige schrijfwijzen.

De kennis der letterkunde was bij de meesten eenigzins beter, hoewel slechts enkelen blijken gaven met oordeel het een en ander gelezen te hebben.

De uitslag was dus ver van bevredigend; slechts 3 can-

didaten deden een *voldoend* examen, 2 werden met *even voldoende*, 2 met *onvoldoende*, en zelfs één moest met *gering* worden aange-tekend.

m, n. De Fransche en Engelsche talen en letterkunde.

Wat het examen in de Fransche en Engelsche talen betreft, de uitslag daarvan was zeer verschillend.

In 't algemeen was de kennis der spraakkunst bij de meeste candidaten onvoldoende, en gaf het onderzoek daarnaar den indruk, dat zij zich daarmede in den laatsten tijd weinig hadden bezig gehouden. Dit bleek vooral uit de fouten in het schriftelijke werk, waarvan het aantal bij vele candidaten buitengewoon groot was. Bij het bespreken daarvan op het mondeling examen bleek evenwel, dat de fouten meer nog 't gevolg van slordigheid dan van gebrek aan grammaticale kennis waren.

Bij slechts enkele candidaten bleek het tegendeel.

De uitspraak was bij de meesten voldoende, bij enkelen zeer onvoldoende, doch de Commissie schreef dit hoofdzaaklijk toe aan de samenstelling van de spraakorganen, daar zij van oordeel was dat het den besten onderwijzer niet gelukken zoude die fout bij enkelen geheel te verbeteren.

Over het algemeen bedienden zich de candidaten met tamelijke gemakkelijheid van beide talen bij het mondeling onderzoek, en hadden sommigen door de wijze van behandeling van 't onderwerp voor 't opstel getoond vrij goed in den geest van de talen te zijn doorgedrongen. Bij 't behandelen van de hoofdtijdvakken der letterkunde bleek zeer duidelijk dat zij, die de taal het gemakkelijkst wisten te behandelen, liefhebbers van lectuur in vreemde talen waren. Enkelen, die de gewoonte niet hadden voor uitspanning vreemde talen te lezen, drukten zich en in hunne opstellen en mondeling allerongelukkigst uit. De verklaring van het gelezene ging over 't algemeen goed, bij enkelen zelfs bijzonder goed, en 't bleek in meer dan één geval, dat de candidaten enkele stukken en zelfs geheele werken, zoowel proza als poëzij, met oordeel en met vrucht gelezen hadden. In 't algemeen was de letterkundige kennis beter dan de spraakkundige, waarbij het wenschelijke bleek, dat men de eerste niet ten koste van de laatste te hoog opvoere, en dat de gronden der spraakkunst ook in de hoogere klassen van tijd tot tijd ernstig moeten herhaald, en de leerlingen vooral bestendig in de toepassing der regelen dienen geoefend te worden, daar de slordigheid in de toepassing daarvan, ook zelfs bij de besten, in 't oogvallend werd geoordeeld.

o. De Hoogduitsche taal en letterkunde.

Het examen in de Hoogduitsche taal en letterkunde droeg over 't geheel het kenmerk van middelmatigheid; geen der aspiranten kon *gezegd* worden daarin *onvoldoende* te zijn, maar ook geen verlief zich boven *goed*, zoodat de cijfers afwisselden tusschen 5 en 8.

Voor het schriftelijke werk hadden 5 eene beschrijving van hunne geboorteplaats, 2 Columbus, 1 het water in dienst des menschen gekozen. Van deze opstellen zou or één *uitmuntend* hebben mogen heeten, zoo het niet ontsierd was door een aantal taalfouten, uit onoplettendheid voortgekomen, die ook in andere werden aangetroffen, en van welke slechts één opstel bijna geheel vrij was; het eerstgenoemde was goed gedacht en gesteld, en droeg eene Hoogduitsche tint, veel meer dan de overige. Dat niet onkunde, maar onoplettendheid en gebrek aan gewoonte om in de vreemde taal te stellen, de schuld droeg van die taalfouten, werd bewezen door het mondelinge examen, waarbij de begane fouten in den regel door de aspiranten terstond werden verbeterd, en tevens behoorlijk reden gegeven waarom het geschrevene verkeerd was en anders moest zijn. Ook bij het spreken vertoonde zich bij de meesten gebrek aan genoegzame oefening, verraden door fouten tegen de eenvoudigste regels, met welke zij blijkbaar genoegzaam bekend waren. De uitspraak was algemeen voldoende; zoo ook het lezen en vertalen, dat weinig bezwaar gaf; het schijnt dat het veelvuldig gebruik van Hoogduitsche werken bij het bestuderen van onderscheidene vakken daarin veel gemakkelijheid geeft.

Allen waren bekend met de verdeling der letterkunde in tijdvakken, en met eenige voornaame schrijvers, vooral uit den lateren tijd; en deze bekendheid was niet alleen

geput uit bloemlezingen, maar ook verkregen door althans eenige werken in hun geheel te lezen. GÖTTE, SCHILLER en LESSING stonden daarbij op den voorgrond; bij sommigen ook II HEINE.

p. *De beginselen der handelwetenschappen, daaronder die der warenkennis en het boekhouden.*

Het onderzoek in de beginselen der *handelwetenschappen* heeft zich volgens het gegeven voorschrift tot *boekhouden* en *warenkennis* bepaald, terwijl slechts ter loops enkele der belangrijkste onderwerpen uit het handelsregt werden besproken. De weinige vragen over de bewijskracht der boeken, naamloze vennootschappen, faillissementen en het handelspapier gedaan, werden over het geheel voldoende beantwoord.

De beantwoording der schriftelijke vragen in het boekhouden was gebrekkig.

De meesten hadden de opgegeven memoriaalposten geheel verkeerd opgevat.

Het mondeling onderzoek leidde in den regel tot gunstiger resultaat.

Bij de *warenkennis* liet men de keuze der te bespreken artikelen aan de candidaten zelve over, volgens den wenk van het Voorschrift. Desniettegenstaande of wellicht juist daardoor was eene naauwkeurige en op studie gegronde kennis der meest belangrijke handelswaren over het geheel schaarsch. Vooral bij dit vak was eene groote ongelijkheid tusschen de verschillende candidaten te bespeuren, welke echter eerder aan het meerdere of mindere geluk van eene overhaaste keuze dan wel aan een werkelijk verschil in algemeene kennis zal moeten worden toegeschreven. Dezo was bij allen van dien aard dat de vraag oprijst of bij de uitgebreidheid van het studieveld aan de hooger burgerescholen, en de weinige schooluren, welke voor dit vak kunnen worden afgezonderd, het doel des wetgevers, namelijk de bevordering van algemeene kennis van voorwerpen van dagelijksch gebruik, tot nog toe bereikt wordt, en ooit bereikt worden zal.

r. *Het hand- en regtlijng teekenen.*

Het examen in beide vakken kan over het algemeen als zeer voldoende worden beschouwd, daar geen cijfer lager dan 6 behoeft te worden toegekend, welk resultaat als te gunstiger moet beschouwd worden, wanneer men in aanmerking neemt dat de candidaten in de laatste twee jaren betrekkelijk weinig aan het handteekenen gedaan hadden. Het regtlijng teekenen, blijkbaar uit het schriftelijk werk en uit de gewaarmerkte teekeningen, was zóó goed, dat aan 5 candidaten het cijfer 10 kon worden toegekend, terwijl 1 *zeer goed* en de overigen *goed* verkregen.

Aan het einde van haar verslag gekomen heeft de Commissie U te danken voor het in haar gestelde vertrouwen, en U te verzoeken er bij Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken op aan te dringen dit verslag openbaar te maken.

Zwolle, den 15den September 1868.

Namens de Commissie,

J. J. KREENEN, Voorzitter.

W. J. A. HUBERTS, Secretaris.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der hooger burgerescholen in Limburg, in het jaar 1868.

Aan den heer Commissaris des Konings in Limburg.

De Commissie door U, bij besluit van den 25sten Mei 1868, 1ste afd. A, n°. 2015/8, belast met het afnemen van het eind-examen voor de hooger burgerescholen in Lim-

burg, heeft de eer U het volgende verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

Door het » Voorschrift betrekkelijk het eind-examen der hooger burgerscholen, » aan al de Commissien in ons vaderland van wege den Minister toegezonden, is natuurlijk menige vraag omtrent den aard en de inrigting van het examen vervallen, welke zonder dat voorschrift tot beraadslaging aanleiding had kunnen geven. De Commissie kon dan ook in hare eerste vergadering onmiddellijk overgaan tot de verdeling van de onderscheiden vakken en de aanwijzing van de examinatoren voor ieder vak afzonderlijk. Het volgende plan werd daarbij vastgesteld:

a. Wiskunde: de heeren SCHAEFER, HULSMANN, LAMERS en PLEMP.

b. Werktuigkunde en technologie: de heeren PLEMP, HULSMANN, LAMERS, BOGAERT en SCHAEFER.

c. Natuurkunde: de heeren HULSMANN, LAMERS, JESSÉ en SCHAEFER.

d. Scheikunde: de heeren LAMERS, SCHAEFER en HULSMANN.

e. Delfstof-, aard-, plant- en dierkunde: de heeren LAMERS, SCHAEFER en HULSMANN.

f. Kosmographie: de heeren: HULSMANN, SCHAEFER en DE GROOT.

g. Staatsinrigting: de heeren DE SAIN en JESSÉ.

h. Staatshuishoudkunde en statistiek: de heeren DE SAIN en JESSÉ.

i. Aardrijkskunde: de heeren DE GROOT, KOK, BOOSTEN en ROBBE.

k. Geschiedenis: de heeren DE GROOT, DE SAIN, ROBBE en KOK.

l. Nederlandsche taal en letterkunde: de heeren DE GROOT, JESSÉ, DE SAIN, ROBBE en KOK.

m. Fransche taal en letterkunde: de heeren BOOSTEN, JESSÉ, DE SAIN en ROBBE.

n. Hoogduitsche taal en letterkunde: de heeren SCHAEFER, LAMERS en HULSMANN.

o. Engelsche taal en letterkunde: de heeren KOK, DE GROOT, ROBBE en BOOSTEN.

p. Handelswetenschappen, warenkennis en boekhouden: de heeren SCHAEFER en DE SAIN.

r. Hand- en regtlijng teekenen: de heeren PLEMP en BOGAERT.

Hierbij werd nog vastgesteld dat, voor zooverre er geene verdeling van het examen over eenig vak noodig was, ieder eerstgenoemd lid zich zoude belasten met het aanbieden der vragen en opgaven, om die te bespreken in eene vergadering daartoe te beleggen, en tevens het mondeling examen op zich zoude nemen, voor zooverre zulk een examen was voorgeschreven. Bij de wiskunde werd de verdeling aldus geregeld, dat de heer SCHAEFER zoude belast zijn met het opstellen der vragen en met het mondeling examen in rekenkunde, stekunde en driehoeksmeting, terwijl aan den heer HULSMANN de meetkunde (ook de beschrijvende) werd opgedragen. Bij de geschiedenis werd de heer DE GROOT voor de oude, en de heer DE SAIN voor de middel-euwsche, de nieuwe geschiedenis en die des vaderlands aangewezen: terwijl eindelijk nog, wat de aardrijkskunde betreft, de heer DE GROOT dat gedeelte van dit vak zoude op zich nemen, hetwelk is aangeduid in de derde alineë onder I, voorkomende in de » Bijlage » van het Voorschrift. Eene tweede vergadering werd bij gevolg belegd om de opgaven en vragen te bespreken, die door het aangewezen lid der Commissie werden voorgesteld om vervolgens door den voorzitter aan de heeren inspecteurs te worden toegezonden.

Na de oproeping door den voorzitter hebben zich nog

candidaten aangemeld om tot het examen te worden toegelaten. Daarvan waren er drie van de Rijks-hoogere burgerschool te Roermond en zes van de hogere burgerschool te Maastricht. Het schriftelijk werk werd aan iederen hoogere burgerschool onder het vereischte toezigt gemaakt en onmiddellijk bij den voorzitter der Commissie ingeleverd, in strikte overeenstemming met het ministeriele *Voorschrift*, gelijk uit de toegevoegde processen-verbaal gebleken is. Na de beoordeeling door den benoemden examiner werd met de overige leden voor een of ander vak aangewezen beraadslaagd over het praedicaat aan het werk toegekend. Slechts een enkel geval heeft zich voorgedaan, waarin het oorspronkelijk toegekende cijfer werd gewijzigd, waarvan dan ook op het schriftelijk werk aantekening is geschied.

Het mondeling examen heeft vier dagen aangehouden, zijde het maximum van den tijd volgens het vroeger vermelde *Voorschrift* aan dat examen voor iederen leerling toegestaan. Gedurende die dagen waren de kandidaten van

's morgens 9 uren tot 1 uur in den namiddag en vervolgens van 4 uren tot 6 uren des namiddags bezig, met uitzondering van één dag, toen het examen in het handteekenen hen tot 8 uren des avonds aan het werk hield. Des morgens werd daarbij een half uur pauze toegestaan. Na den afloop van het examen op iederen dag bleef de Commissie bijeen om aldus, nog onder den indruk van het mondeling examen, over het eind-cijfer te beraadslagen, waartoe mondeling zoowel als schriftelijk onderzoek kon doen besluiten. De inrigting van het examen was gelijk aan die van vroeger; alle kandidaten waren bij het onderwerpen tegenwoordig en werden ook in tegenwoordigheid van de geheele Commissie ondervraagd. De uitslag van de beraadslagingen in de laatste vergadering was, dat acht van de negen kandidaten het getuigschrift van voldoende afgelegd examen verkregen. Uit het volgende overzicht blijkt hoeveel malen voor elk vak een der cijfers van het *Voorschrift* is toegekend, voor zoverre de beoordeeling de voorgeschreven praedicaten toegepast heeft.

VAKKEN naar de opgave van het getuigschrift.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEKEND HET CIJFER							Getal kandidaten.	
	9	8	7	6	5	4	3	beneeden	of daarenboven.
Wiskunde	2	2	"	2	1	1	1	2	7
Werktuigkunde enz.	"	2	5	"	2	"	"	"	9
Natuurkunde	3	1	4	"	1	"	"	"	9
Scheikunde	1	3	1	"	2	2	"	2	7
Natuurlijke historie	"	3	5	1	"	"	"	"	9
Kosmographie	1	3	4	1	"	"	"	"	9
Staatsinstellingen	"	1	4	4	"	"	"	"	9
Staatshuishoudkunde en statistiek	"	1	4	4	"	"	"	"	9
Aardrijkskunde	2	1	2	2	2	"	"	"	9
Geschiedenis	"	1	1	4	3	"	"	"	9
Nederlandsche taal en letterkunde	"	4	2	"	2	1	"	1	8
Fransche taal en letterkunde	"	3	2	1	3	"	"	"	9
Engelsche taal en letterkunde	1	2	1	2	3	"	"	"	9
Hoogduitsche taal en letterkunde	"	1	1	3	1	3	"	3	6
Handelswetenschappen enz.	"	4	3	1	1	"	"	"	9
Hand- en regtlĳnig teekenen	2	1	3	2	1	"	"	"	9

Uit de thans volgende tabel blijkt hoeveel malen eenig cijfer aan iederen candidaat is toegekend. De kandidaten worden daarbij door de letters *a, b* enz. aangeduid. Daarbij neme men nog in aanmerking dat de lijst der vakken op het getuigschrift vermeld gevolgd is, zoodat overeenkomstig het aantal der vakken aan iederen candidaat in het geheel 16 praedicaten werden toegekend.

CANDIDATEN.	AANTAL MALEN DAT IS TOEGEKEND HET CIJFER						
	9	8	7	6	5	4	3
<i>a</i>	5	4	3	1	2	1	"
<i>b</i>	3	3	3	2	"	"	"
<i>c</i>	2	9	2	2	1	"	"
<i>d</i>	1	9	5	1	"	"	"
<i>e</i>	1	"	3	2	7	2	1
<i>f</i>	"	6	4	5	"	1	"
<i>g</i>	"	1	8	4	2	1	"
<i>h</i>	"	1	3	6	5	1	"
<i>i</i>	"	"	6	4	5	1	"

Alle verdere gevolgtrekkingen uit deze tabellen af te leiden daarlatende, meent de Commissie echter op één feit opmerkzaam te moeten maken. Het cijfer 7 is het meeste toegepast geworden, en aangezien dit cijfer de betekenis heeft van *goed*, dat is één praedicaat boven *voeldoende*, zoo mag men veiliglijk besluiten, dat de uitslag van het eind-examen allezins bevredigend kan genoemd worden.

Thans laat de Commissie de opmerkingen volgen, waartoe ieder examen afzonderlijk aanleiding gaf.

I. Wiskunde.

De vragen in de wiskunde waren over het algemeen minder goed beantwoord, dan met het oog op de belangrijkheid van het vak kon verwacht worden. Wat de stekunde aangaat, vielen schoten te kort in de beantwoording van de vraag uit de renteberekening, alsmede in het vinden van de vergelijking voor de oplossing van het derde vraagstuk. In de meetkunde hadden eenige kandidaten bij het eerste vraagstuk geen bewijs van de aangehaalde formule geleverd, terwijl bij het tweede vraagstuk de denkbeelden van enkele vrij verward bleken te zijn. In de trigonometrie was de uitslag betrekkelijk de minste. Daarin scheen bij zeer vele kandidaten de formule voor de berekening met logaritmen onbekend, zoodat het eerste vraagstuk met de formule $c^2 = a^2 + b^2 - 2ab \cos. c$ opgelost was, terwijl

bij de berekening daarvan geen gebruik van de log. van Gauss gemaakt werd. Bij anderen deed zich de fout voor, dat zij bij het zoeken van log. cos. optelden in plaats van aftrokken. Over het algemeen was eene mindere goeiofendheid in het oplossen van dergelijke vraagstukken merkbaar. Meer bevreemdend was de uitkomst in de beschrijvende meetkunde; daarin hebben enkele kandidaten zelfs uitgemaakt. Aan het mondeling examen, dat onder twee examinatoren verdeeld was, zijn 5 uren toegestaan, en wel 1½ uur voor reken- en stekunde, 1½ uur voor meetkunde, een uur voor trigonometrie en mede een uur voor beschrijvende meetkunde. Ook bij dit examen hebben de kandidaten in de beschrijvende meetkunde meer blijken van kundigheden aan den dag gelegd dan in de andere onderdeelen der wiskunde. Dit is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat de kandidaten zich in het laatste studiejaar met meer bijzondere ijver op de beschrijvende meetkunde hebben toegelegd en daarentegen de beoefening der deelen, welke in de jaren te voren behandeld waren min of meer verwaarloosden. De uitslag van het schriftelijk en mondeling examen was, dat aan twee kandidaten het praedicaat *zeer goed*, aan twee dat van *goed*, aan twee dat van *voldoende*, aan één dat van *even voldoende*, aan één *onvoldoende* en aan één *gering* werd toegekend.

II. Theoretische en toegepaste mechanica, kennis van werktuigen en van technologie.

Over het algemeen was de uitslag van het schriftelijk examen niet zoo gunstig als kon verwacht worden. Die minder gunstige uitslag was bij de meeste kandidaten het gevolg van verkeerde of gebrokkige beantwoording van de eerste vraag. Het mondeling onderzoek echter, ook vooral dat in de theoretische mechanica, gaf aanleiding tot het toekennen van een hooger cijfer aan de meeste kandidaten.

III. Natuurkunde.

De schriftelijke vragen in de natuurkunde zijn over het algemeen bevredigend beantwoord geworden. Opmerkelijk was het, dat bij verreweg de meeste kandidaten aan het opstel een beter cijfer kon toegekend worden dan aan de oplossing der natuurkundige vraagstukken, zoodat hieruit de gevolgtrekking kan gemaakt worden, dat zij in de oplossing van dergelijke vraagstukken minder goeiofend waren dan in de verklaring der theorie. Slechts bij enkele kandidaten was het juist omgekeerd, zoodat bij hen de opmerking ook tot het tegenovergestelde besluit aanleiding gaf. Voor het schriftelijk werk is aan één der kandidaten het praedicaat *zeer goed*, aan twee *goed*, aan één *voldoende*, aan vier *even voldoende* en aan één *onvoldoende* toegekend. Het mondeling onderzoek, waaraan 1½ uur besteed is geworden, liep over verschillende onderdeelen der natuurkunde, in dier voege dat aan iederen candidaat een onderwerp werd opgegeven, waarover hij meer uitvoerig had te spreken, en vervolgens uit verschillende gedeelten van het vak beknopte vragen gedaan werden. De uitslag van dit onderzoek was over het algemeen zeer gunstig, daar drie kandidaten de hun gestelde vragen *zeer goed*, vijf *goed* en één *voldoende* beantwoord hebben.

IV. Scheikunde.

Het schriftelijk werk over de scheikunde kan vrij voldoende genoemd worden. Met uitzondering van twee kandidaten hadden alle het opgegeven stoechiometrisch vraagstuk juist opgelost en een goed resultaat verkregen, schoon sommigen daarbij een omslagigen weg gevolgd waren. Het opstel daarentegen liet bij de grootere helft der kandidaten wat volledigheid en nauwkeurigheid betreft, nog al te wenschen over; enkele waren zelfs van min of meer aanmerkelijke fouten niet vrij te spreken. Bij het mondeling onderzoek, waaraan 1½ uur besteed werd, zijn vooreerst eenige vragen uit de verschillende onderdeelen van de gewone scheikunde gedaan, terwijl vervolgens de kwalitative scheikundige analyse van een zoutmengsel met hen doorloopen werd. Onderscheiden kandidaten gaven ook hierbij blijk van voldoende kennis, schoon het bij enkele bleek, dat zij nog zeer weinig doorgedrongen waren in het juiste

begrip van scheikundige wetten en processen. Het schieen, dat eenige kandidaten de scheikundige analyse slechts werktuigelijk beoefend hadden, daar zij geen rekenschap wisten te geven van de processen en verschijnselen daarbij voorkomende.

V. Delfstof-, aard-, plant- en dierkunde.

In deze vakken, waarin gedurende ruim twee uren alleen mondeling werd geëxamineerd en de vragen over de verschillende onderdeelen liepen, hebben de kandidaten over het algemeen vrij goed voldaan. Bijzonder goed antwoordden zij op de vragen over de systemen van kristalvorming en delfstofkunde en over den bouw en levensverrigtingen van het dier- en plantenlichaam; minder goed daarentegen op die over aardkunde en de bijzondere plantkunde. Bij het examen werd doorlopend gebruik gemaakt van kristalmodellen, mineralen, levende planten en voorwerpen uit het dierenrijk.

VI. Kosmographie.

In de kosmographie is een uur mondeling geëxamineerd geworden. Daaruit bleek, dat alle kandidaten zonder uitzondering, genoegzame kennis in dit vak hadden verkregen en heldere denkbeelden over de verschijnselen in de ruimte hadden opgedaan. De vragen liepen over de verschillende coördinatie-stelsels ter bepaling van den plaats eener ster aan den hemel, over het zonnestelsel, de aberratie van het licht, de tijdrekening enz.

VII. Staatsinrigting, staatshuishoudkunde en statistiek.

Acht kandidaten van de negen hadden meer of minder breedvoerig de staatshuishoudkundige vraag over het geld behandeld, terwijl één over de circulatie-banken geschreven had. Zoowel het schriftelijk werk als het mondeling onderzoek gaf bevredigende uitkomsten. Meer nauwkeurigheid echter in het geven van sommige definitien, bijv. van waarde, prijs, kapitaal, ware wenschelijk geweest. Het mondeling onderzoek in de staatsinrigting en de statistiek deed zien, dat alle kandidaten in meer of mindere mate aan de vereischten, door het programma gesteld, voldeden.

VIII. Aardrijkskunde.

Het onderzoek in dit vak bestond uit dat gedeelte, bedoeld in het derde lid van de aanwijzing daaromtrent in de bijlage van het *Voorschrift*. Ofschoon de meeste kandidaten met de hoofdzaken en vooral met onze kolonien en bezittingen toonden bekend te zijn, was het toch ook merkbaar, dat aan dit vak bij het einde van den leercurfus weinig tijd besteed was.

IX. Geschiedenis.

Bij geen der kandidaten was het schriftelijk werk onvoldoende, hetgeen ook gedeeltelijk kan verklaard worden door de ruime keuze van onderwerpen, uit welke dat over de regering van LOBEWIK NAPOLEON door het meerendeel der kandidaten ter behandeling genomen was. Bij het mondeling onderzoek bleek het dat de geschiedenis des vaderlands door de meeste examinandati slechts weinig in hun laatsten studietijd was beoefend geworden, en dat hetgeen zij er van mededeelden de vrucht was van vroegere studie. Weinig kandidaten ook toonden een juist begrip te hebben van den vroegeren staatkundigen toestand van ons land.

X. Nederlandsche taal en letterkunde.

Uit de opgegeven opstellen was door de meeste kandidaten de keuze gedaan over een geheel vrij onderwerp; één had "de Mulderkring" tot stoffe van behandeling gekozen. Verreweg het grootste gedeelte toonde de taal vrij zuiver te kunnen schrijven, en mocht ook al de stijl hier en daar iets te wenschen overlaten, zoo bestond er evenwel geen bezwaar om alle kandidaten, uitgezonderd één, het praed-

dicaat voldoende of daarboven toe te kennen. Het mondeling onderzoek bestond in het lezen en verklaren van een gedeelte van het vijfde bedrijf van GYSBRECHT VAN AEMSTEL, waaruit bleek, dat de meesten zich op het lezen van VONDEL hadden toegelegd, terwijl door de daarbij te pas gebragte vragen den examiner de overtuiging werd gegeven, dat de candidaten een vrij goed overzicht hadden van onze letterkunde.

XI. Fransche taal en letterkunde.

Bij het schriftelijk werk hadden de candidaten zonder uitzondering een geschiedkundig onderwerp gekozen. De uitkomst van dit examen was, uit een taalkundig oogpunt beschouwd, gunstig te noemen. Het voornamelijk struikelblok was het juiste gebruik van de tijden der werkwoorden. Ook de interpunctie liet hier en daar te wenschen over. Bij het mondeling examen, dat uit het lezen en verklaren bestond van stukken uit RACINE, BOILEAU, MOLIÈRE, LA FONTAINE enz., werden mede de moeilijkste punten der spraakkunst behandeld; tevens werd aan de candidaten gelegenheid gegeven tot het herstellen der fouten in het schriftelijk werk gemaakt. Bij het bespreken der tijden wisten de meeste candidaten wel goede definitien van het *imparfait*, *passé défini* en *passé indéfini* te geven, maar in de toepassing haperde het altijd. Aanhoudende oefening kan in dit voor Nederlanders inderdaad moeilijk punt verbetering te weeg brengen. Nog beantwoordden de candidaten vrij voldoende eenige vragen over de geschiedenis der letterkunde van de XVIIde eeuw tot op onzen tijd. Ook de uitspraak en de vaardigheid in het spreken was over het algemeen vrij bevredigend.

XII. Engelsche taal en letterkunde.

Bij het schriftelijk examen hadden de candidaten op slechts twee uitzonderingen na MARY STUART tot onderwerp van hun opstel gekozen. Daaruit bleek dat ten minste vier candidaten op voldoende wijze hunne gedachten schriftelijk konden mededeelen, voor zoverre dit van hun kon gevorderd worden. Bij de overige liet de toepassing van de eerste regelen der spraakkunst en zelfs de spelling somtijds veel te wenschen over. Bij die gebrekkige spelling scheen het als of enkele zich volstrekt niet geoefend hadden in het behoorlijk onderscheiden der homonymen. Gedurende het mondeling onderzoek werd een stuk van BYRON gelezen en verklaard, en naar aanleiding daarvan werden eenige punten taal en stijl betreffende besproken, vooral ook met het oog op de fouten en vergissingen in het schriftelijk werk opgemerkt. Enkele candidaten hebben zich daarbij onderscheiden door een vlieg en juist vertalen in de moedertaal, zoodat zij niet alleen blijk gaven van den zin regt te verstaan, maar ook van vaardigheid in het nauwkeurig en vloeiend wedergeven van de gedachte in het oorspronkelijke verval. Bij de vragen op letterkundig gebied kwam nog uit, dat een drietal candidaten meer in het Engelsch gelezen had dan gewoonlijk verwacht kan worden of het geval is. Een van hen toonde onder andere zeer goed bekend te zijn met de romans van WALTER SCOTT, een ander weder met de werken van BYRON. Bij enkelen heeft dan ook het mondeling onderzoek tot verhooping van het oorspronkelijk toegekende praedicaat aanleiding gegeven. Dit mondeling examen heeft nagenoeg anderhalf uur aangehouden.

XIII. Hoogduitsche taal en letterkunde.

Het schriftelijk werk in de hoogduitsche taal moet, wat het geleverde opstel van vier candidaten betreft, als datgene aangemerkt worden, hetwelk het minst heeft kunnen bevredigen. Deze vier candidaten hebben voor hun schriftelijk werk slechts het praedicaat gering kunnen verwerven, terwijl slechts één van hen door het mondeling examen nog tot even voldoende kon gebragt worden. Deze onbevredigende uitkomst moet toegeschreven worden aan het te weinig letten op de eerste beginselen der spraakkunst en aan gebrekkige oefening in het maken van opstellen.

XIV. Handelswetenschappen.

Het schriftelijk werk heeft aanleiding gegeven tot bij-

zondere tevredenheid. Slechts één candidaat is daarin een weinig te kort geschoten, wat zich echter in het mondeling examen weder eenigzins hersteld heeft. Ook het mondeling onderzoek in warenkennis en boekhouden leidde tot eene bevredigende uitkomst.

XV. Hand- en reghlijng teekenen.

Bij het beoordeelen van het reghlijng teekenen heeft de Commissie gemeend alleen op het teekenenwerk, niet op de meer of minder goede of gebrekkige meetkundige constructie te moeten letten. De uitslag der beoordeeling in dit gedeelte van het vak was, dat aan twee candidaten *even voldoende*, aan drie *voldoende* en aan vier *goed* werd toegerekend. Aan het handteekenen kon uit hoofde van den betrekkelijk korten duur van het examen te weinig tijd worden toegestaan. Eenige vaardigheid, zoowel in het teekenen naar een eenvoudig ornament als naar een voorbeeld, was bij alle candidaten op te merken, bij sommigen zelfs vrij veel bedrevenheid. Ten gevolge van medegebragte gewaarmerkte teekeningen werden eenige praedicaten nog verhoogd.

De Commissie eindigt hare taak met U haren dank te betuigen voor het vertrouwen in haar gesteld.

Maastricht, den 20sten September 1868.

DR. ROBBE, Voorziter.

A. S. KOK, Secretaris.

EINDEXAMEN DER HOOGERE BURGERSCHOLEN IN 1868.

Opgaven voor schriftelijk werk.

STELKUNDE.

(3 UREN.)

De volgende vraagstukken op te lossen:

1. De waarde van x te bepalen uit de vergelijking

$$\sqrt{x + \sqrt{2}} - \sqrt{x - \sqrt{2}} = \sqrt{2}$$

2. Welke is na verloop van n jaren de waarde van een kapitaal k , dat tegen p ten honderd, interest op interest, wordt uitgezet en na verloop van elk jaar met eene som a wordt vermindert?

3. Twee lichamen vertrekken uit twee punten A en B , welker afstand $= d$ is, en bewegen zich met eenparige snelheid elkander te gemoet. Vertrekt het eerste n seconden vroeger dan het tweede, dan ontmoeten zij elkander op het midden tusschen A en B ; vertrekken beiden op hetzelfde oogenblik, dan zijn zij na t seconden nog op een afstand $= b$ van elkander verwijderd. In hoeveel tijd zou elk der beide lichamen den geheelen weg AB afleggen? Bereken de verkregen uitkomst.

GONIOMETRIE EN TRIGONOMETRIE.

(3 UREN.)

1. De zijde c te berekenen van een driehoek, waarvan gegeven is:

$$a = 78,246$$

$$b = 35,928$$

$$C = 47^\circ 12' 35''.$$

2. Bewijs dat

$$2 \operatorname{Bg.} \left(\operatorname{tg} = \frac{1 - \sqrt{1 - x^2}}{x} \right) = \operatorname{Boog} (\sin = x)$$

3. De waarde van φ te bepalen uit:

$$\sin \varphi + \cos \varphi + \operatorname{tg} \varphi + \operatorname{cotg} \varphi = \frac{2}{\sin 2 \varphi}$$

MEETKUNDE.

(3 UREN.)

Op te lossen de volgende vraagstukken:

1. Op eene holle cilindervormige buis rust een bol; de hoogte van het ingezonken segment is gelijk aan den halven straal r der cirkelvormige opening. Men vraagt den inhoud te bepalen van het ingezonken, alsmede van het boven de buis uitstekende segment.

2. Den inhoud te berekenen van een kubus, beschreven in een regten cirkelvormigen kegel, zoodat de hoekpunten van het bovenvlak liggen in het oppervlak des kegels, en het grondvlak van den kubus in het grondvlak des kegels. De straal van het grondvlak des kegels is $= R$, de hoogte $= H$.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

(3 UREN.)

Minstens twee der volgende vraagstukken op te lossen:

1. Den hoek te construeren van een willekeurig gegeven vlak met een vlak, dat door de as gaat.

2. Gegeven zijn eene lijn en een punt daarbuiten. Projecteer den gelijkbeenigen driehoek, waarvan het gegeven punt de top is, de basis in de gegevene lijn ligt, en waarvan de opstaande zijden gelijk zijn aan $\frac{1}{2}$ maal de hoogte des driehoeks.

3. De verticale projectie te vinden van eene lijn, waarvan de horizontale projectie gegeven is en waarvan bekend is, dat zij in een gegeven punt loodrecht staat op eene geveene lijn.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE EN REGTLIJNIG TEEKENEN.

(TIJD ONBEPAALD.)

Projecteer eene regelmatig vijfhoekige piramide, met haar grondvlak staande op het horizontale vlak, en waarvan gegeven zijn:

de lengte van de zijde van het grondvlak $= 7$ centimeters,

de lengte der opstaande ribben . . . 14 "

Ter bepaling van den stand der piramide zijn bij voorkeur de volgende gegevens te bezigen

de afstand van het middelpunt van het grondvlak tot de as $= 11$ centimeters,

de afstand van een der hoekpunten van het grondvlak tot de as $= 5,5$ centimeters.

Projecteer voorts de gemeene doorsnede van de piramide met een vlak, dat door de as gaat en een hoek van 30° maakt met het horizontale vlak, en ontwikkel het oppervlak der schief afgeknotte piramide.

MECHANICA.

(3 UREN.)

Op te lossen de volgende vraagstukken:

1. Eene rechte horizontale staaf rust met een cilindrischen tap in een pan. Het zwaartepunt der staaf is 4 decimeters, de uiteinden der staaf zijn 2 en 6 decimeters van het middelpunt des taps verwijderd. De straal van den tap is 0,3 decimeter, het gewicht der staaf 4 kilogram, de wrijvingscoëfficiënt 0,21. Men vraagt, hoeveel kilogram aan den kortsten arm moeten worden opgehangen, om evenwigt te maken met 25 kilogram aan het uiteinde van den langsten arm?

2. Welke snelheid deelt eene kracht van 30 kilogram aan een ligchaam mede, dat 600 kilogram weegt, wanneer

de kracht 10 seconden werkt? Welken afstand heeft het ligchaam na verloop van dien tijd afgelegd? Hoeveel arbeidsvermogen is er in het ligchaam opgehoopt, en indien de kracht na tien seconden ophoudt te werken en vervangen wordt door een weerstand van 12 kilogram, hoe lang blijft het ligchaam dan nog in beweging en welken weg legt het af?

NATUURKUNDE.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. De latente smeltingswarmte; de bepaling van haar bedrag; toepassingen.

2. De inductiestroom en hunne toepassingen.

NATUURKUNDE.

(3 UREN.)

Op te lossen de volgende vraagstukken:

1. De middellijn van den bol eens kwikthermometers is 12 millim. Het nulpunt der schaal van Celsius bevindt zich 50 millim. boven den bol. De afstand van het vriespunt tot het kookpunt bedraagt 80 millim. Deze afmetingen zijn bepaald bij een temperatuur van 0°C . Men vraagt de doorsnede van de thermometerbuis te bepalen.

De uitzettingscoëfficiënt van kwikzilver is 0,0001822. Verder is bekend dat een staaf van dezelfde glassoort als die, waaruit de thermometer is vervaardigd, van één decimeter lengte bij 10° Reaumur 0,0095 millimeter langer is dan 0° R.

2. Een prisma met een brekenden hoek van 60° geeft aan zekeren lichtstraal een minimum van afwijking van 30° . Hoe groot is de brekings-exponent van de stof, waaruit het prisma is vervaardigd, voor dezen lichtstraal?

SCHEIKUNDE.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. De indeeling der metalen en de gronden waarop zij rust.

2. Phosphorus. De voornaamste verbindingen van dit element, die in de drie rijken der natuur voorkomen. Bereiding.

3. Vetten. Wat men daaronder verstaat. Zeepbereiding.

Te beantwoorden de volgende vraag:

1. 5 gram eener zilverlegering worden in salpeterzuur opgelost; uit de oplossing wordt het zilver door middel eener oplossing van keukenzout neergeslagen. Indien nu deze keukenzout-oplossing 58,5 gram NaCl per liter bevat en er 41,5 kub. centimeters noodig zijn, om al het zilver neer te slaan, hoeveel per cent zilver bevat dan de legering?

Na = 23, Cl = 35,5, Ag = 108.

STAATSHUISHOUDEKUNDE.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. Volksrijkdom; met aanwijzing van den nadeeligen invloed, dien vroegere minder juiste opvattingen hebben te weeg gebracht. (Mercantiel stelsel.)

2. Ondernemers, arbeiders, kapitalisten; hun aandeel in de productie en de opbrengst.

3. Geld. Waartoe het dient. Onderscheidene soorten

van geld. Regeling van aanmunting en uitgifte in Nederland.

4. Banken. In het bijzonder de werking van circulatiebank, en het vraagstuk van vrijheid of monopolie van laatstgenoemde inrigtingen.

GESCHIEDENIS.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. De val der Stuarts in Engeland.
2. De opstand der Engelsche kolonien in Amerika.
3. Jozef II.
4. De invloed der Fransche revolutie in 1830 op onderscheidene Staten van Europa.
5. De Unie van Utrecht; bij welke gelegenheid werden de bepalingen der Unie overtreden?
6. Nederland onder Lodewijk Napoleon.
7. Vestiging en uitbreiding van de magt der Nederlanders op Java.

NEDERLANDSCHE TAAL.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. Ons volkskarakter.
2. De voordeelen van het meer uitgebreid verkeer der volken.
3. Het woord van eer.
4. Regt door zee.
5. Volkswaarbaarheid.
6. Lodewijk XIV en Willem III.
7. De Muiderkring.

FRANSCHES TAAL.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. Annibal.
2. Fin tragique de Maximilien, Empereur du Mexique.
3. Le prisonnier de St. Hélène.
4. Surprise du chateau de Loevesteyn par Herman de Ruyter.
5. Les aérostats.
6. La profession que je voudrais embrasser.
7. Explosion d'une chaudière dans une fabrique.

HOOGDUIJTSCHES TAAL.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. Wilhelm Tell.

2. Columbus.

3. Die beiden Gracchen zu Rom.

4. Das Wasser in Dienste des Menschen.

5. Beschreibung meines Geburtsortes.

6. Nutzen der Telegraphie für das Leben und die Wissenschaft.

7. Es giebt kein Zeichen der Höflichkeit, welches nicht auf einem sittlichen Grunde ruhe.

ENGELSCHES TAAL.

(3 UREN.)

Een opstel te maken over een der volgende onderwerpen:

1. Mary Stuart.
2. Benjamin Franklin.
3. The Duke of Wellington.
4. The fall of Carthage.
5. The Art of Printing.
6. The barge, the stage-coach and the railway-carriage.
7. Never put off till to-morrow, what can be done to-day.

BOEKHOUDEN.

(2 UREN.)

Te journaliseren de volgende memoriasalposten:

1. Gekocht van P. Klok 20 vaten lijnolie, inhoudende 6025 kan, à f 35 p. 100 kan, met 1 % korting voor contant f

2. Verkocht aan B. Groen 100 balen rijst, wegende netto 18 650 kilo, à f 9 1/2 p. 50 kilo op 3 maanden, met bijberekening van f 6,25 onkosten en 2 % commissie.

3. Van C. Rijkhart ter leen ontvangen f 10 000.

4. Factuur gezonden aan C. Laplace te Havre over 1 vat Ceylon-koffij, wegende bruto 450 kilo, tar. 36 kilo, à 52 c. p. kilo à contant met korting van 1 %/s, met bijberekening van f 6,25 onkosten en 2 % commissie.

5. Aan N. N. toegestaan eene vergoeding van te veel berekende provisie ten bedrage van f 20.
(NB. Nog niet uitbetaald.)

6. Aan P. Olie uitbetaald voor 2 maanden huur over een van hem geleend kapitaal f 100.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het eind-examen der landbouwschool in Groningen, in het jaar 1868.

Aan den heer Commissaris des Konings in de provincie Groningen.

De Commissie, benoemd bij Uwe beschikking van 3 Februarij 1868, n°. 14a, 1ste afdeling, tot het afnemen van het eind-examen der landbouwschool in deze provincie, heeft de eer U verslag te doen van hare werkzaamheden. De Commissie heeft hare eerste vergadering gehouden

te Groningen, op den 18den Februarij 1868, om te be-
raadslagen over de regeling van het examen. In overleg
met den heer Inspecteur van het middelbaar onderwijs
dr. W. C. H. STARING werd bepaald dat het zoude aan-
vangen op den 27sten April.

Wat de vakken betreft, waarover het moest loopen,
was de Commissie eenstemmig van oordeel dat, aangezien
art. 57 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50), hou-
dende regeling van het middelbaar onderwijs, na te hebben
voorgescreven dat eind-examens voor de landbouwscholen
worden afgenomen door Commissien, jaarlijks te benoemen
door den Commissaris des Konings in iedere provincie,
waar zoodanige scholen aanwezig zijn, die kundigheden bij
den geëxamineerde verlangd, waarin aan de school onder-
wijs gegeven wordt, hier die vakken moesten in aanmer-
king komen, welke worden onderwezen aan de landhuis-
houdkundige school te Groningen, namelijk:

Wiskunde (stel en meetkunde),
Werktuigkunde,
Natuurkunde,
Scheikunde (onbewerkte en bewerkte),
Kruidkunde,
Dierkunde (algemeene en toegepaste),
Aardkunde,
Staatshuishoudkunde,
Hand- en regtlijnig teekenen,
Toegepaste wiskunde, als landmeten en waterpassen,
Landbouwwerktuigkunde,
Landbouwscheikunde,
Landhuishoudkunde,
Bijzondere landbouw en veeteelt,
Zuivelbereiding,
Tuinbouw,
Praktijk van den landbouw,
Kenniss der huisdieren en leefregelkunde, en
Landbouwboekhouden.

Daar de leerlingen aan deze inrigting bovendien in staat
gesteld worden om onderwijs te ontvangen in den kolo-
nialen landbouw en de toegepaste scheikunde, rees de
vraag of ook hierin zou worden geëxamineerd. Na eenige
discussie werd vastgesteld, dat, daar de lessen in den
kolonialen landbouw alleen worden gegeven aan diegenen
die zich bepaaldelijk tot het bijwonen daarvan hebben
aangemeld, ook het examen in dat vak alleen zal worden
afgenomen aan diegenen die zich afzonderlijk voor het
afleggen daarin hebben aangemeld. De toegepaste schei-
kunde wordt niet van wege de landhuishoudkundige school
onderwezen, maar op een publiek collegie van een der
hoogleraren der hoogeschool te Groningen, weshalve de
Commissie van gevoelen was, dat het niet hare roeping
was ook daarin te examineren.

Daar de leerlingen van de school te Groningen reeds in
een groot gedeelte dezer vakken examen hadden afgelegd,
en dus de meening zou kunnen gekoesterd worden, dat zij
daarin niet op nieuw blijken van bekwaamheid behoeften
te geven, werd de vraag gesteld, welke meening de Com-
missie hieromtrent was toegedaan.

Zij was echter eenstemmig van oordeel, dat zij zich
moest plaatsen op een geheel onzijdig standpunt, en aan
allen die zich zouden aanmelden een volledig examen
moest afnemen.

Hoewel sommige examinandi zich teleurgesteld konden
voelen, omdat zij, na reeds voldoende blijken van bekwaam-
heid te hebben gegeven in sommige vakken, op nieuw
daarin zouden worden geëxamineerd, meende de Com-
missie dat zij, met het oog op de wet, hare taak niet
anders mogt of konde opvatten.

Wat de wijze van examineren betreft, werd in beginsel

aangenomen dat het examen zooveel mogelijk en schri-
ftelijk en mondeling zou worden afgenomen, zoodat hier-
van alleen uitgezonderd werden het teekenen, de praktijk
van den landbouw en het landbouwboekhouden.

In de beide laatste zou niet schriftelijk worden geëxami-
neerd; voor het teekenen zou worden verlangd het on-
toezigt der Commissie vervaardigen van eenige proeven
terwijl bovendien de gelegenheid zou worden verschaft
om reeds door de examinandi vervaardigde en door hun
onderwijzer gewaarmerkte teekeningen over te leggen.

Bovendien werd besloten dat in de scheikunde en
praktisch zou worden geëxamineerd, waartoe door de
hoogleeraar in de scheikunde het laboratorium in de
akademiegebouw werd beschikbaar gesteld.

De verschillende vakken werden zooveel mogelijk met
hunnen aard zóó bijeengevoegd, dat met elke afdeeling een
onderdeel der Commissie zich meer bijzonder zou kunnen
bezighouden, zoodat de heeren

JACOMETTI, REIGER, DE GAVERE, SCHILTHUIS en BOEK
werden aangewezen voor:

Wiskunde,
Staatshuishoudkunde,
Teekenen,
Toegepaste wiskunde, en
Bookhouden.
De heeren VAN HALL, DE GAVERE en BILLROTH voor:
Kruidkunde,
Dierkunde,
Aardkunde, en
Leefregelkunde en kennis der huisdieren.

De heeren BEINS, DE GAVERE en VAN KERKHOFF voor:
Natuurkunde,
Scheikunde,
Landbouwscheikunde, en
Werktuigkunde.

De heeren BOEKE, VAN HALL, JACOMETTI en SCHELT
voor:

Bijzondere landbouw en veeteelt,
Landbouwwerktuigkunde,
Landhuishoudkunde,
Tuinbouw,
Praktijk van den landbouw,
Zuivelbereiding, en
Koloniale landbouw.

Verder werd besloten dat de schriftelijke vragen telken
vóór den aanvang van het examen door de Commissie
zouden worden vastgesteld, op eene voordragt aangeboden
door de sub-commissien, en telkens bestaande uit een dat
betaal. Het mondeling examen zou in ieder vak door één
der leden worden afgenomen, aan niet meer dan één can-
didaat te gelijk, terwijl de overige leden der sub-commissie
zooveel mogelijk allen tegenwoordig waren. Daar evenwel
de Commissie zich in afdeelingen had gesplitst, kon het
examen steeds in twee, somtijds in drie vakken te gelijk
worden afgenomen, waardoor veel tijd werd bespaard.

Een belangrijk punt, dat op de eerste vergadering is
besproken viel, was de duur van het examen in de ver-
schillende vakken te bepalen, als ook de orde waarin de
elkander zouden opvolgen. Als regel werd gesteld dat het
schriftelijk examen zou plaats hebben des voormiddags
van 9—12, het mondeling van 1—4 uur, en dat één can-
didaat niet langer dan ten hoogste twee uren achter elkander
mondeling werd geëxamineerd. De duur van het schriftelij-
k examen blijkt uit de volgende lijst:

V A K K E N.

SCHRIFTELIJK
EXAMEN.

Wiskunde	1 uur.
Werktuigkunde	1 "
Natuurkunde	1 "
Scheikunde	1 1/2 "
Kruidkunde	1 "
Dierkunde	2 "
Aardkunde	3/2 "
Staatshuishoudkunde	1 "
Toegepaste wiskunde	1 "
Landbouwwerktuigkunde	1 "
Landbouwscheikunde	1 1/2 "
Landhuishoudkunde	1 "
Bijzondere landbouw en veeteelt	1 "
Zuivelbereiding	1 "
Tuinbouw	1 "
Praktijk van den landbouw	"
Kennis der huisdieren en leefregelkunde	1 "
Landbouwboekhouden	"
Koloniale landbouw	1/2 "
Totaal	18 uur.

Bovendien werd elk der kandidaten mondeling geëxamineerd gedurende 8 uren, die over de verschillende dagen verdeeld waren.

Voor het praktisch examen in de chemie werd de tijd van drie uur bepaald, terwijl het teekenen kon plaats hebben in die uren, waarin de kandidaten niet anders werden bezig gehouden.

Ook werd de gewichtige vraag besproken, op welke wijze de Commissie haar eindoordeel het best zou opmaken en formuleren, en hieromtrent besloten dat de sub-commissien voorloopig haar oordeel zouden opmaken, terwijl na afloop van het examen de geheele Commissie haar oordeel zoude vaststellen.

Dit zou worden uitgedrukt in cijfers, en wel zoo, dat 1 beteekent *zeer slecht*, 2 *slecht*, 3 *onvoldoende*, 4 *weinig voldoende*, 5 *even voldoende*, 6 *voldoende*, 7 en 8 *goed*, 9 *zeer goed*, 10 *uitmuntend*.

Op de door middel der dagbladen ongeveer den 28sten Maart gedane oproepingen, waarbij als termijn voor de aangifte was bepaald de 15de April, hebben zich vijf kandidaten aangemeld, welke allen zijn verschenen, en het examen, dat van 27 April tot 2 Mei heeft plaats gehad, in zijn geheel hebben afgelegd.

Er hadden zich geene anderen aangemeld dan leerlingen der landhuishoudkundige school te Groningen.

Vier van hen hebben naar het oordeel der Commissie

voldoende blijken van bekwaamheid gegeven, zoodat hun een diploma, waarvan het model is vastgesteld door den Minister van Binnenlandsche Zaken, is uitgereikt. De uitslag mag dus bevreemdend worden genoemd.

Over het algemeen was het getal voldoende cijfers groot, in vergelijking met het getal niet voldoende, zoo als blijkt uit het volgend overzicht:

V A K K E N.	Getal der onvoldoende cijfers 1-4.	Getal der voldoende cijfers 5-10.
Wiskunde	1	4
Natuurkunde	2	3
Scheikunde	1	4
Werktuigkunde	3	2
Kruidkunde	"	5
Dierkunde	1	4
Aardkunde	"	5
Staatshuishoudkunde	2	3
Toegepaste wiskunde	"	5
Landbouwwerktuigkunde	"	5
Landbouwscheikunde	1	4
Landhuishoudkunde	"	5
Tuinbouw	1	4
Praktijk van den landbouw	1	4
Bijzondere landbouw en veeteelt	1	4
Zuivelbereiding	"	5
Kennis der huisdieren	"	5
Landbouwboekhouden	1	4
Teekenen	1	4
Koloniale landbouw	"	4
Totaal	16	83

Vooral blijkt dat, wanneer men bedenkt, dat de candidaat die afgewezen is, in acht vakken onvoldoende was bevonden. Een was in alle vakken voldoende, de overigen schoten hier en daar te kort. Maar omdat zij niet ver beneden het cijfer 5 bleven, slechts één had voor een vak, *het teekenen*, het getal 3 verkregen, en de overige vakken genoegzame stof tot tevredenheid opleverden, meende de Commissie hun het diploma niet te moeten onthouden.

Uit het voorafgaand overzicht blijkt, dat in de vakken, die meer bepaald betrekking hebben op den landbouw, het examen een gunstiger uitslag had dan in de overige. Naauwkeuriger blijkt de uitslag uit de tabel die hier volgt, waarin alle eincijfers zijn opgenomen.

Letter van de candidaten.	Wiskunde.	Natuurkunde.	Scheikunde.	Werktuigkunde.	Kruidkunde.	Dierkunde.	Aardkunde.	Staatshuishoudkunde.	Toegepaste wiskunde.	Landbouwwerktuigkunde.	Landbouwscheikunde.	Landhuishoudkunde.	Tuinbouw.	Praktijk van den landbouw.	Bijzondere landbouw en vee-teelt.	Zuivelbereiding.	Kennis der huisdieren.	Boekhouden.	Teekenen.	Koloniale landbouw.	TOTAAL.
A.	5	4	5	4	7	5	5	4	7	6	5	6	6	6	6	5	5	5	6	6	113
B.	6	6	5	6	7	7	6	6	9	8	6	8	8	9	8	7	6	9	5	" (1)	138
C.	5	6	6	4	8	6	7	6	7	5	5	7	5	5	5	6	5	5	6	5	120
D (2). . .	6	4	3	3	6	6	7	3	6	5	3	5	4	2	3	5	6	3	6	5	96
E.	4	7	5	6	7	4	7	6	6	7	7	6	6	7	7	5	7	8	3	7	124

Het hoogst verkregen eindcijfer was dus 138, gemiddeld 7.26; het laagste der toegelatenen 113, gemiddeld 5.56; de beide anderen 124 en 120, gemiddeld 6.2 en 6. De afgewezenen 96, gemiddeld 4.8.

De Commissie mogt zich verheugen in de tegenwoordigheid van den heer Inspecteur van het middelbaar onderwijs dr. W. C. H. STARING, die het examen van het begin tot het einde, als ook de beraadslagingen over de toelating, heeft bijgewoond.

Omtrent de bijzondere vakken meent de Commissie het volgende te moeten vermelden:

De wiskunde (stel- en meetkunde) en toegepaste wiskunde.

Het examen in deze vakken was voldoende; tot bijzondere opmerkingen heeft het geen aanleiding gegeven.

De natuurkunde en werktuigkunde

In deze vakken werd — zoo als in bijna alle — mondeling en schriftelijk geëxamineerd. Voor het schriftelijk werk werden vragen van verschillende strekking opgegeven; de Commissie was van oordeel dat dit de voorkour verdiende boven het stellen van enkele meer omvangrijke vragen.

Wat de natuurkunde betreft, was het schriftelijk werk over het geheel vrij voldoende. Minder bevredigend waren de cijfers voor de schriftelijke antwoorden in de werktuigkunde, waaronder zelfs een slecht voorkwam. Het mondeling examen over beide vakken voldeed beter dan het schriftelijke. Echter bleek het ook daarbij dat de candidaten minder vorderingen in de werktuigkunde dan in de natuurkunde hadden gemaakt.

Scheikunde.

In de scheikunde was, op eene enkele uitzondering na, het mondeling examen allezins voldoende; de candidaten toonden heldere begrippen omtrent scheikundige werkingen te bezitten en zooveel kennis van bijzonderheden als met het oog op huane verdere studien verwacht kon worden; het schriftelijk examen daarentegen droeg blijken, zoowel van weinig geoefendheid in het behoorlijk stellen, als van gemis aan een ruimeren blik op aanverwante werkingen. Het zwakst bleken de candidaten in het praktisch werken te zijn, waarbij toch slechts geringe eischen, als bijv. van het opsporen van de meest voorkomende zuren en bases gesteld werden. Aan dit niet onbelangrijk gedeelte der scheikundige opleiding was stellig te weinig tijd besteed om eenig blijvend nut voort te brengen.

(1) Onder dit cijfer is geen koloniale landbouw begrepen.

(2) Deze candidaat is afgewezen.

Landbouwscheikunde.

Ten aanzien der landbouwscheikunde was het verschil tusschen het mondeling en schriftelijk examen niet groot; beide waren, zonder juist bijzonder goed te zijn, toch voldoende, ook hier weder buiten rekening gelaten de treurige wijze van redactie.

Zal in toegepaste vakken, zoo als dit, de kennis eene ruime en breede zijn, dan wordt daartoe, zoowel in de zuivere scheikunde als in de natuurkunde, eene mate van ontwikkeling vereischt, die in verband met de vele andere vakken van het examen, nauwelijks bereikbaar is. Van daar dat het geheele examen hierover ook den indruk van iets oppervlakkigs gaf, terwijl tevens de candidaten meer op hun geheugen schenen te steunen, dan op eigen beschouwing en overdenking der ter sprake gebragte feiten.

Kruidkunde. Dierkunde. Aardkunde.

Over het examen in deze vakken was men wel voldaan.

Staatshuishoudkunde.

De indruk van het mondeling examen in dit vak was gunstiger dan die van het schriftelijk werk, waarin de meeste candidaten wel toonden de hun voorgelegde vragen te begrijpen en te kunnen beantwoorden, maar hun betoog miste de noodige helderheid, beknoptheid en nauwkeurigheid.

Terwijl men dit gedeeltelijk daaraan kan toeschrijven dat het hun ontbrak aan vaardigheid om hunne godachten uit te drukken, van den anderen kant waren zij, zoo als onder andere bleek uit de keuze der voorbeelden die zij nu en dan aanvoerden, niet onbekend met het belang dat de staatshuishoudkunde heeft, ook voor den landbouw.

Bij het mondeling examen toonden de candidaten bijna allen vrij goed bekend te zijn met de eerste beginselen der wetenschap. Onderwerpen als kapitaal, verdeling van arbeid, werktuigen, vervoermiddelen, crediet, credietpapier, concurrentie, pachtstelsels, assurantie, vrijheid van handel enz., werden met hen besproken.

Landbouweerkerktuigkunde, landhuishoudkunde, tuinbouw en zuivelbereiding.

Deze vakken, vooral de beide eerste, gaven stof tot tevredenheid.

Praktijk van den landbouw.

Dit examen werd alleen mondeling afgenomen. Vele vragen werden gedaan over inrigting van landbouw-gebouwen, stallen enz., over de uitvoering van het draineren, over het bevoelen der gronden enz.

Behalve één, die het cijfer *stecht* verkreeg, was de uitslag vrij voldoende. Het was merkwaardig hoe velen der candidaten hunne kennis en begrip van scheikunde overal in hunne antwoorden toepasten.

Bijzondere landbouw en veeteelt.

Bij één der candidaten, dezelfde die in meer vakken te kort schoot, liet het examen nog al te wenschen over.

Kennis der huisdieren en leefregelkunde.

Het examen in dit vak liep over beginselen der ontleedkunde, kennis van den uiterlijken vorm, kennis der rassen, ziekten- en geneesleer der huisdieren, alsmede vee fokkerij en leefregelkunde. Het gaf reden tot tevredenheid, vooral bij een tweetal candidaten.

Teekenen.

Voor het handteekenen werd verlangd het schetsen van een model van een werktuig uit de verzameling voor den landbouw. Voor het regtlijnig teekenen werden enkele vraagstukken opgegeven. De uitslag was weinig boven het middelmatige, bij een enkelen zelfs bepaald onvoldoende.

Koloniale landbouw.

De kennis van dit vak was voldoende bij de vier jongelieden, die daarin geëxamineerd zijn. Bij één van hen getuigde dit vak van bijzondere vlijt. Het mondeling examen was echter ook hier beter dan het schriftelijke, iets dat ook over eenige andere vakken opgemerkt is, zoodat men wel als eene algemeene opmerking mag doen gelden, dat het voor jongelieden, die zich voor zoodanig examen bestemmen, nuttig zijn zal zich in het maken van schriftelijke opstellen over onderscheidene vakken van wetenschap te oefenen.

De Commissie neemt de vrijheid U voor te stellen aan dit verslag met de bijlage, bevattende de vragen ter schriftelijke beantwoording opgegeven, openbaarheid te geven, en meent hiërmede hare taak te hebben volbragt.

Groningen, 20 Junij 1868.

P. J. VAN KERCKHOFF.

Voorzitter.

W. A. REIGER.

Secretaris.

Wiskunde.

I. Waarom is iedere grootheid met een negativen magts-exponent, gelijk aan de eenheid gedeeld door dezelfde grootheid met denzelfden positiven exponent?

II. Wat is de waarde van x in de vergelijking:

$$\frac{(c-d)^2}{a \times b} \times x = \frac{c-d}{a \times b} x \times a \times b?$$

III. Door welke formules wordt het ronde oppervlak eens regten cirkelvormigen kegels uitgedrukt? Geef het bewijs voor deze formules.

IV. Van eenen regthoek is de basis 6 en de hoogte 3 meters lang. Hoe groot is de omtrek van een daarmede gelijkvormigen regthoek, welks diagonaal 5 meters lang is?

Werktuigkunde.

I. Op een gesloten regenbak van a ellen lengte, b ellen breedte, c ellen hoogte (binnenwerks) staat een pijp, waardoor het water wordt aangevoerd van d ellen hoogte. Voor het geval nu dat de bak is volgelopen, en het water tot boven aan de pijp reikt, vraagt men:

Hoe groot is de druk op den bodem, hoe groot op elke der zijwanden?

(Men onderstelt dat het perspunt der zijwanden zamenvalt met het zwaartepunt)

II. Welke zijn de voorwaarden van gevoeligheid en nauwkeurigheid van de balans?

III. Wat noemt men een kruk-as?

Wat doode punten?

Waarin bestaan de voordelen van een voerwiel?

Natuurkunde.

A. I. Wat verstaat men door soortgelijk gewigt? Hoe wordt het bepaald voor vaste lichamen en vloeistoffen?

B. I. Wat is koken?

Wat is verdampen?

Welke zijn de omstandigheden die het laatste begunstigen of tegenwerken?

C. I. Waarop berust de werking der bliksemafleiders? Aan welke voorwaarden behooren ze te voldoen?

Scheikunde.

I. Op welke wijze gaan in de natuur ijzeroxyde-verbindingen in ijzeroxydule-verbindingen over? en omgekeerd?

II. In welke gevallen zal een zout door een toegevoegd zuur of eene toegevoegde base worden ontleed?

III. Hoe ontdekt men of eene organische stof stikstofhoudend is of niet?

IV. Wat zijn koolhydraten; hoe kan men ze verdeelen; welke zijn de onderscheidene eigenschappen van de voornaamste stoffen die tot deze groep behooren?

Kruidkunde.

I. Welke verschillen bestaan er in het algemeen tusschen de één- en tweelobbighe gewassen? Men geve voorbeelden daarvan op.

II. Welke zijn de voorwaarden voor de ontkieming der zaden, en hoe wordt in de praktijk van land- of tuinbouw aan die voorwaarden voldaan?

Dierkunde.

I. Waardoor onderscheiden zich de ademhalingsorganen der insecten van die der gewervelde dieren?

II. Wat verstaat men door een aderlijk, wat door een slagaderlijk hart; welke dieren bezitten het eerste, welke het laatste, welke beide te zamen?

III. Welke zijn de kenmerken der schildvleugelige insecten of torren ten opzichte van hunne gedaantewisseling, vleugels en monddeelen?

Toegepaste dierkunde.

I. Welke zijn de kenmerken van de snuitkevers? Geef eenige voorbeelden van schadelijke soorten dier afdeling.

II. Waardoor kan men de overmatige vermenigvuldiging der veldmuizen in zogenaamde muizenjaren toegestaan of voorkomen?

Hoe keert het aantal der muizen na zulke muizenjaren zonder toedoen van den mensch weder binnen de gewone grenzen terug?

Aardkunde.

Wat verstaat men door delta-vorming; hoe komt deze tot stand?

Staatshuishoudkunde.

- I. Wat is marktwaarde, waarvan hangt zij af?
 II. Wat is 't onderscheid tusschen stuk- en dagloon?
 Geef eenige toepassingen.

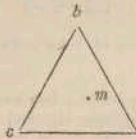
Toegepaste wiskunde.

I. Als men eenen afstand van 920 meters te waterpassen heeft, is het dan noodig de afwijking der schijnbare van de ware waterpaslijn in rekening te brengen, en zoo ja, hoeveel bedraagt deze afwijking?

II. Ten noorden eener rivier staan een huis A en een toren B; aan de zuidzijde der rivier heeft men in eene parallelelijn met AB vier bakens D, E, F, C in dezelfde volgorde als AB, en de volgende lengten en hoeken gemeten; men vraagt den horizontalen afstand tusschen A en B

$$\begin{aligned} ADE &= 67^\circ 30' & DE &= 90 \text{ el.} \\ AED &= 72^\circ 10' & EF &= 40 \text{ " } \\ BFC &= 97^\circ 30' & FC &= 70 \text{ " } \\ BCF &= 56^\circ 10' & & \end{aligned}$$

III. Wanneer van een driehoekig stuk land van 46 080 vierk. el een stuk van 10 760 □ el moet worden afgesneden en men moet uitgaan van een punt *m* gelegen in den driehoek, naar de grens *cb*, hoe groot is dan de basis als de loodlijn *mc* = 87 el is?

Landbouwwerktuigkunde.

A. II. Welke soort van ploegen vindt gij de beste, en waarop grondt gij uw oordeel?

B. I. Geef eene beschrijving der inrigting en zamenstelling van de zaaimachine welke u het doelmatigste voorkomt.

Landbouwscheikunde.

I. Welke scheikundige en natuurkundige werkingen kunnen door het droogleggen in den bouwgrond worden voortgebracht?

II. Welk onderscheid maakt ge tusschen verbeterings- en bemestingsmiddelen? Welke stoffen behooren in den mest aanwezig te zijn?

III. Hoe werkt, zoowel natuurkundig als scheikundig, de humus in den bouwgrond?
 Wanneer zal de humus voor-, wanneer nadeelig werken?

Zuivelbereiding.

I. Welke regelen moet men in acht nemen bij het mesten van kalveren met zoete melk?

II. Welke invloed wordt bij het karnen uitgeoefend door de temperatuur der melk?

Bijzondere landbouw.

I. Welk is het nut van het draineeren op verschillende gronden?

II. Welke wortelgewassen behooren tot onzen landbouw en welke is de hoofdzak der cultuur van de voornaamste derzelve?

Landhuishoudkunde.

I. Hoe kan men van veen, behalve voor turfberciding, in den landbouw met nut gebruik maken?

II. Welke gewassen behooren onder de meest uitputtende? Aan welke is daarentegen eene nuttige werking toe te kennen?

Tuinbouw.

I. Waarop behoort men te letten bij het aanleggen van een boomgaard omtrent de keuze der te planten boomen, den tijd en de wijze van planting?

II. Beschrijf de verschillende wijzen van voortplanting der aardbeien en wat verder bij de cultuur dezer planten is op te merken.

Kennis der huisdieren.

I. Geef eene korte beschrijving van den uiterlijken vorm, kleur en aanleg van het Nederlandsche rundvee-ras.

II. Wanneer men een paard aankoopt, hoe moet men dan de oogen onderzoeken, en wat dient daarbij te worden waargenomen als de oogen normaal zijn?

Koloniale landbouw.

I. Geef eene korte beschrijving van de teelt en bewerking van het suikerriet op Java.

II. Welke zijn de voornaamste houtsoorten op Java, en waarvoor worden zij gebruikt?

BIJLAGE E.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van de examens B, volgens artt. 61—65 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie benoemd bij de beschikkingen van Uwe Excellentie dd. 14 Mei 1869, n°. 196, 5de afdeeling, en dd. 19 Junij 1869, n°. 190, 5de afdeeling, tot het afnemen der examens, bedoeld in art. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50) heeft de eer Uwe Excellentie bij dezen het in art. 67 bedoelde verslag van hare werkzaamheden aan te bieden.

Blijkens de aanvragen door Uwe Excellentie der Commissie in handen gesteld, hadden zich 41 candidaten tot het afleggen van bovengenoemde examens aangemeld, en wel:

29	voor	het	examen	B,	volgens	artt.	61—62;
3	"	"	"	"	"	"	61, 62 en 64;
1	"	"	"	"	"	"	63 en 64;
4	"	"	"	"	"	"	64;
4	"	"	"	"	"	"	65;

allen leerlingen der Polytechnische school, waarvan 3 in het bezit van getuigschrift van examen A, art. 59; 33 in het bezit van het getuigschrift wegens voldoende afgelegd eind-examen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus.

Voor alle candidaten moest het examen zich uitstrekken over:

- de hoogere stekunde;
- de bolvormige driehoeksmeting;
- de analytische meetkunde;
- de differentiaal- en integraalrekening;
- de beschrijvende meetkunde;
- de toegepaste natuurkunde.

Bovendien voor de candidaten voor het examen, volgens artt. 61—62 over:

- de analytische scheikunde met betrekking tot bouwmaterialen;
- de kennis van bouwstoffen, zoowel bij bouwkundige als waterbouwkundige werken in gebruik;
- de constructie van de onderdeelen van gebouwen;
- het vervaardigen van eenvoudige bouwkundige en waterbouwkundige teekeningen, en het handteekenen.

Voor de candidaten volgens art. 63 over:

- de analytische scheikunde in betrekking tot de materialen voor den scheepsbouw;
- de kennis der bouwstoffen bij den scheepsbouw in gebruik;
- de beginselen van het scheepsteekenen, en het handteekenen.

Voor de candidaten volgens art. 64 over:

- de analytische scheikunde in betrekking tot de materialen voor werktuigen;

Voor de candidaten volgens art. 65 over:

de delfstofkunde.

Onder de candidaten voor artt. 61—62, kwam er één voor, aan wien bij beschikking van 14 Maart n°. 222, 5de afdeeling, in verband met het in het jaar 1867 voldoende afgelegd examen B volgens art. 64 en daarvoor verkregen getuigschrift, vrijstelling was verleend van het examen in de vakken a—e volgens art. 61.

De Commissie heeft zich hierover schriftelijk tot Uwe Excellentie gewend, daar zij, even als de Commissie ten vorigen jare, bezwaar maakte om, zonder bijzondere instructie, een getuigschrift af te geven wegens voldoende afgelegd examen, wanneer dit examen slechts ten deele door haar was afgenomen, terwijl zij ook meende te moeten wijzen op de bezwaren, die aan het geven van dergelijke vrijstellingen verbonden waren. Zij verklaarde zich bereid, den candidaat eventueel het verlangde getuigschrift uit te reiken, indien zij daartoe door Uwe Excellentie werd gemagtigd, en voorts op dat getuigschrift bovengenoemde beschikking mogt worden aangehaald.

De Commissie ontving daarop van Uwe Excellentie eene beschikking in laatstgemelden zin.

Bij de eerste voorloopige bijeenkomst op 31 Mei werd door de Commissie vastgesteld de wijze waarop het examen zou worden afgenomen en het aandeel van ieder der leden, in de gemeenschappelijke taak.

In die vergadering werd aangenomen dat het examen, even als in vorige jaren, gedeeltelijk schriftelijk, gedeeltelijk mondeling zou worden afgenomen, waarbij, wat betreft de wis- en natuurkundige wetenschappen, het mondeling onderzoek zou worden beperkt tot de candidaten wier vorderingen uit het schriftelijk onderzoek niet met voldoende zekerheid kon worden beoordeeld. Voorts werd overeengekomen dat bij de beoordeeling mede in aanmerking zouden komen behoorlijk gewaarmerkte teekeningen en andere proeven van bekwaamheid in de vakken van het examen, die door de candidaten mogten worden overgelegd, en wel in dier voege, dat de teekeningen zoowel in aanmerking zouden komen ter beoordeeling van de bedrevenheid in het teekenen als van de kennis der constructie, terwijl uit de teekeningen op het examen zelf vervaardigd, bepaald de vaardigheid in het teekenen beoordeeld zou worden.

Voor het examen in analytische scheikunde kwam de Commissie overeen in hoofzaak denzelfden weg te volgen, als die in het vorige jaar was aangenomen, en geen schriftelijk examen af te nemen, maar den candidaten bij de mondelinge ondervraging ook stoffen in het laboratorium voor te leggen, om hen daarvan den aard en de zuiverheid te laten bepalen.

Als schaal van beoordeeling werd wederom aangenomen: 0 voor het geval dat geen blijk van kennis gegeven wordt; 1 en 2 voor slecht; 3 en 4 voor onvoldoende; 5 voor even beneden; 6 voor even voldoende; 7 en 8 voor goed; 9 en 10 voor uitmuntend. Aan ieder der vakken werd voorts eene zekere getallenwaarde toegekend, en het product van dat getal met dat hetgeen het oordeel over de antwoorden zou opleveren, aangemerkt als het getal punten voor dat vak verkregen. De meest verwante vakken zouden voorts tot hoofdbrieken, 1°. wiskunde, 2°. natuur- en scheikunde, 3°. bouwkunde, 4°. teekenen, worden teruggebracht, en voor zoo veel art. 61—62 betreft, werd aangenomen het examen zonder verdere bespreking voldoende

te achten, wanneer in elk der hoofdruwbrieken zes tienden of meer der te behalen punten verkregen waren; eveneens zonder verdere discussie *onvoldoende*, wanneer vier tienden der te behalen punten niet overschreden werden, of wel het totaal aantal verkregen punten beneden de helft van het totaal te verkrijgen punten bleef, terwijl over de overige gevallen beaardslaagd zou worden. Voor zoo veel art. 64 betref, werd bepaald dat in beide der hierbij in aamerking komende hoofdruwbrieken zes tienden der te behalen punten moesten verkregen worden.

Eindelijk werd in deze bijeenkomst een rooster opgemaakt voor de verdeling der examens over verschillende dagen, welke rooster vóór den aanvang van het examen aan alle kandidaten is toegezonden.

In de tweede bijeenkomst der Commissie, op Maandag 14 Junij, zijn de vragen door de verschillende sub-commissien voorgesteld, besproken en vastgesteld.

Het examen is voor alle kandidaten begonnen op Dingsdag 15 Junij en voortgezet tot Donderdag 24 Junij. Dagelijks werden daaraan drie uren in den voormiddag en drie uren in den namiddag besteed. Het heeft plaats gehad in de daartoe behoorlijk ingerigte lokalen der Polytechnische school.

De eerste dag van het examen, Dingsdag 15 Junij, was geheel gewijd aan de beschrijvende meetkunde. In den voormiddag werden drie vragen ter beantwoording gegeven; de eerste betref het projecteren van een cirkel, de tweede het construeren van een rakend vlak aan de ellipsoïde, en de derde het bepalen van punten, die grens van projectie zijn van een gegeven schieff oppervlak. In den namiddag werd ééne vraag gegeven over de doorboring van twee rechte cirkelvormige kegels.

In den voormiddag van Woensdag 16 Junij werden drie vragen over analytische meetkunde ter beantwoording gesteld. De eerste liep over de snijding van drie lijnen in een viervlak getrokken; de tweede over eens meetkundige plaats in het platte vlak, de derde over eene eigenschap der projectie der beschrijvende lijnen der hyperbolische paraboloïde op een bijzonder vlak. De namiddag was gewijd aan de beantwoording van wederom drie vragen betreffende de hoogere stekunde. De eerste betref de bestaanbaarheid der wortels eener gegeven vergelijking, de tweede het interpoleren bij eene reeks van hoogere orde, de derde het ontbinden van eene breuk in de som van eenvoudige gebroeks.

De vragen betreffende differentiaalrekening werden den kandidaten den volgende voormiddag ter beantwoording gegeven. De eerste behandelde het invoeren van nieuwe veranderlijken in eene differentiaal-uitdrukking; de tweede het elimineren eener constante en de meetkundige betekenissen der verkregen differentiaal-vergelijking, de derde het osculatievlak eener schieve kromme. In den namiddag van dien dag kwam de bolvormige driehoeksmeting aan de orde. Daarvoor werden twee vragen gegeven; de ter berekening met logarithmen gestelde vraag betref den overgang van een steisel van bolvormige ordinaten tot een ander; de tweede de lengte van een boog eens kleinen cirkels op eene bepaalde wijze in den bolvormigen driehoek getrokken.

In den voormiddag van Vrijdag 18 Junij werd de integraalrekening behandeld. Een drietal vragen werden gesteld; de eerste over de inhoudsbepaling van een onwentelingslichaam, de tweede over het integreren van eene homogene differentiaal-vergelijking van de eerste orde, de derde over de integreerbaarheid van eene totale differentiaal-uitdrukking van twee onafhankelijk veranderlijken.

Hiermede was het schriftelijk examen in de wiskunde afgelopen. Het mondeling, dat voor het meerendeel der kandidaten noodig werd geoordeeld, duurde nog eenige volgende dagen.

Den namiddag van Vrijdag besteedden de kandidaten voor artt. 61—62 met het teekenen naar een groep van zamen-gestelde lichamen.

De toegepaste natuurkunde kwam in den voormiddag van Zaterdag 19 Junij aan de orde. De vragen daarbij gesteld betroffen de bepaling van het warmtegevend vermogen van brandstoffen, de wetten der stoomverdeling in getakte geleidingen en de hoofdsoorten der elektrische telegraphen. In de volgende dagen werden nog een zestiental kandidaten mondeling in natuurkunde ondervraagd.

In den namiddag van Zaterdag 19 Junij werden vier vragen betreffende de kennis van bouwstoffen ter schrift-

lijke beantwoording gesteld. Zij hadden betrekking op de hoedanigheid en het gebruik van natuurlijke steen, op de verbindingsmaterialen en mortels, op de in Nederland meest gebruikelijke houtsoorten en op de rijswerken, die bij dijkwerken worden aangewend. Den candidaat voor art. 63 werd behalve de vraag over de houtsoorten, nog eene over de bij den scheepsbouw meest gebruikelijke materialen gedaan.

Voor de burgerlijke bouwkunde waren twee dagen, 21 en 22 Junij, afgezonderd. Zes vragen werden in die dagen aan de kandidaten volgens artt. 61—62 ter schriftelijke beantwoording gegeven. Zij betroffen de aanwending van het zink tot overdekking van gebouwen; het gebruik van gegoten ijzer bij de hoofdconstructien van gebouwen; het teekenen der steenlagen van een kruisverband; het teekenen van een deurkozijn met paneeldour, kalf en bovenraam; het teekenen van een spiltrap; het teekenen van een kap over een gegeven gebouw. Gedurende dezelfde dagen werden de kandidaten volgens art. 65 gedeeltelijk schriftelijk en gedeeltelijk mondeling en praktisch geëxamineerd in de delfstofkunde. De schriftelijke vragen liepen over de morphologische kenmerken der klinoëdrische kristallen, de pseudomorphosen, de veldspaanachtige mineralen en de Wolfram- en molybdeenmineralen. Bij het mondeling en praktisch examen werden aan ieder der kandidaten een tiental verschillende mineralen ter onderzoek en herkenning gegeven.

Woensdag 23 Junij was bestemd tot het examen in de analytische scheikunde en tevens tot voortzetting van dat in het handteekenen. De kandidaten werden in twee ploegen verdeeld; de eerste ploeg werd des voormiddags geëxamineerd in de scheikunde, des namiddags in het handteekenen. Met de tweede ploeg was die volgorde omgekeerd. Voor de analytische scheikunde ontving ieder der kandidaten voor artt. 61—64 een of meer stoffen ter kwalitatieve analyse en wel voornamelijk vorfstoffen, alliage en mortels. Voor de oefeningen in het handteekenen werd opgegeven het teekenen van een ornament naar pleister.

Donderdag 24 Junij werd besteed voor het waterbouwkundig teekenen; van de kandidaten werd verlangd het teekenen in platten grond, opstand en doorsnede van een in stand verband gemetselden kaaimuur op eene paalfundering, waarvan de hoofdafmetingen werden opgegeven. Den candidaat voor den scheepsbouw is op dezen dag opgegeven het teekenen naar een gegeven bestek, voor zoo veel noodig ter beoordeeling of hij aan vaardigheid in het teekenen de kennis paarde van de verschillende doorsneden waardoor een schip wordt voorgesteld.

Op Woensdag en Donderdag, 23 en 24 Junij, had nog een mondeling onderzoek plaats met betrekking tot bouwkundige constructie en kennis van bouwstoffen, waarbij een zestigtal hoofdsoorten der meest gebruikelijke materialen aan de kandidaten ter herkenning werden voorged.

Na afloop van dit onderzoek was men tot de beslissing genaderd. Niet alle kandidaten hadden het examen ten einde gebracht. Eén had zich reeds vóór het begin van het examen teruggetrokken; een achtal deden zulks in den loop van het examen en, op eene enkele uitzondering na, in de eerste dagen. Dus werd het examen ten einde gebracht ten opzichte van 32 kandidaten, te weten:

23	kandidaten	voor het examen B	volgens artt. 61—62;
2	"	"	"
2	"	"	"
1	"	"	"
2	"	"	"
4	"	"	"

Zoo als de Commissie de oer had reeds voorloopig ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, slaagden van deze kandidaten er 22 en was de uitslag:

	Geslaagd.	Niet geslaagd.
voor civiel en bouwkundig ingenieur, artt. 61—62	14	9
voor civiel, bouwkundig en werk-		

	Geslaagd.	Niet geslaagd.
tuigkundig ingenieur artt. 61, 62 en 64	2	geene
voor scheepsbouwkundig en werktuigkundig ingenieur artt. 63 en 64	1	geene
voor werktuigkundig ingenieur art. 63	2	geene
voor mijnen-ingenieur art. 65	3	1

Onder degenen die slaagden voor artt. 61—62 bevond zich ook de candidaat, die gedeeltelijke vrijstelling verkregen had. Aan vijf hunner kon ook het getuigschrift volgens art. 64 worden uitgereikt.

De Commissie meent den uitslag dezer examens betrekkelijk gunstig te mogen noemen, daar van de candidaten, die het examen ten einde bragten, meer dan twee derden — 22 van de 32 — konden worden toegelaten, waaronder meerderen, die ruimschoots voldaan hadden, enkelen die uitstekend mogten genoemd worden. De uitkomst is ongunstiger als men let op het geheele getal candidaten, 41, die zich voor het examen opgegeven hadden. De Commissie meent echter in de meerderheid dergenen, die zich reeds in de eerste dagen van het examen terug trokken geene ernstige candidaten te mogen zien, daar de in vorige jaren gestelde eischen aan allen bekend konden zijn, en die, welke dit jaar werden gedaan, vooral niet hooger mogten genoemd worden.

De Commissie acht het volgende overzicht niet onbelangrijk.

Aan het examen werd deel genomen:

Voor den eersten keer door 20 candidaten, waarvan 13 zijn geslaagd.

Voor den tweeden keer door 11 candidaten, waarvan 8 zijn geslaagd.

Voor den derden keer door 1 candidaat, die is geslaagd.

Examen A was afgelegd in 1865 door één candidaat, die is geslaagd; examen A of wel het eind-examen der hogere burgerschool in 1866, door 13 candidaten, waarvan geslaagd 10, het eind-examen der hogere burgerschool in 1867 door 18, waarvan geslaagd 11.

Met enkele opmerkingen omtrent de onderdeelen van het examen meent de Commissie dit verslag te kunnen besluiten.

De uitslag van de examens in de wiskundige vakken was, in het algemeen genomen, niet gunstig. In de differentiaal- en integraalrekening behaalde slechts de kleine meerderheid der candidaten, in de analytische meetkunde en bolvormige driehoeksmeting niet eens de helft, in de hooger stekunde ter naauwernood een derde het even voldoende of daarboven.

Evenmin was de uitslag van het examen in de toegepaste natuurkunde bevredigend te noemen. Bij vele candidaten werd, even als het vorige jaar, het gemis opgemerkt van eene behoorlijke kennis van de beginselen der proefondervindelijke natuurkunde, die toch voor eene goede studie der toepassingen onontbeerlijk is.

Bij het examen in analytische scheikunde, bleken de candidaten over het algemeen vrij wel in staat te zijn tot het onderzoeken van verschillende stoffen. De meesten echter schoten te kort in het geven van eene duidelijke uiteenzetting der feiten, waarop de door hen gevolgde methode berustte.

Met betrekking tot de delfstofkunde was de uitslag van het examen voldoende, zoo wel wat de schriftelijke beantwoording der vragen betreft, als bij het praktisch gedeelte van het onderzoek.

Het examen in de bouwkunde leverde in het algemeen gunstige resultaten op; enkele candidaten leverden zelfs uitmuntend bewerkte stukken.

Ook bij de kennis der bouwstoffen en bij het herkennen der bij de bouwkunde meest gebruikelijke materialen werden over het geheel goede antwoorden gegeven. Minder bevredigend was de kennis der candidaten van de bij den waterbouw gebezigde materialen.

Beoordeeld zoo wel uit de tijdens het examen vervaardigde als uit de overgelegde gewaarmerkte teekeningen,

was het bouwkundig teekenen in het algemeen goed, van enkele candidaten uitmuntend.

Het waterbouwkundig teekenen bleek betrekkelijk weinig beoefend te zijn.

Het examen in het scheepsteekenen van den voor dit vak eenigen candidaat mogt zeer voldoende genoemd worden.

Bij het examen in het handteekenen bleek het, dat door zeer vele candidaten gestadige oefening was verzuimd, wat te meer te betreuren was, omdat bij verscheidenen een zeer goede aanleg werd opgemerkt.

Met genoegen heeft de Commissie acht geslagen op de door een vijftal candidaten overgelegde houtconstructien als proeve van bekwaamheid in het timmeren.

Delft, 3 Julij 1869.

De Commissie,

L. COHEN STUART,

Voorzitter.

A. J. VAN PESCH,

Secretaris.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen van het examen B, volgens art. 60, en van de examens C, volgens art. 61—65 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het heeft Uwer Excellentie behand, bij beschikking van 14 Mei 1869, n°. 196, 5de afdeling, de Commissie te benoemen, welke zich dit jaar belast zou zien met het afnemen van examen B, volgens art. 60, en van examen C, volgens artt. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 50).

Die Commissie heeft de eer Uwer Excellentie het verslag harer werkzaamheden aan te bieden.

Vooreerst zij opgemerkt dat zich voor het examen voor technoloog (art. 60 der wet) noch voor dat voor scheepsbouwkundig ingenieur (art. 63 der wet) candidaten hebben aangemeld.

Ter verkrijging van het diploma voor civiel ingenieur (art. 61 der wet) waren zestien candidaten, voor bouwkundig ingenieur of architect (art. 62) was één candidaat, voor werktuigkundig ingenieur (art. 64) waren vier candidaten, van welke zich echter één vóór den aanvang van het examen terugtrok; voor mijnen-ingenieur (art. 65) waren drie candidaten.

Al de candidaten waren leerlingen van de Polytechnische school en in het bezit van het gevorderde getuigschrift wegens voldoende afgelegd examen B, titel V der wet.

De candidaten mijnen-ingenieur, allen voor de dienst in Nederlandsch-Indië bestemd, hadden het studiejaar 1867—1868 aan de mijn-akademie te Freiberg doorgebracht.

Eene eerste bijeenkomst der Commissie strekte om de inrigting van het examen vast te stellen; de Commissie verdeelde zich daarbij, even als in vorige jaren, voor de verschillende vakken, in subcommissien.

Door de Commissie werd besloten dat de examens weder gedeeltelijk schriftelijk, gedeeltelijk mondeling zouden zijn. Op grond echter van de bij vorige gelegenheden opgedane ondervinding, werd zoo veel mogelijk vermeden, de candidaten uit hun schriftelijk werk in eenig vak ter mondeling onderzoek in andere vakken af te roepen; voorts voor het examen in de vakken, welke het maken van ontwerpen en teekeningen medebrengen, eene meerdere tijdruimte bestemd. Werd ook door een en ander het geheele examen met eenige dagen verlengd, dit bezwaar kon niet opwegen tegen het voordeel, dat de candidaten zoodoende onder veel gunstiger omstandigheden zouden werkzaam zijn.

Voor de examens werd, met berekening van den duur

voor de verschillende vakken naar de meerdere of mindere belangrijkheid voor iedere categorie van candidaten, bestemd het tijdvak van Woensdag 16 Junij tot Donderdag 1 Julij, dagelijks, met uitzondering van den Zondag, van des morgens negen tot twaalf, en 's namiddags een tot vier ure. De tijdverdeling werd zoodanig aangenomen, dat aan het mondeling onderzoek in eenig vak steeds de beoordeeling van het daarin geleverde schriftelijk werk vooraf kon gaan. Voor de civile ingenieurs waren bijzonder Maandag 28 en Woensdag 30 Junij geheel voor het mondeling examen in de verschillende vakken bestemd.

De aldus opgemaakte rooster is aan de candidaten toegezonden.

In eene volgende zitting der Commissie zijn, op voordragt der verschillende sub-commissien; de vragen voor het schriftelijk examen vastgesteld.

De Commissie heeft daarbij weder als beginsel aangenomen om de vragen in te rigten naar de beteekenis, welke aan elk der vakken, bij de verschillende examens, ook waar de wet tusschen deze te dien opzichte geen onderscheid maakt, uit den aard der zaak behoort te worden toegekend; voorts dat ook mogt worden gelet op de teekeningen en andere proeven van bekwaamheid, door de candidaten overgelegd, voor zooveel uit behoorlijke waarmerking bleek, dat die door hen waren vervaardigd.

De mondelinge ondervraging, en de beoordeeling der gegeven blikken van kennis, ook bij het schriftelijk onderzoek, werden geheel aan de sub-commissien overgelaten.

De schriftelijke en mondelinge examens zijn in verschillende zalen der Polytechnische school, met enkele noodig gebleken afwijkingen volgens den bovengemeldten rooster, afgenomen; bij de schriftelijke examens was minstens één lid der Commissie, bij de mondelinge waren; zooveel mogelijk, alle leden der sub-commissie tegenwoordig. Van de gelegenheid aan een ieder opengesteld om de examens bij te wonen is slechts weinig gebruik gemaakt.

De Commissie zal thans de eer hebben, op den voet der vorige verslagen, den gang van het examen en de daarbij verkregen uitkomsten mede te deelen, achtereenvolgens voor civiel ingenieur, bouwkundig ingenieur, werktuigkundig ingenieur en mijnen-ingenieur.

A. *Civiel ingenieur.*

Art. 61 der wet bepaalt dat dit examen zich moet uitstrekken over:

a. de theoretische en toegepaste mechanica en kennis van werktuigen;

b. de waterbouwkunde, omvattende:

1°. den aanleg van gewone wegen en spoorwegen en dien van bruggen;

2°. den aanleg van zeekeringen;

3°. de kennis der rivieren als afwateringsmiddelen en in betrekking tot de scheepvaart;

4°. den aanleg van kanalen, sluizen, havens en maritime werken;

5°. de hydrographie van ons land, kennis van polders en bemalingen;

c. de burgerlijke bouwkunde, omvattende:

1°. de constructie van eenvoudige gebouwen;

2°. de beginselen der schoone bouwkunst;

d. het situatie-, ornament- en handteekenen, benevens het teekenen van voorwerpen, tot de waterbouwkunde behoorende;

e. het maken van ontwerpen, bestekken en begrootingen;

f. de beginselen der geodesie en het praktisch landmeten en waterpassen;

g. het administratief regt in betrekking tot den waterstaat en openbare werken.

Voor het schriftelijk examen in de theoretische en toegepaste mechanica waren bestemd de voormiddagen van Vrij-

dag 18 en Zaterdag 19 Junij en voor het mondeling onderzoek Maandag 28 en Woensdag 30 Junij, zoowel voor- als namiddag.

Vier schriftelijke vragen werden aan de candidaten ter beantwoording gesteld, den eersten dag eene over de doorbuiging van een in drie punten gesteunden balk en eene over de beweging van met gewigten belaste zuigers in met water gevulde onderling in gemeenschap staande cylinders; den tweeden dag eene naar de spanning in de verschillende deelen van een gevegen tralie wand, en eene over den overgang van de rollende in de slepende beweging bij een tegen een hellend vlak opgetrokken cylinder. Bij het mondeling examen werden eenige vragen gedaan uit verschillende onderdeelen der mechanica.

De bij het mondeling en schriftelijk onderzoek verkregen uitkomsten waren verre van bevredigend. Bijzonder geldt dit de leer der beweging. Betoonden de meeste candidaten zich bekend met de algemeene beginselen der dynamica, velen bleken niet tot de juiste beteekenis daarvan te zijn doorgedrongen, en slechts enkelen waren daarmede in die mate vertrouwd, als voor eene zelfstandige toepassing op eenvoudige vraagstukken gevorderd wordt.

Ten opzichte van twee der candidaten moest dan ook de uitslag ten eenen male onvoldoende genoemd worden, van vier slechts weinig beter, van vijf nog altijd beneden hetgeen in billijkheid verwacht mogt worden; voor vier was de uitslag voldoende, voor één uitmuntend.

Voor het schriftelijk examen in kennis van werktuigen op den namiddag van Vrijdag 18 Junij, werden aan de candidaten drie vragen voorgesteld, als: eene over heitoestellen, eene over locomotieven en eene over werktuigen tot het opvoeren van water, van welke vragen de candidaten er eene ter beantwoording kiezen konden. De meerderheid koos de tweede vraag. Over het algemeen was de uitslag van dit onderzoek niet zeer gunstig te noemen. Gunstiger was die van het mondeling onderzoek op Maandag 28 en Woensdag 30 Junij. In het geheel kan ten opzichte van dit vak gezegd worden, dat daarin één candidaat op eene uitmuntende wijze voldaan heeft, dat van drie anderen het examen zeer goed, van twee goed, van acht voldoende en van twee beneden het voldoende was.

Voor de waterbouwkunde in hare verschillende onderdeelen en het waterbouwkundig teekenen waren bestemd de dagen van Maandag 21 tot Vrijdag 25 Junij, en zoo veel noodig voor enkel mondeling examen Maandag 28 en Woensdag 30 Junij. Op Dingsdag 22, Woensdag 23 en Donderdag 24 Junij werden de candidaten behalve aan een schriftelijk ook nog aan een mondeling onderzoek onderworpen, terwijl Maandag 21 en 25 Junij alleen aan een schriftelijk onderzoek waren gewijd.

De schriftelijke vragen over de waterbouwkunde behelsden het volgende:

a. *Wegbouw.*

Het voltooiën van het lengte-profil van een spoorweg in een door waterpassing en boring bekend terrein, met beschrijving van den daarbij behoorenden bovenbouw en berekening der te onteigenen oppervlakten en te verplaatsen grondmassa's, of eene volledige beschrijving van den bovenbouw voor spoorwegen voor dubbel spoor.

b. *Brugbouw.*

Ten eerste de beschrijving van verschillende constructien der fundering van brugpijlers in rivieren, of het ontwerpen van eene plaatijzeren brug met steenen landhoofden; ten tweede het leveren eener beschouwing omtrent de verschillende stelsels van metalen bovenbouw bij groote spoorwegbruggen, of het leveren eener beschouwing omtrent de verschillende stelsels van beweegbare bruggen.

c. *Kanalen, sluizen, enz.*

Het vervangen van de met pakwerk opgezette wanden eener sluis door een gemetselden muur, door een bazaltmuur, door een muur van gemetselde gewelven tussehen gegoten ijzeren stijlen, of het ontwerpen van een grondduiker tot leiding eener kleine rivier onder door een kanaal zonder stroming van de scheepvaart.

d. Rivieren en zeeweringen.

Omschrijving der werken benoemd ter verbetering van een gegeven riviervak; of verdediging van een zeestrand.

Telken male viel de keuze der groote meerderheid op dezelfde vragen. Geen der vragen echter, welke niet een of meer beantwoorders vond.

Bij het mondeling examen werden, in verband met het schriftelijk werk, nader de bovenstaande rubrieken en verder gewone wegen, havens, hydrographie, droogmakeringen en indijkingen behandeld.

Uit de beantwoording der vragen sub d genoemd bleek, dat de candidaten over het algemeen zeer goed wisten op welke wijze de verschillende soorten van werken tot verbetering van een riviervak of ter verdediging van een zeestrand moeten worden zamengesteld, doch dat zij zich geen duidelijk denkbeeld vormden van de redenen, waarom die werken werden gemaakt, zoodat de keuze der te maken werken en de wijze waarop die moesten worden aangebragt zeer veel te wenschen overliet. Ook de hydrographische kennis van de meeste candidaten bleek zeer gering te zijn.

Over het algemeen echter was de uitslag van het mondeling en schriftelijk examen zeer gunstig: van slechts één candidaat was het werk onvoldoende, van drie mogt men het voldoende, van acht goed en van vier zeer goed noemen.

Het wets-artikel vordert de kennis van het maken van bestekken en begrootingen. In den beperkten tijd voor het examen gesteld kon geen bestek van eenig werk worden opgemaakt. Door een zestal candidaten was zoodanig stuk gedurende hun studietijd opgesteld, dat als maatstaf hunner bedrevenheid kon worden aangenomen. Een der bestekken was onvoldoende, twee waren slechts even voldoende, twee goed en één uitmuntend, daar hierin niet slechts het werk duidelijk was beschreven en alle verplichtingen der wederzijdsche contractanten goed waren omschreven, maar dit ook in eene logische volgorde was geschied, wat bij de andere bestekken wel iets te wenschen overliet. Voor de overige candidaten is bij het mondeling onderzoek nagegaan in hoeverre zij een goed begrip hadden van wat een bestek behoort te bevatten en van den meest geschikten vorm waarin het behoort te worden ingekleed.

De bedrevenheid in het waterbouwkundig teekenen is beoordeeld naar de overgelegde door de leerlingen gedurende hun studietijd vervaardigde en door hunne leeraren als zoodanig gewaarmerkte teekeningen. Over het algemeen was de uitslag zeer bevredigend, bij enkele candidaten zelfs uitmuntend te noemen.

Woensdag 16 en Donderdag 17 benevens de voormiddag van Dingsdag 29 Junij waren geheel voor het schriftelijk examen in de burgerlijke bouwkunde bestemd, Maandag 28 en Woensdag 30 Junij voor mondelinge ondervraging.

Het onderzoek naar de bedrevenheid der candidaten in het ontwerpen van eenvoudige gebouwen werd getoetst aan de oplossing van twee vraagstukken, als: het ontwerpen van een bijgebouw, dienende tot werkplaats bij eene fabrieksinrigting en het ontwerpen eener opzigtsterkeet. De ingeloverde ontwerpen leidden tot zeer bevredigende uitkomsten. Constructie, distributie en inrigting waren bij bijna allen voldoende. De in sommige antwoorden op te merken constructieve gebreken lieten zich gereedelijk uit de beperkte tijdsruimte, waarin de stukken waren opgemaakt, verklaren.

Tot nader onderzoek naar de kennis van de schoone bouwkunst werden nog drie vragen ter schriftelijke beantwoording gesteld, eene over de Grieksch-Dorische kolom, eene over de vormen, welke bij houtconstructien tot versiering kunnen dienen en eene over de bedoeling der ornamenten bij lijsten en onderdeelen daarvan. Ook deze antwoorden, alle meer of minder door schetsen toegelicht, waren over het geheel bevredigend.

Het mondeling examen betrof in de eerste plaats de door de candidaten geleverde ontwerpen en verder zoowel de constructien in verband met bouwstoffen als de distributie en inrigting van eenvoudige gebouwen, eindelijk vormen en stijl.

In zijn geheel mogt de uitslag van het schriftelijk en mondeling onderzoek, wat betreft het meer constructieve gedeelte voor één der candidaten uitmuntend, voor negen goed, voor vier voldoende, voor één even voldoende en voor slechts één even daarbenevens genoemd worden; wat

betreft de schoone bouwkunst was de uitslag voor één der candidaten zeer goed, voor acht goed, voor twee voldoende, voor vier even voldoende, en slechts voor één onvoldoende te noemen.

Voor het situatietekenen was bestemd de namiddag van Donderdag 1 Julij. Aan de candidaten werden eenige kaarten ter hand gesteld om een gedeelte daarvan met de aangenomen topographische teekens uit te werken. De meeste candidaten bleken in de voorstelling van vlakke terreinen zeer bedreven te zijn. De overgelegde en gewaarmerkte teekeningen daarbij in aanmerking genomen, was de uitslag, binnen de grenzen van hetgeen men meende te mogen vergen, voor één candidaat onvoldoende, voor vier voldoende, voor drie goed, voor twee zeer goed en voor zes uitmuntend.

Voor het ornament- en handteekenen was bestemd de namiddag van Dingsdag 29 Junij en de voormiddag van Donderdag 1 Julij. Van de candidaten werd gevraagd het teekenen van een kop en van een ornament, beide naar pleister. De uitslag van dit onderzoek was niet gunstig. Van twee candidaten was het werk ten eenen male onvoldoende, van drie weinig beter en ook van vier anderen kon het niet voldoende genoemd worden; vijf candidaten leverden voldoende proeven van bekwaamheid; van twee was het werk zeer goed.

Het examen in de beginselen der geodesie had geheel schriftelijk plaats in den namiddag van Zaterdag 26 Junij. De vragen liepen over de tijdsbepaling door corresponderende zonshoogten en over de verbinding der hoekpunten eener secundaire met de hoofdpunten eener primaire triangulatie. Van vijf der candidaten waren de antwoorden niet, van de overige elf wel voldoende, van meerdere hunner goed.

Voor het schriftelijk onderzoek naar de kennis in landmeten en waterpassen op den namiddag van Zaterdag 19 Junij, werden aan de candidaten drie vragen ter beantwoording voorgelegd; eene over den invloed van de fout in de metingen van eene zijde en twee hoeken eens driehoeks op de daaruit berekende waarde van eene der andere zijden; eene over de inrigting, regeling en gebruik van een waterpas-instrument; bij de derde werd, in de onderstelling dat een aarden weg, met sloot ter wederzijde, verbreed en een der slooten in een kanaal veranderd moest worden, gevraagd naar de werkzaamheden op het terrein, die aan het maken van het ontwerp vooraf moesten gaan.

Bij het mondeling examen op Dingsdag 29 Junij, des namiddags en op Donderdag 1 Julij, werden de candidaten in de gelegenheid gesteld van hunne bekendheid met verschillende hoekmeet- en waterpas-instrumenten te doen blijken.

De kennis van elf candidaten was voldoende of daarboven, van de vijf overigen daar beneden.

In den voormiddag van Zaterdag 26 had een schriftelijken op Maandag 28 en Woensdag 30 Junij een mondeling onderzoek plaats naar de vorderingen der candidaten in het administratief regt. Voor het schriftelijk examen waren vijf vragen gesteld, betreffende de wet van Julij 1855, mede in verband met den vorigen toestand der waterschappen; het publiek domein; de erfliensbaarheden van openbare soort; het bakonwezen; de magt der Regering om voor de goede instandhouding der rivierdijken te zorgen. Het schriftelijk examen strekte tot grondslag der beoordeeling en het mondeling slechts, voor zoo veel noodig, ter aanvulling. De uitslag was over het algemeen bevredigend en kan voor twee candidaten zeer goed, voor zes goed, voor vijf voldoende, voor twee bijna voldoende, voor één onvoldoende genoemd worden.

B. Bouwkundig-ingenieur of architect.

Volgens art. 62 der wet had het examen zich uit te strekken over:

- a. de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen; het maken van ontwerpen, bestekken en begrootingen;
- b. de burgerlijke bouwkunde, de schoone bouwkunst in haren geheel en omvang daaronder begrepen;
- c. de waterbouwkunde, voor zoo veel betreft den aanleg van verschillende bestratingen, het bouwen van bruggen, sluizen en kaaijen;
- d. het theoretisch en praktisch landmetsen en waterpassen;

e. het bouwkundig-, ornament- en handteekenen;

f. het administratief regt, in betrekking tot openbare werken.

In de theoretische en toegepaste mechanica werden den candidaat Maandag 28 Junij drie vragen ter schriftelijke beantwoording gedaan: eene naar de spanning in de verschillende deelen eener kap-constructie; eene over de stabiliteit van een bekledingmuur en eene over de beweging eener windas. In den voormiddag van Dingsdag 29 Junij werd de candidaat naar aanleiding van het schriftelijk werk nader mondeling ondervraagd. De uitkomsten waren verre van bevredigend.

Het examen in de kennis van werktuigen had alleen mondeling plaats op Dingsdag 29 Junij des namiddags, en liep hoofdzakelijk over de werktuigen, welke bij het heffen, lijschen van lasten enz. te pas komen. De candidaat bleek deze onderwerpen voldoende magtig te zijn.

Voor de burgerlijke bouwkunde, daaronder begrepen de schoone bouwkunde, ook de ornament-compositie en het bouwkundig teekenen, waren bestemd Woensdag 16 tot Zaterdag 19, en Maandag 21 tot Donderdag 24 Junij, dus acht geheele dagen.

Van den candidaat werden gevraagd de volgende ontwerpen: een woonhuis voor een goed burger; een gevel voor een manufactuurwinkel, plan en opstand; een schoorsteenmantel in Gothischen stijl. Voor de beantwoording van ieder der beide eerste vragen werden twee dagen, Woensdag 16 tot Zaterdag 19 Junij, voor die der laatste vraag één dag, Maandag 21 Junij, toegestaan. De op grond der gegeven programma's door den candidaat uitgewerkte teekeningen werden zeer voldoende bevonden. Ter beantwoording der tweede vraag werden twee kleine potloodschetsen geleverd, die beide, wat vorm en compositie aangaat, van zekerheid en vluheid getuigden; minder gelukkig in vorm en verhoudingen was het volgens een dozer schetsen geleverde ontwerp. Ter beantwoording der derde vraag werd eene vrij gelukkige teekening voor den opstand geleverd; de in den platten grond getroffen dispositie moest minder doelmatig geacht worden.

Verder werden den candidaat op Donderdag 24 Junij ter compositie opgegeven eene console in den Griekschen stijl voor een balkon aan den gevel van een woonhuis, en een rozet voor een plafond, renaissance stijl. Voor ieder der opgaven waren drie uren bestemd. De geleverde teekeningen toonden bij eene goede opvatting eene minder goede uitvoering. Ook hier overtroffen de kleine schetsen de op groote schaal uitgevoerde teekeningen.

Op Dingsdag 22 Junij werden schriftelijke vragen gedaan over de verschillende bouwstijlen in Europa sedert 600 jaren vóór Christus; over de overgangsstijlen; over de kenmerken der oorspronkelijke bouwstijlen; over het nut van de kennis der bouwstijlen bij het maken van ontwerpen; over de hygiëne der woonhuizen; over het gebruik der steensoorten bij het uitwendige der gebouwen. Twee dozer vragen werden zeer goed, twee goed, een voldoende en een onvoldoende beantwoord.

Woensdag namiddag 23 Junij werd aan een mondeling onderzoek besteed, hetwelk liep over den geheelen omvang van de bouwkunde, en als technische wetenschap en als vak van kunst. De hierbij verkregen uitkomsten waren over het algemeen minder gunstig.

In zijn geheel kon de uitslag van het examen in de burgerlijke bouwkunde zonder aarzeling goed genoemd worden.

Ook van de bouwkundige teekeningen, in de portefeuille van den candidaat aanwezig, kan een zeer goede getuigenis worden gegeven.

Voor het mondeling examen in de waterbouwkunde was bestemd de namiddag van Vrijdag 25 Junij. Hierbij werden alle onderwerpen, bij de wet genoemd, behandeld. De beantwoording der gestelde vragen was, wat betreft den aanleg van bestratingen, niet boven het middelmatige, voor het overige zeer voldoende. Woensdag 30 Junij werd geheel besteed aan het maken van een ontwerp eener beweegbare brug wijd 8 meters, waarbij het den candidaat werd vrij gelaten daarvoor eene draai- of basculerende brug te kiezen. Zijne keuze viel op het laatste en het door hem geleverde ontwerp werd zeer voldoende bevonden. In het geheel mogt de uitslag goed geacht worden.

Het examen in landmeten en waterpassen in den na-

middag van Dingsdag 29 Junij was geheel mondeling en liep over de beginselen der kennis van instrumenten en over de opmeting van terreinen van geringe uitgestrektheid. De uitslag was onvoldoende.

Tot het examen in het ornament en handteekenen werden bestemd de voormiddag van Vrijdag 25 en de namiddag van Zaterdag 26 Junij. Aan den candidaat werden dezelfde twee pleistervoorbeelden voorgelegd, welke gediend hebben voor de civile ingenieurs. De teekening van het ornament verdient, wat juiste opvatting en behandeling aangaat, allen lof; de teekening van den pleisterkop was gebrekkig en gaf blijk van betrokkelijkheid weinig studie.

Het examen in administratief regt, dat Zaterdag 26 voormiddags schriftelijk en Woensdag 30 Junij mondeling plaats had, handelde over den aard van het administratief regt en van openbare werken; over de bepalingen der onteigeningswet en over die omtrent verbot of beperking van bouwvrijheid. De uitslag was goed.

C. Werktuigkundig ingenieur.

Art. 61 van de wet bepaalt dat dit examen zal loopen over:

a. de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen;

b. mechanische technologie en werktuigbouwkunde;

c. de bouwkunde voor zoo veel betreft de kennis van bouwstoffen en de samenstelling van eenvoudige gebouwen;

d. het handteekenen en het teekenen van werktuigen;

e. het administratief regt in betrekking tot fabrieken en werktuigen.

Voor het schriftelijk examen in de mechanica waren bestemd de ochtend van Vrijdag 18 en de geheele Zaterdag 19 Junij. Zes vragen werden gesteld, waarvan twee overeen kwamen met de tweede en vierde vermeld onder art. 61, voorts eene over de doorbuiging eener veer van gelijken wederstand, eene over het draagvermogen van een volgens de lengte gedrukt prisma, eene over den schuinen stoot van water tegen een vlak, en eene naar de theorie van het voerwiel. Het mondeling examen, op den voor- en namiddag van 26 Junij, handelde hoofdzakelijk over de theorie der motoren en de daarbij voorkomende beginselen van dynamica.

De kennis van één der candidaten van dit voor den werktuigkundige zoo hoogst belangrijk vak, was ten eenen male onvoldoende, van den tweeden even beseden het voldoende, van den derden kon zij goed genoemd worden.

Voor het schriftelijk onderzoek in de kennis van werktuigen was bestemd de namiddag van Vrijdag 18 Junij. Daarbij werden dezelfde onderwerpen behandeld als sub 1 en 3 voor de civil-ingenieurs zijn opgegeven. Het mondeling onderzoek, in den voormiddag van Donderdag 24 Junij, had plaats door aan de candidaten teekeningen voor te leggen en hun daarvan de uitlegging te vragen. De uitslag was voor één der candidaten goed, voor één voldoende, voor den derden bijna voldoende.

Bij het schriftelijk onderzoek in de mechanische technologie, op Woensdag 16 Junij, werden behandeld: het gieten van ijzer met alles wat daartoe behoort en de katoenspinnerij. De geleverde antwoorden waren vrij voldoende.

Het mondeling onderzoek, dat op Woensdag 23 Junij plaats had, liep hoofdzakelijk over de bewerking van metalen, het maken van blik, het winnen en de eigenschappen van smeedijzer en staal, de fabricatie van glazen voorwerpen, het weven, het maken van laken en het maken van papier. De gestelde vragen werden gedeeltelijk minder goed beantwoord; naar het schoen hadden de candidaten zich te uitsluitend bezig gehouden met de onderwerpen, welke zij als onmiddellijk met hun toekomstig beroep in verband te staan, beschouwden.

In het geheel kon het examen van twee candidaten als even voldoende, van den derden als goed worden beschouwd.

De werktuigbouwkunde en het werktuigkundig teekenen werden behandeld van Maandag 21 tot Vrijdag 25 Junij.

Voor de werktuigbouwkunde werden de volgende punten ter schriftelijke behandeling gesteld: de stoomschuif beweging bij eene enkele schuif, de koppen van drijfstanen, de locomotief voor snel vervoer, de stoombootketels bij

lage drukmachines, het ontwerpen van een drijfwerk ter overbrenging van een vermogen van 20 paardenkracht van eene verticale op eene horizontale as; het schetsen eener spiraalbeweging. Het mondeling examen op den namiddag van Donderdag 24 Junij liep over de werktuigbouwkunde in haar geheel omvang.

In het geheel genomen waren de gegeven blijken van bekwaamheid bij één der kandidaten bijna, bij een tweeden even voldoende; voor den derden mochten zij goed genoemd worden.

De bedrevenheid in het werktuigkundig teekenen is beoordeeld geworden zoowel naar de in de portefeuilles voorhanden teekeningen als naar die, welke in antwoord van de beide laatste onder de werktuigbouwkunde genoemde vragen werden ingeleverd. Van één der kandidaten was het werk voldoende, van één was het goed en van den derden zeer goed te achten.

Het examen in de burgerlijke bouwkunde had plaats op Donderdag 17 Junij, terwijl aan het mondeling examen in hetzelfde vak was gewijd een gedeelte van Maandag 28 Junij. Als teekenwerk werd den kandidaten opgedragen het ontwerpen van een ketelhuis met afdak. Het mondeling examen strekte zich uit over de kennis der bouwstoffen en over enkele eenvoudige beginselen der constructie. De kandidaten bleken bij een en ander met de algemeene beginselen der hout-, steen- en ijzerconstructie slechts in zeer geringe mate bekend te zijn. De uitslag van het examen in burgerlijke bouwkunde bleef dan ook voor twee der kandidaten beneden het voldoende en mocht bij den derden slechts even voldoende genoemd worden.

Bij het examen in het handteekenen op Maandag 28 Junij, werden enige modellen van werktuigdeelen ter teekening gegeven. Van één kandidaat was het werk vrij goed, van de beide anderen beneden het voldoende.

Het examen in het administratief regt had plaats mondeling in den voormiddag van Zaterdag 26 Junij. Het liep over de wetsbepalingen betreffende het gebruik van stoomstellen, het in dienst stellen van locomotieven en de publieke veiligheid bij het oprigten van fabrieken. De uitslag was voor alle drie kandidaten even voldoende.

D. Mijnen-ingenieur.

Naar aanleiding van art. 65 der wet strekte zich dit examen uit over:

- de theoretische en toegepaste mechanica en de kennis van werktuigen;
- de bouwkunde, voor zooveel betreft de kennis van bouwstoffen en de samenstelling van eenvoudige gebouwen;
- het theoretisch en praktisch landmeten en waterpassen;
- de aardkunde en de toegepaste aardkunde;
- de mijnontginning;
- de docimasie;
- de metallurgie;
- het teekenen van werktuigen;
- het administratief regt in betrekking tot het mijnwezen.

Voor het schriftelijk examen in mechanica, op Maandag 21 Junij, werden aan de kandidaten drie vragen ter beantwoording opgegeven; eene over de doorbuiging van een in beide uiteinden bevestigden en gelijkmatig belasten balk, eene over de stabiliteit van een waterkeerenden muur, eene over de beweging van wagens over een hellend vlak. De uitkomsten van dit schriftelijk examen en van het daarop gevolgd mondeling onderzoek, gedeeltelijk ter nadere toelichting der schriftelijke antwoorden, waren voor één kandidaat voldoende, voor een tweeden even beneden voldoende, voor den derden bepaald slecht te noemen.

In kennis van werktuigen had slechts een mondeling onderzoek plaats op wel in den voormiddag van Donderdag 17 Junij. De vragen liepen over verschillende onderwerpen. Van één der kandidaten waren de antwoorden over het algemeen goed, van den tweeden voldoende, van den derden zeer onvoldoende.

Voor het examen in de bouwkunde was Donderdag 24 Junij aangewezen. Als punt ter behandeling werd gegeven het ontwerp eener werkplaats. Geen der drie kandidaten leverde geheel voldoende proeven van bekwaamheid; van twee hunner konden die bijna voldoende genoemd worden.

Het theoretisch en praktisch landmeten en het waterpassen werden op Zaterdag 26 Junij gedeeltelijk schriftelijk gedeeltelijk mondeling behandeld. Het schriftelijk onderzoek liep over de theodoliet; het sextant; het opmeten door triangulatie; de bepaling van den sterrekundigen meridiaan. Bij het mondeling examen werden de kandidaten nader ondervraagd over de meest voorkomende meetinstrumenten en over de doelmatigste handelwijze tot het opmeten van terreinen in verschillende onderstellingen. De uitslag was bij één der kandidaten goed, bij één voldoende, bij den derden slecht.

Voor het schriftelijk examen in de aardkunde en de toegepaste aardkunde was bestemd de voormiddag van Vrijdag 18, en voor het mondeling examen de voormiddag van Zaterdag 19 Junij. Het schriftelijk examen liep over de oudste sedimentaire formatie tot aan het Devonische systeem over de petrographische kenmerken der trachtyachtige gesteenten. Bij het mondeling examen werden voornamelijk de indeeling en palaeontologische kenmerken der sedimentaire formatie behandeld en daarbij aan de kandidaten verschillende gesteenten en petrefacten ter bepaling gegeven. De eerste schriftelijke vraag werd door de kandidaten goed, de tweede voldoende beantwoord. Het mondeling examen gaf goede resultaten.

Voor het schriftelijk examen in de mijn-ontginning was bestemd Donderdag 17 Junij, voor het mondelinge de namiddag van Vrijdag 18 Junij. Bij het schriftelijk examen werden twee vragen gesteld, eene over de wijze van exploitatie eener kolenlaag in een door eene figurative voorstelling omschreven geval, en eene over de werktuigen, die gebruikt worden bij de erts-wasscherij. De eerste vraag werd over het algemeen niet voldoende beantwoord. Wel toonden de kandidaten met onderscheidene bijzonderheden bekend te zijn, doch zij misten een duidelijk overzicht van de verschillende werkzaamheden en wisten daardoor de hoofdbeginselen van den mijnbouw op het gegeven geval slechts gebrekkig toe te passen. Het bleek duidelijk, dat hunne kennis van het onderwerp te weinig op eigen aanschouwing beruiste. Met de verschillende werktuigen voor de erts-wasscherij toonden zij wel bekend te zijn. Het mondeling examen, dat over dezelfde onderwerpen liep, gaf nagenoeg dezelfde resultaten. In het geheel kon het examen van twee der kandidaten beschouwd worden als even voldoende; dat van den derden bleef beneden het voldoende.

Het schriftelijk examen in de docimasie had plaats in den voormiddag van Woensdag 16 Junij, terwijl 29 en 30 Junij geheel aan het mondeling en praktisch examen waren toegewijd. Schriftelijk werd behandeld de bepaling van het ijzergehalte der ijzerertsen. Verder is aan de examinandi gedurende twee dagen (29 en 30 Junij) de gelegenheid verschaft om onder toezigt der Commissie eene quantitative analyse van mineralen te doen. Dit praktisch examen verschaft tevens de aanleiding tot een mondeling onderzoek, waarbij niet alleen omtrent de gebruikte methode, maar tevens omtrent verschillende andere bepalingwijzen ondervraagd werd. De belangrijkste methoden van quantitative bepaling der ertsen bleken aan de kandidaten bekend te zijn. Zij bewezen in het uitvoeren der analyses bedreven te zijn en een helder begrip te hebben van wat zij verzigten. Was ook de kennis der kandidaten omtrent analyses van andere mineralen minder volledig, en liet ook hier en daar de nauwkeurigheid der praktische uitvoering nog al iets te wenschen over, toch mocht de uitslag van het examen voor alle drie kandidaten goed genoemd worden.

Het schriftelijk examen in de metallurgie had plaats in den namiddag van 16 Junij, het mondeling examen in den namiddag van 19 Junij. Ter schriftelijke behandeling werd gesteld de vraag op welke wijze men het lood uit de verschillende loodertsen verkrijgt. Het mondeling examen strekte zich uit over ijzer-, zilver-, zink- en bismuthertsen, de wijzen waarop die behandeld worden ter verkrijging der verschillende metalen en de verklaring der scheikundige bewerkingen, die daarbij plaats hebben.

Duidelijk kwam bij dit examen uit, welke de metallurgische bewerkingen waren, die de kandidaten door eigen aanschouwing hadden leeren kennen. Tegenover vrij grondige

bekendheid met deze bewerkingen, stond in het algemeen zeer oppervlakkige kennis der overige. In het geheel genomen mogt de uitslag voor alle drie candidaten gezegd worden vrij goed te zijn geweest.

Dingsdag 22 en Woensdag 23 Junij waren geheel bestemd voor het werktuigkundig teekenen naar een op te meten model. Het werk van twee der candidaten was voldoende, van den derden beneden het voldoende.

Het examen in administratief recht, op Zaterdag 26 Junij, was alleen mondeling. De gedane vragen werden voldoende beantwoord.

Nadat Donderdag 1 Julij de examens waren afgelopen, heeft de Commissie Vrijdag 2 Julij eene vergadering gehouden, om kennis te nemen van het oordeel der verschillende subcommissien over de onderdeelen van het examen, en daarop hare uitspraak te vestigen.

Slechts twee der candidaten hadden in alle vakken voldaan, de overigen waren in één of meer vakken meer of minder belangrijk te kort gekomen.

Bij de meesten stond echter tegen dit te kort komen een zeer gunstigen uitslag van het examen in andere opzichten over.

De Commissie heeft gemeend dat, de waards der vakken voor iedere categorie van candidaten in aanmerking nemende, het ontbrekende in sommige vakken door meer dan voldoende kennis in andere kon worden goedge maakt.

Met het oog hierop heeft de Commissie, na nauwgezette overweging, geen bezwaar gevonden, gelijk zij reeds de eer had bij schrijven van 2 Julij jl., Uwer Excellentie mede te deelen, om te besluiten dat het diploma aan vijftien der drie en twintig candidaten, die het examen hebben afgelegd, zal worden uitgereikt en wel aan:

11 civiel-ingenieurs,

1 bouwkundig ingenieur of architect;

1 werktuigkundig ingenieur en

2 mijnen-ingenieurs.

De Commissie meent hierbij, als nuttig te weten, niet te mogen verzwijgen, dat de ongunstige uitslag van het examen in de mechanica voor onderscheidenen der afgevozen candidaten beslissend geweest is, en bij velen de geslaagden niet dan ter naauwernood, door bijzonder blijken van bekwaamheid in andere belangrijke onderdeelen van het examen, is kunnen opgewogen worden.

De Commissie acht ten slotte het volgende overzicht niet onbelangrijk.

Van de 23 candidaten, die aan het examen deel namen, was het getuigschrift voor voldoende examen B verkregen door 4 in 1866, waarvan thans geslaagd 3; door 19 in 1867, waarvan thans geslaagd 12. Van de 19 candidaten, die voor den eersten keer het examen C aflegden, slaagden er 11; de 4 candidaten, die voor den tweeden keer het examen aflegden, slaagden allen.

Delft, 16 Julij 1869.

De Commissie,

L. COHEN STUART,

Voorzitter.

MICHAELIS,

Secretaris.

BIJLAGE F.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in wis- en natuurkundige wetenschappen, landbouwkunde, zeevaarkunde, teekenen en boetseren.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, krachtens art. 69 der wet van 2 Mei 1863 (Staatsblad n°. 50) door Uwer Excellenties ambtsvoorganger bij beschikking van den 30 April 1868, n°. 178, 5de afd., benoemd tot het afnemen van het examen van hen, die eene acte van bekwaamheid verlangden tot het geven van middelbaar onderwijs in wis- en natuurkundige wetenschappen, landbouwkunde, zeevaarkunde, hand- en regtlijng teekenen en perspectief en het boetseren, heeft de eer Uwe Excellentie omtrent hare werkzaamheden het volgende te berigten.

Het examen werd bijna geheel ingerigt naar het voorbeeld door de Commission van vorige jaren gegeven. Ook nu werd gezorgd dat elk mondeling examen, zoo veel doenlijk was, minstens door twee leden kon beoordeeld worden. Naardien het noodig werd geacht, de candidaten voor de acte K^I in elk der in het programma genoemde hoofd-afdeelingen: rekenkunde, stelkunde, meetkunde, goniometrie en trigonometrie, beschrijvende meetkunde en analytische meetkunde, mondeling te ondervragen, en het niet wenschelijk scheen de candidaten meer dan twee dezer mondelinge examens op één dag te doen afleggen, werd dit examen over drie dagen verdeeld. Vier of vijf candidaten voor deze acte ondergingen het examen gedurende hetzelfde drietal dagen. De regeling en de uitslag van het examen zijn in bijlage I meer in bijzonderheden aangeduid. Er hadden zich aangemeld 75 candidaten, te zamen aanvragende 87 acten te weten:

32	candidaten	voor	acte	K ^I
5	"	"	"	K ^{III}
2	"	"	"	K ^I en K ^{III}
2	"	"	"	K ^{IV}
1	"	"	"	K ^V
1	"	"	"	D
1	"	"	"	J
1	"	"	"	R (*)
14	"	"	"	M ^I
3	"	"	"	M ^I en O
6	"	"	"	M ^{II}
7	"	"	"	M ^I en M ^{II}

Van deze candidaten zijn niet verschenen:

6	candidaten	voor	acte	K ^I
1	candidaat	"	"	K ^{III}
1	"	"	"	R
2	candidaten	"	"	M ^I
1	candidaat	"	"	M ^I en M ^{II}

Een der candidaten voor de beide acten K^I en K^{III} trok zich, nadat hij voor de eerste acte niet geslaagd was, voor het tweede examen terug. Hetzelfde geschiedde met den candidaat voor de acten M^I en O, die de acte M^I niet verwierf en den moed opgaf om het examen in boetseren te ondergaan, en met een candidaat voor de acten M^I en M^{II}, die, de eerste acte verkregen hebbende, begreep bij het volgende examen niet te zullen slagen. In het geheel had dus de Commissie te beslissen over 64 candidaten en het uitreiken van 72 acten. Door 28 candidaten werd het examen met gunstigen uitslag afgelegd, zoodat werden uitgereikt:

10	acten	K ^I
1	acte	K ^{III}
1	"	K ^{IV}
1	"	K ^V
1	"	D
5	acten	M ^I
7	"	M ^{II}
2	"	O

Het mogt geen der candidaten gelukken, meer dan ééne acte te verwerven.

Het examen heeft weder aanleiding gegeven tot enige opmerkingen, die de Commissie nuttig acht in haar verslag op te nemen.

Over het geheel hebben de examens in de onderscheidene vakken de gewone klacht doen herhalen, dat de meeste candidaten zich een geheel verkeerd denkbeeld vormen van de eischen, waaraan zij hebben te voldoen. Het groote verschil tusschen den aard der kennis, die in den onderwijzer moet worden verlangd, en die welke een vijftig leerling zich in eene middelbare school verschaffen kan, schijnt weinigen duidelijk te zijn. Aan grondige, veelzijdige studie, die tot zelfstandig oordeel leiden moet, aan oefening in het ordelijk en duidelijk verklaren van een wiskundig betoog, van eene rekenwijze, van eene methode van natuurkundig onderzoek of van een werktuig, aan nauwgezetheid van uitdrukking, aan vaardigheid in het teekenen op het bord, ontbrak het den meesten candidaten. Inzonderheid moet de uitslag van het examen in de wiskunde ongunstig genoemd worden. Bij velen scheen de kennis van wiskunde eene van buiten geleerde les te zijn; de meesten hadden zich geen hoogere eisch gesteld dan het in formule of in constructie brengen van eenig vraagstuk en waren niet in staat voldoende reden te geven van hetgeen zij verrigten. Eindelijk waren er onderscheidenen, die in de vakken, voor welke zij de acten hadden aangevraagd, bij een eind-examen der hoogere burgerscholen zeker niet zouden kunnen voldoen.

(*) Koninklijk besluit van 25 November 1897 (Staatsblad n°. 115.)

Het programma eischt van hen, die eene acte K₁ willen verwerven, kennis van hoogere stekunst, beschrijvende meetkunde en analytische meetkunde, hoewel de acte slechts bevoegdheid geeft tot het geven van onderwijs aan eene hoogere burgerschool van driejarige cursus, waar noch deze deelen van de wiskunde noch in den regel de stereometrie onderwezen worden. De bedoeling is blijkbaar geweest, dat de candidaten bij de studie van deze deelen der wiskunde niet alleen beter begrip zouden verkrijgen van wiskundige methode, maar ook door veelzijdige oefening en ruimte van kennis in staat zouden gesteld worden zich, bij het onderwijs in de meer elementaire deelen, reken-, stel- en meetkunde, met meer gemak en zekerheid te bewegen.

Bij de meeste candidaten werd ten gevolge van hoogst oppervlakkige beoefening der wiskunde dit doel geheel gemist. Wat hun aan inzicht, oefening en kennis ontbrak, kan het best blijken uit een paar voorbeelden. Een der candidaten wist vrij uitvoerig over de kenmerken van de convergentie van oneindig voortlopende reeksen te spreken; doch het onderzoek omtrent het al of niet convergeren der reeks

$$2\frac{1}{2}, 2\frac{1}{4}, 2\frac{1}{8} \text{ enz.},$$

scheen hem niet alleen eene lang niet eenvoudige zaak te zijn, maar ten slotte bleek hij zelfs niet in staat te zijn de divergentie der reeks aan te toonen.

Vele candidaten waren blijkbaar van meening dat bij een examen waarvoor analytische en beschrijvende meetkunde gevorderd worden, de kennis van rekenkunde van minder belang is, en hadden er naar het scheen niet aan gedacht, de talrijke leemten van het onderwijs, op de schoolbanken ontvangen, duchtig aan te vullen. Voor hen was niet zelden de aard der bewerking van eene gewone deeling of van eene vierkantworteltrekking een diep geheim. Gewoon zich tevreden te stellen met de toepassing der letterrekening zonder te vragen naar den zin, kwamen een paar candidaten er toe, met letters te betoogen, dat wanneer het verschil van twee getallen een deeler heeft, ook elk van die getallen dien zelfden deeler zal hebben.

De Commissie verklaart met genoegen dat het examen van enkele candidaten zich van den algemeenen regel gunstig onderscheidde. Dit was het geval met eenigen der candidaten voor de acte K₁ en inzonderheid met den candidaat voor de acte K₂, wiens examen de blijken gaf, dat hij door oefening en nadenken zich had in staat gesteld, met zekerheid en vlugheid de beschouwingen en rekenwijzen der hoogere wiskunde toe te passen.

De examens in zeevaartkunde en in natuur- en scheikunde gaven grootendeels aanleiding tot dezelfde opmerkingen. De candidaat voor zeevaartkunde, hoewel zijne kennis voor den stuurman voldoende mogt heeten, werd geacht niet in staat te zijn met helderheid de stuurmanskunst te kunnen onderwijzen. Van de 5 candidaten voor natuur- en scheikunde en kosmographie slaagde er slechts één, bij wiens zeer goed examen in scheikunde, dat in natuurkunde voldoende mogt geacht worden. Bij de afgewezenen werd vooral de kennis van anorganische scheikunde verwaarloosd bevonden. Van de twee candidaten voor de acte K_{IV} (delfstof-, aard-, plant- en dierkunde) slaagde er één, wiens examen aan alle eischen van het programma voldeed. Ook

het examen van den candidaat voor de acte D (tweede acte voor scheikunde) kan gunstig vermeld worden.

Ten gevolge der wijziging, die het programma voor het examen in hand- en regtlijng teekenen en de perspectief bij Koninklijk besluit van den 28sten Februarij 1868 (*Staatsblad* n°. 27) ondergaan heeft, konden dit jaar voor het eerst afzonderlijke acten voor het handteekenen en voor het regtlijng teekenen en de perspectief worden uitgereikt. De Commissie was daardoor in staat gesteld, beter dan te voren de eischen van het programma te handhaven, zonder gevaar te loopen, candidaten, die zeer goed voldeden voor het eene gedeelte af te wijzen, omdat het nimmer in de rigting hunner studien had gelegen, zich met de vereischte zorg op het andere gedeelte toe te leggen. Hoe wenschelijk de splitsing van het examen was, bleek thans op nieuw bij het examen der candidaten, die beide acten hadden aangevraagd; geen van hen kon tegelijk aan beide examens voldoen.

Op het examen in het regtlijng teekenen heeft het programma reeds een gunstigen invloed uitgeoefend. Over het algemeen waren de candidaten goed voorbereid; aan een zevental candidaten, die, naar het oordeel der Commissie, als leeraars in regtlijng en bouwkundig teekenen goede diensten kunnen bewijzen, doch aan het programma voor het handteekenen welligt niet zouden hebben voldaan, kon thans de acte van bekwaamheid worden uitgereikt. Minder gunstig was voor alsnog de invloed der wijziging op het examen in handteekenen. Te oordeelen naar het gering aantal der candidaten, die de acte verkregen, en naar het gehalte van de teekeningen van de afgewezenen, schenen velen gemeend te hebben, dat thans het examen voor de acte van bekwaamheid in het handteekenen eene gemakkelijke zaak was, die slechts weinig voorbereiding eischte. Deze ongunstige werking zal wel niet duurzaam zijn; de Commissie vertrouwt, dat weldra ook voor dit vak de candidaten zich beter zullen voorbereiden. Het is de Commissie aangenaam te kunnen berichten, dat bij enkele candidaten die meer gezette voorbereiding en grondige studie thans reeds vielen op te merken. De teekeningen naar pleister en naar plaat toonden aan, dat deze candidaten hunne taak reeds lang magtig waren; terwijl hunne vlugheid van uitvoering met hunne kennis en gevoel voor het schoone gelijken tred hield. Opgeleid aan onze voornaamste teekenenakademien te Amsterdam en te 's Gravenhage, bewezen zij ten duideljkste, hoe hier vooral de algemeene en grondige opleiding boven de geïsoleerde en daardoor meer beperkte vooruit heeft.

De Commissie, hiermede hare taak volbragt hebbende, neemt ten slotte de vrijheid Uwer Excellentie in overweging te geven, dit verslag even als die van vorige jaren, openbaar te maken.

's Gravenhage, 12 Julij 1868.

Namens de Commissie,

BOSSCHA, Voorzitter.

A. J. VAN PESCH, Secretaris.

JAAR 1868.

OVERZIGT VAN HET EXAMEN.

D A G E N.	ACTEN.	EXAMINATOREN.	GETAL VAN HEN DIE				
			zich hebben aangemeld.	zijn opgekomen.	zich gedurende het examen hebben terug getrokken.	zijn toegelaten.	zijn afgewezen.
Maandag 11, Dingsdag 12, Woensdag 13 Mei	K ^I	v. d. Berg, v. Geer, Obreen, v. Pesch.	4	3	1	2	"
Donderdag 14, Vrijdag 15, Zaterdag 16 Mei	idem	idem.	4	3	"	2	1
idem.	K ^{III}	Bosscha, Obreen, Oudemans.	2	2	"	1	1
Maandag 18, Dingsdag 19, Woensdag 20 Mei	K ^I	v. d. Berg, v. Geer, Obreen, v. Pesch.	4	3	"	"	3
	K ^{III}	Bosscha, Oudemans, Obreen.	2	1	1	"	"
Vrijdag 22, Zaterdag 23, Maandag 25, Dingsdag 26 Mei	M ^I	Koelman, Vogel.	24	21	1	5	15
Dingsdag 26 Mei	O	Koelman.	3	2	"	2	"
Woensdag 27, Donderdag 28, Vrijdag 29, Zaterdag 30 Mei	M ^{II}	v. d. Berg, Koelman, Vogel.	13	11	"	7	4
Maandag 25, Dingsdag 26, Woensdag 27 Mei	K ^I	v. Geer, v. d. Berg, Obreen, v. Pesch.	4	3	"	1	2
Donderdag 28, Vrijdag 29, Zaterdag 30 Mei	K ^I	idem.	4	2	1	1	"
Donderdag 28, Vrijdag 29, Zaterdag 30 Mei	K ^{III}	Bosscha, Oudemans, Obreen.	2	1	"	"	1
Dingsdag 2, Woensdag 3, Donderdag 4 Junij	K ^I	v. Geer, v. d. Berg, Obreen, v. Pesch.	3	3	1	2	"
idem.	K ^{III}	Bosscha, Oudemans, Obreen.	1	1	"	"	1
idem.	J	Obreen.	1	1	"	"	1
Vrijdag 5, Zaterdag 6 Junij	K ^I	v. d. Berg, v. Geer, Obreen, v. Pesch.	2	2	2	"	"
Vrijdag 5, Zaterdag 6 en Maandag 8 Junij	K ^V	idem.	1	1	"	1	"
Vrijdag 5, Zaterdag 6 Junij	K ^{IV}	Salverda, Staring.	2	2	"	1	1
Maandag 8, Dingsdag 9, Woensdag 10 Junij	K ^I	v. d. Berg, v. Geer, Obreen, v. Pesch.	5	5	3	2	"
idem.	D	Bosscha, Oudemans.	1	1	"	1	"
Donderdag 11, Vrijdag 12, Zaterdag 13 Junij	K ^I	v. d. Berg, v. Geer, Obreen, v. Pesch.	5	4	2	"	2
			87	72	12	28	32

De Voorzitter der Commissie,

J. BOSSCHA.

De Secretaris,

A. J. VAN PESCH.

VERSLAG DER COMMISSIE, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de Nederlandsche taal en letterkunde, de geschiedkundige wetenschappen, de handelswetenschappen, de levende talen en hare letterkunde, het schoonschrijven en de gymnastiek.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Commissie, bij ministeriele beschikkingen van 3 Mei 1868, n°. 7, en 22 Mei 1868, litt. G, 5de afdeling, belast met het afnemen van bovengemelde examens, heeft de eer aan Uwe Excellentie verslag te doen van den uitslag der aan haar opgedragen werkzaamheden.

De Commissie heeft geene vergadering tot voorbereiding harer werkzaamheden gehouden. Het groot aantal candidaten maakte het noodig de werkzaamheden zoodanig te verdeelen, dat niet alle leden der Commissie gedurende den geheelen loop der examens, waartoe vier weken noodig waren, behoeften tegenwoordig te zijn. Zij zijn zoodanig geregeld, dat den 18den en 19den Mei die voor onderwijzessen plaats hadden: op die dagen hadden de leden gelegenheid meer bepaald van gedachten te wisselen omtrent de beginselen, welke bij de examens der talrijke mannelijke candidaten zouden worden in acht genomen. Deze gedachtenwisseling is niet zonder vrucht geweest, daar men eenparig van gevoelen was, dat van het paedagogische gedeelte van het examen meer nog dan in vroegere jaren werk moest worden gemaakt. De vorige Commissien hadden wel is waar dit punt niet uit het oog verloren en bij het mondeling examen steeds zoo veel mogelijk een zorgvuldig onderzoek ingesteld naar de geschiktheid der candidaten om datgene, wat zij wisten, aan anderen mede te deelen, en bepaaldelijk ook naar hunne denkbeelden over methode bij het onderwijs in taal, letterkunde of geschiedenis; men begreep echter nog eenigzins verder te moeten gaan en van de candidaten te mogen vorderen, dat zij over een of ander onderwerp, op methode van klassikaal onderwijs betrekking hebbende, schriftelijk hunne gedachten mededeelden. Van iederen candidaat is dus tweerlei schriftelijk werk gevorderd, het eene meer bepaald over het vak, waarover het examen liep, het andere over de wijze waarop een of ander onderdeel daarvan in de middelbare school behoort te worden behandeld. Laatstgemeld schriftelijk werk liep voor de moedertaal, hoofdzakelijk over de behandeling van een of ander onderdeel der spraakleer, hetzij in de lagere, hetzij in de hogere klassen eener hogere burgerschool, van de synonymiek, van de stiller, van de taalkundige ontleding en de daarbij te vermijden bezwaren, van het voor- of nadeel van het gebruik maken van kakographien bij het onderwijs, en voor zooveel de letterkunde betreft, over de wijze van behandeling van een of ander tijdvak in de hogere klassen der school. Voor vreemde talen werden opstellen opgegeven over de keus van leerboeken, zoowel voor taal- als letterkunde, over de methode, te volgen bij het onderwijs der syntaxis of van de syoniemen, over de opvolging, in acht te nemen bij de keuze van door de leerlingen te vervaardigen opstellen, over de beste wijze om deze te verbeteren, over de correctie van thema's in lagere klassen, over de meest geschikte wijze om de

leerlingen in het spreken der vreemde taal te oefenen, over de behandeling van een of ander tijdvak der letterkunde in de hogere klassen, over den omvang der letterkundige kennis, die men bij de leerlingen der hoogste klasse bij het verlaten der school kan en moet vorderen, en dergelijke. Bij het examen in geschiedenis, werd een opstel gevraagd over de bezwaren, aan het onderwijs in deze wetenschap verbonden en de beste middelen om die te overwinnen, over de voor- of nadeelen der verschillende leerwijzen (de ethnographische en de synchronistische), over de beste wijze om het onderwijs in geschiedenis over de vijf klassen eener hogere burgerschool te verdeelen, over het verschil in behandeling der geschiedenis in de lagere en in de hogere klassen, over de keus van geschikte leerboeken, en meer dergelijke; bij dat in aardrijkskunde verlangde men schriftelijke uiteenzetting van de wijze, waarop de candidaat een of ander onderdeel, hetzij van de wis- of natuurkundige, hetzij van de staatkundige aardrijkskunde in de school meende te moeten behandelen, of wel van de verdeling van het onderwijs over de verschillende klassen eener school; bij het boekhouden eindelijk werd in den regel ene duidelijke schriftelijke uiteenzetting verlangd van enkele hoofdbeginselen op zoodanige wijze, als de candidaat dat in de school voor zijne leerlingen zou meenen te moeten doen.

Deze uitbreiding, aan het examen voor iederen candidaat gegeven, heeft evenwel op den duur van het examen geen merkbaaren invloed uitgeoefend, daar even als vorige jaren voor ieder hunner het examen in éenen dag werd ten einde gebracht. Gemiddeld waren iederen dag zes of zeven candidaten opgeroepen. De examens der vrouwelijke candidaten hadden plaats den 18den en 19den Mei; die der mannelijke van 20 Mei tot 13 Junij, en wel die in de Nederlandsche taal en letterkunde van 20 Mei tot 5 Junij, die in geschiedenis van 20 tot 29 Mei, die in aardrijkskunde van 20 tot 28 Mei, die in de Fransche taal en letterkunde van 2 tot 12 Junij, die in de Engelsche taal en letterkunde eveneens van 2 tot 12 Junij, die in de Hoogduitsche taal en letterkunde van 20 tot 29 Mei, één in handelswetenschappen den 27sten Mei, die in het boekhouden van 2 tot 13 Junij, die in het schoonschrijven den 29sten Mei en die in gymnastiek op den 23sten Mei, 30 Mei en 6 Junij. Laatstgemelde examens werden, voor zooveel het praktisch en paedagogisch gedeelte betreft, gehouden in het lokaal der gemeentelijke gymnastiekschool, daartoe op verzoek van den Voorzitter met de meeste bereidwilligheid door het gemeentebestuur van 's Gravenhago ten gebruike afgestaan.

Het getal der candidaten bedroeg in 't geheel 141, waarvan één zich voor twee vakken had aangemeld, zoodat er 142 examens waren af te nemen; hieronder waren 5 vrouwelijke candidaten. Er zijn in 't geheel 16 niet opgekomen, waaronder bovengemelde candidaat voor twee vakken, zoodat de Commissie 125 examens had af te nemen. Van dezen zijn er 65 met gunstigen uitslag geweest. Onder de overige 60 candidaten waren er 12, die zich in den loop van het examen hebben teruggetrokken, een enkele uit hoofde van ongesteldheid, de overigen omdat zij bemerkten, dat de afloop toch niet gunstig zoude zijn, sommigen omdat zij verzuimd hadden van de bestaande programma's kennis te nemen en dus niet bekend waren met de eischen bij het examen te stellen. De volgende tabel wijst het getal der geëxamineerden, toegelatenen en afgewezenen meer in 't bijzonder voor ieder vak aan.

Gevraagde acte van bekwaamheid volgens de programma's behoorende bij het Koninklijk besluit van 2 Febr. 1864 (Staatsblad n°. 8).	Getal van hen die						LEDEN DER COMMISSIE DOOR WIE HET EXAMEN WERD AFGENOMEN.
	zich hadden aangemeld.	niet zijn op- gekomen.	zijn geska- mineerd.	zijn toegela- ten.	zich hebben teruggetrok- ken.	zijn afgewe- zen.	

MANNELIJKE CANDIDATEN.

Nederlandsche taal en letterkunde . (Progr. K VII, Q.)	21	5	16	9	1	6	dr. E. Verwijs.
Geschiedenis (Progr. K VIII, Q.)	8	1	7	2	2	3	mr. P. Romeyn.
Aardrijkskunde (Progr. K IX, Q.)	5	1	4	3	"	1	dr. D. J. Steyn Parvé. dr. M. P. Lindo.
Handelswetenschappen (Progr. H Q.)	1	"	1	"	"	1	E. H. C. Schaefer.
Boekhouden (Progr. K XII, Q.)	30	4	26	14	3	9	W. N. Dinger.
Fransche taal en letterkunde Progr. L, Q.)	17	1	16	6	3	7	dr. E. Piaget.
Engelsche taal en letterkunde (Progr. L, Q.)	17	2	15	5	3	7	dr. M. P. Lindo. J. S. Robinson.
Duitsche taal en letterkunde (Progr. L, Q.)	11	1	10	7	"	3	E. H. C. Schaefer.
Schoonschrijven (Progr. N.)	3	"	3	1	"	2	dr. D. J. Steyn Parvé. dr. M. P. Lindo.
Gymnastiek (Progr. P.)	24	2	22	16	"	6	dr. D. Lubach. H. Eshuys.
Totaal der mannelijke kandidaten.	137	17	120	63	12	45	

VROUWELIJKE CANDIDATEN.

Fransche taal en letterkunde (Progr. L, Q.)	1	"	1	"	"	1	dr. E. Piaget.
Engelsche taal en letterkunde (Progr. L, Q.)	2	"	2	1	"	1	dr. M. P. Lindo.
Duitsche taal en letterkunde (Progr. L, Q.)	2	"	2	1	"	1	E. H. C. Schaefer.
Totaal der vrouwelijke kandidaten.	5	"	5	2	"	3	
Algemeen totaal.	142	17	125	65	12	48	

Van de negen kandidaten, die eene acte van bekwaamheid verkregen voor de *Nederlandsche taal en letterkunde*, waren 6 in 't bezit van den tweeden onderwijzersrang of van de acte als hoofdonderwijzer, alsmede van eene toelating voor eene of meer levende talen; 2 kandidaten waren hulp-
onderwijzer; één van deze had in 1867 de acte voor middelbaar onderwijs en geschiedenis verkregen, de ander had toelating voor lager onderwijs in drie vreemde talen; één der toegelatenen was candidaat in de theologie en proponent. Twee onder hen waren in 1867 afgewezen. Van de 6, die thans moesten worden afgewezen, waren 2 bezitters van eene acte als hoofdonderwijzer, 3 van eene acte als hulp-
onderwijzer, terwijl drie van hen toelating hadden voor lager onderwijs in twee of drie vreemde talen; de zesde afgewezene had in 1867 eene acte voor middelbaar onderwijs in Engelsche taal en letterkunde verkregen. De candidaat, die zich heeft teruggetrokken, was in 1867 ook reeds afgewezen.

De uitslag van deze examens mogt over 't algemeen, ook in vergelijking met voorgaande jaren, gunstig heeten. Er was eenige vooruitgang in de kennis en ontwikkeling der

kandidaten te bespeuren, terwijl enkelen bewijzen gaven zich met meer dan gewonen ijver te hebben toegelegd, en bij eene degelijke kennis onzer letterkunde ook eene grondige studie hadden gemaakt van de taal, met de eischen van een goeden stijl bekend waren, zoo als bleek uit het schriftelijk werk, en bovenal heldere begrippen toonden te hebben van de eischen, welke men bij de beoefening der Nederlandsche taal en letterkunde aan de hoogere burgerscholen behoort te stellen. Bij velen evenwel bestond de neiging om het taalonderwijs te geleerd te maken; eene fout, misschien daaraan toe te schrijven, dat de meesten hunner autodidakten waren, die binnen den gezigtskring der leerlingen gelegen waren, en die dus te zoeken of in onze eigen taal of in die talen, waarmede die leerlingen kunnen geacht worden bekend te zijn, werd niet zelden het Gothisch als punt van vergelijking aangehaald. Bij enkelen der afge-

wezenen scheen de beoefening der taalkunde bijna geheel verwaarloosd te zijn en werden zelfs vragen, waarop men bij een examen als hulp-onderwijzer billijkerwijze een goed antwoord zou mogen verwachten, op hoogst onvoldoende wijze of geheel verkeerd beantwoord.

Ook bij de beoefening der letterkunde was vooruitgang te bespeuren. Verscheidene kandidaten toonden niet alleen eene zeer voldoende kennis van de voornaamste voortbrengselen onzer letterkunde te bezitten, maar ook dat zij er rekenschap van konden geven en zich een zelfstandig oordeel hadden gevormd. Anderen weder hadden zeer veel, maar dan ook zeer vlietig gelezen, zoodat zij wel veel namen konden noemen, maar bij een dieper ingrijpend onderzoek toonden weinig of niets van het gelezene te hebben onthouden, zoodat zij zich moesten bepalen tot het napraten van eenige volzinnen uit handboeken. Het bleek der Commissie, dat bij vele kandidaten het denkbeeld scheen te bestaan, dat het in de eerste plaats noodig was veel van de Middelnederlandsche letterkunde te hebben gelezen. Wel verre van het af te keuren, dat ook onze middeleeuwsche letterkunde een deel uitmaakt van de studie der toekomstige leeraren, en eene oordeelkundige beoefening van enkele harer voortbrengselen voor hen zelfs zeer aan te bevelen achtende, zoo meent de Commissie toch te moeten waarschuwen tegen de gevolgtrekking, die door sommigen daaruit scheen te worden gemaakt, dat ook aan de Middelnederlandsche taal en letterkunde aan de hogere burgerschool eene voornaamste plaats behoort te worden toegekend. De Commissie kan in die meening volstrekt niet deelen; naar haar gevoelen behoort dat gedeelte onzer letterkunde niet in de school. Voor den onderwijzer zelvezelve moge de historische taalstudie van veel belang zijn, hij vergete daarbij echter niet, dat hij, door zijne geleerdheid in de school te brengen, meer nadeel berokkenen dan nut stichten zal. Eene oordeelkundige behandeling der synonymiek, doelmatige stijl oefeningen en eene goede leiding bij de beoefening der letterkunde zullen bij de leerlingen oemer hogere burgerschool meer vruchten dragen dan het oprakelen van verouderde woorden en eene uiterst gebrekkige kennismaking met middeleeuwsche kunstvormen.

Van de 2 kandidaten, die met goeden uitslag het examen in de geschiedenis aflegden, was één leeraar aan eene hogere burgerschool, die in 1867 de acte voor Nederlandsche taal en letterkunde had verkregen, de andere een hoofdonderwijzer eener bijzondere school; deze laatste was in 1866 afgewezen, maar had zich de toen ontvangen wenken zoo zeer ten nutte gemaakt, dat hij thans een meer dan voldoende examen aflegde. Van de vijf overigen, die werden afgewezen of zich onder het examen terugtrokken, was één leeraar aan eene hogere burgerschool, die de acte voor Nederlandsche taal en letterkunde vroeger reeds had verkregen, één doctor in de regten en drie candidaat of doctor in de godgeleerdheid. Eén van hen was predikant, de tweede had sedert eenigen tijd zijne predikantsbetrekking nedergelegd, de derde was nog niet als predikant in functie geweest. Laatste gemelde was bij het mondeling examen niet ongelukkig geslaagd, maar werd door ongesteldheid verhinderd het schriftelijk werk te maken, ook toen hem nog den volgenden dag daartoe de gelegenheid werd gegeven.

Over het geheel maakte het examen in geschiedenis bij de Commissie geen gunstigen indruk. Om niet te gewagen van het paedagogische gedeelte, dat bij alle afgewezenen beneden het middelmatige bleef, was ook de kennis van den regeringsvorm en de staatscollegien in de ter sprake gebragte landen en van de veranderingen daarin, de bekendheid met de staatkundige partijen en hare geschiedenis ontoereikend; zelfs van de belangrijkste feiten en hunnen samenhang liet de kennis veel te wenschen over. Eén candidaat bekende zelfs, dat hij van de vaderlandsche geschiedenis geen werk had gemaakt; hoewel dit bij het mondeling examen ten duidelijkste bleek, verwonderde hij zich zeer, dat hij, bepaald ook op dien grond, werd afgewezen. De meesten gaven den indruk, dat zij wel over enkele deelen der geschiedenis wat hadden gelezen, maar haar niet in haar geheel met de onmisbare hulpmiddelen hadden bestudeerd en bepaald verzuimd hadden zich met de feiten zelven en hunnen onderlingen samenhang bekend te maken, alvorens zich met eene meer in bijzonderheden afdalende beoefening van enkele tijdvakken bezig te houden.

Van de 4 kandidaten, die een examen in aardrijkskunde aflegden, waren twee leeraren aan hogere burgerscholen,

van welke de een, tevens doctor in de regten, een uitmuntend examen aflegde, de andere echter wegens onvoldoende kennis, zoowel van staatkundige, als van wis- en natuurkundige aardrijkskunde, moest worden afgewezen. Van de beide anderen legde de een een goed, de ander een voldoende examen af; eerstgenoemde had eene acte van bekwaamheid voor zeevaartkunde, en eene acte als hoofd-onderwijzer met toelating voor drie vreemde talen; de ander den derden rang met toelating voor drie talen. Het examen in dit vak gaf tot meer tevredenheid aanleiding dan in vroegere jaren, vooral wat de staatkundige aardrijkskunde betreft, hetgeen misschien gedeeltelijk daaraan was toe te schrijven, dat de beide laatstgenoemde kandidaten vroeger waren afgewezen en dus beter wisten, waarop zij bij hunne studien hadden te letten. Het ethnographisch gedeelte van het examen was bepaald beter en de kandidaten legden ook volledige bekendheid aan den dag zoowel met den regeringsvorm van verschillende Staten, als met de voornaamste voortbrengselen uit het dieren- en plantrijk.

Voor handelswetenschappen in haren geheel omvang had zich slechts één candidaat aangemeld, die bij eene vorige Commissie de acte van bekwaamheid voor staatshuishoudkunde had verkregen. Het examen ving aan met boekhouden. Daar echter zoowel het schriftelijk werk als het mondeling examen in dit vak geheel onvoldoende waren, zoo heeft de candidaat zich op raad der Commissie teruggetrokken, zonder examen in de andere onderdeelen van het examen af te leggen.

Onder de 26 kandidaten, die het examen alleen in boekhouden hebben afgelegd, waren er verscheidene, wier bedoeling blijkbaar minder was om bevoegdheid voor schoolonderwijs in dit vak te verkrijgen, dan wel om een diploma te bekomen, hetwelk hun later bij het verkrijgen van eene betrekking of bij plaatsing op een handelskantoor tot aanbeveling kon strekken. De Commissie heeft evenwel hierin geen grond gevonden om in hare eischen enige wijziging te maken: haar onderzoek heeft zich uitgestrekt zoowel naar kennis van het vak, als naar geschiktheid om die aan anderen mede te deelen. Van de 14 toegelatenen verkregen 13 eene acte voor schoolonderwijs; één, kantoorbediende in een handelshuis, die volkomen bekend was met alles wat op het boekhouden betrekking had en het schriftelijk werk zeer goed gemaakt had, verkreeg eene acte als huis-onderwijzer, omdat het mondeling examen, zoowel als het schriftelijk paedagogische, het bewijs opleverde dat hij de gave miste om datgene wat hij wist op bevattelijke wijze in den vorm, bij klassikaal onderwijs vereischt, mede te deelen. Van de 13 voor schoolonderwijs toegelatenen waren 3 leeraren aan eene hogere burgerschool, namelijk één doctor in de regten en candidaat in de letteren, één bezitter van eene acte voor schoonschrijven en één bezitter eemer acte voor gymnastiek; twee waren candidaat-notaris en één hulp-onderwijzer, de 7 overigen waren als boekhouder of kantoorbediende op handelskantoren werkzaam. Van de 9 afgewezenen hadden 2 den tweeden rang met toelating voor een of meer vakken van het lager onderwijs; één was klerk aan een der departementen van algemeen bestuur te 's Gravenhage, de 6 overigen waren op kantoren werkzaam. Van de 3, die zich onder het examen hebben teruggetrokken, was één gepromoveerd in de regten en leeraar aan eene hogere burgerschool, één candidaat-notaris en één kantoorbediende.

Wanneer men op bovenstaande cijfers acht geeft, dan kan de uitslag der examens in het boekhouden niet gunstig genoemd worden. De reden daarvan is waarschijnlijk grootendeels te zoeken in de reeds vermeldte omstandigheid, dat het grootste gedeelte der kandidaten meer liet verkrijgen van een diploma tot aanbeveling, dan van eene acte voor schoolonderwijs op het oog hadden; niet weinigen bleken dan ook onbekend te zijn met de eischen bij het programma gesteld, ja sommigen schenen niet eens te weten dat zoodanig programma bestaat. Van daar dat er velen onder de kandidaten waren, die in de beginselen redelijk wel te huis waren, maar te kort schoten, zoodra men enigzins ging buiten den gewonen slender; in dit opzigt voldeden veelal zij, die geen boekhouder van beroep waren, beter. De kennis van de berekeningen, die bij het boekhouden te pas komen, liet ook veel te wenschen over; er waren er, die van vrij veel geld natuurwetlijks enig begrip hadden en hoogstens de namen van vissolreductie, pari-koers, arbitrage enz. kenden, zonder van de zaak zelve iets te weten. Aangenaam

is het echter der Commissie te kunnen verklaren, dat er onder de toegelatenen een zestal waren, die bewijzen gaven van meer dan gewone bekwaamheid in alle onderdelen van het programma.

Van de 6 kandidaten, welke dit jaar eene acte van bekwaamheid voor schoolonderwijs in *Fransche taal en letterkunde* ontvingen, bezat één den tweeden rang met toelating voor Fransche taal, één den derden rang met toelating voor Fransch en Engelsch en 2 (beiden vreemdelingen) eene acte als huisonderwijzer in Fransch, uitgereikt krachtens de wet van 1857; één had in België den graad van candidaat in de letteren verkregen, de zesde bezat geen acte of graad. Twee van hen waren in 1866 afgewezen, één legde thans een even voldoende examen af, de ander daarentegen had zich den tijd uitstekend ten nutte gemaakt, daar zijn examen verreweg het beste van alle was. Onder de 10, die werden afgewezen, of zich onder het examen terugtrokken, waren 3 vreemdelingen met eene acte van huisonderwijzer voor lager onderwijs; één had den tweeden rang met toelating voor drie talen; 6 hadden eene acte als hulponderwijzer met toelating voor eene of meer vreemde talen; een hunner was reeds eenmaal, een ander zelfs tweemaal afgewezen.

De uitspraak was voldoende, met uitzondering van drie afgewezen kandidaten, die bovendien moeite hadden om zich op voldoende wijze in de Fransche taal uit te drukken. De kennis der taalkunde was over het algemeen voldoende: de studie der synoniemen had echter bij velen te wenschen overgelaten. Hetzelfde geldt van de beoefening der letterkunde. De afgewezen kandidaten hadden of weinig gelezen, of slechts zeer oppervlakkige notien van hetgeen zij gelezen hadden. Het paedagogische gedeelte, bepaaldelijk de verklaring van een of ander stuk van een bekenden schrijver, zoo als La Fontaine, Béranger en anderen, liet te wenschen over; dit gedeelte van het examen toonde ten duidelijkste, dat het hun vooral aan algemeene ontwikkeling ontbrak. De eenige vrouwelijke candidaat, die examen in Fransche taal en letterkunde aflegde, en eene acte bezat als hulponderwijzeres met toelating voor Fransche taal, moest worden afgewezen, omdat het haar zoowel aan voldoende kennis van letterkunde, als aan eene goede methode om het grammaticale gedeelte bij schoolonderwijs te behandelen ontbrak.

De kennis der mannelijke kandidaten voor *Engelsche taal en letterkunde* was niet beter. Van de 15, die zijn opgekomen, konden slechts 5 worden toegelaten. Onder dezen was één meester in de regten, één candidaat in de regten, één Ier met acte voor lager onderwijs in de Engelsche taal en twee met acte van hulponderwijzer en toelating voor drie talen. Beide laatstgenoemden hadden geruimen tijd in Engeland doorgebracht, hetgeen zeker veel tot vermeerdering hunner kennis had bijgedragen. Onder de 10, die werden afgewezen of zich terugtrokken, waren twee Engelschen, van welke de een eene acte had voor lager onderwijs; één was leeraar aan een gymnasium en bezat den tweeden rang met toelating voor drie talen; één had acte van hoofdonderwijzer met toelating voor Franschen Engelsch; 5 hadden acte als hulponderwijzer of van den derden rang met toelating voor één of meer vreemde talen; één had tot dusverre geen examen gedaan; laatstgemelde candidaat legde bewijzen af van meer dan gewone ontwikkeling en kennis van letterkunde, maar had het voor het onderwijs onmisbare algemeene taalkundige gedeelte verwaarloosd; zelf dit bij het mondeling examen inziende, gaf hij zijn verlangen te kennen zich terug te trekken. Onder de afgewezenen was er één, die reeds eens en één die zelfs tweemaal was afgewezen. Over het algemeen gaf het examen tot weinig tevredenheid aanleiding; met uitzondering van zeer enkelen, die een goed examen aflegden, toonden de meesten weinig kennis te hebben van de algemeene spraakleer en hadden zij zich bepaald tot eene meer of minder oppervlakkige studie der letterkunde; enkelen hadden zoo weinig werk van taal en letterkunde beide gemaakt, dat zelfs moet getwijfeld worden aan hunne geschiktheid om lager onderwijs te geven.

Van de twee vrouwelijke kandidaten, beiden hoofdonderwijzeressen met toelating voor lager onderwijs in drie vreemde talen, legde de eene een in alle opzichten uitstekend goed examen af; de andere moest worden afgewezen, omdat zoowel de uitspraak als het taalkundig en paedagogisch gedeelte van het examen veel te wenschen overlieten.

De uitslag van het examen in *Duitsche taal en letterkunde*

was gunstiger, daar van de 10 mannelijke kandidaten 7 en van de 2 vrouwelijke één konden worden toegelaten. Onder de eerstgenoemden waren 2 vreemdelingen, waarvan de een eene acte als huisonderwijzer voor lager onderwijs in de Duitse taal bezat, de ander in Duitschland den graad van phil. cand. verkregen had; voorts 2 leeraren bij inrigtingen van middelbaar onderwijs, van welke de een het vorige jaar de acte voor Nederlandsche taal en letterkunde had verkregen, de ander den hoofdonderwijzersrang met toelating voor drie levende talen en wiskunde bezat; één hoofdonderwijzer en één hulponderwijzer met toelating voor drie talen en één predikant. Van de 3 afgewezenen hadden twee eene acte als huisonderwijzer voor lager onderwijs, de derde geen acte; één van hen werd thans voor de tweede en één voor de derde maal afgewezen. Van de vrouwelijke kandidaten legde één, die acte als hulponderwijzeres met toelating voor lager onderwijs in drie talen bezat, een voldoende examen af; de andere, die eene acte als huisonderwijzeres voor lager onderwijs in de Duitse taal had verkregen, toonde voldoende kennis van de letterkunde te bezitten, maar schoot in het grammaticale gedeelte te kort. Dit laatste was ook bij verscheidene mannelijke kandidaten het geval, wel niet zoo, dat zij daarom moesten worden afgewezen, maar toch in die mate, dat de Commissie het noodig acht daarop bepaald de aandacht te moeten vestigen.

Het is hier de plaats om nog eene opmerking van meer algemeen aard te maken, waartoe vooral het schriftelijk werk, zoowel in de moedertaal als in vreemde talen, aanleiding geeft. Bij niet weinigen toch was de stijl der opstellen gezwollen en onnatuurlijk, hetzij dan met het doel om niet altijd gelukkig gekozen modellen na te volgen, hetzij om aan den eenen of anderen schrijver ontleende volzinnen te gebruiken, zonder juist altijd na te gaan of zij daar wel op hare plaats waren. Ook bij de opstellen over paedagogische onderwerpen trachtte men niet zelden gebrek aan eigen gedachten onder holdkinkende algemeenheden te verbergen.

Hetgeen hierboven meer bepaald is gezegd over gebrek aan ontwikkeling bij vele kandidaten voor Fransche taal en letterkunde, geldt evenzeer voor de examens in andere talen en hare letterkunde. Meermalen toch was de Commissie in de gelegenheid op te merken, dat het bij de verklaring van een schrijver den candidaat ontbrak aan genoegzame kennis en ontwikkeling om toespelingen op zeden en gewoonten, op toestanden en geschiedkundige gebeurtenissen, zelfs van latere tijd, behoorlijk te vatten. Welligt zijn door de ruimere bezoldiging, die in de laatste jaren de betrekkingen bij de middelbare scholen aanbieden, veel jongelieden, tot dusverre in lagere scholen werkzaam, verleid geworden om zich voor een examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid voor middelbaar onderwijs voor te bereiden, zonder tevens in te zien, dat tot het onderwijs aan scholen, waar niet alleen vele kundigheden moeten worden medegedeeld, maar vooral ook op de algemeene ontwikkeling der jongelieden moet worden gewerkt, in den leeraar niet alleen kennis, maar vooral ook geschiktheid tot het geven van zoodanig onderwijs moet worden gevorderd; die geschiktheid nu wordt, naar het oordeel der Commissie, in den regel niet gevonden in hen, die zonder een degelijken grondslag van algemeene kennis en beschaving, zich op een enkel speciaal vak toeleggen en met eenige inspanning het daarin tot eene zekere hoogte weten te brengen. Van zoodanige leeraren, al kunnen zij dan ook bij het examen in dat vak niet worden afgewezen, zullen de middelbare scholen weinig vruchten plukken.

Voor het *schoonschrijven* hadden zich 3 kandidaten aangemeld van welke de Commissie slechts één meende te moeten toelaten, daar van de beide andere de een te kort schoot in dat gedeelte van het programma, waarin sprake is van "het teekenen van hoofdletters, cijfers en versieringen voor facturen, journales enz." en ook in het schrijven zelf niet bijzonder uitmuntte, terwijl de ander in geen enkel der onderdelen van het examen ook maar eenigzins kon voldoen. De toegelatene was hulponderwijzer; van de afgewezenen was de een schoonschrijver van beroep, de andere klerk.

Het examen in *gymnastiek* gaf dit jaar over 't algemeen reden tot tevredenheid, daar van de 22 geëxamineerden 16 konden worden toegelaten. Van dezen hadden 15 eene acte voor de gymnastiek, uitgereikt krachtens de wet op het lager onderwijs en 4 bovendien eene acte als hulponder-

wijzer; 5 van hen waren in 1867 afgewezen. De 7 afgewezenen hadden ook allen eene acte voor lager onderwijs in gymnastiek en 5 hunner bovendien eene acte als hulp-onderwijzer; 2 werden voor de tweede maal afgewezen. In het theoretisch gedeelte (anatomie en physiologie) voldeden 17 candidaten, 3 zelfs zeer goed. De praktische oefeningen, door de candidaten uitgevoerd, waren bij allen, met uitzondering van éénen enkelen, goed te noemen. Het pedagogisch examen, hetwelk bestond in het geven van onderwijs aan eenige jongens en meisjes, te dien einde door de welwillende tussschenkomst van de heeren onderwijzers der 's Gravenhaagsche gymnastiekschool in het lokaal aanwezig, gaf voor 15 candidaten goede of zeer goede resultaten, voor slechts 2 onvoldoende. Wat het gebruik der wapens en het exerceren en het geven van onderwijs daarin betreft, werden 13 als goed, 6 als middelmatig en 3 als niet voldoende opgeteekend.

Mogt dus de uitslag van het examen in vele opzichten niet ongunstig te noemen zijn, de Commissie meent nogtans bepaald te moeten wijzen op de schaduwzijde, namelijk gebrek aan algemeene ontwikkeling en gemis aan geregeld

geleide studie bij vele candidaten. De Commissie acht zich thans niet geroepen om te beslissen, op welke wijze het best in deze leemte is te voorzien, door het stichten van eene speciale inrigting tot opleiding van leeraren in gymnastiek, of door partij te trekken van de gelegenheid die wellicht de Rijks-kweekscholen voor onderwijzers daartoe zouden kunnen aanbieden, wanneer aldaar het onderwijs in gymnastiek niet alleen werd gegeven, zoo als tot dusverre geschiedde, in 't belang van de gezondheid der kweekelingen, maar ook om hen tot gymnastisch onderwijs op te leiden. Zij acht het evenwel haren pligt, even als hare beide voorgangsters, hierop bepaald de aandacht van Uwe Excellentie te vestigen.

's Gravenhago, den 4den Julij 1868.

Namens de Commissie,

STEYN PARVÉ, Voorzitter.

LINDO, Secretaris.

OVERZIGT der Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur betreffende het onderwijs, gedurende het jaar 1868.

(Vervolg van Bijlage G van het vorig Verslag.)

XXXVII.

Het beroep van den raad der gemeente van Slochteren tegen een Besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Overijssel, waarbij vermoeding van het aantal scholen in die gemeente is bevolen.

27 April 1868, n°. 67.

WIJ WILLEM III, KONING.

Beschikkende op het aan Ons door den gemeenteraad van Slochteren, provincie Groningen, op den 17den December jl. ingediend adres, daarbij verzoekende dat door Ons zal worden vernietigd het besluit van Gedeputeerde Staten der genoemde provincie in dato 9 November 1867, waarbij bevolen is de oprichting eener school voor het lager onderwijs aan de Draaibrug over het Slochterdiep op den Hamweg, onder de gemeente Slochteren;

Den Raad van State, afdeling voor de geschillen van bestuur, gehoord, advies dd. 15 April 1868, n°. 7;

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 25sten April 1868, n°. 237, 5de afdeling;

Overwegende: dat H. O. DE VRIES en dertig andere ingezetenen der gemeente Slochteren, voor de tweedemaal en laatstelijk op den 16den Februarj 1866, aan den gemeenteraad aldaar hebben verzoekt de oprichting eener school voor lager onderwijs aan de Draaibrug over het Slochterdiep, op grond dat hunne kinderen buiten staat zijn wegens den verre afstand, waarop de bestaande scholen zijn gelegen, het onderwijs geregeld bij te wonen; dat zij tot staving van hun verzoek hebben overgelegd eene tabel, waaruit zou moeten blijken, dat langs of in den omtrek van den Hamweg 54 huisgezinnen wonen met 108 kinderen, waarvan 57 tusschen 5 en 12 jaren oud; dat de gemiddelde afstand voor ieder dier kinderen naar eene bestaande openbare school thans bedraagt 48 minuten, en dat door de oprichting eener school aan de Draaibrug, die afstand zou worden verminderd tot 14 minuten; dat de gemeenteraad, bij besluit van den 4den September 1866, voormeld verzoek heeft afgewezen, hoofdzakelijk om reden dat sommige kinderen de school der in de nabij gelegen gemeente Ten Boer bezoeken, andere toch nooit ter school gaan; dat het getal kinderen, die ten deze in aanmerking kunnen komen, slechts bedraagt 41, waarvan gemiddeld 29 de bestaande scholen te Scharmer of Harkstede de twee laatste jaren hebben bezocht, dat de afstanden niet zoo groot zijn als in de tabel wordt opgegeven, dat er reeds eene openbare school is in het dorp Harkstede bij den Hamweg nauwelijks 765 zielen tellende, dat de eisch tot oprichting eener tweede school aldaar overdreven mag worden genoemd, dat de inwilliging daarvan tot gelijke eischen in andere deelen der gemeente aanleiding zoude

geven, waardoor te zware financiële lasten op de gemeente zouden worden gelegd; dat H. O. DE VRIES en consorten zich toen met hun verzoek hebben gewend tot Gedeputeerde Staten der provincie Groningen; dat die Staten door eene commissie uit hun midden een plaatselijk onderzoek hebben doen instellen, waarvan, volgens daarvan opgemaakt relaas, de uitslag was, dat de feiten in de tabel vermeld over het algemeen juist waren; dat dus werkelijk het behoorlijk bezoeken der school voor een 50tal kinderen bezwaarlijk was; dat bovendien de landstreek langs den Hamweg sterk in welvaart en bevolking toeneemt, waardoor het getal schoolgaande kinderen binnen weinige jaren merklijk zou vermeerderen; dat Gedeputeerde Staten, naar aanleiding van dit onderzoek, en overwegende dat de voetpaden langs den Hamweg gedurende een gedeelte van het jaar niet altijd voor kinderen bruikbaar zijn, de oprichting van bedoelde school bij hun besluit van 9 November 1867 hebben bevolen, en dat de gemeenteraad van Slochteren daartegen bij Ons is gekomen in beroep;

dat, bijaldien de feiten door H. O. DE VRIES en consorten vooropgesteld, als waar moeten worden aangegomen, het aantal kinderen niet hooger mag worden geschat dan 52, daar zij, die nog geen 6 jaren tellen, niet in aanmerking behoeven te komen; dat niet zoozeer op den gemiddelden afstand, maar op den werkelijken moet worden geteld; dat in plattelandsgemeenten een werkelijk afstand van de school van ongeveer een uur niet te bezwaren kan worden geacht en in zeer vele dergelijke gemeenten ook bestaat; dat volgens de overgelegde tabel zelf er slechts 21 kinderen zijn, die meer dan den afstand van een uur doorloopen moeten om de school te kunnen bezoeken; dat voor een dergelijk beperkt getal kinderen de oprichting eener nieuwe school in de gemeente Slochteren, die op eene bevolking van ongeveer 8000 zielen reeds negen openbare scholen heeft, voor alsnog niet dringend noodig is en voor het betrekkelijk nut te groote geldelijke offers, inzonderheid voor den bouw van het schoollocaal en de onderwijzerswoning eischen zou; dat, indien, gelijk beweerd wordt, de bevolking langs den Hamweg werkelijk aanzienlijk toeneemt, er binnen weinig jaren gronden kunnen zijn om aldaar de oprichting eener school te bevelen, hetgeen nu nog ontijdig zijn zou;

Gezien art. 13 der wet op het lager onderwijs van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103),

Hebben goedgevonden en verstaan:

met vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Groningen, in dato 9 November 1867, te verklaren dat er op dit oogenblik nog geene voldoende gronden zijn om de oprichting te bevelen eener school voor het lager onderwijs aan de Draaibrug over het Slochterdiep op den Hamweg onder de gemeente Slochteren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal wor-

den gezonden aan den Raad van State (afdeeling voor de geschillen van bestuur.)

Amsterdam den 27sten April 1868.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

XXXVIII.

Het beroep van den raad der gemeente van Wonseradeel tegen een besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Friesland, waarbij de goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien raad, houdende schorsing van de openbare school in het dorp Schraard.

16 Mei 1868, n°. 50.

WIJ WILLEM III, EZ.

Beschikkende op het aan Ons door den raad der gemeente Wonseradeel, provincie Friesland, op den 16den Januarij 1868 ingediend adres, daarbij verzoekende dat door Ons zal worden vernietigd het besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie, van den 19den December bevorens, waarbij de verlangde goedkeuring is onthouden aan het besluit van dien raad, in dato 16 Februarij 1867, houdende schorsing van de openbare school in het dorp Schraard:

Den Raad van State (afdeeling voor de geschillen van bestuur) gehoord, advies dd. 7 Mei 1868, n°. 15;

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 13den Mei 1868, n°. 184, 5de afd.;

Overwegende:

dat de raad der gemeente Wonseradeel op den 16den Februarij 1867 heeft besloten niet op te heffen de openbare school te Schraard, en alzoo de raadsbesluiten, waarbij het getal en de plaatsing van de openbare gemeentescholen is vastgesteld, onveranderd te laten, doch de school te Schraard te schorsen voor den tijd van twee jaren, onder bepaling dat de oprichters eener bijzondere school aldaar zorgen zullen dat die school gedurende de schorsing toegankelijk is en blijft voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid; dat er voldoende onderwijs worde gegeven in de leervakken, omschreven onder de letters a-i, vermeld in art. 1 der wet op het lager onderwijs, op dagen en tijden als voor de dorps openbare scholen in Wonseradeel is bepaald, in overleg met de plaatselijke schoolcommissie; dat het godsdienstig onderwijs op bepaalde tijden zal plaats hebben, mede na dergelijk overleg; dat de betaling van schoolgelden niet hooger worde gesteld dan bij het tarief voor de gemeenteschool

is bepaald; dat bedeelden en minvermogenden niet aan betaling van schoolgeld zullen worden onderworpen, bij verschil te beslissen door burgemeester en wethouders; dat de raad verder bij dat besluit heeft verklaard dat het zou worden onderworpen aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten; dat dit besluit werd genomen op grond dat de hoofdonderwijzer te Schraard zijn ontslag gevraagd en bekomen had; dat het gebruik van het schoolgebouw en van de onderwijzerswoning, die het eigendom van de Hervormde kerkelijke gemeente zijn, aan het bestuur der burgerlijke gemeente was opgezegd; dat alle hoofden van huisgezinnen in gemeld dorp aan den raad de opheffing van de openbare school hadden verzocht, omdat zij eene bijzondere school wilden oprigten en hunne kinderen voortaan de openbare school niet meer zouden doen bezoeken; dat in die omstandigheden het nutteloos zou zijn een schoollocaal en eene onderwijzerswoning te bouwen en een onderwijzer aan te stellen; dat echter die toestand later zou kunnen veranderen en het daarom verkieslijk was de school tijdelijk te schorsen in stede van haar op te heffen; dat Gedeputeerde Staten op den 19den December 1867 hunne goedkeuring aan het raadsbesluit hebben onthouden, hoofdzakelijk op grond dat zij, volgens de bepalingen der wet op het lager onderwijs niet geroepen zijn om dergelijke besluiten goed- of af te keuren, en dat bovendien schorsing eener openbare school, zoo als die door den raad was bepaald, strijdig is met de wet;

dat, wat er ook zijn moge van de doelmatigheid en wettigheid van het gemelde raadsbesluit, bij art. 17 der wet op het lager onderwijs enkel mededeeling wordt bevolen aan Gedeputeerde Staten van de besluiten der gemeenteraden, het getal scholen bepalande; dat die Staten daaruit aanleiding kunnen vinden om, zoo daartoe gronden bestaan, vermeerdering van het getal te bevelen, maar dat hunne goedkeuring niet wordt vereischt en dat dit nog minder het geval is ten aanzien van bedoeld raadsbesluit, waarbij in de bestaande schoolregeling slechts de voormelde wijziging wordt gebragt;

Gezien art. 13 der wet op het lager onderwijs van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103);

Hebben goedgevonden en verstaan:

met bevestiging van het besluit van Gedeputeerde Staten der provincie Friesland, in dato 19 December 1867, den adressant te verklaren ongrond in zijne daartegen bij Ons ingebragte bezwaren.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State (afdeeling voor de geschillen van bestuur).

's Gravenhage den 16den Mei 1868.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

HEEMSKERK.

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
Inleiding	1	§ 11. Rijkskweekschool voor vroedvrouwen	56
Hooger onderwijs.		§ 12. Rijksveeartsenijschool	57
§ 1. Hoogescholen te Leiden, Utrecht en Groningen	1	Onderwijs bij de land- en zeemagt.	
a. Collegien van curatoren	1	§ 1. Koninklijke Militaire Akademie	58
b. Personeel der hoogleeraren	1	§ 2. Instructie-bataillon	59
c. Beschouwingen over het onderwijs	2	§ 3. Artillerie-instructie-compagnie	60
Faculteit der godgeleerdheid	2	§ 4. Wetenschappelijke cursus bij de corpsen	60
Faculteit der regtsgeleerdheid	2	§ 5. Scholen bij de corpsen	60
Faculteit der geneeskunde	3	§ 6. Koninklijk instituut voor de marine te Willemsoord	64
Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen	3	§ 7. Opleiding van kadets bij het corps mariniers te Amsterdam	64
Faculteit der wijsbegeerte en letteren	4	§ 8. Opleiding van machinistleerlingen aan boord van het wachtschip te Hellevoetsluis	65
d. Studenten	5	§ 9. Opleiding van stuurmansleerlingen en jongens aan boord van het wachtschip te Amsterdam	65
e. Hulpmiddelen voor het onderwijs	6	§ 10. Opleiding van bootsmansleerlingen aan boord van het wachtschip te Willemsoord	65
2. Athenaeum te Amsterdam	8	§ 11. Opleiding van militaire geneeskundigen	66
3. Athenaeum te Deventer	9	§ 12. Opleiding van militaire apothekers voor het leger in Oost-Indie	67
4. Latijnsche scholen en gymnasien	9	Lager onderwijs.	
5. Kosten van het hooger onderwijs	13	§ 1. Getal en aard der scholen	67
Middelbaar onderwijs.		§ 2. Onderwijzend personeel	72
1. Burgerscholen	20	§ 3. Getal der leerlingen	74
2. Hogere burgerscholen	24	§ 4. Omvang en toestand van het lager onderwijs	94
a. Getal der scholen en der leerlingen	24	§ 5. Kosten van het openbaar lager onderwijs	94
b. Onderwijzend personeel	27	§ 6. Schoolgelden	103
c. Leerplan van het onderwijs	30	§ 7. Subsidiën van het Rijk en de provincien, krachtens art. 36 der wet	103
d. Toestand van het onderwijs, lokalen en hulpmiddelen	31	§ 8. Inkomsten van onderwijzers	105
e. Examens	34	§ 9. Pensioenen aan onderwijzers	108
f. Plannen tot oprigting van hogere burgerscholen	34	§ 10. Schoollocalen, schoolmeubelen enz.	109
3. Landbouwscholen	35	§ 11. Benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers	109
4. Polytechnische school	35	§ 12. Opleiding van onderwijzers	112
5. Scholen voor de zeevaart	42	a. Rijks-kweekscholen	112
6. Gestichten voor doofstommen en blinden	43	b. Normaallessen	114
7. Acten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs	43	c. Opleiding aan de lagere scholen, volgens art. 12, alin. 2, der wet	115
8. Toezigt op het middelbaar onderwijs	44	d. Inrigtingen van bijzonderen aard	115
9. Onderwijs in taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie	44		
a. Rijksinstelling te Leiden	44		
b. Gemeentelijke instelling te Delft	45		
10. Kosten van het middelbaar onderwijs	45		

	Bladz.		Bladz.
e. Opleiding van onderwijzeressen	116	§ 14. Toezigt op het lager onderwijs	13
f. Onderwijzersgezelschappen	116	Onderwijs in de gevangenissen	13
g. Algemeen overzicht der kosten	117	Bowaarscholen	13
§ 13. Acten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs.	119		

BIJLAGEN.

- A. Overzicht van de collegien gedurende het jaar 1868/1869 bij de onderscheidene faculteiten der hoogeschoolen te Leiden, Utrecht en Groningen gehouden.
- B. Overzicht van de onderwerpen, behandeld in de dissertatiën aan de drie hoogeschoolen gedurende den cursus 1868/1869.
- C. Overzicht van de collegien gedurende den cursus 1868/1869 aan het atheneum te Amsterdam gehouden.
- D. Verslagen der Commissie, belast met het afnemen van het eind-examen der hoogere burgerschoolen in Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Utrecht, Friesland, Overijssel en Limburg.
- E. Verslag der Commissie, belast met het afnemen van examen B, volgens artt. 61 tot 65 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.
- Verslag der Commissie, belast met het afnemen van het examen B, volgens art. 60, en van de examens C volgens artt. 61 tot 65 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs.
- F. Verslag der Commissie, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de wis- en natuurkundige wetenschappen, landbouwkunde, zeevaartkunde, teekenen en boetseren.
- Verslag der Commissie, belast met het afnemen der examens van hen, die acten van bekwaamheid verlangden voor middelbaar onderwijs in de nederlandsche taal en letterkunde, de geschiedkundige wetenschappen, de staatshuishoudkunde, de handelswetenschappen, de levende talen en hare letterkunde, het schoot schrijven en de gymnastiek.
- G. Overzicht der Koninklijke beslissingen in geschillen van bestuur betreffende het onderwijs, gedurende het jaar 1868.

